



MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR  
ORADEA

# CRISIA



XXVIII · ORADEA · 1998

# **CRISIA**

---

**1998**

Orice corespondență se va adresa:

Toute correspondance sera envoyée  
à l'adresse:

Please send any mail to the  
following address:

Richten Sie bitten jedwelche  
Korrespondenz an die Adresse:

**MUZEUL ȚĂRII  
CRIȘURILOR**

**3700 ORADEA  
Bul. Dacia nr. 1-3  
ROMÂNIA**

**Telefon/Fax: 59/47.99.18**

*APARE SUB ÎNGRIJIREA COLECTIVULUI COORDONATOR:*

SORIN BULZAN  
IUDITA CĂLUȘER  
AUREL CHIRIAC – redactor responsabil  
LUCIA CORNEA  
GHEORGHE GORUN  
DORU MARTA  
BLAGA MIHOC  
GABRIEL MOISA – secretar general de redacție  
TÓTH JÁNOS

Punctele de vedere exprimate în materialele publicate aparțin  
în exclusivitate autorilor.

**ISSN 1016-2798**

**FONDATOR: Sever DUMITRAȘCU (1971)**

© Copyright by Muzeul Țării Crișurilor

Tiparul executat sub c-da nr. 411/1999,  
la Imprimeria de Vest, Oradea,  
str. Mareșal Ion Antonescu nr. 105.  
ROMÂNIA.



**MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR**

# **CRISIA**

**XXVIII**

**ORADEA, 1998**



**Pe copertă:**

**Dezvelirea plăcii comemorative de pe casa memorială Aurel Lazăr,  
1 Decembrie 1934**

**Colecția de fotografii a Secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor**

# SUMAR

## SOMMAIRE – SUMMARY – INHALT

### STUDII ȘI ARTICOLE

I. CRIȘAN, Materiale arheologice din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului descoperite în așezarea Cefa–La Pădure. <i>Matériaux archéologiques de la période de transition de l'énéolithique à l'âge du bronze découverts dans l'habitat Cefa–La Pădure. Dep. De Bihor</i> . . . . .	7
S. DUMITRAȘCU, Alaric, Aetius, Attila sau nașterea, apărarea și moartea imperiilor. <i>Alaric, Aetius, Attila ou la naissance, la defense et la mort des empires</i> . . . . .	15
CZIER ZOLTÁN, Capra hircus L, din nivelul feudal timpuriu de la Biharea. <i>Capra hircus L. from the early feudal level of Biharea</i> . . . . .	27
I. CĂLUȘER, Schematismul greco-catolic al diecezei de Oradea din anul 1765. <i>Le schematism grec-catholique de 1765 du diocèse d'Oradea</i> . . . . .	41
B. MIHOC, Biserica greco-catolică română din Ungaria (1919–1930) . . . . .	67
I. ZAINEA, Spectrul politic bihorean în primul deceniu al perioadei interbelice (1919–1930). <i>Bihorean political spectrum during the first decade of between wars period</i> . . . . .	89
B. DULGĂU, Contribuții la istoricul Băncii <i>Drăganul</i> din Beiuș. <i>Contributions of the history Drăganul from Beiuș</i> . . . . .	97
A. FAUR, Referiri în documente franceze cu privire la Uniunea Populară Maghiară (1946–1947). . . . .	101
L. CORNEA, Fotografi orădeni în primii ani ai epocii staliniste (1945–1950). <i>Photographes d'Oradea pendant les premières années de l'époque stalinienne(1945–1950)</i> . . . . .	109

### DOCUMENTE

B. MIHOC, Anul 1848–1849 în Bihor. Contribuții documentare . . . . .	119
G. MOISA, Reprimarea răscloalelor țărănești din anul 1949 în Bihor și Arad. Contribuții documentare. <i>The defeat of the peasant uprising from 1949 in Bihor and Arad county. Documentary contributions</i> . . . . .	137

### MONOGRAFII

G. MOISA, Monografia istorică a satului Varviz (I). <i>La monographie historique du village Varviz</i> . . . . .	171
--	-----

## NOTE

C. GHEMIȘ, S. BULZAN, Un pandantiv din bronz descoperit la Oradea–Pepinieră. <i>An late Bronze Age pendant from Oradea–Pepinieră</i> . . . . .	185
C. GHEMIȘ, Note privind metalurgia bronzului în Nord-Vestul României. <i>Some notes regarding the Bronze Age metallurgy in the North-West Side of Romania</i> . . . . .	189
D. MARTA, C. GHEMIȘ, Note privind Vama Sării de la Vadu Crișului. <i>Note concernant Vama Sării de Vadu Crișului</i> . . . . .	197
O. MUREȘAN, Problematika monedelor provenind din cetatea Oradea. <i>Problems of coins coming from Oradea fortress</i> . . . . .	205

## RECENZII

Jean-Jacques Glassner, <i>Chroniques Mesopotamiennes</i> , Paris, Les Belles Lettres, 1993, 305 p., 9 tabele (Călin Ghemiș) . . . . .	215
Szakács Margit, <i>Fényképészek és fényképsz műtermek Magyarországon (1840–1945)</i> , Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1997, 303 p. (Lucia Cornea) . . . . .	216
XXX, <i>Sesiunea internațională de restaurare – conservare</i> , Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, 376 p. (Olimpia Mureșan) . . . . .	218
Messana, N.S.19/1994 – Studi di storia antica – a cura di Sebastiana Nerina Consolo Langher. Università degli Studi di Messina – Facoltà di Lettere e Filosofia, 274 p. (Călin Ghemiș) . . . . .	220
Ana Maria Velter, <i>Catalogul monedelor principatului Transilvaniei. Colecția Ing. Constantin Orghidan</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București, 1994, 83 p. + XXII pl. (Doru Marta) . . . . .	222
Robert Turcan, <i>Culte orientale în lumea romană</i> , București, Editura Enciclopedică, 1999, 470 p., XXIV planșe (Sorin Bulzan) . . . . .	223

# **MATERIALE ARHEOLOGICE DIN PERIOADA DE TRANZIȚIE DE LA ENEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI DESCOPERITE ÎN AȘEZAREA CEFA-LA PĂDURE JUDEȚUL BIHOR**

de

**Ioan Crișan**

În așezarea de lungă durată de la Cefa–La Pădure au ieșit la lumină în mod sporadic pe parcursul săpăturilor desfășurate în sectorul D materiale arheologice din perioada de trecere de la eneolitic la epoca bronzului. Au fost descoperite doar fragmente ceramice aparținând culturii Coțofeni. Ele au fost colectate, înregistrate și se află în colecțiile Muzeului Țării Crișurilor. În campania de săpături din vara anului 1996 au ieșit din nou la lumină materiale din perioada susamintită. De această dată alături de vestigii de factură Coțofeni au ieșit la lumină și materiale de factură Baden. Condițiile în care au fost descoperite aceste materiale probează că ele provin din două complexe arheologice. Acestea au fost surprinse marginal în secțiunea S I F, profilându-se doar în pereții secțiunii. Având în vedere că obiectivul nostru este cercetarea nivelului medieval timpuriu de locuire, nu am putut proceda la deschiderea unor casete pentru dezvelirea celor două complexe, limitându-ne doar la extragerea materialului din pereții secțiunii. Putem astfel prezenta celor direct interesați în problemă materialul rezultat din cele două complexe și poziția stratigrafică a acestora.

1. *Materiale provenite din complexul Coțofeni.* În secțiunea S I F între metri 8–10 în peretele de vest al secțiunii în stratul de pământ compact de culoare vânată, cuprins între adâncimile de 0,70–0,95 m a apărut o concentrare de material arheologic constând din chirpic ars și numeroase fragmente ceramice. În acest spațiu pământul prezenta urme evidente de ardere având un aspect cenușos cu pigment de culoare roșie și de cărbune. Din peretele secțiunii au fost extrase fragmente ceramice care pe baza caracteristicilor pe care le prezintă aparțin culturii Coțofeni. Din punct de vedere al compoziției pastei materialului ceramic se disting două categorii: ceramica grosieră și ceramica fină. Ca forme se deosebesc mai multe tipuri de vase, majoritatea fiind modelate din pastă grosieră, care în urma arderii a luat culoarea cărămidie:

– vas mare de provizii de formă tronconică având gura largă evazată. Marginea exterioară a buzei a fost decorată cu trei șiruri de impresiuni semilunare așezate orizontal întrerupte de creste alveolate grupate câte patru. Pe corp au fost trasate linii verticale dispuse în câpriori (Pl. II/1–2).

– cană, amforă sau ulcior mare cu corpul bombat, decorat cu benzi verticale în care s-au trasat șențulețe în unghi, alternând cu benzi neornamentate (Pl. II/7).

Din această categorie mai remarcăm o toartă în bandă, un fragment de buză decorat cu linii verticale și un prâsnel de fus (Pl. II/3, 4, 6).

Categoria fină este reprezentată de un singur fragment cu aspect săpunos de culoare cenușie cu pete gălbui având ca decor linii în rețea și impresiuni circulare (Pl. II/5).

Descoperirea din anul 1996 se alătură celorlalte descoperiri Coțofeni făcute în hotarul localității Cefa<sup>1</sup>, inclusiv în așezarea La Pădure<sup>2</sup>, și în Bihor, ultimele fiind cele de la Oradea-Ioșia<sup>3</sup> și Ghida<sup>4</sup>. Materialul prezentat se încadrează, pe baza caracteristicilor pe care le prezintă, în prima fază a fenomenului cultural Coțofeni<sup>5</sup>.

2. *Materiale provenite din complexul Baden*: Între metri 17–18 ai secțiunii S I F, la distanță de 7 m spre nord de complexul Coțofeni, în peretele de est al secțiunii, la baza stratului argilos de culoare brună s-a constatat o alveolare, stratul respectiv coborând cu 0,25 m în pământul steril, respectiv în argila galbenă. În alveolare se aflau numeroase fragmente ceramice și o bucată de os de animal. Având în vedere compoziția pastei, materialul ceramic extras se imparte în trei categorii. În prima categorie se includ fragmente de vase lucrate din pastă grosieră de culoare gălbuie–maronie. Ele provin de la vase de dimensiuni diferite dintre care se pot deosebi câteva forme:

– vas de provizii de dimensiuni mijlocii având partea inferioară tronconică, gura ușor evazată, marginea dreaptă. Sub margine are aplicate două apucători gemene plasate vertical.

– vas de provizii de dimensiuni mijlocii cu gura largă, buza ușor răsfrântă. Sub margine prezintă proeminențe-apucători în formă de creastă cu două ușoare protuberanțe (Pl. IV/3).

– vas de mari dimensiuni cu umărul arcuit, prevăzut cu toartă masivă în bandă lată. Sub toartă sunt trasate pe orizontală linii în zig-zag, flancate de impresiuni ovale. Pe corp vasul avea frize verticale de linii incizate dispuse oblic (Pl. IV/6).

– vas în formă de calotă cu diametrul guri de 10 cm având o „coadă” în formă de limbă, trasă din marginea vasului (Pl. IV/4).

Alte fragmente din această categorie prezintă interes sub aspectul elementelor de decor:

– fragment cu o mică proeminență mamelonară

<sup>1</sup> I. Crișan, *Un complex arheologic aparținând culturii Coțofeni descoperit la Cefa (jud. Bihor)*, în *Crisia*, XVII, 1988, p. 339–351.

<sup>2</sup> Idem, *Săpăturile arheologice din anul 1993 de pe șantierul Cefa – La Pădure, județul Bihor*, în *Crisia*, XXIV, 1994, p. 24, pl. II/6.

<sup>3</sup> Idem, *Cercetări arheologice de salvare la sud-vest de Oradea*, în *Analele Universității din Oradea*, tom II, 1992, istorie–arheologie–filosofie, p. 14, pl. IV–V.

<sup>4</sup> M. Roșu, *O nouă așezare Coțofeni descoperită în județul Bihor*, în *Eurasia*, I, Oradea, 1994, p. 14–17.

<sup>5</sup> P. I. Roman, *Cultura Coțofeni*, Ed. Acad., București, 1976 p. 37, 53–67.

– perete de vas decorat cu benzi de linii verticale (Pl. IV/2).

– fragment de vas cu bandă de linii în rețea.

O altă categorie este ceramica lucrată dintr-o pastă mai bine frământată de culoare neagră. Ca forme se disting:

– strachina înaltă cu buza crestată. Umărul este arcuit și decorat cu două șiruri de impresiuni circulare sub care urmează triunghiuri hașurate încadrate de impresiuni (Pl. IV/1).

– strachină joasă având o friză de linii oblice încadrate de impresiuni circulare (Pl. III/3).

– strachină joasă cu buza crestată. Pe umăr avea imprimate adâncituri circulare (Pl. III/1).

A treia categorie este ceramica fină cu aspect săpunos având culoarea cenușie cu pete gălbui. Ca formă este prezent ulciorul cu gâtul înalt, cilindric. La buză toarta în bandă prezintă doi butoni cu capete discoidale (Pl. III/5).

Revenind la poziția stratigrafică în care se află materialul Baden, respectiv la baza stratului cu depuneri neolitice, apariția sa la acea adâncime nu se poate explica decât printr-o pătrundere de la un nivel superior de unde a fost antrenat mecanic și apoi acoperit de pământul argilos de culoare gălbui-maronie. Date mai precise se vor putea obține numai prin dezvelirea întregului complex Baden ce se dezvoltă dincolo de peretele de est al secțiunii S I F.

Ceramica Baden descoperită la Cefa–La Pădure își găsește analogii în descoperiri mai vechi din hotarul localității respective<sup>6</sup>, în așezări și descoperiri cum sunt cele de la Ciumești<sup>7</sup>, Pișcolt<sup>8</sup>, Sălacea<sup>9</sup>, Biharea<sup>10</sup>, Girișu de Criș<sup>11</sup>, ș.a., și poate fi încadrată alături de acestea în perioada „clasică” a culturii Baden.

Importanța descoperirilor de la Cefa din vara anului 1996 constă, pe lângă materialul în sine, în posibilitatea efectuării unor observații privind situația stratigrafică a celor două complexe aflate la mică distanță unul de celălalt. Pornind de la constatarea că spre deosebire de spațiul dintre Criș, Someș și Tisa care „nu este exclus să fi fost mai întâi în stăpânirea comunităților Coțofeni timpurii și numai după aceea... să încorporeze și grupe sau influențe Baden... aria de manifestare Baden va fi fost mai extinsă în câmpia joasă de divagare”<sup>12</sup> unde se află și așezarea „La Pădure”, considerăm că în această așezare complexul Baden precede complexul Coțofeni. Noi argumente care să susțină sau să infirme această ipoteză vor fi aduse de viitoarele descoperiri.

<sup>6</sup> I. Crișan, *Descoperiri arheologice în hotarul localității Cefa (jud. Bihor)*, în *Crisia*, XVII, 1987, p. 20, pl. II/1–2, 4.

<sup>7</sup> P. I. Roman, I. Némethi, *Cultura Baden în România*, Ed. Acad., București, 1978, pl. 13/8.

<sup>8</sup> *Ibidem*, pl. 41/7; 42/6.

<sup>9</sup> *Ibidem*, pl. 45/1; 46/3, 4.

<sup>10</sup> S. Dumitrașcu, *Biharea*, I. Ed. Univ. Oradea, 1994, p. 97–99, pl. III/6–8, XLIII/13–15.

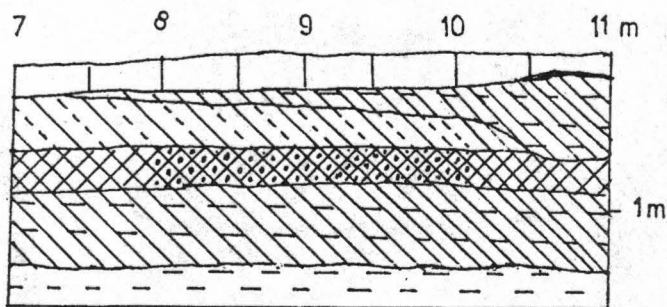
<sup>11</sup> P. I. Roman, I. Némethi, *op. cit.*, pl. 71/3.

<sup>12</sup> *Ibidem*, p; 50.

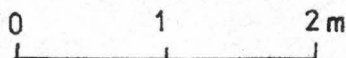
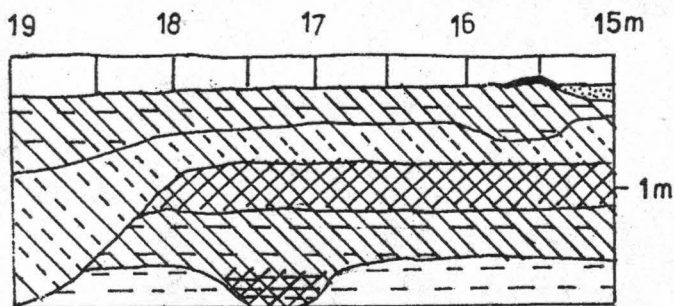
**MATÉRIAUX ARCHÉOLOGIQUES DE LA PÉRIODE DE TRANSITION DE  
L'ÉNÉOLITHIQUE À L'ÂGE DU BRONZE DÉCOUVERTS DANS L'HABITAT  
CEFA-LA PĂDURE, DÉP. DE BIHOR**

**Résumé**

Pendant la campagne des fouilles archéologiques de l'été de l'année 1996, dans l'habitat Cefa-La Pădure ont apparu également des matériaux archéologiques datant de la période de transition de l'énéolithique à l'âge du bronze. Ces matériaux ont été découverts dans la section S I F du secteur D de l'habitat et proviennent des deux complexes qui se sont dessinés dans le profil de la section. Le complexe surpris dans la paroi d'ouest entre m 8–10 contenait du matériel céramique fragmentaire appartenant à la culture Coțofeni, I<sup>re</sup> phase (pl. I/1, II). L'autre complexe, situé dans la paroi d'est entre m 17–18 contenait aussi des fragments céramiques. En vertu de leurs caractéristiques, ils appartiennent à la culture Baden et datent de la période classique de cette culture (pl. I/2, III, IV).












1. Secțiunea SIF, peretele de vest. Profil stratigrafic cu complexul Coțofeni.

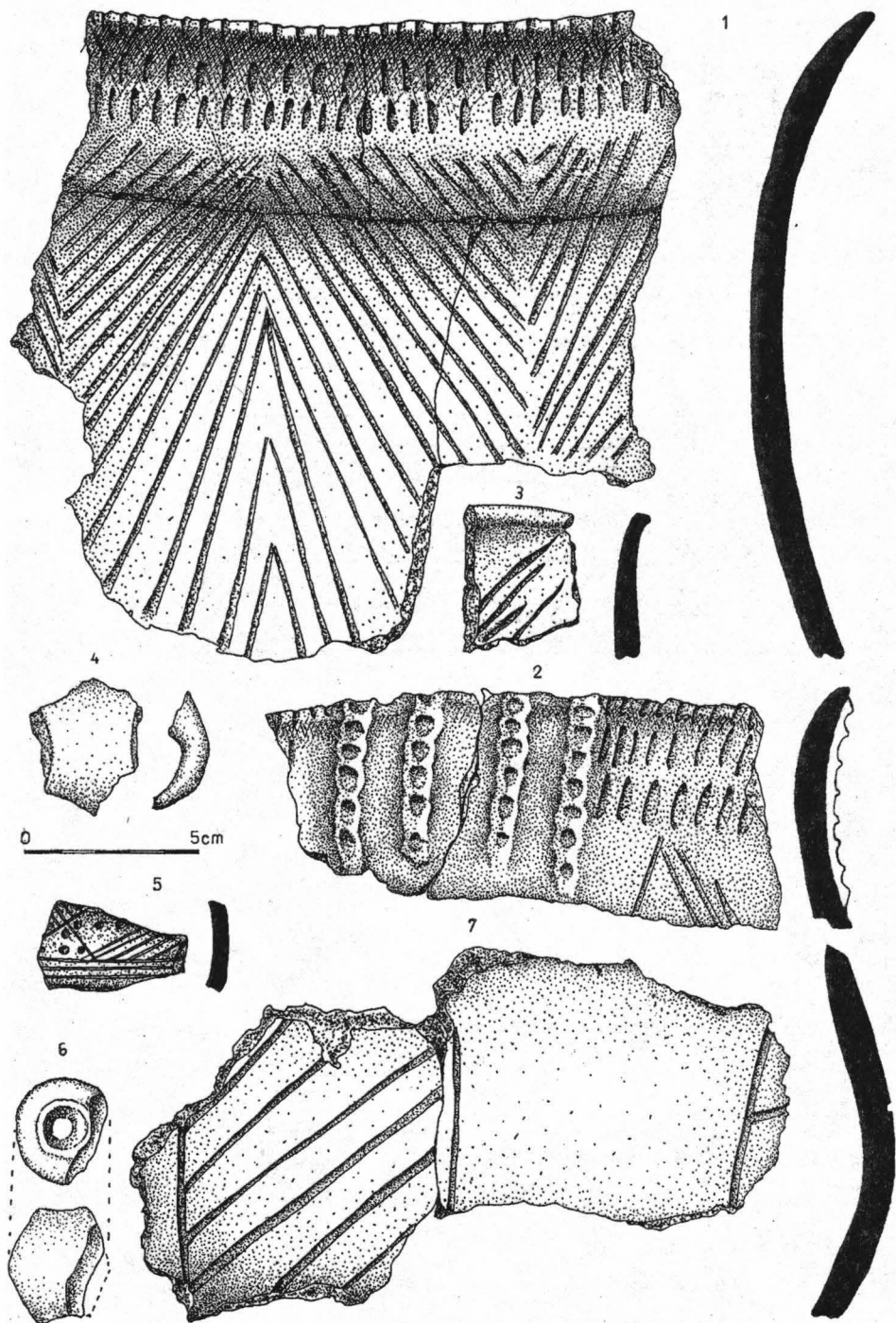


2. Secțiunea SIF, peretele de est. Profil stratigrafic cu complexul Baden.

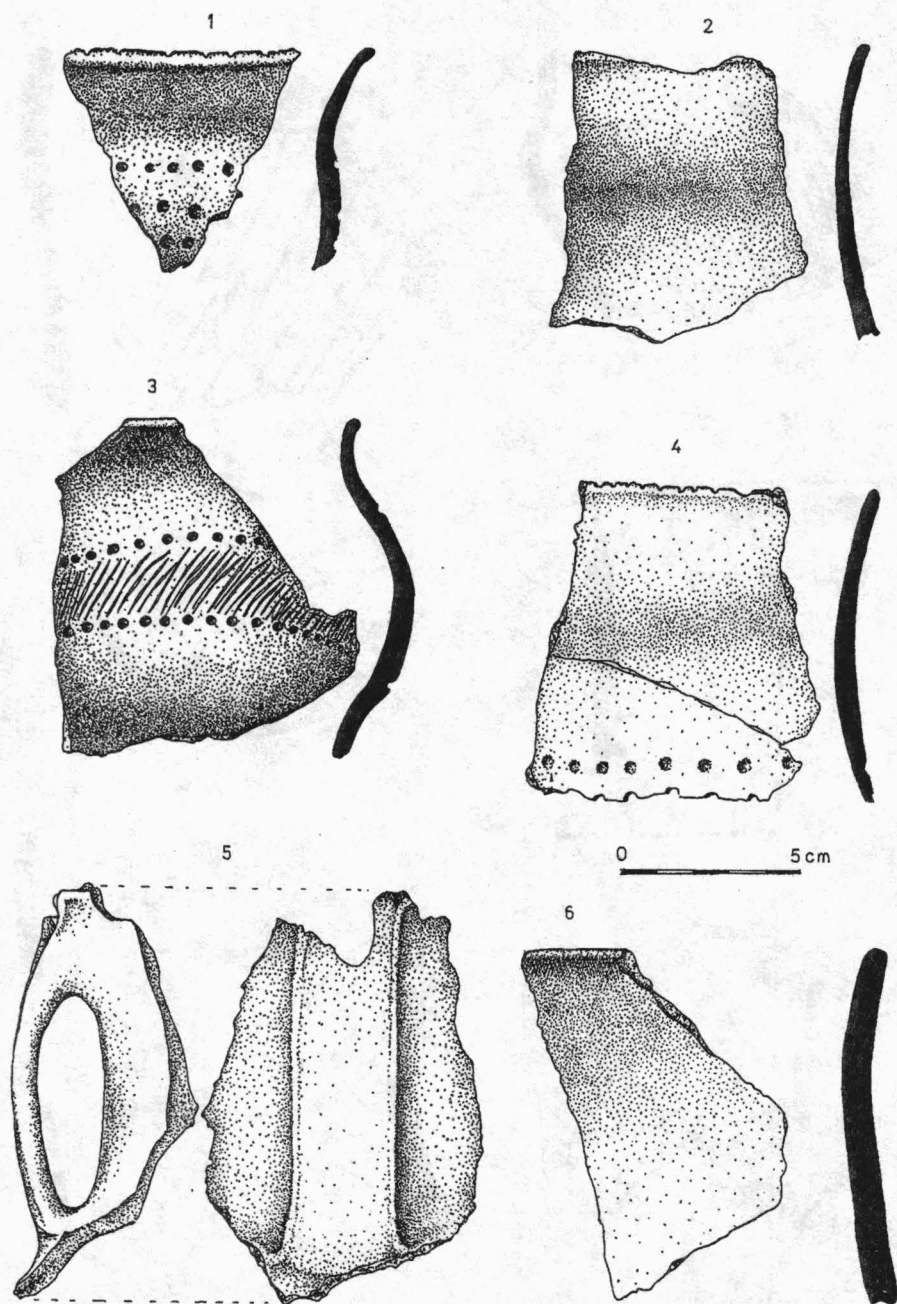
### LEGENDA

	Strat vegetal.		Argilă galbenă.
	Strat cenușos de culpă albicioasă cu materiale medievale (sec. XI-XVII).		Pământ ars.
	Strat compact de culoare vânătă cu materiale Ha, LTC, DR și medievale timpurii (sec. VIII-X).		Cenușă.
	Strat argilis de culoare gălbuie maronie cu material neolitic.		Complex Coțofeni.
			Complex Baden.





Pl. II. Cefa-La Pădure, 1996. 1-7 fragmente ceramice provenite din complexul Coțofeni.



Pl. III. Cefa-Lă Pădure, 1996. 1-6 fragmente ceramice provenite din complexul Baden.



Pl. IV. Cefa-La Pădure, 1996. 1-7 fragmente ceramice provenite din complexul Baden.

**ALARIC, AETIUS, ATILA**  
sau  
**NAȘTEREA, APĂRAREA ȘI MOARTEA IMPERIILOR**  
de  
**Sever Dumitrașcu**

Prezentul studiu pornește de la o constatare bibliografică. Am căutat într-o lucrare de referință(?), intitulată pompos *Enciclopedia Civilizației și Artei Romane* (Buc., 1974) de Jean-Claude Fredouille, tradusă în limba română de Dorin Radulian și apărută în *Editura Meridiane* din București, legată între coperti monumentale, cu supracopertă din pergamoid supraelegantă și imprimată pe hârtie *kunstdruck*, patru cuvinte: *Alaric*<sup>1</sup>, *Aetius*<sup>2</sup>, *Attila*<sup>3</sup> și *Campus Mauriacus*<sup>4</sup>, dar care, dintr-o superficialitate fără justificare (de fapt din ignoranță științifică limpede) nu erau cuprinse în „celebra” „enciclopedie”. Atunci la ce bun traducerea și mai ales pentru ce cheltuielile – din bani publici pe atunci! – ale traducerii și tipăririi ei de editura bucureșteană sus-amintită. Ne-a mai pândit însă o idee: să nu fie însemnate pentru civilizația romană cele trei personalități și bătălia de la Campus Mauriacus? Nu știm dacă această editură, consilierii săi științifici și-au dat seama de eroarea „francofonă” la care predispuneau publicul cititor românesc și mai ales folosirea – FĂRĂ FOLOS –, a banilor publici prin care se subvenționau de statul român publicarea unor opere de cultură universală, mai ales occidentală, și care în nici un caz nu reprezentau ținuta istoriografiei franceze cu privire la romani și cu atât mai puțin literatura de specialitate germană, engleză, italiană sau rusă.

În anul 1982 Editura Științifică Enciclopedică din București a publicat, sub coordonarea științifică a romanistului român *Dumitru Tudor*, *Enciclopedia Civilizației romane*, scrisă de un mănunchi de cercetători români.

Redăm prezentarea celor trei personalități istorice și a localității *Campus Mauriacus*, cu implicații majore în istoria Romei:

A „**ALARICUS** (cca 370–410 A.D.), rege vizigot (*dux Gothorum*) (395–410 A.D.). Născut la nordul Dunării, Alaricus a trecut de copil în Imperiul roman, unde a participat mai târziu la luptele goților împotriva romanilor, dar și alături de romani împotriva uzurpatorului Eugenius (394). La începutul secolului V A.D. vizigoții

<sup>1</sup> Jean-Claude Fredouille, *Enciclopedia Civilizației și Artei Romane*, Buc., 1974, p. 38–39.

<sup>2</sup> *Idem, ibidem*, p. 35.

<sup>3</sup> *Idem, ibidem*, p. 53.

<sup>4</sup> *Idem, ibidem*, p. 64–65.

conduși de Alaricus au părăsit Peninsula Balcanică îndreptându-se spre Pannonia și Noricum, de unde au pătruns în Italia. După ce a fost în repetate rânduri înfrânt de generalul Stilicho, Alaricus a izbutit să cucerească Roma (24 august 410 A.D.). În timp ce înainta spre Africa, Alaricus a murit în sudul Italiei, fiind înmormântat în râul Busento<sup>65</sup>.

B „**AETIUS** (Aëtius – Flavius Aëtius), general și om politic sub Valentinian III. Fiul lui Gaudentius, *magister militum* din Durostorum. Ostatic la curtea lui Alaricus (probabil între 405–408 A.D.) apoi la huni, a cunoscut îndeaproape felul acestora de viață și de luptă. A păstrat până târziu legături de prietenie la curtea lui Attila. După victorii împotriva vizigoților și francilor, a fost numit *magister utriusque militiae* (429 A.D.). Consul în 432 A.D., 437 A.D., 446 A.D. și *Patricius* (433 A.D.). În alianță cu vizigoții a oprit înaintarea hunilor care urmăreau cucerirea Galliei, în bătălia de la *Campus Mauriacus* (451 A.D.). S-a opus totuși nimicirii totale a hunilor, pe care intenționa să-i folosească împotriva goților. Întors în Italia, a logodit pe fiul său cu fiica împăratului Valentinian III, dar, la intrigile lui Petronius Maximus și ale eunușului Heraclius a fost ucis de însuși împăratul. A fost *ultimul mare apărător al Imperiului roman* (s.n. S.D.)”<sup>66</sup>.

C „**ATTILA**, rege al hunilor. A domnit mai întâi împreună cu fratele său Bleda (434–445 A.D.), apoi singur (445–453 A.D.). Sub Attila Imperiul hunilor se întindea din Munții Caucaz până la Rin, din Pannonia și de la Dunărea de Mijloc până în Germania de nord și Polonia de azi. Centrul puterii lui Attila se afla în câmpia Pannoniei, de unde a întreprins repetate atacuri la Dunărea de Jos distrugând așezările de pe ambele maluri ale fluviului (441–448 A.D.). Obligând toate popoarele de pe teritoriul stăpânit de el la plata unui tribut inclusiv Imperiul roman de răsărit. Attila a încercat să supună și Gallia, dar a fost oprit de către *armatele romane comandate de generalul Aetius. Acesta aliat cu vizigoții* (s.n. S.D.), i-a zdrobit pe huni în renumita bătălie de la *Campus Mauriacus* (451). În 452 A.D. Attila a organizat o expediție în Italia, dar armata i-a fost decimată de molimă, după care a murit subit (453). După moartea sa puterea hunilor a decăzut, stăpânirea lor fiind desființată, în urma bătăliei de la Nedao, în Pannonia (454 A.D.)”<sup>67</sup>.

D „**CAMPUS MAURIACUS** (azi lângă Châlons sur-Marne, reg. Troyes, în Franța), localitate celebră în antichitate, prin victoria armatelor romane, aliate cu alanii și vizigoții, comandate de generalul Aetius, asupra hunilor conduși de Attila (451 A.D.). Deși rezultatul n-a fost decis, bătălia de la *Campus Mauriacus* a marcat declinul puterii hunilor”<sup>68</sup>.

Așadar să nu însemne nimic, în *Enciclopedia Civilizației și Artei Romane*, pentru autorul ei, Jean-Claude Fredouille, și pentru traducătorii săi români, în istoria civilizației romane:

a) cucerirea Italiei și a Romei de vizigoții lui Alaric;

<sup>65</sup> I. Barnea, în *Enciclopedia Civilizației Romane*, Buc., 1982, p. 45; cf. și Sozomenos, VII, 25; IX, 4, 6; Zosimos, 5, 5–7, 26, 27, 31, 36.

<sup>66</sup> *Idem, ibidem*, p. 29–30; cf. și Zosimos, 5, 36, 1; F.H.G., IV, 614 sq.

<sup>67</sup> *Idem, ibidem*, p. 112; cf. și Priscus, *Fragmenta*; Jordanes, *Getica, passim*.

<sup>68</sup> *Idem, ibidem*, p. 156.

b) întemeierea Imperiului hunic (nu hun, deoarece era o confederație alano-germano-hună, sub conducerea dinastiei hunice a Attilizilor) întins din Munții Caucaz până la Rin; și

c) salvarea de către Aetius în fruntea armatelor romano-vizigoto-alane, pentru încă 25 de ani, a Imperiului roman de apus? Firește că răspunsul nu este acesta și l-a dat savantul român Ion Barnea în cele, citate de noi mai sus din *Enciclopedia (română!) a civilizației romane*.

Într-o lucrare, de astădată, de sinteză, cu un titlu nu numai îmbietor, ci de-a dreptul incitant, în care printre altele multe, la *Concluzie*, autorii încheie interogativ: „Așadar iată-ne, și pe noi, în fața problemei finale: de ce a pierit Roma? Cine nu și-a pus această întrebare, cine nu a căutat un răspuns?”. Firește e edificator. Ne referim la sinteza *Roma și destinul ei*, vol. I și II, Buc., 1985, de Raymond Bloch și Jean Cousin, tradusă în românește de Barbu și Dan Slusanschi și publicată în seria *Arte și Civilizații*, de aceeași Editura Meridiane, din București.

Având în vedere, din punctul nostru de cititor de istorie, implicațiile pe care le-au avut în istoria Imperiului roman târziu, a celui de apus, în speță, vizigoții lui Alaric, hunii lui Attila și, firește, în primul rând Aetius „ultimul mare apărător al Romei“, ne-am adresat, din nou cu încredere de cititor de istorie, explicațiilor date în acest sens de cei doi autori, fără a intra în detalii de altă natură, care nu privesc, direct și nemijlocit „economia“ acestor rânduri. Redăm două lungi citate, pentru a nu ciunti înlănțuirea ideilor și subliniem eleganța frazelor, din două paragrafe:

A. Din primul intitulat: „DE LA EVANGHELIA LUI AUGUSTUS LA EVANGHELIA LUI IISUS: „Nu este de domeniul lucrării de față să urmărească dincolo de Theodosius istoria bisericilor de Răsărit și de Apus, care, datorită existenței Imperiului de la Bizanț și a Imperiului de la Roma, primesc organizări deosebite. În Răsărit, puterea autorității civile este destul de mare pentru ca biserica să nu ocupe poziția dominantă; tot acolo nestorianismul și montanismul agită spiritele încă multă vreme și dezlănțuie certuri vii; monofizitismul zdruncină conciliile. În sfârșit, în 451, se reușește la Chalcedon ca toți să admită că Iisus este Cristosul unic și adevărat, că el reunește în sine cele două persoane și că Roma are întâietate asupra Constantinopolului. Scurta domnie a lui Marcianus (450–457) aduce atunci o perioadă de seninătate în raporturile politico-religioase. Biserica din Apus suferă repercusiunea instabilității puterii civile în cursul secolului al V-lea și se află supusă schimbărilor frecvente ale stăpânitorilor puterii, generali și civili, dar ea poate asuma pe deplin misiunea ei spirituală: episcopii devin apărătorii cetății pe planul carității, al legislației și al inteligenței. Un papă ca Leon cel Mare, care își exercita pontificatul în cursul întunecatei perioade ce se întinde din 440 până în 461, care asistă la asasinarea lui Aetius și a lui Valentinianus al III-lea, care încearcă să înlăture nenorocirile pe care le prevestește Attila, care moderează pe cât se poate jaful lui Genseric [rege vandal care a cucerit și prădat Roma timp de două săptămâni – 2–16 iunie 455 –, luând în captivitate mii de persoane, inclusiv pe împărăteasa Eudoxia, văduva lui Valentinianus III, cu cele două fiice ale sale Eudochia și Galla Placidia n.n. S.D.], reprezintă în fața istoriei marea tradiție romană prin vederile sale cumpănite, prin înțelepciunea sa practică, prin înalta conștiință a îndatoririlor sale de om și de păstor, încât, în plină răvășire a spiritelor și a lucrurilor, el este simbolul viu al permanenței

romane și clasice. *Eveniment politic* (? S.n. S.D.) creștinismul avea să fie deopotrivă un fenomen religios și un fapt de civilizație de un răsunet nemăsurat. Iudaismul particularist nemaocupând nici un teritoriu suveran, creștinismul avea să poată să se înfățișeze nu ca o națiune într-o națiune, nu ca un ferment de revoltă împotriva societății laice, ci ca un înlocuitor de pondere ecumenică și de valoare universalistă<sup>9</sup>, și

B. din al doilea intitulat: „ROMA NU MAI ESTE ROMA“ – PROVINCIIILE IMPERIULUI – GALLIA: „În 251, germanii inundă Gallia până la Pirinei și Catalonia. Alungați de către Gallienus, cârmuiți de către Postumus, care s-a stabilit la Augusta Treverorum, reveniți în 275–276 sub Probus, atrași după ei de către bagauzi, învinși de Maximianus și de Constantius Chlorus, ei nu par să respecte pacea decât sub administrația dioclețiano-constantiniană și cele patru prefecturi ale sale, sub vicarii și cadrele sale de consulari, de *praesides*, de perceptori ai tezaurului, de comiți și de *duces* care dirijează în mod birocratic treburile judiciare, financiare, civile, militare, în regroupări sau despărțăminte autoritare, și aceasta pentru un răstimp relativ scurt. Secolele al IV-lea și al V-lea văd din nou revărsându-se hoardele francilor, ale alamanilor, ale vandalilor, ale suevilor, ale alanilor, ale burgunzilor, apoi pe cele ale vizigoților și, în sfârșit ale hunilor. În 451 *Aetius este doborât* (? s.n. S.D.) în Câmpiile Catalaunice; în 486 și în 506, Clovis cucerește ultima parte a Galliei romane de la nord de Loara. Dar în această Gallie zdrobită se menține o rodnică romanitate; limba celtică persistă în popor; divinitățile celtice continuă să primească închinările credincioșilor lor; dar se produc asimilări precum și sincretisme. De aici rezultă o comunitate romano-celtică în care lumea modernă își va afla una din temeliiile sale fundamentale. Această provincie este iscusită. Gallii par să fi inventat mașina de secerat despre care vorbește Pliniu, plugul cu roți (= *rotile*, n.n. S.D.), coasa, sita din păr de cal, dogăria și rindeaua de dogărie. Tehnicile lor agricole – îndeosebi folosirea mării pentru îngrășarea și îngrășămintele pe bază de var –, fertilizează un sol deja roditor, a cărui istorie economică o scriu cadastrele prin inscripțiile lor. Bogăția agrară se bazează pe grâu, viță de vie, măslini și creșterea animalelor. Circulația fluvială pe care o atestă basoreliefurile, rețeaua de drumuri pe care le străbat numeroase vehicule, toate dau despre această țară o impresie de forță și de vitalitate, susținute de un comerț înfloritor (20.000 de vârfuri de amfore dragate la Châlons-sur-Saône) și de o industrie prosperă orientată spre metale și olărie, pe care o fabrică, între altele, centrul de la Granfesenque, unde numai *graffiti* singuri dezvăluie un total de 765.132 de vase produse de meșteșugari, al căror număr cunoscut se ridică până astăzi la 109<sup>10</sup>.

Și desigur lucrurile stau întocmai ca cele descrise în rândurile de mai sus, doar că aceste realități istorice concrete nu explică prăbușirea lumii romane occidentale, dispariția în 476 a Imperiului roman de apus, ca subiect de drept internațional antic.

Criza de „*întindere imperialistă*” a Imperiului roman (de fapt teritoriu tricontinental moștenit – cu excepția cuceririlor lui Traian: Dacia, Armenia, Asiria, Mesopotamia – de la republica romană târzie), conjugată cu cea *demografică* (în varianta sa militară și parazitară a armatei și societății romane – din Roma și Italia – în primul rând); cu cea financiară și mai ales cu profunda criză a religiilor „păgâne”,

<sup>9</sup> R. Bloch, J. Cousin, *Roma și destinul ei*, II, Buc., 1985, p. 263–264.

<sup>10</sup> *Idem, ibidem*, p. 279–280.

sunt cele „vinovate“ de căderea Imperiului roman de apus. Din contră creștinismul (după Mediolanum – 313, și mai ales după reforma lui Teodosiu cel Mare, 381–382), precum și cuceririle tehnologice „barbare“, dar din provinciile romane – cazul Galliei – nu dăărau ci consolidau din interior statul roman. Deci „șocul final“ care a transformat cauzele într-o nouă realitate trebuie căutat în altă parte. Și el este, într-un mod intrinsec legat – acest șoc final – de evenimentele petrecute în cele două sau trei evenimente întâmplare în anii 451 și 453, respectiv 454, de vizigoții, fostului Alaric, de romanii lui Aetius (ucis la 21 septembrie 454 în timpul unei audiențe de mână împăratului), aliații care l-au învins „à la Pyrrhus“ e drept, pe Attila aflat în fruntea confederației sale. Moartea lui Attila în 453 a atras un an mai târziu „dezastrul“ hunic de la Nedao, de care, în mod paradoxal se leagă nu o viitoare victorie romană, ci chiar disparăția statului roman în apus. Și e de notat că pentru „amânarea“ acestei disparății, cât și pentru salvarea celui din răsărit, pentru *menținerea* lumii romane, un aport substanțial l-au adus provinciile dunărene și balcanice – așa numite „traco-daco-illyre“, prin seriile de militari, generali și împărați romani – apărători ai Imperiului –, din perioada romană târzie și romani-bizantină, cum vom încerca să arătăm mai jos, revenind asupra acestei probleme. Aetius fiind unul, dar nu singurul, și poate nu cel mai strălucit exemplu în acest sens. El a fost însă *ultimul*; tot de origine „orientală“ din Dusortorumul daco-roman care a înregistrat o victorie asupra „barbarilor“. „Barbari“ care la rândul lor nu mai trebuie înțeleși în sensul „barbar“ al *dreptului natural grec* (=toți „ceilați“ pot deveni sclavi) sau dreptului (=un non sens) roman, *jus gentium* (toți cei învinși devin automat prizonieri=sclavi, și tot pământul cucerit *ager publicus*=praedia populi romani!), ci ca „barbari“ care fie ca foederați, fie ca amici, fie colonizați, fie înrolați în armata romană, (un „barbar“ german – Stilicho – îi oprește temporar, în invazia lor pe vandali, alani, quazi și luptă cu vizigoții lui Alaric). Ei sunt acum nu „barbari“, ci fie „barbari“, fie o parte din lumea romană, romană și „barbară“, creștină și „păgână“. Să revenim însă la „șocul ultim“, care peste 22 de ani va declanșa – cu un imens zămbet al „ironiei istoriei“ descăunarea ultimul împărat roman cu nume, parcă, predestinat – Romulus Augustulus. Iată faptele istoriei concrete:

a) „NEDAO, râu din Câmpia panonică. Aici în anul 454 A.D. hunii conduși de fiii lui Attila au suferit o gravă înfrângere din partea unei coaliții barbare conduse de gepizi. Lupta de la Nedao a marcat *începutul destrămării puterii hunice*“ (s.n. S.D.)<sup>11</sup>, dar nu numai, căci,

b) „ODOACRU (Odoacer, Odovacar) (433–493 A.D.), rege german în Italia (23 august 476–492 A.D.), fiul unui *prinț al skirilor, probabil Edec* (s.n. S.D.), a slujit ca ambasador al lui Attila la Constantinopol. Aici eunucul Chrysaphius a încercat să-l cumpere ca să-l asasineze pe regele hun. Proclamat rege de trupele de mercenari din Italia (după unii în special detașamente herule? n.n. S.D.), al căror conducător era (23 august 476 A.D.) Odoacru a detronat pe tânărul Romulus Augustulus (septembrie 476 A.D.), ultimul împărat roman de apus, căruia însă i-a cruțat viața și a fost recunoscut ca rege de împăratul Zenon din Orient, și de senatul roman. A întâmpinat opoziție în rândurile conducătorilor militari germani, cărora nu le-a încredințat posturi de conducere. După pătrunderea ostrogoților în Italia

<sup>11</sup> Emilia Tomescu, în *Enciclopedia Civilizației Romane*, Buc., 1982, p. 535.



(489 A.D.), Odoacru a fost înfrânt în mai multe lupte și în cele din urmă asasinat de Theodoric, la Ravenna (493)<sup>12</sup>.

Dacă ne-am „orienta imaginar“ cu acest prilej pe harta Europei am putea avea „surpriza“ să constatăm că cele desfășurate la Roma-Ravenna, își au „preludiile“ politico-militare în sud-estul și respectiv centrul Europei, în teritorii din vecinătatea pământurilor Daciei (în sens generic, preroman): la fel ca vizigoții, ostrogoții își au teritoriile de pornire din regiunile sud-dunărene, ca și „skirul herulilor“, conducătorul cetelor de heruli mercenari și a altora, în regiunile central dunărene.

Dar, dacă din regiunile carpato-dunărene, înțelegându-le de la Bratislava până la Tulcea, pe Dunăre, s-au născut aceste „mari începuturi“ ale istoriei europene, cu fireștile consecințe în istoria universală, se cuvine să-i prezentăm pe marii protagoniști, din „tabăra“ romană și din „tabăra“ opusă, adică *Aetius*, *Attila*, *Odoacru* și în lumina istoriografiei românești moderne.

A. „**AETIUS**. Flavius Aetius s-a născut la *Durostorum* (Silistra). Pe tatăl său îl chema *Gaudentius* (*RE*, VII, 859, 6). A fost militar în armata romană: are rangul de *domesticus*, apoi de *magistrequitum* (*Greg. Tur.*, II, 8), și *comes Africae*, unde s-a remarcat în acțiunea (399) de distrugere a templelor și idolilor păgâni. Moare ucis într-o „rebeliune“ a soldaților din Gallia. Pe mama lui Flavius Aetius o chema *Itala*, probabil de origine, tot din *Durostorum*. Aici, la 390 sau 391 se naște fiul lor Flavius.“

Flavius Aetius a fost căsătorit cu fiica lui *Carpilio* – *comes domesticorum* și a avut doi copii, ce purtau numele celor doi bunici – *Carpilio*, ostatec la *Attila* (*Prisc*, fr. 8; *FHG*, IV, p. 81; *Cassiod. Var.*, I, 4, 11; *RE*, III, 1611, 2) și *Gaudentius*, *logodit* de tatăl său cu fiica împăratului *Valentinian al III-lea*, firește, probabil, din calcule politice.

Redăm, mai jos, comparativ, cu prezentarea lui Aetius în istoriografia occidentală, micromonografia lui Flavius Aetius, pe care i-a realizat-o lingvistul și istoricul I. I. Russu, acestui roman, asupra vieții și activității căruia au mai zăbovit și Theodor Mommsen<sup>13</sup> și autorul studiului despre *Aetius* din *RE*<sup>14</sup>. Lucrarea lui I. I. Russu se intitulează: *Elementele traco-getice în Imperiul roman și Byzantium* (veacurile III–VII), Buc., 1970, sintetizează de referință privind personalitățile din sud-estul Europei de la Maximinus Thrax până la Împăratul Focas (602–610):

„**FLAVIUS AETIUS**, după unii „roman“, ori „un illyr născut în *Durostorum* (Mommsen), iar după altă presupunere mai veche got, întrucât prin moesi ar fi de înțeles goții din Moesia. Dar pasajul din Iordanes este clar, nu lasă loc altei interpretări: „*Aetius ergo patricius, fortissimorum Moesium stirpe genitus in Durostorum civitate*“ (*Getica*, 176). Prin *Moesi* nu se poate înțelege vreun trib germanic (gotic), căci contextul și împrejurările generale nu permit așa ceva: dacă avea un miez de adevăr, obârșia „germanică“ a unei figuri atât de importante a lumii romane n-ar fi putut trece neobservată de cronicari, în primul rând de Iordanes, bun cunoscător al oamenilor și stărilor din Moesia, *zelos și el* (s.n. S.D.) în preocuparea de a releva tot ce părea sau putea fi declarat de origine germanică (cum făcuse greșit, după alții în cazul lui Maximinus Thrax). Nu se văd motivele de a presupune

<sup>12</sup> I. Barnea, în *Enciclopedia Civilizației Romane*, Buc., 1982, p. 545–546.

<sup>13</sup> Th. Mommsen, în *Hermes*, XXXVI, 1901, p. 517=G.S., IV, p. 532.

<sup>14</sup> O. Socek, *RE*, VII, 859.

că familia lui Aetius n-ar fi localnică din Moesia Inferior, deci moeso-romană, ca atare foarte probabil de neam trac, romanizată: numele romane (Gaudentius, Itala?, Aetius) indică cetățeni ai Imperiului, nu goți sau altfel de străini, care poartă rar nume de împrumut romane. Nomen gentilicium Flavius (pe care s-ar părea că nu-l avusese Gaudentius) e luat după moda veacurilor IV–VI. În atare sens și nu ca originar din Roma sau Italia (Constantius al III-lea era un „Romanus dux” din Naissus), Aetius poate fi considerat ca ultimul mare „roman” în Occident (Proc., III, 3, 15), puternică pavază a romanității în fața asalturilor germanice; acest moeso-roman era de o ținută morală și fizică impunătoare. De mic copil el a intrat în *officium* unui prefectus praetorio, iar prin anii 405–408 era ostatec la regele vizigot Alaric, unde învăța limba și obiceiurile goților; mai târziu la huni câștigă alte legături bune și simpatii; sub împăratul Ioan (423–425) e făcut *comes domesticorum* și *cura palatii*, trimis cu mari sume de bani la huni pentru a strânge trupe de mercenari contra lui Thodosius al II-lea. În 429 e *magister utriusque militiae*, având deplină puterea asupra împăratului Valentinian. Noi biruințe, asupra iutungilor și noricilor, consacrau pe Aetius ca cel mai de seamă general în occident, iar consulatul luat de trei ori (a. 423, 437, 446) îl ridică la cele mai mari înălțimi ce putea ajunge un „particular” devenind astfel conducătorul de fapt al întregii politici a imperiului occidental. Dintre evenimentele guvernării sale sunt de relevat conflictul cu Bonifatius comes Africæ și suprimarea acestuia; retragerea lui Aetius (din cauza uneltirilor care-l urmăreau) la huni și revenirea cu ajutor armat din partea barbarilor, pe care se rezema în bună parte puterea sa. Conflictul izbucnit între imperiu și huni a culminat în bătălia de Câmpiile Catalaunice (a. 451), terminată cu biruința lui Aetius, dar urmată de pustiirea Italiei nordice de către huni. Lumea romană a scăpat de primejdia barbară numai prin moartea lui Attila (453). Dar Aetius nu urmărea nimicirea hunilor, de care se folosea cu multă abilitate contra goților.

Asupra împăratului Valentinianus, Aetius câștigase un fel de tutorat ce a luat sfârșit din cauza încercării lui de a se asigura succesiunea la tron pentru fiul său Gaudentius, intrat „prin logodnă” în familia imperială. Simțind împăratul o puternică aversiune contra marelui general și din îndemnul lui Petronius Maximus consul și al eunucului Heraclianus, adversar al lui Aetius, acesta fu ucis de însăși mâna împăratului, în cursul unei audiențe (21 septembrie 454). Cădea astfel, în condiții cu totul ieșite din comun, marele general moeso-roman al împărăției apusene, „mâna dreaptă a împăratului” (Proc., III, 4, 28) și „magna occidentalis rei publicae salus... cum ipso hesperium cecidit regnum nec haetenus valuit relevavit”, cum observa melancolic cu opt decenii mai târziu cronicul Marcellinus (a 454, *Chr. min.*, II, 86). Era ultimul mare roman, singurul capabil să oprească sau măcar să întârzie descompunerea împărăției apusene lovite de triburile germanice, care aveau să schimbe fundamental cursul și fața romanității occidentale.

Prin dispariția lui Flavius Aetius și a lui Valentinianus (fără urmași din dinastia sa), imperiul roman occidental era în pragul descompunerii inevitabile, în contradicțiile interne ale sistemului politic, în conflictele dintre uzurpatori și căpeteniile germanice, iar înlăturarea ultimului monarh roman, Romulus Augustulus (a. 476), a însemnat încheierea formală a suveranității romane în Occident, instalarea stăpânirilor germane în Roma, Italia și provincii. Centrul politic al lumii greco-

romane se deplasează către noua Romă, Constantinopolis (Byzantion), spre care gravitează viața civilizată a bazinului mediteranean<sup>15</sup>.

B. „**ATTILA și ODOACRU**. Precipitarea evenimentelor istorice europene, romane și barbare, cu consecințe perene, până azi, în istoria universală, a implicat împletirea destinului celor trei personalități Aetius, Attila și Odoacru, într-o succesiune inextricabilă”: 451 – înfrângerea, sau mai degrabă stoparea extinderii „imperiului hunic” în occident; 453 – moartea lui Attila, cu consecințele luptei de la Nedao; 454, nu numai moartea lui Aetius, ci și înfrângerea coaliției hunice la Nedao, având drept urmare stabilirea dominației gepide în bazinul central al Dunării și diseminarea coaliției germane a hunilor: retragerea skirilor pe valea râului Vah în Slovacia, stăpânirea herulilor, rugilor și longobarzilor în nordul ariei de putere gepidă, impunerea puterii ostrogote în Pannonia (469–470) și plecarea hunilor și skirilor spre alte destine istorice. Unul dintre aceste destine ale prosopografiei romano-germane – adică europene, Odoacru, skirul Odoacru, regele herulilor, va conduce spre ceea ce în istoria universală înseamnă anul 476.

Redăm, de asemenea comparativ, cu istoriografia occidentală, cele scrise de savantul român Ion Barnea<sup>16</sup>, în anul 1968, în capitolul *Imperiul roman în fața hunilor*, din volumul *Romanii la Dunărea de Jos*, deoarece el ni se pare edificator în ceea ce privește scrierea unei istorii a evului mediu și din punctul de vedere „răsăritean”= constantinopolitan (=bizantin), după concepția acelui proiect făurit de istoricul Gh. Brătianu, în conivență cu istoriografia europeană a deceniilor 4 și 5 ale secolului nostru și care s-a frânt în urma „efectelor malefice” ale celui de al doilea război mondial, s-a frânt prin înțemnițarea și moartea marelui istoric în închisoarea de la Sighet:

„În urma plecării vizigoților, la nord de Dunăre apare pericolul hunilor, care, după ce au fost organizați sub conducerea lui Trua, dar mai ales a fraților Attila și Bleda (434–445), iar apoi sub Attila singur (445–453), au pricinuit mari neajunsuri romanilor. La Dunărea de Jos, ca și în alte părți, orașe întregi au fost distruse complet, iar populația care a mai rămas cu viață, dusă în captivitate, în nordul fluviului. În urma atacurilor repetate asupra Illyricului și Traciei slăbul împărat Teodosiu al II-lea (408–450) a fost silit să răscumpere pacea cu prețul unui tribut foarte mare, care a fost și mai mult ridicat după atacul din anul 434 asupra Constantinopolului. Incursiunile de pradă și jaf ale hunilor se țin lanț, amenințând însăși capitala și impunând de fiecare dată Imperiului condiții, din ce în ce mai grele și mai umilitoare. Situația grea datorată pe de o parte sarcinilor fiscale impuse de tributul plătit hunilor, pe de alta amenințării directe a acestora, se resimte adânc și în provincia Scythia Minor. Unii scriitori și istorici bizantini și latini ne informează despre existența în ultimii ani de domnie ai lui Teodosiu I și sub Arcadius a lui Theotimos I, supranumit „scitul”, probabil nu autohton, episcop al Tomisului și Sciției, pe care „hunii de la Istru” îl numesc „zeul Romanilor”. Pe acești barbari, „sălbateci de la natură”, care atacau și prădau adesea teritoriul Scythiei Minor, Theotimos știa să-i înlănțuească și să-i abată de la jaf, oferindu-le daruri. Episcopul „filozof” pare să fi fost și misionar

<sup>15</sup> I. I. Rusu, *Elemente traco-getice în Imperiul roman și Byzantium*, Buc., 1976, p. 72–74.

<sup>16</sup> I. Barnea, *Dobrogea de la Teodosius I la Justinian*, în volumul R. Vulpe, I. Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos* (=Din istoria Dobrogei, II), Buc., 1968, p. 406–409.

al creștinismului în rândurile hunilor. Theotimos I se afla în cele mai bune legături de prietenie cu Ioan Christostom, patriarhul Constantinopolului, care pe la anul 399 a trimis misionari pentru „nomazii sciți de la Istru“, prin care în primul rând trebuie să-i înțelegem tot pe huni. Cu prilejul păcii încheiate în anul 434, este amintită ca aflându-se în stăpânirea hunilor „fortăreața *Karsos* din Tracia“ cel mai probabil *Carsium* din Scythia Minor. Altă dată, un federat răsculat împotriva stăpânirii, probabil un hun, cu numele Valips, s-a stabilit la Noviodunum, unde a trebuit să fie asediat de trupele imperiale. În anul 449 un nou tratat de pace a fost încheiat între Teodosiu al II-lea și Attila. Regele hunilor părăsea teritoriile de la sud de Dunăre și renunța să mai ceară predarea eunucului Chrysaphios, persoana cu cea mai mare influență pe lângă împărat și care uneltise un complot împotriva lui Attila. El consimțea de asemenea să nu mai pretindă nici restituirea transfugilor iar romanii la rândul lor, promiteau să nu mai primească pe viitor nici un refugiat de la huni. Din acel moment Attila și-a îndreptat privirile spre partea de apus a Imperiului, deși cea de răsărit continua să-i plătească tribut. Cunoscând probabil acest ultim plan al regelui hun, energicul împărat Marcian (450–457), succesorul lui Teodosiu al II-lea, a refuzat să-i mai plătească tribut, aducând odată cu reducerea sarcinilor fiscale, o mare ușurare în rândurile populației greu apăsată de povara impozitelor și de corupția funcționarilor administrativi. Deoarece cu cea mai mare parte a armatei se îndrepta spre Occident, Attila a trimis împotriva lui Marcian numai un număr redus de trupe, care au fost înfrânte și respinse peste graniță. La rândul lor, grosul forțelor hunice care urmăreau supunerea Galliei, au fost oprite în înaintarea lor de armatele generalului roman Aetius, în bătălia din câmpiile Catalaunice (451). Flavius Aetius era fiul lui *Gaudentius magister equitum* din Durostorum. În tinerețe el fusese ostatec în lagărul lui Alaric, unde-și însușise cunoașterea limbii gotice. Apoi trăise ca ostatec la huni, cunoscând felul de viață și de luptă al acestora și păstrând chiar mai târziu *strânse legături de prietenie* (s.n. S.D.) la curtea lui Attila. Îndată după moartea lui Attila (453), puterea hunilor decade, iar apoi este definitiv sfârșită de o coalitie având în frunte pe gepizi la Netao (=Nedao), în Pannonia (454). Hunii și aliații lor de diferite neamuri, care au supraviețuit acestei înfrângerii, s-au împrăștiat, parte continuând să trăiască în ținuturile de la nord de Dunărea Inferioară, de unde vor face incursiuni de pradă în dreapta fluviului, parte intrând în serviciul Imperiului roman, iar cea mai mare parte întorcându-se în stepele de la nordul Mării Negre, unde se vor contopi cu populația de același neam cu ei, în primul rând cu *bulgarii*. Dintre diferitele neamuri care alcătuiesc marele regat al hunilor, *scirii*, *sadagarii* și *alanii*, sub conducerea lui Condax, au fost stabiliți în timpul împăratului Marcian ca federați ai Imperiului, în Scythia Minor și Moesia Inferior. Hernac, fiul cel mai mic al lui Attila, împreună cu ai săi, și-a ales ca loc de așezare regiunea de nord-est a Dobrogei, în spre delta Dunării. Rămășițe ale hunilor de la nord de Dunăre, împreună cu alte neamuri, va continua și mai târziu, în timpul împăratului Leon I (457–474), să atace dioceza Traciei, până când șeful lor Dengizik, unul dintre numeroșii fii ai lui Attila, a fost învins și ucis în lupta contra trupelor romane conduse de Anagastes, *magister militum per Thracias*. După descompunerea marelui regat al hunilor, populațiile germanice apar din nou pe primul plan în partea de răsărit a Imperiului. Împăratul Marcian a reînnoit tratatul de alianță (*foedus*) cu ostrogoții. În Peninsula

Balcanică erau împrăștiți numeroși ostrogoți, care se aflau în serviciul Imperiului, dar sub comandanți de același neam cu ei. Vizigoții, la rândul lor, nu dispăruseră cu totul chiar după plecarea lui Alaric. Mai rămăseseră pe loc parte din goții lui Ulfila, așa numiții *Gothi minores*, care-și duceau viața lor pașnică în Moesia Inferior, în jurul orașului *Nicopolis* (Iordanes, *Getica*, 51). La Constantinopol era atotputernic alantul sau gotul Aspar, căruia îi datorau tronul împărații Marcian și Leon I, ultimul originar din tribul trac al bessilor și ocupând ca și mai înainte Marcian, un post de încredere în serviciul personal al lui Aspar. Când Leon și Aspar au ajuns în conflict, acesta din urmă a izbutit să-și impună voința sa bazându-se în primul rând pe ostrogoții federați din dioceza Traciei aflați sub comanda lui Theoderic Strabo, nepotul soției sale. În timpul aceluiași împărat, aflăm despre existența unui „rege got” (*Getarum rex*), cu numele Bigelis, pe care Ardabur, fiul lui Aspar, l-a învins și ucis. (Iordanes, *Romanica*, 336). Acesta era stabilit probabil la Dunărea de Jos, alături de alanii lui Candax, care erau amestecați cu multe elemente gotice. Tratatul de alianță (foedus) încheiat de Marcian cu ostrogoții, a fost denunțat de Leon I, curând după urcarea sa pe tron, ceea ce a dus la război cu aceștia. Pacea a fost restabilită cu condiția plății din partea Imperiului a unor subsidii anuale. Șeful ostrogoților, Theodemir (Thiudimer) dădea în schimb ca ostatec pe copilul său Theodoric, care la moartea tatălui, a fost proclamat singurul rege al ostrogoților (471). Theodoric a rămas o perioadă de timp în Moesia Inferior, având ca loc de reședință orașul *Novae* (Șiștov) și fiind când aliat al împăratului împotriva celorlalți goți din Imperiu, când luptând alături de aceștia sau singur împotriva romanilor. În anul 488, la îndemnul împăratului Zenon (476–491, a doua oară), Theodoric a părăsit Moesia Inferioară și s-a îndreptat înspre Italia, pentru a lua locul lui Odoacru, regele herulilor, alt federat germanic al Imperiului. Theodoric a întemeiat acolo regatul ostrogot ce-i poartă numele (493). În felul acesta, prin politica sa abilă, Imperiul roman de răsărit scăpa de pericolul populațiilor germanice. În schimb, partea de apus a Imperiului roman căzuse definitiv sub loviturile herulilor lui Odoacru (476). În timp ce ostrogoții lui Theodoric se mai aflau încă în Moesia Inferior, în anul 480, au apărut pentru prima oară la frontiera Dunării de Jos triburi ale „bulgarilor”. Împăratul Zenon i-a chemat pe noii sosiți la sud de Dunăre, împotriva goților, dar bulgarii au fost bătuți de aceștia<sup>17</sup>.

Așadar, prin împletirea și a acestor trei destine, Attila, Aetius și Odoacru, „asistăm” la un adevărat capitol de istorie universală, cu preliminarii continentale în zona carpato-dunăreană (înțelegând Dunărea dintre Alpi și M. Neagră) și anume: la *nașterea Imperiului european al hunilor*, sub Attila, la *apărarea Imperiilor romane* – de Apus și de Răsărit și la *căderea irevocabilă a celui de apus* – 476.

Din motivele sau și din motivele de mai sus se impun a fi subliniate câteva elemente ale explicării istoriei romano-barbare, romane-târzii sau romano-bizantine (pentru zona Dunării de Jos) și anume:

1. Dunărea de Jos devine nu numai „granița” dintre Imperiul roman de răsărit și „barbari”, dintre creștinii din imperiu și creștinii (fie și arieni) sau „barbari” din nordul Dunării, ci și regiunea (înțelegând aici întreg sud estul Europei) de unde se

<sup>17</sup> *Idem, ibidem.*

vor ridica apărătorii de frunte ai lumii romane, dintre traci, illyri, moesi, daci, începând cu Maximinus Thrax și sfârșind cu Justinian, printre care un loc de frunte îl ocupă și ultimul mare apărător al Imperiului roman de apus – Aetius din Durostorum.

2. Dunărea de Jos, prin instituțiile bisericești creștine (episcopii, mănăstiri, biserici parohiale) devine, ca și întreg sud-estul Europei, în linie *cronologică* (după Palestina și Siria) al doilea centru mondial al creștinismului, atât prin activitatea misionară a apostolilor Andrei, Pavel (v. *Scrisorile către Philippeni, Thessaloniceni, Corinteni* din Noul Testament) și Petru, dar și prin lupte duse de episcopii și cărturarii creștini împotriva sectelor (monofiziți, nestorieni, arieni etc.). E cunoscută opoziția lui Bretanion și a populației creștine romanice din Dobrogea împotriva „arianului” Valens.

3. Tot aici la Dunărea de Jos se naște vechea literatură „română” în limba latină (ca cea mai târzie „slavonă” în limba română), prin activitatea unor mari cărturari, de valoare universală: *Niceta din Remesiana, Ioan Cassian, Dionysios Exiguus, Auxentius din Durostorum*; iar pentru istoria literaturii germane vechi, traducerea (nu în întregime) a Bibliei în limba germană-gotică de către episcopul devenit arian – Ulfila.

4. În regiunile carpato-dunărene (deci pe Dunărea de la Alpi la Marea Neagră) se pun temeliile a ceea ce numim MAREA COLABORARE, dintre romani și „barbari”, dintre romano-bizantini și turci (huni, avari, bulgari) și slavi.

5. Aici, pe Dunăre „s-a plămădit” atât apărarea lumii romane, prin *pax romana*, dintre data bătăliei de la Naissus (269) și până după Justinian, cât și căderea Imperiului roman de Apus (Attila, Odoacru – skirul și herulii săi) sau dăinuirea Imperiului bizantin (înțelegându-l din 476 la 1453), care încă un mileniu a apărât Europa, civilizația sa urbană și rurală, creștinismul, de atacurile „*Imperiului stepelor*”.

## ALARIC, AETIUS, ATILA

ou

## LA NAISSANCE, LA DÉFENSE ET LA MORT DES EMPIRES

– Résumé –

L'auteur discute les destins de ces trois personnalités de l'histoire antique, arrivées sur la scène de l'histoire européenne à la fin de l'époque romaine et au commencement de l'époque pré-médiévale.

On présente la personnalité de AETIUS de Durostorum, le dernier défenseur de l'Empire Romain d'Occident, ainsi que les personnalités de ses „contemporains”, le Wisigoth Alaric et le Hun Attila. Des destins dans la poussière de l'histoire des empires.



# **CAPRA HIRCUS L. DIN NIVELUL FEUDAL TIMPURIU DE LA BIHAREA**

de

**Zoltán Czier**

## **Introducere**

Materialul care constituie obiectul lucrării de față, ne-a fost pus la dispoziție pentru studiu de către domnul Profesor Dr. Sever Dumitrașcu (Catedra de Istorie a Universității din Oradea). Mulțumim domnului Dumitrașcu pentru posibilitatea acordată, precum și pentru amabilitatea de a dona piesele Secției de Științele Naturii de la Muzeul Țării Crișurilor Oradea (nr. inv. 20362).

## **Proveniența materialului**

Cetatea de pământ de la Biharea, de pe „terasa stângă a pâraului Ceșmeu, în partea de nord-est a satului, în dreapta șoselei Oradea–Satu Mare“ (Dumitrașcu, 1974, p. 12), este una dintre cele mai renumite așezări de pe cuprinsul Bihorului și a României (Fig. 1). Cercetările arheologice, întreprinse de-a lungul întregului secol XX, demonstrează prezența pe teritoriul cetății a diverselor nivele de locuire, din Neolitic până în prezent.

Piesele osoase de care ne ocupăm, provin dintr-o săpătură arheologică, efectuată în anul 1988, tocmai în perimetrul cetății. Săpătura – condusă de profesorul Sever Dumitrașcu – a decurs cu participarea profesorilor Florin Sfrengeu și Mihaela Coman, împreună cu studenții anului întâi Istorie, de la Universitatea din Oradea. În cadrul secțiunii I – „paralelă cu valul vestic al cetății de pământ“ – săpătura a dezvelit o „vatră de pietre cu oase în groapă“ (Sfrengeu, com. pers. 12.05.1999). Groapa conținea resturi osoase, în majoritatea lor fragmentare, alături de care au fost scoase la iveală și câteva cioburi. Piesele sunt de vârstă feudală, fiind atribuite nivelelor XI–XII (Dumitrașcu, com. pers. 10.05.1999). Din câte se pare, este vorba de o groapă menajeră obișnuită, fără vreo altă destinație specială. În lucrarea de față prezentăm caprinele.



## Descriere sistematică

*Capra hircus* L.

(PL. I–VII)

**Coarne.** Exemplarele nr. 1–3, 7, 8: fragmente sin. (Pl. I – Fig. 1–3; Pl. II – Fig. 1, 2; Pl. III – Fig. 1–3; PL. IV – Fig. 3, 4); exemplarele nr. 4–6: fragmente dext. (Pl. I – Fig. 4–6; Pl. III – Fig. 4; Pl. IV – Fig. 1, 2).

Dimensiuni:

*Tabelul nr. 1*

Exemplar nr.	Lungimea maximă (mm)	Diametrul medio-lateral bazal (mm)	Diametrul cranio-caudal bazal (mm)	Perimetrul bazal (mm)
1.	131	25	34+	104+
2.	159+	32+	45+	119+
3.	180+	29	43+	114+
4.	241	39	49	141
5.	152+	36	58	155
6.	76+	23+	44+	117+
7.	64+	30	20+	94+
8.	75+	20+	36+	91+

**Dinte găsit disparat.** M<sup>2</sup> dext. (Pl. V – Fig. 1). Dimensiuni:

- lungime maximă: 17,1 mm
- lăţime maximă: 11,8 mm
- înălţime maximă: 34,9 mm

**Mandibulă.** Exemplar ram. dext., fragment medial, cu seria dentară incompletă (Pl. V – Fig. 2–4).

- lungimea fragmentului: 89,5 mm
- înălţimea mandibulei după P<sub>3</sub>: 23,1 mm

Dimensiuni dentare:

*Tabelul nr. 2*

Dinte/Caracter	Lungime coronară maximă (mm)	Lăţime coronară maximă (mm)	Înălţime coronară maximă (mm)
P <sub>1</sub>	6,2	3,7	6,3
P <sub>2</sub>	9,2	5,4	6,6
P <sub>3</sub>	18,2	6,6	13,1
M <sub>1</sub>	16,3	6,6	10,8+

**Vertebră.** Exemplar juvenil, dorsal nr. 18 (Pl. II – Fig. 3; Pl. VI – Fig. 1, 2). Capul de articulație caudală desprins din corpul vertebrei, capătul cranial al apofizei dorsale spart, apofiza transversală sin. spartă.

Dimensiuni (mm):

- lungimea corpului vertebrei: 28,6+
- lățimea feței terminale craniale: 21,7
- înălțimea feței terminale craniale: 14,2
- lățimea maximă a vertebrei<sup>1</sup>: 29,6+

**Metapodiu.** Metacarp sin., fragment proximal-medial de la exemplar matur, bine dezvoltat (Pl. VI – Fig. 3).

Dimensiuni (mm):

- lungimea fragmentului: 132,8
- lățimea epifizei proximale: 43,5+
- lățimea minimă a diafizei: 27,4
- lățimea epifizei distale: 39,1+
- diametrul epifizei proximale: 29,1+
- diametrul minim al diafizei: 19,5
- diametrul epifizei distale: 20,8+

**Tibie.** Fragment medio-distal sin. de la exemplar matur (Pl. VI – Fig. 4).

Dimensiuni:

- lungimea fragmentului: 105,6 mm
- lățimea maximă la capătul distal: 30,4 mm
- diametrul maxim la capătul distal: 23,8 mm

**Astragale.** Exemplar nr. 1, juvenil, dext (Pl. II – Fig. 5; Pl. VII – Fig. 1); exemplar nr. 2, matur, dext. (Pl. II – Fig. 4; Pl. VII – Fig. 2); exemplar nr. 3, matur, sin. (Pl. VII – Fig. 3).

Dimensiuni:

*Tabelul nr. 3*

Caracter/Biometrie	Exemplar nr. 1	Exemplar nr. 2	Exemplar nr. 3
Lungimea maximă <sup>2</sup>	38,1	41,8	41,7
Lățimea maximă medio-laterală	22,9	25,3	25,1
Lățimea maximă cranio-caudală	21,4	24,6	25,3
Lungimea minimă <sup>3</sup>	31,9	34,9	33,1
Lățimea minimă medio-laterală	17,4	19,4	19,7
Lățimea minimă cranio-caudală	16,3	17,6	17,6

<sup>1</sup> Distanța dintre fețele costale transversale.

<sup>2</sup> Măsurată între buza laterală a trocleii tibiale și buza laterală a trocleii cubo-scafoidiene.

<sup>3</sup> Măsurată între șanțul median al trocleii tibiale și șanțul median al trocleii cubo-scafoidiene.

## Prezența caprei domestice în siturile bihorene

Siturile arheologice și paleontologice din județul Bihor, cu descoperiri de *Capra hircus* L., ordonate pe criteriul vârstei depozitelor, le cuprindem în tabelul alăturat (Tab. 4).

Tabelul nr. 4

Nr. crt.	Ocurență	Cod biogeografic (Lehrer 1982)	Vârstă	Bibliografie
1.	Biharea	ET 62.4	Holocen timpuriu	Jurcsák (1974)
2.	Oradea	ET 70.1	Holocen timpuriu (Neolitic)	Jurcsák (1974)
3.	Peștiș	FT 01.4	Neolitic	Ignat (1973), Jurcsák (1974)
4.	Valea lui Mihai	ET 86.2–4	Neolitic și Epoca Bronzului	Jurcsák (1974)
5.	Girișu de Criș	ET 51.4	Epoca Bronzului	Jurcsák (1974)
6.	Otomány	ET 95.2	Epoca Bronzului	Jurcsák (1974), Haimovici (1987)
7.	Roșiori	ET 73.2	Epoca Bronzului	Jurcsák (1974)
8.	Săcuieni	ET 84.2	Epoca Bronzului	Jurcsák (1974)
9.	Sălacea	ET 95.3	Epoca Bronzului	Jurcsák (1974)
10.	Biharea	ET 62.4/72.2	Secolele XI–XII	Czier (lucrarea de față)
11.	Tulca	ES 68.2	Secolele XV–XVI	Czier (1989)
12.	Cefa	ES 59.1	Secolul XVI	Czier (1998)

Datele statistice denotă prezența caprei domestice pe meleagurile bihorene din holocenul timpuriu până în prezent. Localitățile cu descoperiri de material osteologic atribuit speciei *Capra hircus* L., le-am localizat pe harta județului (Fig. 2), pe baza codurilor biogeografice publicate de Lehrer (1982). Interesant de remarcat faptul că aproape toate descoperirile provin din partea de Vest a județului, din zona de câmpie.

În privința resturilor de „*Capra hircus*” semnalate de Jurcsák (1974), din „holocenul timpuriu” de la Biharea, amintim faptul că ele, deocamdată nu au o descriere și figurare publicată. Haimovici (1988) menționează existența unor „ovicaprine” în materialul paleofaunistic provenind din mai multe nivele ale stațiunii arheologice (La Tène – sec. II–III; sec. V–VI; sec. VIII–IX), notând însă că oasele respective aparțin ovinelor, în timp ce caprinele probabil lipsesc. Lucrarea de față, prin descrierea și figurarea exemplarelor noi, dovedește însă ferm prezența caprei domestice în material osteologic descoperit în perimetrul cetății de pământ de la Biharea.

## Concluzii

- Materialul cercetat provine dintr-o groapă menajeră de vârstă feudală timpurie din perimetrul cetății de pământ de la Biharea.
- Materialul osteologic descris și figurat, aparține unor exemplare mature și juvenile de *Capra hircus* L.
- Existența caprei domestice pe teritoriul județului Bihor este documentată din holocenul timpuriu până în prezent, cu precădere din partea de Vest a județului.

## Bibliografie

- Czier, Z. 1989. Considerații de ordin geomorfologic – geologic și paleontologic privind suprafața cuprinsă în proiectul I.E.E.L.I.F. Oradea, la I.A.S. Salonta – ferma 10 Tulca și fermele 2, 5 și 6 Salonta. – Raport inedit, 2 p., Oradea (Muzeul Țării Crișurilor, Secția Științele Naturii).
- Czier, Z. 1998. Materiale paleofaunistice și arheozoologice din cercetarea arheologică de la Cefa–La Pădure (Jud. Bihor) (I). – Crisia 25 (1995): 367–374, 3 Pls., 6 Tabs., Oradea.
- Dumitrașcu, S. 1974. Biharea. În: S. Dumitrașcu (ed.), Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor. – 400 p., Oradea (C.C.E.S. Jud. Bihor, Muzeul Țării Crișurilor).
- Haimovici, S. 1987. Studiul paleofaunei din așezarea eponimă a culturii Otomani – Epoca Bronzului. – Crisia 17: 37–54, 8 Figs., 11 Tabs., Oradea.
- Haimovici, S. 1988. Studiul materialului paleofaunistic provenit din stațiunea arheologică de la Biharea (jud. Bihor). – Crisia 18: 121–130, 10 Figs., 3 Tabs., Oradea.
- Ignat, D. 1973. Contribuții la cunoașterea neoliticului din Bihor. – Acta Musei Napocensis 10: 482, Cluj.
- Jurcsák, T. 1974. Biharea, Girișu de Criș, Oradea, Otomani, Peștiș, Roșiori, Săcuieni, Sălacea, Valea lui Mihai. În: S. Dumitrașcu (ed.), Repertoriul monumentelor naturii, arheologice istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor. – 400 p., Oradea (C.C.E.S. Jud. Bihor, Muzeul Țării Crișurilor).
- Lehrer, A. Z. 1982. Codificarea biogeografică a localităților din județul Bihor în rețeaua Universal Transverse Mercator (U.T.M.). – Nymphaea, Folia naturae Bihariae 8–9 (1980–1981), 2 Figs., Oradea.

## CAPRA HIRCUS L. FROM THE EARLY FEUDAL LEVEL OF BIHAREA

### – Summary –

Archaeological excavations well demonstrate the civilization levels in the Biharea fortress (Bihor County, Romania) (Fig. 1). Human activity begun here in the Neolithic, and continues up to the present times. Extensive study of the goat bones discovered in a pit containing mammal bones and early Feudal ceramics (the XI–XII Centuries), constitute the subject of this paper. The material belongs to mature and juvenile *Capra hircus* L. specimens (Pls. I–VII). Horns (Tab. 1), mandible and teeth (Tab. 2), vertebra, metacarpal bones, tibia, and astragalus (Tab. 3) are the determinable pieces of the skeleton. Statistical data of the archaeological and palaeontological sites from Bihor county, denote the presence of the domesticated goat from the early Holocene up to the present (Tab. 4). The biogeographic situation of the localities shows that almost all the discoveries originate from the western plain of the county (Fig. 2).



Figura 1. Situația geografică a așezării Biharea.

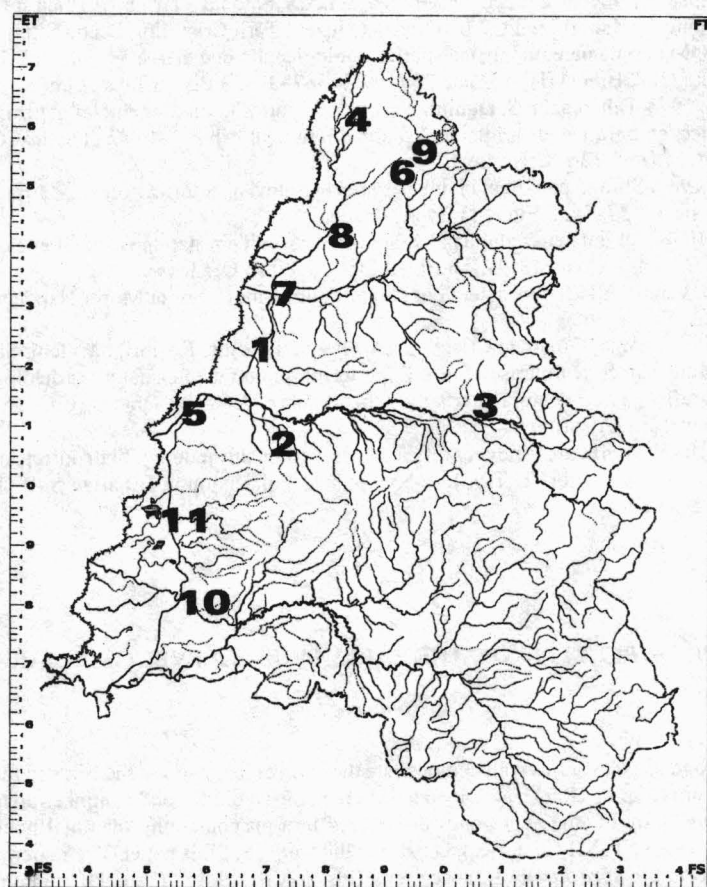
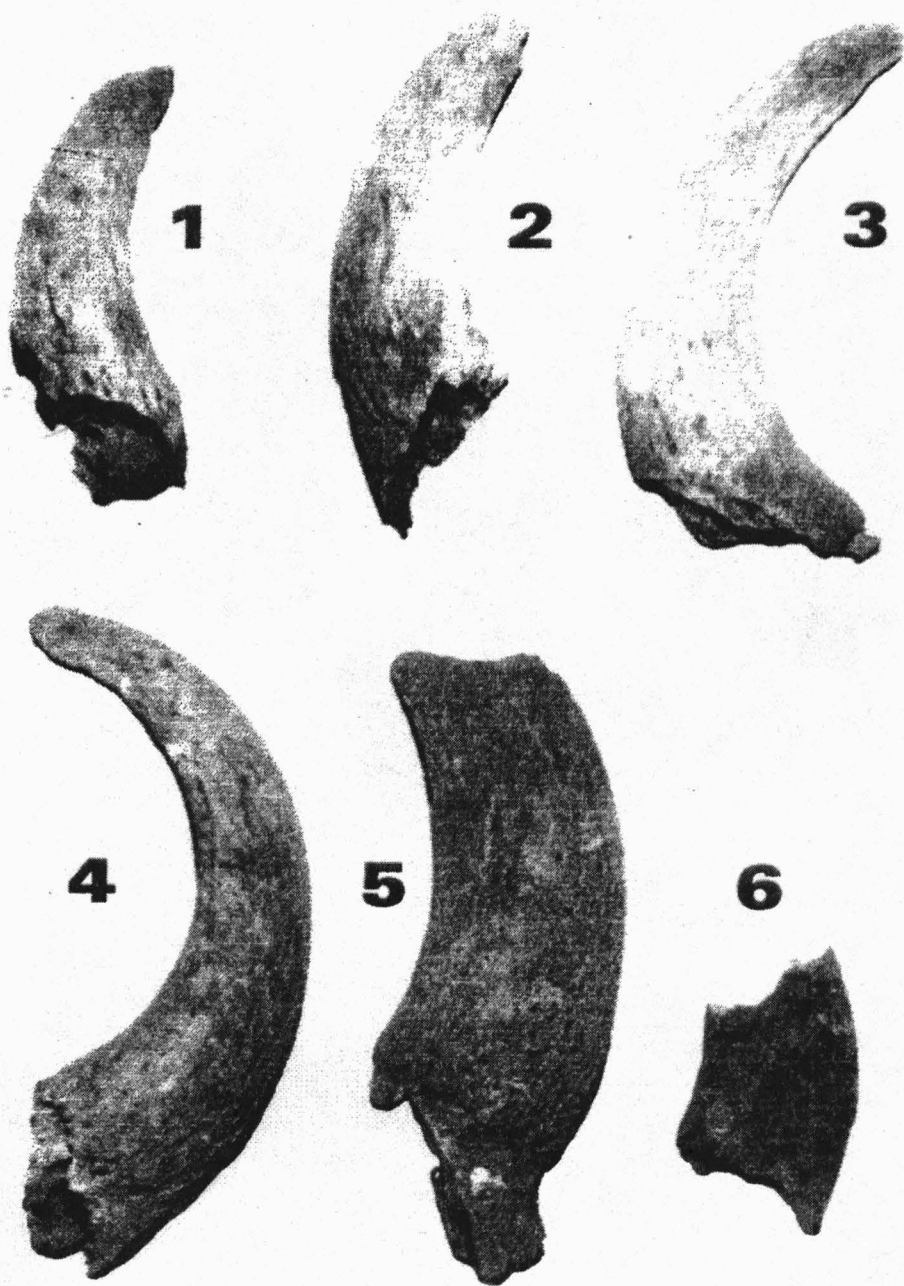
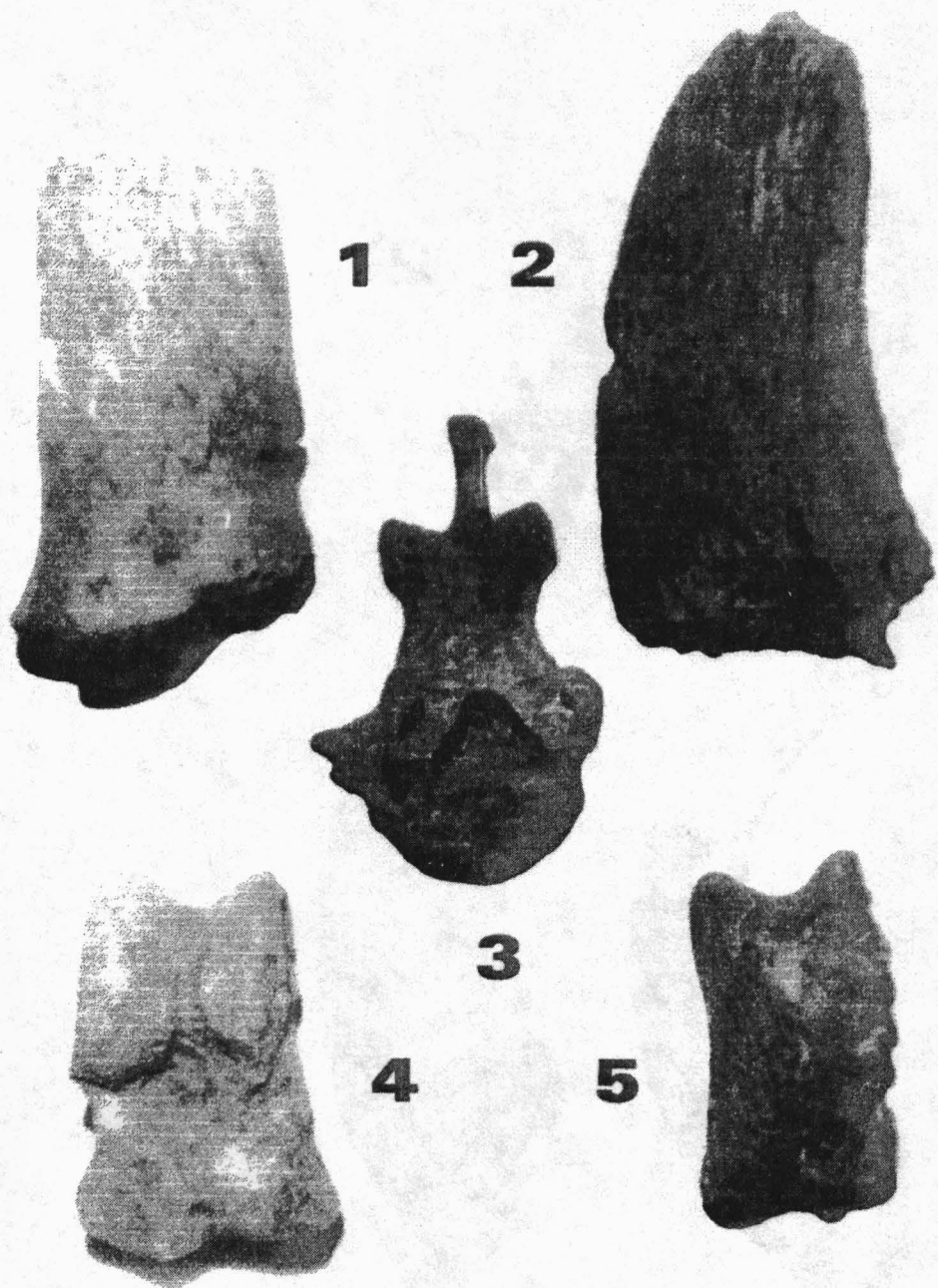


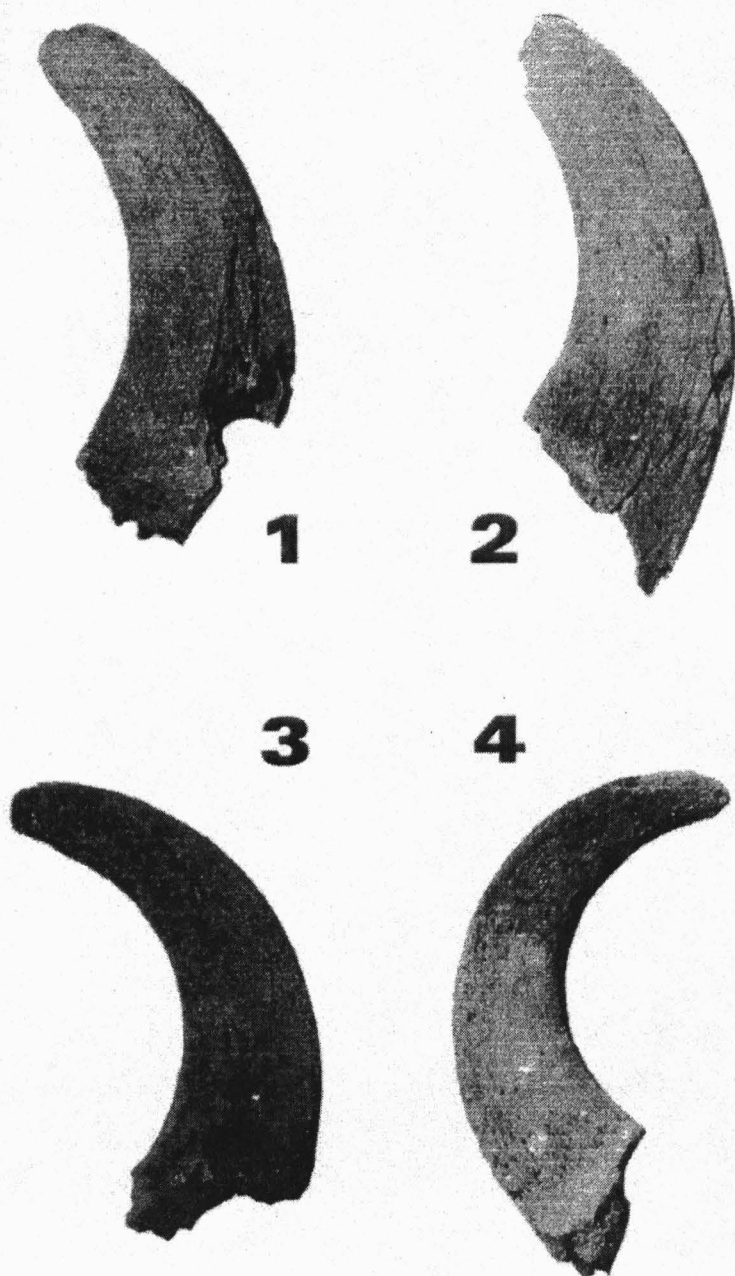
Figura 2. Harta biogeografică a județului Bihor, cuprinzând siturile arheologice și paleontologice cu descoperiri de material atribuit speciei *Capra hircus* L. 1 – Biharea; 2 – Oradea; 3 – Peștiș; 4 – Valea lui Mihai; 5 – Girișu de Criș; 6 – Otomani; 7 – Roșiori; 8 – Săcuieni; 9 – Sălacea; 10 – Tulcea; 11 – Cefa.



**Planșa I.** *Capra hircus* L. Coarne – facies lateralis. 1–3 = fragmente sin.; 4–6 = fragmente dext., Biharea, 1998, S1, L2ob2, □8–10; 0,95–1,05 m sub nivelul medieval.

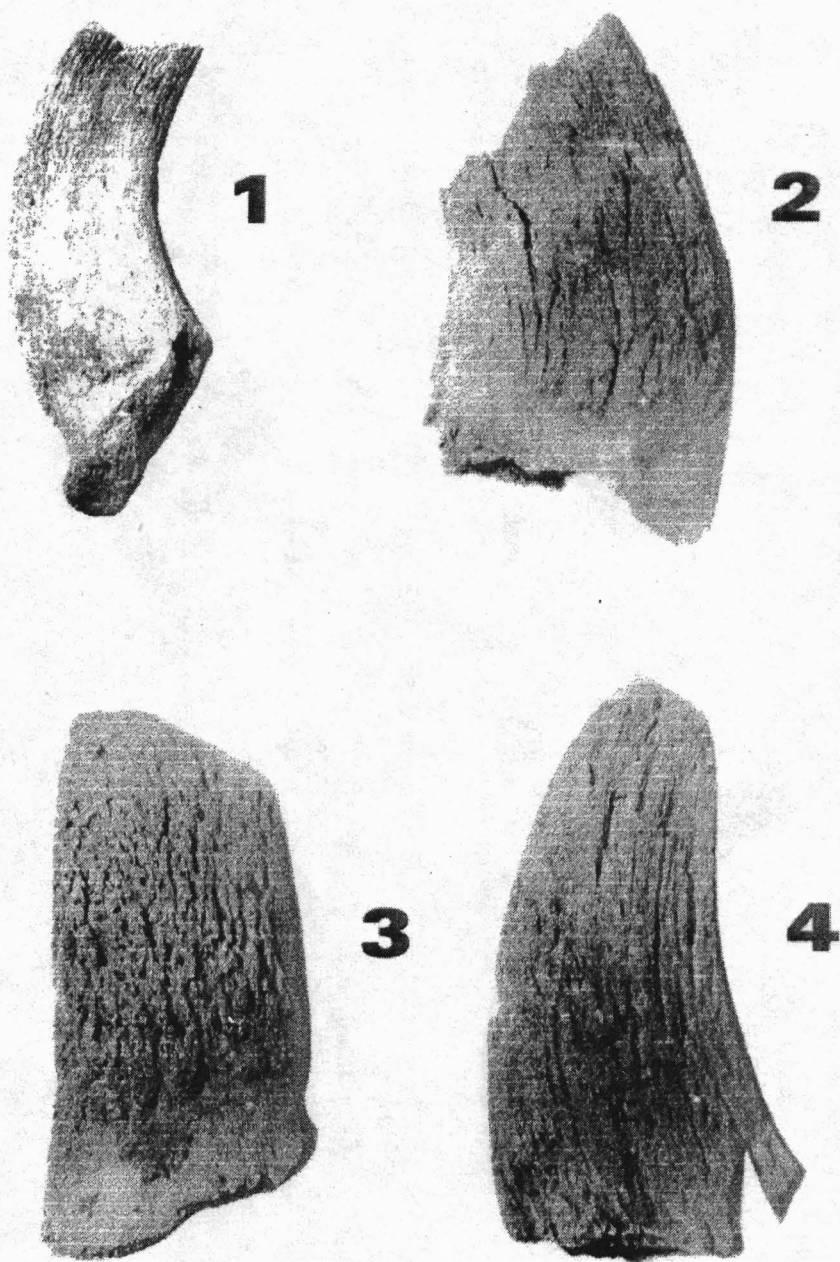


**Planșa II.** *Capra hircus* L. Coarne și fragmente scheletice. 1–2 = coarne, fragmente sin. – facies lateralis; 3 = vertebră dorsală – facies cranialis dorsalis; 4 = astragal dext. – facies cranialis; 5 = astragal dext., juv. – facies caudalis. Biharea, 1998, S1, L2ob2, □8–10; 0,95–1,05 m sub nivelul medieval.

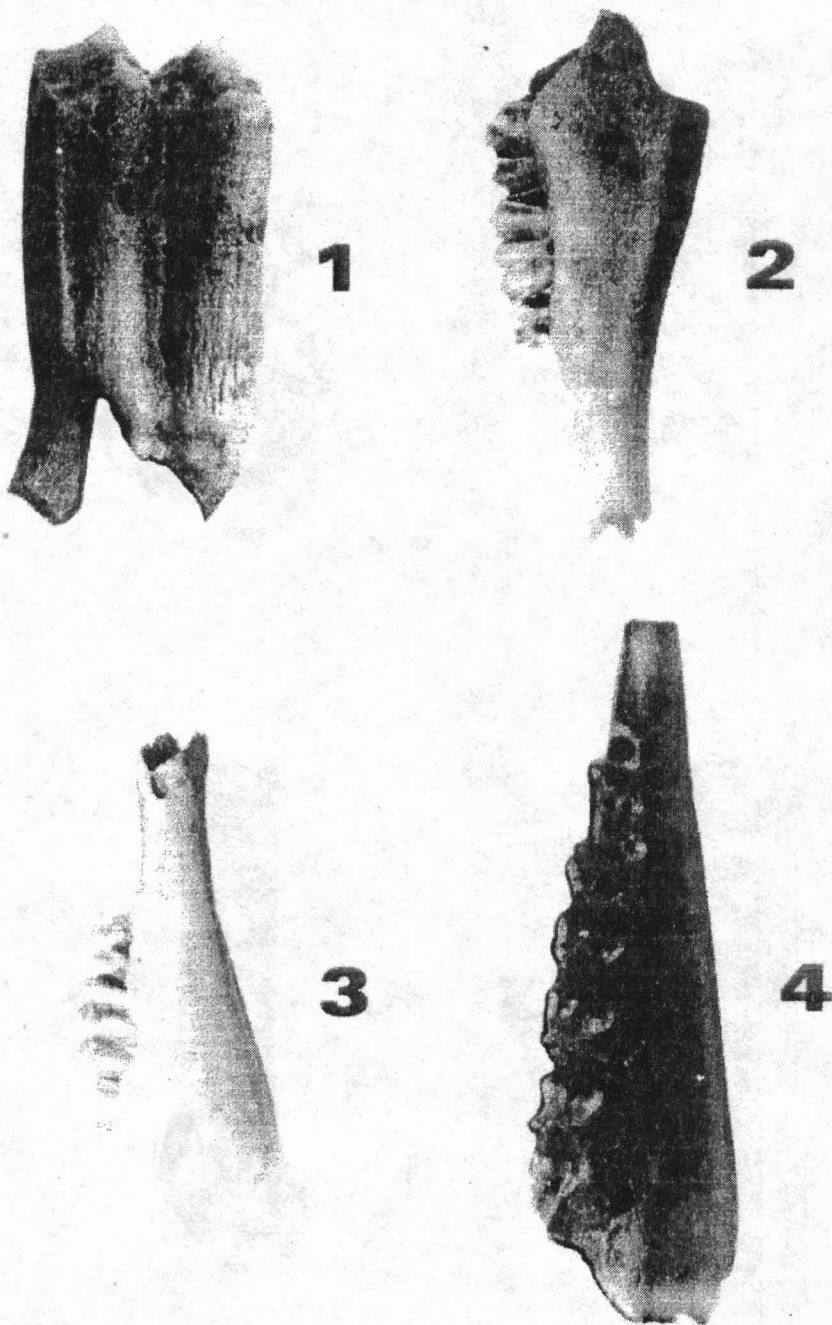


**Planșa III.** *Capra hircus* L. Coarne – facies medialis. 1 = cornul nr. 1; 2 = cornul nr. 2; 3 = cornul nr. 3; 4 = cornul nr. 4. Biharea, 1998, S1, L2ob2, □8–10; 0,95–1,05 m sub nivelul medieval.

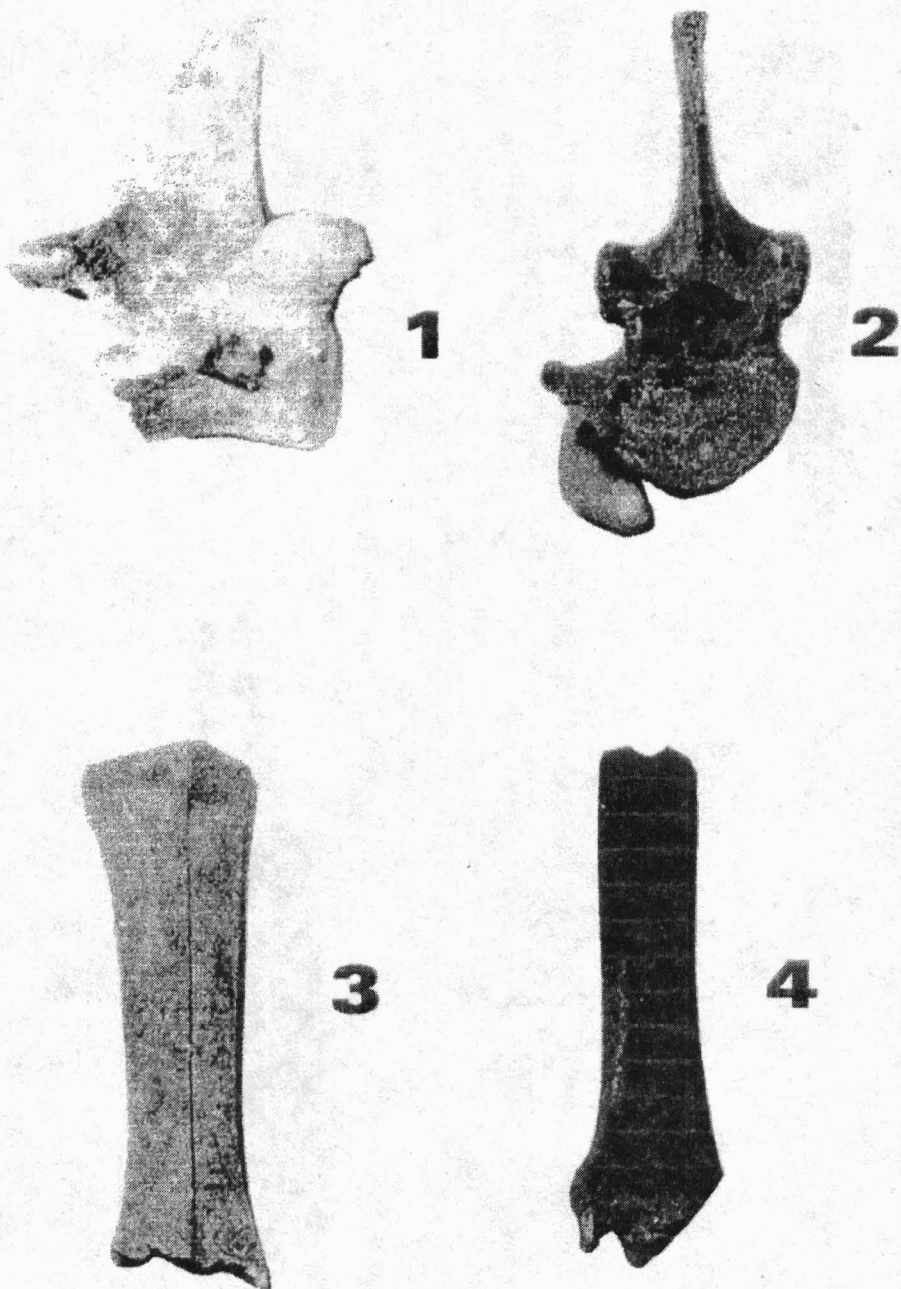




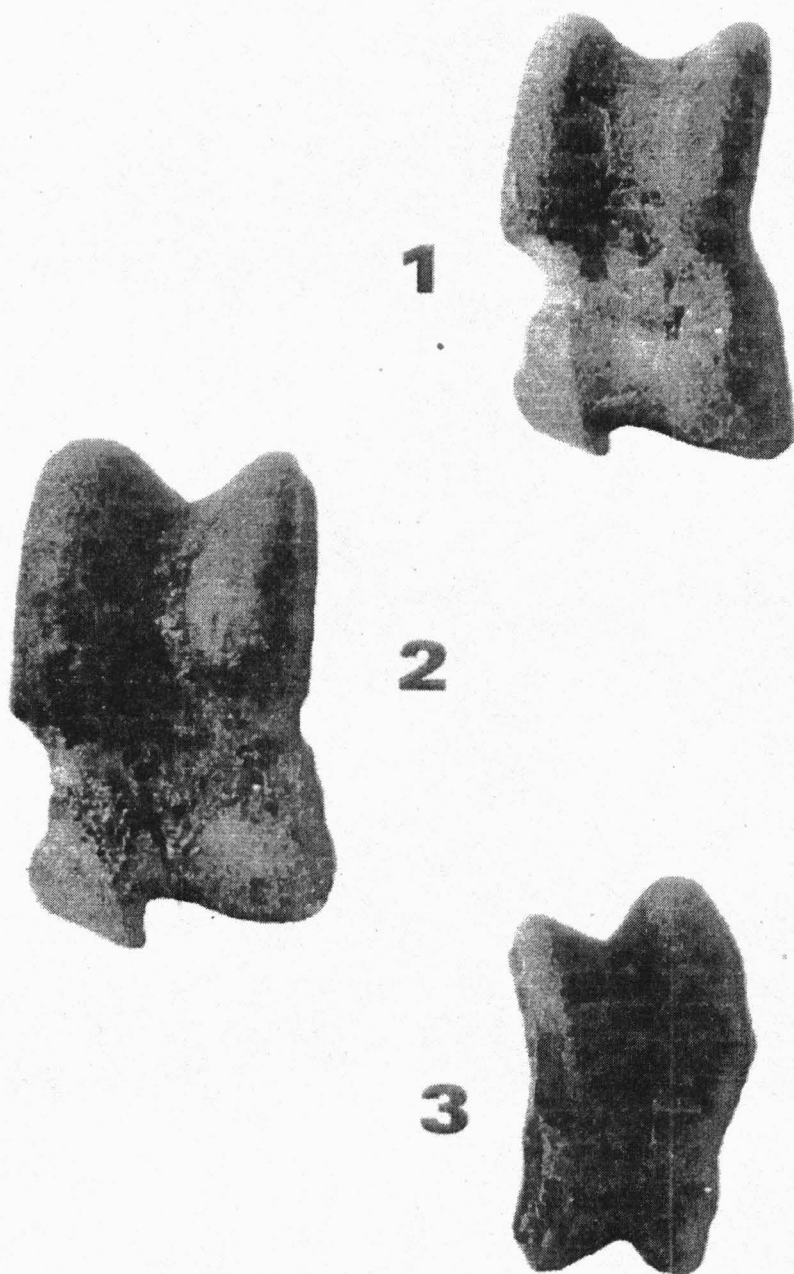
**Planșa IV.** *Capra hircus* L. Coarne. 1 = cornul nr. 5 – facies medialis; 2 = cornul nr. 6 – facies medialis; 3 = cornul nr. 7 – facies cranialis; 4 = cornul nr. 8 – facies lateralis. Biharea, 1998, S1, L2ob2, □8– 10; 0,95–1,05 m sub nivelul medieval.



**Planșa V.** *Capra hircus* L. Piese din craniu. 1 = M<sup>2</sup> dext. – facies lingualis; 2–4 = mandibulă, fragm. ram. dext. 2 – facies medialis, 3 – facies lateralis, 4 – facies oclusalis dentae. Biharea, 1998, S1, L2ob2, □6–12; 0,20–0,50 m.



**Planșa VI.** *Capra hircus* L. Vertebră și oase lungi. Biharea, 1998, S1, L2ob2. 1–2 = vertebră dorsală, \$8–10; 0,95–1,05 m sub nivelul medieval. 1 – facies lateralis, 2 – facies cranialis; 3 = metacarp sin., fragm. proximal-medial – facies cranialis, 4 = tibie, fragm. medio-distal – facies cranialis, \$6–12; 0,20–0,50 m.



**Planșa VII.** *Capra hircus* L. Astragale – facies cranialis. Biharea, 1998, S1, L2ob2.  
1 = astragal dext., juv., 2 = astragal dext., □8–10; 0,95–1,05 m sub nivelul medieval; 3 = astragal sin., □6–12; 0,20–0,50.



# Schematismul greco-catolic al diecezei de Oradea din anul 1765

de

Iudita Călușer

Documentul pe care ne propunem să-l publicăm, a fost cunoscut de cercetătorii care s-au aplecat pe parcursul anilor asupra studierii evoluției instituției ecleziastice orădene, dar nu a fost publicat integral până la data actuală. Schematismul a fost menționat de către cercetătorul Bunyitay Vincze<sup>1</sup>, în lucrarea sa dedicată în exclusivitate românilor din Bihor și unirii religioase, dar datele sunt folosite selectiv. În Schematismul istoric al diecezei latine de Oradea, elaborat în anul 1896<sup>2</sup>, documentul este menționat comparativ cu datele cuprinse în situația privind dieceza romano-catolică din anul 1765. Eruditul istoric al Episcopiei unite de Oradea, dr. Iacob Radu<sup>3</sup> folosește de asemenea în argumentația sa științifică acest document.

Este evident faptul că schematismul din 1765 a intrat în circuitul științific mai ușor, deoarece acest document a avut privilegiul de a fi tipărit în anul respectiv având titlul de „Calendarium“, justificat prin faptul că el cuprindea în introducere un calendar, sistem folosit și ulterior în schematisme tipărite. Documentul a fost editat de tipografia proprie a Seminarului latin din Oradea, care a fost dotat de timpuriu cu tipografie proprie, de episcopul Nicolae Csáky.

Pe foaia de deschidere a publicației apare blazonul episcopului latin Patachich Adam, care la vremea respectivă îndeplinea trei funcții: era capul Episcopiei romano-catolice și a celei greco-catolice de Oradea dar și comite suprem al comitatului Bihor, ceea ce explică faptul că în calendar alături de datele specifice privind cele două dieceze, este anexată și lista funcționarilor comitatensi.

Documentul pe care-l publicăm este un manuscris original, foarte îngrijit, dar care diferă puțin față de „Calendarul“ tipărit prin faptul că îi lipsește cu totul foaia de titlu și lista funcționarilor, are însă în plus o listă nominală a tinerilor care frecventau Seminarul latin din Oradea, cu menționarea locului de naștere, a vârstei, a studiilor avute, a limbilor cunoscute, a ordenelor cărora aparțin, a rezultatelor școlare obținute.

<sup>1</sup> Bunyitay Vincze, *Biharvármegye oláhjai s a vallás unio*, Budapesta, 1892, p. 80–81.

<sup>2</sup> *Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis latinorum*, Oradea, 1896, p. 39, 76.

<sup>3</sup> Iacob Radu, *Istoria diecezei române-unite a Orăzii–Mari*, Oradea, 1932, p. 36.

Manuscrisul păstrat la arhivele locale<sup>4</sup>, este important prin aria largă de informații pe care le cuprinde și care ne oferă date concrete asupra organizării atât a diecezei latine cât și a celei unite de Oradea. Nu ne-am propus să publicăm integral acest document deoarece sfera noastră de preocupări se limitează în general asupra evoluției bisericii unite din Bihor, dar considerăm necesar ca într-un studiu viitor să integrăm în circuitul științific și această parte a documentului, deosebit de valoros pentru cunoașterea situației concrete a Episcopiei romano-catolice din vremea respectivă. Este evident faptul că în 1765, biserica latină era încă în curs de reorganizare și consolidare a poziției sale în această parte a țării în urma serioselor repercusiuni pe care le-a suferit de pe urma ofensivei puternice și distrugătoare a bisericii reformate.

Documentul menționează ca formă de organizare pentru biserica romano-catolică următoarea structură: parohiile în număr de 36 erau grupate în patru arhidiaconate, cel al Catedralei, fiind cel mai mare cu 26 de parohii; Békés cu 4 parohii; Crasna cu 2 parohii și Solnocul de Mijloc cu 4 parohii. În total aici funcționau un număr de 44 de preoți<sup>5</sup>.

Deoarece în actualul articol ne-am propus să tratăm informațiile referitoare la dieceza greco-catolică, vom prezenta datele concrete oferite de rubricile pe care le cuprinde schematismul. Pe baza mențiunilor pe care le conține documentul, putem reconstitui organizarea exactă a diecezei, personalul care deservea parohiile, pregătirea preoților, proveniența acestora – locul nașterii, studiile urmate, vechimea, moralitatea, veniturile preoților, comportamentul și veniturile învățătorilor și cantorilor.

Schematismul este valoros și prin momentul în care a fost elaborat, anul 1765 reprezentând o dată importantă deoarece este la un deceniu după mișcările religioase deosebit de puternice din anii 1753–1755, și înainte cu o perioadă aproape egală de timp de organizarea de sine stătătoare a diecezei unite de Oradea, reflectând o realitate concludentă.

Documentul ne oferă primele date concrete privind organizarea propriu-zisă a diecezei unite de Oradea, care funcționa în anul elaborării schematismului sub tutela episcopiei latine din localitate. Informații sporadice privind parohiile greco-catolice din dieceză avem începând cu anul 1702, când este nominalizat protopopiatul Orășii cu 50 de parohii<sup>6</sup>. Date interesante privind organizarea incipientă a diecezei deținem și din anul 1753, întocmite cu ocazia vizitațiilor canonice efectuate de episcopul sufragane Meletie Kovács. Se menționează existența a nouă districte (tracturi) și anume: Lakság, Beiuș, Beliu, Giriș, Vașcău, Chișirid, Crișul Repede, Pomezău și Tulca având în total 217 parohii cu un număr de 244 de preoți.<sup>7</sup>

Documentul prezentat este însă cel mai riguros și complet act păstrat care conține date privind situația existentă în dieceză în anul 1765. Conform acestora, dieceza greco-catolică era organizată în arhidiaconatul Oradea, care-l avea în frunte pe Moise

<sup>4</sup> Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, (în continuare A.N.B.), *fond Episcopia Romano-Catolică Oradea* (în continuare E.R.C.O.), *Acte ecleziastice, Religionaria*, dos. 22, p. 203–258.

<sup>5</sup> *Ibidem*, p. 203–239.

<sup>6</sup> Hodinka Antal, *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapesta, 1909, p. 420–422; Iacob Radu, *op. cit.*, p. 15.

<sup>7</sup> Ștefan Tășiedan, *Unirea Bihorului din 1737*, în *Cultura creștină*, 1912, nr. 12, p. 377–380.

Dragoș, având în subordine 8 districte vicearhidiaconale cu 93 de parohii și 110 preoți. Aceasta este prima impresie pe care o avem asupra organizării generale a diecezei. Dacă pătrundem mai în profunzime datele, putem trage concluzii concludente asupra ariei de întindere a diecezei, asupra numărului de parohii subordonate, asupra vechimii acestora și a consecvenței enoriașilor de a rămâne fideli cultului unit.

Comparativ cu situația din 1753, se păstrează aceleași districte vicearhidiaconale mai puțin Pomezăul, care în schematismul în discuție nu mai apare, numărul parohiilor și al preoților care le deserveau fiind aproape înjumătățit, ceea ce nu este de mirare, dacă avem în vedere puternicele mișcări religioase care s-au desfășurat în dieceză și conform rezultatelor anchetelor încheiate în anul 1758, adepți ai unirii rămăseseră în întreaga dieceză doar 8 comune cu 1952 de enoriași.<sup>8</sup>

În ceea ce privește organizarea concretă a diecezei în anul 1765 ea se prezenta astfel: *vicearhidiaconatul Chișirid* avea 15 parohii deservite de 17 preoți, în Miersig și Bicaciu funcționând câte doi; *Beiuș* avea 9 parohii cu 9 preoți; *Vășcău* avea 4 parohii și 4 preoți; *Beliu* avea 6 parohii cu 7 preoți, în Beliu fiind doi parohi; *Tulca* avea 8 parohii și 8 preoți; *Lakság* avea 31 de parohii cu 36 de preoți, fiind câte doi în Pocsei, Acsád și Popești; *Giriș* cu 8 parohii și 15 preoți dintre care cinci funcționau la Oradea, doi la Giriș și doi la Sântandrei și *Crișul Repede* care avea 13 parohii cu 14 preoți, în Vadul Crișului existând doi preoți.

Cel mai mare vicearhidiaconat se dovedește a fi Lakság, urmat de Chișirid și de Crișul Repede iar cel mai mic Vășcău, zonă de altfel puternic ortodoxă. În ceea ce privește aria de întindere a parohiilor, acestea erau concentrate în principal pe raza fostului comitat Bihor.

Rubricatura schematismului a fost în așa fel concepută încât cuprinde date concludente privind personalul ecleziastic care funcționa în dieceză, astfel că studiind informațiile înserate ne putem forma o părere cât mai apropiată de realitățile epocii. Documentul cuprinde în general prenumele preotului, mai rar numele complet, existând practica asocierii la prenume a locul nașterii – astfel Ignatie Munkácsi, Gheorghe Pocsy, Clemens Preluka, Gheorghe de la Groși etc., dar cel mai adesea prenumele era însoțit de apelativul Pop, Popa sau Papp. Preotul are menționat în dreptul numelui și rangul ecleziastic exact pe care-l deține, astfel sunt notați arhidiaconii, vicearhidiaconii, parohii, prezbiterii și capelanii. Se specifică de asemenea dacă preotul respectiv era necăsătorit, căsătorit, văduv sau recăsătorit, aceste informații având importanță în acordarea calificativelor.

Intr-o rubrică aparte se menționa vârsta preoților. Dacă urmărim aceste date putem constata faptul că vârsta acestora varia între 27 de ani cel mai tânăr și 78 de ani, cel mai bătrân. Numărul preoților a căror vârstă se încadra între 27 și 30 de ani era relativ mic, printre ei fiind însă primii care dețineau studii de filozofie și teologie absolvite la seminarii de renume din Europa, fapt ce ne demonstrează interesul manifestat de forurile ecleziastice pentru formarea cadrelor bine pregătite, care ridicau implicit și nivelul cultului.

Dintre cei mai bătrâni preoți menționați trebuie să-i amintim pe Ștefan, parohul din Ciuhoi care avea 78 de ani, precum și pe cei patru preoți de 70 de ani care funcționau în dieceză: Dumitru, prezbiter în Lunca unde a activat timp de 40 de ani, Vasile din Măraș, Grigore din Homorog și vicearhidiaconul Mihai din Chioag.



O altă rubrică cuprinde locul nașterii acestor preoți, proveniența lor dându-ne posibilitatea de a trage unele concluzii. La începutul organizării diecezei se resimțea o lipsă acută de preoți, ceea ce a determinat pe episcopii romano-catolici să apeleze pentru a primi cadre, la episcopii din Transilvania. Această practică a debutat deja în timpul episcopului Nicolae Csáky, intensificându-se sub conducerea lui Paul Forgács și Patachich Ádám, astfel că în anul 1765 în dieceză erau un număr de 18 preoți proveniți din Transilvania. Alături de aceștia aici s-au mai așezat și au activat preoți proveniți din Grecia (Bogdan la Beliu), din Valahia (Ioan la Tulca), din Polonia (Procopie la Acsád) și câțiva din comitatele Satu-Mare, Maramureș, Arad și Crasna.

Majoritatea preoților din dieceză erau născuți în comitatul Bihor și au activat în localitățile lor de baștină unii până la moarte, preluând parohia de la părinți și predând-o fiilor lor, rămânând în familie din generație în generație. Astfel preotul Petru născut la Bicaciu a funcționat în parohia din localitatea natală 10 ani; Florian în Miersig 12 ani; Petru în Sâmbăta 20 de ani; George în Cărpinet 36 de ani; George în Groși 13 ani; Mihai în Ursad 18 ani; George în Kakad 14 ani; Alexius în Giriș 18 ani, decedând în 1764; Ioan în Sântandrei 18 ani și seria exemplurilor ar putea continua.

O rubrică foarte interesantă a schematismului este cea care menționează locul în care au fost hirotoniți preoții din dieceză, în ce an și de către care episcopi. În epocă exista o practică a hirotonirii de către episcopi ortodocși din diverse zone ale țării, deoarece nu erau decât puțini episcopi uniți care aveau acest drept, cei hirotoniți puteau practica preoția atât în rit ortodox cât și în cel unit, diferența fiind minoră, limitându-se în esență la cele patru puncte florentine. Dacă studiem aprofundat datele oferite de această rubrică, vom constata că majoritatea preoților care au activat în dieceza greco-catolică de Oradea au fost hirotoniți de episcopul sufragane de Oradea, Meletie Kovács, ceea ce denotă faptul că deși acesta avea puteri limitate și era subordonat episcopului latin, el a fost recunoscut în deplinătatea funcției sale atât de către preoți cât și de enoriași. Existând posibilitatea hirotonirii pe plan local de către un episcop unit, în mod evident preoții au preferat acest mod de investire. Dintre preoții uniți din dieceză, șapte au fost hirotoniți de episcopul greco-catolic Inochentie Micu Klein, din Transilvania.

La vremea respectivă, numărul episcopilor ortodocși era considerabil mai mare în zona de vest și activitatea întreprinsă de ei pentru hirotonirea preoților în ritul lor era mai intensă. Datorită acestui fapt, cu excepția preoților menționați până în prezent, ceilalți au fost hirotoniți de episcopii ortodocși din Arad, astfel 28 de preoți au primit hirotonirea de la Isaia Antonovici, 11 de la Vichentie Ioanovici, 3 de la Sofronie Ravanicianin și 3 de la Sinesie Jivanovici, în general în biserica ortodoxă din Oradea-Velența. Restul preoților din dieceza unită au fost hirotoniți de episcopul din București, Neophit – 6, de episcopul Dosoftei Teodorovici din Maramureș – 4, și de Philoteu tot de acolo – 2. Câte un preot a fost hirotonit de episcopul Daniel din Valahia, Varlaam din Moldova, George mai exact Gheorghe Popovici și Inochentie, după toate probabilitățile Ioanichie Vladislavievici din Timișoara, Dosoftei din Muncaci și de patriarhul de Karlowitz, Arsenie Cernoievici.<sup>9</sup>

<sup>9</sup> Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, p. 235–239; 244–256.

Date interesante asupra nivelului de instruire a preoților, oferă rubrica în care sunt menționate studiile urmate de cler. Una din motivațiile acceptării ritului greco-catolic de către români a fost cel privind posibilitatea oferită tinerilor români de a se cultiva și învăța la școli de renume bine dotate, la care până atunci nu aveau acces, fie datorită originii fie situației materiale. Chiar dacă în anul 1765 doar șapte dintre clericii din dieceză posedau studii superioare, pe parcursul anilor numărul acestora va crește considerabil. Pentru a nu repeta datele publicate recent<sup>10</sup>, vom menționa că acești tineri au absolvit filozofia și teologia cu rezultate pozitive la Seminariile din Cașovia, Vesprem, Trnava și Oradea, deschizând perspectivele instruirii și altor tineri dornici de învățatură.

Nivelul intelectual, pregătirea, cultura pe care o posedă preoții din dieceză este de asemenea menționată într-o rubrică a schematismului. Desigur preoții cu studii corespundeau cerințelor, ceilalți fiind calificați drept mediocrii, satisfăcător sau insuficient pregătiți pentru a face față cerințelor clericale.

Veniturile realizate de preoții din dieceză era format din stipendiu, stolă, subsidiu, din gospodăria proprie și din convențiile sau înțelegerile încheiate cu enoriașii în momentul ocupării parohiei, fapt bine reflectat în rubricile documentului.

Stipendiile, erau diverse sume de bani care proveneau de la credincioși și de care preoții beneficiau doar în mod sporadic, în rubrica respectivă fiind menționați de genul „avea foarte puțin” – Beiuș, sau „puțin, din veniturile mici ale enoriașilor” – Beliu, „puțin, deoarece puțini frecventează biserica” – Popești. În unele parohii credincioșii dădeau preotului suma de 1 marian pentru ținerea liturghiei, asemenea mențiuni apar la: Acsád, Hosszúpályi, Șilindru, Oradea, Sântandrei și Vadul Crișului parohii mari, cu un număr însemnat de enoriași.

Rubricatura privind stolele de care beneficiau preoții, în majoritatea parohiilor nu este completată, foarte rar apar mențiuni de genul „după cum conveneau cu enoriașii”. Subsidul, acordat în această perioadă de biserica tutelară romano-catolică reprezenta o sumă de bani de care beneficiau toți preoții, fiind o sursă sigură de câștig. Marea majoritate a preoților primea suma fixă de 50 florini, fiind rare cazurile când aveau doar 10 f. cum ar fi cel de al doilea preot din Miersig, cel din Ursad, Vălani, Găloșpetreu, unul din preoții din Popești, Botean și Lorău. Existau situații în care nu se menționează nici o sumă de bani din subsidiu în dreptul numelui unor preoți, fără a exista însă nici o motivație în acest sens. Vicarhidiaconii beneficiau în general de suma de 70 de florini, făcând excepție de la regulă Ioan Simon din Oradea, care primea 190 f. Se constată de asemenea faptul că cei șapte preoți cu studii teologice superioare, erau plătiți diferențiat față de ceilalți, primind sume de bani mai mari decât vicarhidiaconii și produse în cantități îndestulătoare. Astfel Demetriu Papolczy, paroh în Beiuș beneficia de 90 f. și de o cantitate de vin și de grâu nementionată exact; Grigore Csilagházi, preot în Beliu primea aceeași sumă de bani și 8 urne de vin și 8 câble de grâu, la fel primind și Moise Stojanovics, paroh rutean în Leta-Mare. De o sumă ușor modificată față de cei menționați anterior, beneficiau Ioan Simon care pe lângă banii menționați mai sus, primea și 10 câble de vin și 8 urne de vin, Clemens Preluka, Petru Gergelfi și Filip Damjanovici toți din Oradea, beneficiau pe lângă suma fixă de 80 f. și de 8 câble de grâu și 8 urne de vin.

<sup>10</sup> Iudita Călușer, *Instrucția preoților greco-catolici din episcopia de Oradea în secolul al XIX-lea*, în *Crisia*, Oradea, 1997, p. 97–117, vezi nota 12.

Pe lângă aceste venituri preoții puteau primi și o cantitate de cereale, în funcție de modul în care reușeau să încheie convenția cu enoriașii, ceea ce depindea și de faptul dacă comuna era mare sau mică, bogată sau săracă. Doar în câteva parohii din districtele Tulca, Lakság, Giriș și Crișul Repede sunt menționate cantități de 1–2 metrete de cereale pe care le primeau preoții.

Dacă privim în ansamblu veniturile preoților, vom constata că pe lângă suma fixă de bani pe care o primeau din stipendiu, mijlocul de existență îl aveau asigurat din munca proprie, prestată pe pământul parohial. Reglementarea prin care clerul beneficia de „porțiune canonică” a fost emisă de Maria Tereza în anul 1743, oferind astfel un mijloc de trai sigur preoților<sup>11</sup>, fapt valabil și în anul emiterii schematismului. Constatăm faptul că pământul arabil și fânatul cu care era dotată parohia constituiau mijlocul de existență al preoților, cu mici excepții ei se întrețineau din roadele acestora. Situații speciale intervin în parohiile în care funcționau doi preoți și unde nu puteau trăi ambii din beneficiul acestor terenuri. Astfel cel de al doilea preot din Miersig, Florian pentru a avea cele necesare traiului, lua în arendă un teren arabil. Se constată o practică des întâlnită la mai mulți preoți, de luare în folosință a unor suprafețe de pământ alodial, pentru care dădeau stăpânului dijmă, asemenea cazuri fiind menționate în: Saca, Almosd, Pișcolt, Vértes, Nădar, Galoșpetreu, și Valea Mare de Criș. Vicearhidiaconul din Beliu beneficia de pământul și fânatul parohial dar avea și moara sa proprie. Celălalt preot din localitate, care avea studii superioare nu avea deloc pământ având drept beneficiu doar banii proveniți din subsidii și cantitatea de vin și de cereale oferit de enoriași. În parohia Nermiș nu este menționat deloc pământul arabil, preotul beneficiind doar de pășune, preotul din Chioag deținea propria sa vie, iar cel rutean din Leta-Mare își rotunjea veniturile cu câteva care de fân de la enoriași.

O situație deosebită se constată în parohiile din Oradea, unde se pare că parohiile nu erau dotate cu pământ arabil, sau nu sunt menționate în document din considerente necunoscute nouă, veniturile preoților limitându-se la banii proveniți din subsidii și din convențiile cu enoriașii.

Documentul pe care-l prelucrăm ne oferă informații privind și învățătorii de la școlile confesionale locale, comportamentul și veniturile acestora. Coroborând datele din schematism cu alte informații parțial prelucrate și publicate deja,<sup>12</sup> ne putem forma o imagine asupra acestor cadre care funcționau în dieceză. După cum am menționat, ei nu sunt notați nominal, dar documente aflate în același fond arhivistic, ne dau informații suplimentare asupra învățătorilor din parohiile unite, care își exercitau menirea în cele mai multe cazuri în propria locuință, neexistând la vremea respectivă decât foarte puține clădiri destinate special școlilor confesionale. De asemenea ei trebuiau să se mulțumească cu venituri foarte mici, fiind în general la latitudinea preoților locali.

<sup>11</sup> D. Furtună. *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915, p. 119–126.

<sup>12</sup> Virgil Maxim, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Bihor în secolul al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1981, p. 99–106; Gheorghe Mudura, *Documente școlare bihorene din secolul al XVIII-lea*, (I), în *Crisia*, 1981, p. 221–240; (II) în 1982, p. 231–246; (III) în 1986, p. 125–142; A.N.B., *fond E.R.C.O., Acte economice*, dos. 3858 *Crisia*, 1981, p. 221–240; (II) în 1982, p. 231–246; (III) în 1986, p. 125–142; A.N.B., *fond E.R.C.O., Acte economice*, dos. 3858.

În districtul vicearhidiaconal Chișirid, era menționat un învățător în localitatea Sititelec, despre care preotul local Ioan, notează că: „nu s-au auzit despre el lucruri rele“, fără a menționa venitul de care beneficia. În Beiuș, funcția era îndeplinită de Ioan Topai, care avea un venit de 25 florini, patru urne de bere și trei câble de grâu, fiind caracterizat de parohul local drept „omenos“. Pe dascălul din Vașcău nu l-am putut identifica după nume, însă era considerat drept „tolerabil“ în privința atribuțiilor ce-i reveneau. În Beliu, funcționa deja din anul 1759, învățătorul Mihail Cristian despre care „nu s-a auzit vorbindu-se nimic rău“, dar în privința beneficiului nu are nimic menționat. În Cordău, era din 1761 același dascăl în persoana lui Petru Avram, despre care în schematism se menționează faptul că era bețiv, iar ca beneficiu primea „ceva din bunăvoința preotului“ local.

În districtul Lakság, de altfel cel mai mare din dieceză la vremea respectivă, sunt menționați un număr de 11 învățători, ei funcționând în următoarele localități: în Pocsei – Mihail Nistor, în Acsád – Paul Pap, în Hosszúpályi – Simion Bocor, în Șilindru – Ioan Piricei, în Vășad – Vasile Sabău, în Vértess – Ioan Oros, în Kakad – Demetrie Kis, în Tarcea – Gheorghe Codube care între anii 1763–1764 a funcționat în Vértess, pe ceilalți dascăli din parohiile Popești, Leta-Mare românească și ruteană nu am reușit deocamdată să-i identificăm după nume. Dacă ținem cont de o informație provenită din documentele vremii, învățătorii primeau din „Casa diecezană“ câte 30 de cruceri pentru fiecare copil de educația căruia se ocupau<sup>13</sup>. Învățătorii care activau în parohiile din districtul Lakság primeau anual câte 10 groși, pentru efortul depus pentru educarea tinerilor. În ceea ce privește comportamentul lor moral acesta era mulțumitor, cu excepția dascălului din Leta Mare română, despre care preotul credea că „nu se dedica suficient chemării sale“.

În districtul vicearhidiaconal Giriș, funcționau trei învățători, la Oradea probabil Vasile Erdeli, care avea un venit de 50 f. la care se adăugau 6 câble de grâu și trei urne de bere; la Haieu și la Sântandrei era câte un învățător, fără a le cunoaște identitatea, despre care se notează că au un comportament corespunzător.

În districtul Crișul Repede, se menționează existența a patru învățători, nenominalizați care activau în parohiile: Așeu, Josani, Valea Neagră și Vadu Crișului unde alături de un dascăl mai activa și cantorul (probabil Simion Condrovici) cu atribuții de învățător, primind 10 groși pentru educarea elevilor.

Ultima rubrică a documentului oferă relații despre cantori și comportamentul acestora. Constatăm că numărul acestora era relativ mic la nivel de dieceză, în total fiind 21, ei funcționând cu mici excepții în parohiile în care erau menționați și dascălii. Comportamentul lor moral era corespunzător cerințelor, iar în privința veniturilor erau „la bunăvoința preoților“.

Documentul reprezintă o valoroasă sursă istorică care permite să ne formăm o părere edificatoare asupra situației Diecezei greco-catolice de Oradea în anul 1765, atât din punct de vedere organizatoric, cât și al personalului de cult avut în deservire și a dascălilor de la școlile confesionale parohiale.

Trebuie să menționăm faptul că între informațiile cuprinse în documentul parțial publicat de Bunyitay Vincze și cel avut la îndemână de către subsemnata, se semnalează unele inadvertențe, pe care mă consider obligată să le semnez. Astfel

<sup>13</sup> Virgil Maxim, *op. cit.*, 102.

ordinea prezentării districtelor diferă între cele două documente, dacă autorul ungar începe cu districtul Giriș – probabil și datorită faptului că-l considera cel mai important, aici fiind cuprinsă și parohia Oradea, terminând cu cel mai mare district din punctul de vedere a numărului de parohii – Lakság, ordinea districtelor în documentul original păstrat la arhivele locale, este altul. În documentul publicat de Bunyitay nu apar vicearhidiaconii menționați nominal în districtele Crișul Repede și Tulca, în documentul studiat de noi ei sunt menționați în persoana lui Mihai în primul și a lui Elias Bulgarovics în celălalt. Se remarcă mici greșeli și în privința parohiei în care funcționau diverși preoți, astfel vicearhidiaconul de Beiuș era preot în Delani, nu în Șuncuiș, iar cel de Vașcău în Cărpinet. Datorită acestui fapt în rîndul parohiilor enumerate de istoricul ungar nu sunt menționate cele două comune în care funcționau preoții numiți mai sus. De asemenea se constată unele mici greșeli în transcrierea denumirii corecte a unor parohii sau repetarea denumirii altora, cum ar fi în cazul localității Popești din districtul Lakság, ceea ce atrage după sine un alt număr total de parohii din cadrul districtului.

În transcrierea documentului am avut în vedere respectarea ortografiei corecte a cuvintelor și am completat doar prescurtările deranjante, de genul „Eppo“ pentru episcop, „pres.“ pentru presbiteri, sau „x“ pentru decima.<sup>14</sup>

#### Lista de abrevieri

cerev. = cerevisia = bere

cub. = cubuli = câbla

ur. = urna = găleata, vadra

trit. = tritici-grâu

f. = florin

#### LE SCHEMATISM GREC-CATHOLIQUE DE 1765 DU DIOCÈSE D'ORADEA

##### – Résumé –

Le document qu'on publie accompagné d'un ample commentaire, a été connu par les chercheurs qui ont étudié le long des années l'histoire de l'Évêché grec-catholique d'Oradea, mais il n'a pas été publié intégralement jusqu'à l'heure actuelle. Le schematism possède est un manuscrit original, écrit en latin, gardé dans des conditions optimales à la Direction Départementale de Bihor des Archives Nationales, manuscrit qui nous offre des données historiques édifiatrices sur l'institution ecclésiastique en voie de réalisation.

Le document nous offre les premières données concernant l'organisation du diocèse unie d'Oradea, qui en 1765 fonctionnait sous la protection de l'Évêché romain-catholique de la ville. Conformément aux données y insérées, le diocèse était constitué de l'archidiaconat d'Oradea, ayant en sous-ordre 8 districts vice-archidiaconaux avec 93 paroisses.

<sup>14</sup> Mulțumesc pe această cale doamnelor Ana Ilea și Elisabeta Popa, pentru ajutorul acordat în munca de descifrare, interpretare și transcriere pe calculator a documentului.

Le schematism comprend des informations précieuses concernant le personnel ecclésiastique qui desservait le diocèse; ainsi nous apprenons des informations sur les prêtres, leur nom, le rang detenu dans la hiérarchie ecclésiastique, l'état civil, l'âge, le lieu de naissance et de l'ordination. Des données intéressantes en ce qui concerne le niveau intellectuel aussi nous offre l'instruction scolaire et la culture de ces prêtres mais aussi les revenus et les possibilités d'entretien de ceux-ci.

Le document offre des informations concernant les instituteurs qui travaillaient dans les écoles confessionnelles grec-catholiques de paroisses, leur comportement et leurs revenus.

Le schematism publié intégralement, représente une précieuse source historique qui nous permet de nous former une image concrète, édifiatrice, sur la situation du diocèse grec-catholique d'Oradea en 1765, tant du point de vue de l'organisation que du personnel du culte et celui didactique.

# IN DISTRICTU KISS-ÖRÖGDIENSI

Nomina Presbyterorum	Caelibes	Uxorati	Vidui	Bigami	Aetas	Locus nativitatis	Ubi studia a Philosophia incipiendo absolverit?	A quo, a quo anno ad Diaecesim susceptus?	Quando? ubi? et a quo acceperit ordines?	Quot annis et ubi hactenus in cura animarum serviverit?
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Petrus Vice archidiaconus Districtus praenominati et Presbyter loci ejusdem	-	-	1	-	An. 60	In Belényes	-	-	1730 in Velencez ab Episcopo Vincentio Aradiensi	30 annis in Kis-Örögd
2. Ioannes Presbyter Székelytelekiensis	-	1	-	-	50	In Telegd	-	-	1754 -tio in Velencez ab Episcopo Isaia Aradiensi	18 annis in Székelytelegd
3. Gabriel Presbyter Sáriensis	-	1	-	-	60	In Transylvania In Szomos	-	-	1727 -mo a Vincentio Episcopo Aradiensi in Velencez	20 annis in Sári
4. Theodorus Presbyter Rozsalfalvensis	-	1	-	-	33	In Fono	-	-	1755 -to a Meleño Episcopo Varadini	4 annis in Fono
5. Ioannes Presbyter Nyárszegiensis	-	-	1	-	60	In Rogosz	-	-	1743 -o ab Episcopo Isaia in Velencez	20 annis
6. Georgius Presbyter Cséhiensis	-	-	1	-	60	In Gurány	-	-	1730 ab Episcopo Saphronis Aradiensi	30 annis
7. Petrus Presbyter Mocsáriensis	-	1	-	-	40	In Strakes	-	-	1743 ab Isaia Aradini	19 annis
8. Demetrius Presbyter Fekete Györiensis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9. Demetrius Presbyter Apasiensis	-	1	-	-	59	In Albes	-	-	1732 a Vincentio in Velencez ordinatus	23 annis
10. Simeon Presbyter Possaiensis	-	1	-	-	50	In Transylvania in Ardu	-	-	1741 ab Episcopo Klain in Transylvania	21 anno
11. Petrus Presbyter Bikatensis	-	1	-	-	27	In Transylvania in Szászváros	-	-	1759 a Synesio in Velencez	4 annis in Bikacs
12. Theodorus Presbyter Oláhgyepesiensis	-	1	-	-	40	In Sztány	-	-	1747 a Neophito Episcopo in Bukurest in Valachia	15 annis
13. Ioannes Presbyter Barokonyensis	-	1	-	-	38	In Barokony	-	-	1745 ab Isaia Varadiensi	17 annis
14. Alexius Presbyter Feketeotensis	-	1	-	-	46	In Száldabágy	-	-	1737 ab Isaia Aradiensi	20 annis

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
15. Petrus Presbyter Bikacsensis, Profugus, nunc vero redux	-	1	-	-	42	In Bikacs	-	-	1752 Per Synesium Aradini	10 annis in Bikacs
16. Demetrius Presbyter Nagy-Örögdienis	-	-	-	1	34	In Kardó	-	-	1753 a Meletio Episcopo Varadini	8 annis
17. Florianus Presbyter Nyárszegyensis	-	-	-	1	40	In Nyárszegh	-	-	1748 ab Isaia Aradini	12 annis

Summa Presbyterorum in hoc districtu – 17



Qui mores eiusdem	Qua eruditione polleat	Proventus parochiales					Ludi magistri		Aeditui	
		E stipendii	E stola	Ex industria aeconomica	E. Conventione	E. Subsidio	Mores	Proventus	Mores	Proventus
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
-	Mediocriter subinde debiliter substituit in examine	-	-	Ex agro et prato fructum aliquem	-	f. 70	-	-	-	-
-	Mediocriter respondet	-	-	Fructum terrae Ecclesiae exiguum	-	50	Nihil mali auditum	-	Humanus est	-
-	Bene respondet in examine	-	-	Fructum foenilis et agri Ecclesiastici	-	50	-	-	-	-
-	Praeclare semper respondet	-	-	Ex agro et prato Ecclesiae aliquam utilitatem	-	50	-	-	-	-
-	Subinde debiliter, subinde mediocriter	-	-	Excolit terram Ecclesiam	-	50	-	-	-	-
-	Subinde debiliter, alias etiam melius	-	-	Excolit Ecclesiae exiguam terram	-	50	-	-	-	-
-	Mediocriter	-	-	Fructum ex terra Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-
-	Mediocriter substituit	-	-	Fructum ex terra Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Bene respondet	-	-	Exiguum fructum Ecclesiae habet	-	50	-	-	-	-
-	Bene substituit	-	-	Terram Ecclesiam excolit aliquam	-	50	-	-	-	-
-	Mediocriter substituit	-	-	Ex terra ecclesia aliquem proventum capit	-	50	-	-	-	-
-	Mediocriter	-	-	Terrenum Ecclesiae excolit	-	50	-	-	-	-
-	Bene substituit	-	-	Agnum et pratum Ecclesiae possidet	-	50	-	-	-	-

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
-	Subinde mediocriter, interdum debiliter	-	-	Excolit terram suam	-	50	-	-	-	-
-	Benne semper	-	-	Solum ex terra Ecclesiae sustentat	-	nihil	-	-	-	-
-	Interdum debiliter quandoque mediocriter	-	-	Prout protest sustentat, exarendando terram arabilem	-	10	-	-	-	-

# DISTRICTUS BELÉNYES

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Basilius Vice-archidiaconus huius districtus	-	-	1	-	50	In Belényes	-	-	1737 in Velenceze ab Isaia	27 annis in Gyilány
2. Demetrius Papolczi Parochus Belényesiensis	1	-	-	-	27	Szatmarini	Philosophica Cassoviae, Theologica M. Varadini	Ab Episcopo Forgács 1752	1761 ab Episcopo Meletio Varadini	1 anno in Belényes
3. Basilius Sonkoliensis	-	1	-	-	54	In Félfa in Transylvania	-	-	1747 ab Isaia Aradini	17 annis
4. Iosephus Presbyter Vinteriensis	-	1	-	-	50	In Száldabagy	-	-	1746 ab Isaia Aradini	16 annis in Vinter
5. Demetrius Presbyter Örvényesiensis	-	-	1	-	34	In Örvényes	-	-	1751 a Meletio Varadini	11 annis
6. Nicolaus Presbyter Uilakiensis	-	1	-	-	34	In Solymos	-	-	1750 Tócsvarini ab Episcopo Georgio	10 annis
7. Petrus Presbyter Szambatságiensis	-	1	-	-	50	In Sambatság	-	-	1743 Aradini ab Isaia	20 annis in Szambatság
8. Philimon Presbyter Sebesiensis	-	1	-	-	37	In Sebes	-	-	1747 Aradini ab Isaia	14 annis
9. Marcus Presbyter Szakaiensis	-	1	-	-	40	In Szaka	-	-	1746 ab Isaia Aradini	14 annis in Szakalt Botvci

Summa Presbyterori in hoc districtu – 9

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
-	Pracclari substitit	-	-	Terram inseminat unde se subleuat	-	f. 70	-	-	-	-
-	Scientia Teologica	Exiguam valde habet	Fere nihil	Exiguam terram inseminat	-	90, vinum, triticum	Humanus	f. 25, umas cerevisiae 4 et tritici cub. 3	Bonus	-
-	Pracclari	-	-	Fructum percipit ex terra Ecclesiastica	-	50	-	-	-	-
-	Bene respondet in examine	-	-	Terenum ad Ecclesiam pertinens excolit	-	50	-	-	-	-
-	Pracstanter semper respondet	-	-	E tereno Ecclesiae proventum aliquem	-	50	-	-	-	-
-	Bene respondet in examine	-	-	Ex Ecclesiae terra aliquid possindet	-	50	-	-	-	-
-	Mediocriter respondet	-	-	Ex tereno Ecclesiae aliquem proventum	-	50	-	-	-	-
-	Mediocriter substitit	-	-	Ex agri cultura proventum aliquem	-	50	-	-	-	-
-	In examine non est probatus	-	-	Excolit terram aliqua sub decima	-	-	-	-	-	-

# DISTRICTUS VASKO

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Georgius Presbyter et Vice archidiaconus huius districtus	-	1	-	-	65	In Kerpenyeg	-	-	1736 a Sophronio Aradini	36 annis in Kerpenyeg
2. Gabriel Presbyter Sustiensis	-	1	-	-	50	In Sust	-	-	1739 A Vincentio Episcopo	20 annis in Briheny in Sust
3. Demetrius Presbyter Lunkoensis	-	1	-	-	70	In Lunka	-	-	1733 Aradini a Vincentio	40 annis in Lunka
4. Iobus Alsó Kimpanyensis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Summa Presbyterorum in hoc districtu – 4

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
-	Debiliter, subinde mediocriter respondet	-	-	Terram ad Ecclesiam pertinentem excolit	-	f. 70	Tolerabilis	-	-	-
-	Subinde debiliter, subinde mediocriter	-	-	Ex fundo parochiali aliquid	-	50	-	-	-	-
-	Quandoque debiliter, subinde mediocriter	-	-	Ex fundo et prato Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

# DISTRICTUS BÉÉLIENSIS

56

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Georgius Presbyter Gras-sensis et Vice archidiaconus Bééliensis	-	-	1	-	42	In Gross	-	-	1749 ab Melctio Varadini	13 annis in Gross
2. Gregorius Csillagházi Presbyter Bééliensis	1	-	-	-	35	In Fogaras in Transylvania	Philosophiam Cassoviae incepit, Teologica Varadini absolvit	1754 ab Episcopo Forgacs	1760 Varadini a Melctio	1 anno operarius in Béél
3. Bogdanus Parochus Bééliensis	-	1	-	-	44	In Graecia, in loco Facesta	-	-	1751 a Melctio	11 annis in Béél
4. Ioannes Presbyter Nyermegiensis	-	1	-	-	42	In Nyermeg	-	-	1751 a Melctio	11 annis in Nyermeg
5. Basilus Presbyter Marosiensis	-	1	-	-	70	In Segesti	-	-	1729 in Velenze a Vincentio	30 annis in Sijad, in Szakács, in Maros
6. Sabus Presbyter Valanyiensis	-	-	-	1	54	In comitatu Aradiensi in Desina	-	-	1741 ab Isaia Aradini	17 annis in Sz.Miklos, in Valany
7. Gregorius Presbyter Tagadiensis	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-

Summa Presbyterorum in districtu Béél – 7

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
-	Bene subsistit in examine	-	-	Ex agro at Prato habet praeterea molam suam	-	£ 70	-	-	-	-
-	Theologia	-	1	-	-	90, 8 urnas vini et 8 cub. tritici	-	-	-	-
-	Modo bene, modo debilius respondet	Exiquam ad modum ob exequitatem parochianorum	Pariter estola	Exiquum terrenum Ecclesiae excolit	-	50	Nihil mali auditum	Nullus	Nihil mali auditum	-
-	Modiocriter, quandoque bene	-	-	Pratum Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Debilitate a potiori	-	-	Terrenum Ecclesiasticum	-	50	-	-	-	-
-	Modiocriter	-	-	Ex propria industria aliquid	-	10	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Iudica Călugar

16

# DISTRICTUS TULKA

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Elias Bulgarovics Viccarchidiaconus & Parochus in Kardó	-	1	-	-	34	Albac Carolinac in Transylvania	-	Ab Episcopo Forgács 1754	1752 a Synesio Aradini	3 annis in Füzes, 5 et medio in Kardó
2. Athanasius Presbyter Kocsubensis	1	-	-	-	35	In Velenceze	-	1754 ab Epis- copo Forgács	Ab archiepiscopo Isaia Carlovici	5 annis in Kocsuba
3. Gabriel Presbyter Kossensis	-	1	-	-	65	In Beka in Transylvania	-	-	1740 ab Isaia Aradini	9 annis
4. Basilius Presbyter Petegdiensis	-	1	-	-	40	In Petegd	-	-	1754 a Meletio Varadini	4 annis in Petegd
5. Thomas Presbyter Kápolnensis	-	1	-	-	60	In Lunka	-	-	1731 ab Isaia Aradini	20 annis in loco
6. Elias Presbyter Gyántensis	-	1	-	-	62	In Kimpan	-	-	1731 Aradini ab Episcopo Vincenzio	32 annis in Gyánta
7. Ioannes Presbyter Dobraviczensis	-	1	-	-	32	In Valachia	-	-	1751 Varadini a Meletio	12 annis
8. Michael Presbyter Ursadiensis	-	-	-	1	65	In Urszad	-	-	1731 Aradini a Vincenzio	8 annis tenuit parochiam

Summa Presbyterorum in districtu Tulka – 8

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
-	Bene respondet	Aliquan- tum	Pariter	Seminaturam et pratum	Metretam frumenti	f. 70	Excessus propter potum.	Ex benevo- lentia parochi aliquid	Bene sgerit	-
-	Vix aliquando satisfecit	-	-	Terram arabilem et pratam	-	50	-	-	-	-
-	Ab modicritatem	-	-	Terronum et foenile Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Praeclare semper	-	-	Exiquum terronum Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Bene subsistit	-	-	Agrum at pratum Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Bene	-	-	Seminaturam	-	50	-	-	-	-
-	Bene	-	-	Fundum Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Modiocriter	-	-	Fundum Ecclesiae	-	10	-	-	-	-

# DISTRICTUS LAKSÁGIENSIS

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Michael Aaron Parochus Pocsaiensis Vicearchidiaconus Districtus Lakság	-	-	1	-	54	Abrugh-bánya in Transylvania	-	-	1729 a Vincentio in Velencze	34 annis in Papfalva Szeltallo, Királyi, Pocsai
2. Procopius Parochus Acsadiensis	-	1	-	-	53	In Polonia in Novsim	-	-	1740 ab Episcopo Klain in Transylvania	22 annis in Acsád
3. Ignatis Parochus Hosszupalensis	-	-	1	-	28	Munkács	-	-	1759 a Meletio Varadini	4 annis in Hosszupál
4. Procopius Parochus e Szelendiensis	-	-	1	-	52	Kompani	-	-	1740 ab Episcopo Klain in Transylvania	23 annis
5. Nicolaus Presbyter Abrahamiensis	-	1	-	-	50	In Begies	-	-	1750 ab Episcopo Klain in Transylvania	22 annis
6. Theodorus Presbyter Szeltaloiensis	-	1	-	-	63	In Almás	-	-	1730 a Philoteo in Marmatia	30 annis in Almás
7. Simeon Presbyter Szugnyodiensis	-	1	-	-	39	In Ipp	-	-	1747 ab Isaia Aradini	12 annis
8. Ioannes Presbyter Vasadiensis	-	1	-	-	40	In Transylvania	-	-	1750 a Meletio Varadini	12 annis in Tarcsa, Pocsai
9. Paschalis Presbyter Almadiensis	-	1	-	-	50	Illyés Falva	-	-	1748 ab Isaia in Velencze	22 annis in Vassad
10. Timothus Presbyter Almaszegiensis	-	1	-	-	60	In Dorossi	-	-	1733 a Philoteo in Marmatia	29 annis in Csenálos, Terje, Almaszegh
11. Petrus Presbyter Dernaensis	-	1	-	-	58	In Szent Iob	-	-	1739 in Marmatia a Dosophteo	24 annis in Kisslaz, Dema, Szent Iob
12. Zacharias Presbyter Csalyanosiensis	-	1	-	-	53	In Szent Iob	-	-	1733 in Velencze ab Isaia	23 annis Hagymát-falva, Csanályos
13. Petrus Parochus Piskosiensis	-	1	-	-	50	Koppánd in Transylvania	-	-	1739 a Neophito in Valachia	23 annis in Terebes, Tarcsa
14. Theodorus Bulya Parochus Papfalvensis	1	-	-	-	33	In Uifálu	Romae tam Philosophia quam Theologica	1746 ab Episcopo Csáki	1757 a Meletio Varadini	3 annis in Papfalva
15. Philippus Parochus Letaiensis	-	1	-	-	37	In Szent András	-	-	1750 a Meletio	12 annis
16. Theodorus Presbyter Virtessiensis	-	1	-	-	36	Taraczko in Transylvania	-	-	1751 a Meletio	11 annis in Borcz
17. Gabriel Presbyter Nádántelekiensis	-	1	-	-	40	Hagymátfalva	-	-	1745 ab Isaia Aradini	15 annis in Hunyad

I.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
18. Stephanus Presbyter Csuhaicensis	-	1	-	-	78	Kecskemét	-	-	1723 a Dosophteo in Marmatia	38 annis in Fegyvermek, Kisláz
19. Georgius Parochus Kakadiensis	-	-	1	-	40	In Maria Pots	-	-	1749 a Melctio	14 annis in Kakad
20. Paulus Presbyter Acsadiensis	-	1	-	-	50	Ianosi	-	-	1741 a Klain in Transylvania	16 annis in Léta, Acsád
21. Ioannes Presbyter Perpadhisiensis	-	-	1	-	68	Bosz in Transylvania	-	-	1727 a Dosophteo in Marmatia	29 annis in Alpar et Famas
22. Stephanus Presbyter Kislázensis	-	1	-	-	50	Közmes	-	-	1741 in Moldavia a Varlaam	20 annis in Tarcza, Örviz, Kisláz
23. Ioannes Presbyter Királyiensis	-	1	-	-	50	Szántó	-	-	1750 a Melctio	12 annis in Csötelek, Király
24. Moyses Stojanovics Parochus Letensis ex parte rutenorum	1	-	-	-	33	Szent András	Teologiae moralem 2 annis Váradini	1761 per modicum excellentissimum dominum	1756 annis Diaconatum per Episcopum Temesvariensis Georgium, Presbyteratum 1763 a Melctio	½ annis in Léta
25. Michael Presbyter Boszaicensis	-	1	-	-	50	Brigyo in Krassnensi	-	-	1750 a Melctio	13 annis in Boszai
26. Gregorius Presbyter Monospetriensis	-	1	-	-	60	Felső Orca	-	-	1730 a Vincentis	32 annis in Lökény, Kézt, Monospetri
27. Petrus Presbyter Szárszeghiensis	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
28. Franciscus Presbyter Péterdiensis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29. Nicolaus Presbyter Gyenctiensis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30. Gabriel Presbyter Gálospetriensis	-	-	-	1	50	Hatavány	-	-	1741 ab Isaia Aradini	15 annis in Szákapeterd
31. Alexander Presbyter Csötelekiensis	-	-	-	1	40	In Kükülő	-	-	1745 a Klain in Transylvania	12 annis in Sonkolyos, Lörc, Csötelek
32. Basilius Presbyter Papfalvensis	-	-	-	1	50	In Boksa	-	-	1745 a Neophito in Valachia	12 annis in Balfalva
33. Paulus Presbyter Atsadiensis	-	-	-	1	69	In Ders, in comitatu Szatmár	-	-	1754 a Melctio	7 annis
34. Ladislaus Presbyter Ertarcensis	-	1	-	-	34	In Pocs	-	-	1754 a Melctio	7 annis
35. Andreas Presbyter Pocsajensis Capellanus	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
36. Nicolaus Presbyter Totfalusiensis	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-

Summa Presbyterorum in hoc districtu – 36



12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
-	Bene	Aliquid	Pariter	Pratum et agrum Ecclesiae	Metretam frumenti	f. 70	Moriger	Annos 10 gros. pro instructione cuiusque	Nihil mali audiatum	Ex bevelentia Parochi
-	Praeclari	Marianus a sacro	Sicut potest convenire	Fundum Ecclesiae	Metreta frumenti a quolibet	50	Nihil mali audiatum	4 <sup>a</sup> pars cedit ab instructione 10 gros.	Moriger	Ex bevelentia Parochi
-	Bene respondet	Marianus a sacro	Sicut potest convenire	Habet terram Ecclesiae	Metretam frumenti	50	Nihil observatam	10 grossos a pueris	Moriger	Ex bevelentia Parochi
-	Praeclari	Marianus ab uno sacro	Secundum conventionem	Aliquam terram Ecclesiae	Metretam frumenti	50	Nihil mali	10 grossos	Modestus	Ex bevelentia Parochi
-	Bene	-	-	-	-	50	-	-	-	-
-	Bene	-	-	-	-	50	-	-	-	-
-	Praeclari	-	-	Pratum et agrum Ecclesiae cultivat	-	50	-	-	-	-
-	Praeclari	Exiguum	Pariter	Pratum et agrum Ecclesiae	Metretam frumenti	50	Conformiter segerit	10 grossos	Nihil mali audiatum	Ex bevelentia Parochi
-	Modo melius, modo debilius	-	-	Terram insemnat sub decima	-	50	-	-	-	-
-	Mediocriter	-	-	Insemnat fundum Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Bene	-	-	Terram Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Bene	-	-	Terram Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	-	-	-	Terram sub decima	-	50	-	-	-	-
-	Theologica	Parum quia pauci frequentant Ecclesiam	-	Ex prato et agro Ecclesiae	-	90	Humanus	-	Bene segerit	-
-	Praeclare respondet	Exiguum	-	Terram Ecclesiae	Metretam frumenti	50	Non satis se commendat	Nihil mali audiatum	-	-
-	Praestanter	-	-	Sub decima exiguum terram	-	50	Moriger	10 grossos ab instruire cuiusvis	Bene segerit	-
-	Mediocriter	-	-	Terram insemnat	-	50	-	-	-	-

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
-	Mediocriter	-	-	Terram inseminat	-	f. 50	-	-	-	-
-	Bene	Exiguum	Pariter	Terram Ecclesiae	-	50	Humanus	10 gross. pro quovis puero	Moriger	-
-	Mediocriter	Participat ex omnibus quae Parocho loci obveniant	-	-	-	-	-	-	-	-
-	Bene	-	-	Ex tereno Ecclesiae aliquid	-	50	-	-	-	-
-	Mediocriter	-	-	Terram Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Bene	-	-	Terram Ecclesiae habet	-	50	-	-	-	-
-	Satisfert in morali theologia	Exiguum	Prout potest convenire	Aliquot curus – foeni labore parohianorum comparatos	2 metretas fumenti	90, 8 cub. trit. 8 urnae vini	Bonus	Ex benevolentia parochi, 10 grossos a quolibet puero	Nihil mali auditum	-
-	Praeclare	-	-	Terenum Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Subinde debiliter	-	-	Ex terra Ecclesiae aconomisat	-	50	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-
-	Mediocriter	-	-	Sub decima terram excolit	-	10	-	-	-	-
-	Bene	-	-	Aliquid ex terra Ecclesiae	-	30	-	-	-	-
-	Mediocriter	-	-	Fundum excolit	-	10	-	-	-	-
-	Bene	-	-	Fundum excolit	-	Pro instr. cuiusvis pueri 10 grossos	-	-	-	-
	Mediocriter	-	-	Terram inseminat	-	50	-	-	-	-
	Debiliter	Ex benevolentia parochi aliquid	-	-	-	4	-	-	-	-
-	Ad mediocritatem	-	Ex terra Ecclesiae aliquid	-	-	4	-	-	-	-

# DISTRICTUS GYRESIENSIS

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Ioannes Simon Parochus M. Varadiensis et Vice Archidiaconus huius Districtus	1	-	-	-	30	Kajantó in Transylvania	Philosophica et Theologica Cassoviae	Ab Episcopo Forgacs 1750	1758 a Melctio	2 annis in Belényes, 1 anno Varadini
2. Clemens Prelukai Presbyter et coadjutor Varadiensis	1	-	-	-	39	Pracluka in Transylvania	Philosophica Cassoviae, theologiam Varadini	1749 ab Episcopo Forgacs	1753 a Melctio	4 annis in Hajó, 4 Varadini
3. Petrus Presbyter Gergeli M. Varadiensis et Scholae director	1	-	-	-	39	Zatalak in Siculia	Philosophica Claudiopol, Theologica un anno Vespriani, laumini 2, Tymaviae 1, Varadini 4	1751 ab Episcopo Forgacs	1755 a Melctio	6 annis
4. Gabriel Popovich Presbyter Hajoensis	1	-	-	-	54	Comitatus Bihariensis	-	-	1729 ab Isaia in Velencze	30 annis in Pocsai, Tarjan, Darvas, Várad, Orvayes, Hajó
5. Philippus Presbyter Damjanovich Varadiensis et Coadjutor Parochi	-	1	-	-	54	Karlovicz	-	Ab Episcopo Forgacs 1753	1733 in Karlovicza a Patriarcha Arsenio	10 annis coadjutor Varadini
6. Domotius Presbyter Hegyesiensis, alias Házgmezöiensis	1	-	-	-	54	Comitatus Bihariensis	-	-	1729 in Velencze ab Isaia	-
7. Basilus Parochus Rojensis	-	1	-	-	61	Szilvás in Transylvania	-	-	1724 ab Episcopo Sophronio Aradini	40 annis in Szent-András, 6 in Rojt
8. Michael Presbyter Szakaliensis	-	1	-	-	36	Tripa in Comitatum Szatmar	-	-	1748 ab Isaia Aradini	15 annis in Szakál
9. Gregorius Presbyter Homorogiensis	-	1	-	-	70	Kövár in Transylvania	-	-	1733 a Dosophtoo in Munkács	17 annis
10. Alexius Gyiresiensis Presbyter mortuus 10 <sup>mo</sup> novembris 1764	-	1	-	-	40	Nagyörögd	-	-	1745 ab Isaia	18 annis in Gyires
11. Florianus Presbyter Gyiresiensis	-	1	-	-	34	Transylvania	-	-	1752 a Melctio	5 annis in Kalocza et 4 in Tyrcoes
12. Basilus Presbyter Szent Andrásiensis	-	1	-	-	63	Transylvania	-	-	1723 a Vincentio Aradini	In Roit 4, in Kotsuba 30 annis
13. Ioannes Presbyter Szent Andrásiensis et Parochus	-	1	-	-	41	Nagyörögd	-	-	1745 ab Isaia in Velencze	18 annis in Szent-András
14. Alexius Presbyter M. Varadiensis, Receptus	-	1	-	-	41	Hoszuaso	-	-	1742 a Ncophito in Valachia	20 annis in Össi, Pappfalva, Pathida, Kopacscl
15. Iosephus Presbyter Gyiresiensis	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-

Summa Presbyterorum in hoc districtu – 15

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
-	Theologica	Marianus pro sacro	Prout convenire postest	-	-	f. 190 10 cub. Tritici 8 ur. vini	Humanus	f. 50 6 cub. Tritici 8 ur. cer.	Bonus	-
-	Theologica	Participat ex Parochi proventibus	-	-	-	80 8 cub. Tritici 8 ur. vini	-	-	-	-
-	Theologica	Dum servit aliquid participat	-	-	-	80 8 cub. Tritici 8 ur. vini	-	-	-	-
-	Bene subsistit in examine	-	-	Terram Ecclesiae	-	50	Nihil mali auditum	-	Bene segerit	-
-	Subinde debiliter, subinde mediocriter	Ex Parochi proventibus dum servit	-	-	-	80 8 cub. Tritici 8 ur. vini	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	Mediocriter et subinde melius subsistit	-	-	Terram Ecclesiae habet	-	50	-	-	-	-
-	Ad mediocritatem	-	-	-	-	50	-	-	-	-
-	Debiliter, subinde mediocriter	-	-	Terrenum Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Præclare	-	-	Terrenum Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Mediocriter	-	-	-	-	50	-	-	-	-
-	Apotior, debiliter	Exiguum	-	Fundum Ecclesiae	1 metretam frumenti	50	Nihil mali auditum	-	Bonus	-
-	Bene	Si quae habet I Marianus a sacro	Prout convenire postest	Fundum Ecclesiae	1 metretam frumenti	50	-	-	-	-
-	Mediocriter	-	-	-	-	50	-	-	-	-
-	Bene	-	-	Sub decima excolit terram	-	30	-	-	-	-

# DISTRICTUS SEBESKÖRÖS

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Michael Presbyter Kövagiensis et Vice archidiaconus Sebes-Körös	-	1	-	-	70	Serges	-	-	1713 Temesvarini ab Inocentio	9 annis in Tothfalu, 9 in Kövág, 9 in Leta
2. Stephanus Presbyter Nagyborodiensis	-	1	-	-	60	Borod	-	-	1733 in Marmatia a Dosoptheo	10 annis in Füzes
3. Nicolaus Presbyter Nagypatakiensis	-	1	-	-	30	Bratka	-	-	1752 a Meletio	2 annis in Topa, 6 in Nagypatak
4. Theodorus Presbyter Kopatseliensis	-	1	-	-	29	Ürgeteg	-	-	1756 a Meletio	6 annis in Ürgeteg
5. Simeon Presbyter Össiensis	-	1	-	-	36	Öss	-	-	1746 in Valachia a Daniele Episcopo	16 annis
6. Simeon Presbyter Krainikfalvensis	-	1	-	-	40	Krainikfalva	-	-	1752 a Meletio	12 annis in loco
7. Zacharias Presbyter Isopalagiensis	-	1	-	-	36	Isopalaga	-	-	1753 ab Isaia Aradini	10 annis in loco
8. Theodorus Presbyter Császkienis 7 <sup>m</sup> Ian. 1765 mortuus	-	1	-	-	50	Also Lugos	-	-	1734 ab Isaia in Velencze	4 annis in Csesope et 19
9. Iacobus Presbyter Feketepatakiensis	-	1	-	-	30	Iáz	-	-	1753 a Meletio	5 annis
10. Christinus Presbyter Balnakiensis	-	1	-	-	29	Balnaka	-	-	1758 a Meletio	4 annis in Balnaka
11. Ioannes Presbyter et Parochus Réviensis	-	1	-	-	38	Kozmits	-	-	1748 a Neophito in Valachia	6 annis in Nagypatak, 4 in Rév
12. Demetrius Batyenensis Presbyter	-	-	-	1	60	Boso	-	-	1731 in Valachia a Neophito	In Kalacza, in Bányán 4 annis
13. Ioannes Presbyter Lóriensis	-	-	-	1	63	Ugle in Marmatia	-	-	1739 a Klain in Transylvania	11 annis
14. Simeon Réviensis Parochus cantor	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-

Summa Presbyterorum – 14

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
-	Mediocriter	-	-	Propriam vineam habet	-	f. 70	-	-	-	-
-	Mediocriter subsistit	-	-	-	-	50	-	-	-	-
-	Subinde medicriter, subinde debiliter	-	-	Terram sub decima excolit	-	50	-	-	-	-
-	Ad medicritatem	-	-	Ex seminata quid inseminat	-	50	-	-	-	-
-	Præclare	-	-	Terram Ecclesiae	-	50	Nihil mali auditur	-	Bene segerit	-
-	Præclare	-	-	Pratam Ecclesiae	-	50	Conformiter segerit	-	Conformiter segerit	-
-	Mediocriter	-	-	Fundum Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Mediocriter	-	-	Ex seminata aliquid	-	50	-	-	-	-
-	A potiori debiliter	-	-	Seminaturam	-	50	Bene segerit	-	Nihil mali auditum	-
-	Bene, aliquando mediocriter	-	-	Seminaturam Ecclesiae	-	50	-	-	-	-
-	Bene	Marianus a sacro aliqu- ando minus	Prout po- test con- venire	Fundum Ecclesiae	Metretam frumenti a quovis	50	Moriger	Participat aliquantum cum Parochi	Bene segerit	Ex benevo- lentia Parochi
-	Mediocriter	-	-	Seminaturam aliquam	-	10	-	-	-	-
-	Satisfacit	-	-	Seminaturam aliquam	-	10	-	-	-	-
-	-	-	-	Ex omnibus aliquid participat quae obve- niunt paroho loci Rév	Quae ob- veniunt paroho loci Rév	-	-	-	Pro instructione 10 grossos a quovis	-



# BISERICA GRECO-CATOLICĂ ROMÂNĂ DIN UNGARIA (1919–1930)

de

Blaga Mihoc

Istoria bisericii românești greco-catolice din Ungaria în primul deceniu după înfiptuirea României Mari n-a fost supusă, până în prezent, unei cercetări sistematice. Există, totuși, câteva referiri mai serioase la ea, în scrierile unor istorici din perioada interbelică și a unora din ultimele decenii<sup>1</sup>. Aceștia se opresc mai ales la episcopia de Hajdudorogh. Ei arată că la 1912 Sfântul Scaun, înșelat de propaganda naționaliștilor maghiari, a hotărât să desprindă din „trupul” unor dieceze greco-catolice românești, un număr de 46 de parohii (vezi anexa 1), „încopcindu-le” celei de Hajdudorogh, spre „nenorocirea” comunităților de enoriași români<sup>2</sup>. După proclamarea, la 1 Decembrie 1918, a Unirii și după realizarea ei efectivă în 1919 s-a pus problema de a se rectifica greșala din 1912, recunoscută de însuși Sfântul Părinte<sup>3</sup>. Revenirea parohiilor amintite la diecezele românești, a început să se deruleze, însă, abia din toamna lui 1918, când la Carei, pentru aceste parohii s-a creat un vicariat separat<sup>4</sup>. Cel care a exoperat, în concret, revenirea, a fost episcopul greco-catolic de Oradea, Demetrie Radu, și ea s-a produs în timpul ocupației Ungariei de către armatele românești în anul 1919<sup>5</sup>. O parte, însă, dintre parohiile românești, aflate în teritoriile rămase, după trasarea granițelor, în Ungaria, au continuat să facă parte din dieceza de Hajdudorogh. Prin decretul papal nr. 16475, din 1919, s-a hotărât, însă, ca un număr de 17 dintre acestea să primească o ierarhie și o administrație separată.

---

<sup>1</sup> Vezi Iacob Radu, *Istoria diecezei române unite a Orăzii Mari 1777–1927*, Oradea, Chiriașii tipografiei românești, 1932, p. 185–188; Ioan Georgescu, *George Pop de Băsești*, Editura Asociației culturale „ASTRA”, 1935, p. 238–252; Vasile Vesa, *Ecoul creerii episcopiei de Hajdudorogh în unele cercuri politice și diplomatice europene (1912–1914) în Centenar muzeal orădean* (Oradea), 1972, p. 391–396; Mircea Păcurariu, *O încercare de deznaționalizare a românilor: Episcopia greco-catolică de Hajdudorogh*, în *Mitropolia Ardealului*, 23, nr. 7–9, p. 482–486.

<sup>2</sup> Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 404, fila 59–72.

<sup>3</sup> Iacob Radu, *op. cit.*, p. 185.

<sup>4</sup> Viorel Rimbotă *Vicariatul Național Român din Carei*, Editura Muzeul Sătmarean-Satu Mare, 1997, 211 p.

<sup>5</sup> Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 185–188.



În fruntea lor a fost numit, ca vicar, Iosif Siegescu, un teolog foarte doct, și un om cu puternice simțăminte românești. „*Inerția*” și desigur și voința, de loc dezinteresată, a puterii *seculare* din Ungaria, a făcut, însă, ca din cele 17 parohii, cu un număr de circa 10.000 de enoriași, intrate sub „arhipăstoria” vicarului Siegescu, 14 să rămână, *de facto*, în subordinea episcopiei de Hajdudorogh și doar trei (cu numai 1884 enoriași), Bedeul (840 enoriași), Bătania (460 enoriași) și Kővár Kölcse (584 enoriași), în cea a amintitului vicar<sup>6</sup>.

La intervenția lui Siegescu nuntial apostolic din Ungaria a încercat, încă din 1919, fără rezultat, să obțină de la Sfântul Scaun o hotărâre definitivă, care să reglementeze situația celor 14 parohii aparținătoare *de iure* de vicariatul său, dar rămase, cum am arătat, tot în subordinea episcopiei de Hajdudorogh<sup>7</sup>. În această situație în sprijinul lui Siegescu a intervenit episcopul romano-catolic de Oradea, Széchényi Miklós, om cu o fire nobilă și cu simțăminte altruiste: la insistența episcopului Demetrie Radu, la 7 noiembrie 1920 el a trimis ministrului de externe al țării vecine o adresă (nr. 1284), rugându-l să intervină la colegul său, ministrul Cultelor și învățământului, Kuno Klebelsberg, ca acesta să se ocupe de viața culturală și spirituală a parohiilor românești. „Rog insistent pe excelența voastră”, se spunea în adresa lui Széchényi Miklós, „să binevoiască a face tot posibilul în ce privește interesele culturale și spirituale ale credincioșilor români. V-aș rămâne îndatorat dacă la această adresă a mea ați binevoi a-mi trimite un răspuns liniștitor”, mai spunea episcopul de Oradea<sup>8</sup>.

Situația din Ungaria, „curățită” de bolșevism prin intervenția armatei române, părea și ea, oarecum favorabilă rezolvării chestiunii religioase a românilor greco-catolici din Ungaria. Aceasta cu atât mai mult cu cât însuși prim-ministrul din această țară, contele Bethlen István, întristat peste măsură de diminuția generală în care scăpătase, cândva glorioasa sa Patrie, părea hotărât să respecte modernele principii wilsoniene, care impregnaseră mințile politicianilor europeni de atunci.

Ca șef al Biroului pentru refugiații din teritoriile fostului regat al Ungariei, prim-ministrul Bethlen István voia să-și dovedească buna credință și față de cetățenii maghiari, de naționalitate română și de religie greco-catolică. El îl însărcinează pe Iosif Siegescu să se ocupe de problemele religioase și de învățământ și cultură ale acestora, pentru a crea, așa cum obișnuia să spună, „o stare de mulțumire în rândul lor”<sup>9</sup>.

Nu trebuie, însă, să ometem faptul că politicianii maghiari de acum, având experiența înaintașilor, care duseseră Ungaria milenară în „mormânt”, nu mai putea tolera o dezvoltare amplă a naționalităților. Ca atare, pe noua rampă politică a țării nu-și mai puteau găsi deuseul politicieni îngăduitori ca demofilul Iászy Oszkár; aceasta cu atât mai mult cu cât resentimentele față de *străini* fuseseră potențate și de umilitoarea ocupare a țării de către români, proaspătă în amintirea opiniei publice din Ungaria.

<sup>6</sup> Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică*, Oradea, Dos. 403, fila 37–38.

<sup>7</sup> *Ibidem*, fila 35.

<sup>8</sup> *Ibidem*.

<sup>9</sup> *Ibidem*.

Revenind, însă, la chestiunea în discuție, menționăm că intervenția episcopului romano-catolic de Oradea, Széchényi Miklós, s-a soldat cu un răspuns nu prea încurajator. Astfel, ministrul de externe îi răspunde că și-a dat „tot concursul în realizarea tuturor condițiilor pentru ca viața spirituală a românilor greco-catolici de pe teritoriul Ungariei să nu sufere”<sup>10</sup>.

Cu toate acestea ministrul nu se sfiște să declare că, „în ce privește conducerea, părerea guvernului maghiar este că, până când Sfântul Scaun, singurul abilitat în rezolvarea acestei probleme, nu hotărăște altfel, în jurisdicția bisericească toate rămân neschimbate”<sup>11</sup>. Aceasta însemna, mai pe înțeles, că cele 14 parohii românești rămân, în continuare, sub jurisdicția episcopiei de Hajdudorogh.

Pe de altă parte eforturile lui Iosif Siegescu de a intra, *plenar*, în funcția de vicar pentru românii greco-catolici din Ungaria se izbesc, în concret, așa cum va arăta acesta, într-o scrisoare de mai târziu, adresată episcopului de Oradea, Valeriu Traian Frențiu<sup>12</sup>, și de planurile acaparatoare ale „*plebanului*” greco-catolic rutean din Budapesta; acesta, îndată după revoluția bolșevică din 1919, „*s-a năzuit*” să-i încorporeze pe toți locuitorii greco-catolici din capitala Ungariei și inclusiv pe români, în parohia condusă de el, în ciuda faptului că în acest fel încălca dispoziția unui decret papal dat în 1907, în care se spunea că enoriașii români greco-catolici de aici nu intră în subordinea jurisdicției parohiei rutene greco-carolice budapestene<sup>13</sup>.

Din aceste motive Iosif Siegescu, un om deosebit de energic, a întreprins, la Sfântul Scaun, mai multe demersuri, pentru ca acesta să „decidă asupra sorții parohiei române din Ungaria”<sup>14</sup>. Pe de altă parte, în toamna anului 1922, îndată după instalarea sa ca episcop greco-catolic de Oradea, Valeriu Traian Frențiu a propus Sfântului Scaun ca pentru românii greco-catolici din Ungaria să se înființeze o *prefectură apostolică*, în fruntea căreia să fie numit eruditul teolog Iosif Siegescu<sup>15</sup>. O scrisoare, adresată la 10 octombrie 1923 lui Iosif Siegescu, de către episcopul orădean, vorbește pe larg despre aceste demersuri, desigur sub impresia perfectării iminente a unui concordat dintre Sfântul Scaun și statul român, aflată în curs, dar finalizată, după cum se știe, mult mai târziu<sup>16</sup>, care urma să pună capăt dependenței parohiilor greco-catolice românești din Ungaria față de episcopiile din România. „Deoarece va veni vremea când nu voi mai putea să mă îngrijesc de credincioșii mei aflați pe teritoriul Ungariei”, se spunea în scrisoarea lui Frențiu, „în adresa mea către Sfântul Scaun

<sup>10</sup> *Ibidem*, fila 35–38.

<sup>11</sup> *Ibidem*.

<sup>12</sup> *Ibidem*, fila 41–43.

<sup>13</sup> În acest decret papal din 1907 (nr. 23109), adresat arhiepiscopului primat al Ungariei, se scria textual, următoarele: „fideles rumeni, ut pote alterius, non subijciunturi iurisdictioni parochi ruteni ecclesiae graecae Budapestinensis tenentur, sacramenta recipere in ritu latino (Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică, Oradea*, Dos. 403, fila 41–43).

<sup>14</sup> Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Parohia greco-catolică Oradea*, Dos. 403, fila 36–38.

<sup>15</sup> *Ibidem*.

<sup>16</sup> Să notăm că îndată după 1919, deci încă din timpul vieții lui Demetrie Radu, în parlamentul României s-au dezbătut mai multe proiecte de Concordat; unul dintre acestea, dactilografiat și având însemnări autografe ale episcopului amintit, se păstrează în arhivele din Oradea (Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 335, fila 315–323).

am formulat propunerea ca, pentru parohiile românești de acolo, respectiv pentru enoriașii acestora, să se înființeze o prefectură apostolică<sup>17</sup>. Cum Papalitatea amână să se pronunțe în privința acestei propuneri, mai spunea Frentiu, Iosif Siegescu va trebui să cadă de acord în această privință cu nunciul apostolic din Ungaria, adică să pretindă, la rândul său, ca acesta să obțină de la Sfântul Scaun numirea sa ca vicar pentru românii greco-catolici din Ungaria<sup>18</sup>.

Trebuie să precizăm că cele trei parohii, asupra cărora cel în cauză își exercita funcția vicarială, respectiv Bedeul, Bățania și Kővár Kölcse, aparțineau, prima de episcopia Oradiei, a doua de cea a Lugojului și a treia de cea a Gherlei, Iosif Siegescu trebuind, prin urmare, să fie numit, ca vicar, în consens de către toți cei trei episcopi.

Întrucât Papalitatea amână să-și exprime un punct clar de vedere, Siegescu e numit oficial și „solemn” de către ambii episcopi de Oradea și Lugoj (la 10 iulie 1925 și respectiv 3 februarie 1927), ca vicar pentru românii din parohiile „rupte” din aceste dieceze<sup>19</sup>.

Aceste numiri, confirmând o stare de fapt, țineau cont și de meritele câștigate deja de Siegescu în activitatea de „prozelitism”, adică de încercare de convertire la greco-catolicism a celor 30.000 de români ortodocși, din 7 mari comune rămase în Ungaria<sup>20</sup>. Dincolo de interesul strict religios, ca un *bun român* ce era, el spera, deși acest lucru nu-l declară direct, că după convertire, o dată intrați sub oblăduirea sa, românii vor primi o mai mare asistență culturală, și prin aceasta posibilitatea de a se instrui în limba proprie, cu urmări benefice în activitatea de menținere a ființei lor naționale, amenințate de puternicul val al maghiarizării. „Eu, în calitate de vicar greco-catolic”, spunea Siegescu, într-o scrisoare adresată nunciului apostolic din Ungaria, „am o dublă sarcină; pe de o parte a-i conduce pe credincioșii aparținători episcopiei orădene, care trăiesc nu numai în parohii, ci și pe teritoriul maghiar, iar pe de altă parte mi-am fixat drept țel convertirea românilor ortodocși de pe teritoriul Ungariei știrbite”. Și, în încheiere: „Doresc din suflet convertirea, adică reîntoarcerea în sânul bisericii mame a schismaticilor, știind că această întoarcere este dorită de Sfântul Părinte, iar noi toți trebuie să înfăptuim această dorință<sup>21</sup>. Punând, însă, mai presus de interesele religioase, pe cele politice, oficialitățile maghiare și chiar unele fețe bisericești romano-catolice, îl boicotau pe Siegescu, văzând în activitatea sa, o întărire a minorității românești din Ungaria, și o sustragere a ei din fața valului de maghiarizare, sub izbirile căruia comunitățile de români vor cunoaște, precum se știe, o evidentă și perdantă diminuție<sup>22</sup>.

Interpretând, *ad literam*, dispoziția Papalității din 1907, (pe care am amintit-o mai sus) Iosif Siegescu se considera, așa cum am arătat, și *arhipăstorul* sau vicarul românilor greco-catolici din Budapesta, pe care protopopul romano-catolic de aici

<sup>17</sup> Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 403, fila 36–38.

<sup>18</sup> *Ibidem*.

<sup>19</sup> *Ibidem*, fila 36.

<sup>20</sup> *Ibidem*.

<sup>21</sup> *Ibidem*, fila 41–43.

<sup>22</sup> Vezi pentru această chestiune, Aurel Gociman, *România și revizionismul maghiar*, Tipografia ziarului „Universul” (București), 1934, 410 p.

îi considera, în mod abuziv, ca aparținând de jurisdicția sa. Pentru a primi lămuriri clare asupra soartei enoriașilor greco-catolici din Budapesta, la 7 aprilie 1926 Siegescu se adresează arhiepiscopului primat de Esztergom. În această adresă a sa, cum însuși mărturisește în corespondența cu episcopul Frențiu, el face o analiză serioasă a situației bisericești a românilor din Budapesta, și ca un bun teolog ce era, îl informează pe arhiepiscop că până la 1912 limba oficială a Episcopiei de Hajdudorogh era ruteana, iar după 1912, adică după „încopiarea” în aceasta, a celor 46 de parohii românești, *paleogreaca* (și cum aceasta nu o cunoștea nimeni, în locul ei se folosea maghiara<sup>23</sup>). Mai spune, apoi, că enoriașii români din multe parohii nu îndrăznesc să-și vorbească limba, sau să declare că româna e limba lor maternă, de frica persecuției oficialităților statale. El atrăgea atenția arhiepiscopului de Esztergom că ritul religios al enoriașilor, conform voinței și dispozițiunilor Sfântului Scaun, se ia, atunci când e vorba de familii, după cel al tatălui și nu după cel al mamei, cum se proceda în Ungaria. Adaugă, de asemenea, în adresa sa, un șir de dispoziții privind funcționarea cultelor și riturilor bisericii catolice statornicite dealungul anilor, insistând asupra faptului că una dintre acestea, a papei Pius al IX-lea (1846–1878), din 26 noiembrie 1858, a stabilit ca româna să fie canonizată, spre a fi folosită ca limbă liturgică<sup>24</sup>. Arhiepiscopul îi răspunde, la 30 iunie același an că, după știința sa, se consideră de „religie română (naționalitate n.n.) numai acel credincios greco-catolic al cărui tată a fost de rit român greco-catolic”, dar că, în același timp, „românii de rit greco-catolic din Budapesta sunt enoriași ai parohiei catolice de rit latin de aici, conform apartenenței teritoriale”, ei intrând, din punct de vedere religios, sub jurisdicția protopopiatului general catolic din acel oraș, în fruntea căruia se afla, la 5 iulie 1926, protopopul István Breyer<sup>25</sup> (Vezi anexa 2).

Răspunsul dat de arhiepiscopul de Esztergom îl onorează, și el vine să contrazică pe conaționalul său, episcopul de Hajdudorogh, care voia ca denominarea „*ritului*” sau limbii liturgice pentru enoriași să fie stabilită pe linie maternă, ajutând astfel maghiarizarea celor născuți în familii mixte, cu tată român și mamă unguroaică. Punerea, de către episcopul de Hajdudorogh, a unor interese *particular-accidentale*, mai presus de cele *universale* ale catolicismului, nu face decât să confirme ceea ce spunea cândva Mihai Eminescu, și anume că, uneori, instituțiile bisericii catolice (aici a celei greco-catolice de Hajdudorogh), se poticnesc în contingent, cad în cele *temporale*, și ca atare nu rămân nici o clipă „fără o nuanță politică, după timp și știință”<sup>26</sup>, calitățile și defectele clerului catolic fiind cele ale rasei din care acesta face parte.

În această situație incertă, Iosif Siegescu continuă să-și exercite funcția în toată perioada 1929–1930. El se temea că-și pierde enoriașii, lucru, de altfel, evident pe zi ce trecea, neacceptând arondarea parohiilor de sub jurisdicția sa nici la episcopia de Hajdudorogh, nici la cea romano-catolică din zonă. Vestea că încheierea

<sup>23</sup> Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 404, fila 22.

<sup>24</sup> *Ibidem*.

<sup>25</sup> *Ibidem*.

<sup>26</sup> Apud Blaga Mihoc, *Religie și naționalitate*, Editura Logos, Oradea, 1998, p. 65.

Concordatului dintre Papalitate și Statul Român tocmai se definitivase, (– a fost semnat la 16 mai 1927 și ratificat la 7 iulie 1929<sup>27</sup>) era și ea în favoarea autorităților maghiare. Încurajat de această situație, prefectul de Csanád a exoperat, din motive nu tocmai greu de înțeles, în toamna lui 1929, desprinderea parohiei greco-catolice Bătania, unde enoriașii încă mai vorbeau limba română, de protopopiatul Agriș, al Episcopiei de Lugoj, și trecerea sa în subordonarea protopopiatului greco-catolic din Makó, în care se vorbea numai limba maghiară<sup>28</sup>. Desigur că oficialitățile agreau astfel de proceduri, chiar dacă, *pro-forma*, le dezavauau. Și aici este cazul să amintim poziția oficială a lui Bethlen István, exprimată într-o adresă către prefectul de Csanád, din 22 martie 1930, implicat, cum am arătat, în chestiunea parohiei Bătania.

„Înțeleg și apreciez toate aceste motivații patriotice, datorită cărora s-a hotărât ca *biroul* protopopiatului din Makó să administreze parohia amintită“, – spunea Bethlen, în adresa sa. „Din păcate, însă“, continuă el, „problema nu poate fi rezolvată astfel. Poziția guvernului maghiar este următoarea: modificarea forțată a granițelor țării“, mai arată nu fără o subsidiară subtilitate cel amintit, gândindu-se la interesele bisericești ale maghiarilor din România, patronate de către instituții aflate în Ungaria, „nu înseamnă schimbarea administrației bisericii... Asta înseamnă că guvernul maghiar consideră și pe mai departe unitară biserica..., și de aceea am intervenit ca, provizoriu, administrația parohiei greco-catolice din Bătania să-i revină, pe mai departe, preotului-protopop Sigartău din Agriș, aparținător de episcopia greco-catolică din Lugoj“<sup>29</sup>. În paralel, însă, simțind că încheierea Concordatului cu România va aduce, în poziția sa și a parohiilor pe care le păstorea, o schimbare de situație, Siegescu a reînceput intervențiile la Nunțiatura apostolică din Budapesta. El obține, astfel, de la nunțiu, la 18 ianuarie 1930, o *invitație*, prilej cu care îi cere, din nou, acestuia să intervină La Sfântul Scaun, ca să se creeze, pentru românii din Ungaria, o prefectură apostolică, sau în caz că acest lucru nu va fi posibil, lucrurile să fie lăsate așa cum erau în acel moment, întrucât desființarea vicariatului său și respectiv arondarea parohiilor românești la vreuna din diecezele greco-catolice maghiare, ar face ca „ritul român“ din Ungaria să dispară, ratându-se, totodată, și activitatea de convertire la catolicism, a românilor, din această țară. Pentru a convinge nunțul și ca atare Sfântul Scaun, Iosif Siegescu a prezentat și un material retrospectiv, un fel de *conspect* privind istoria Unirii cu biserica Romei de la anul 1700, precizând că românii, așa cum s-a specificat în actul Unirii, țin foarte mult la ritul, limba și privilegiile lor<sup>30</sup>. În lunile care au urmat, lucrurile s-au precipitat în defavoarea lui Siegescu și a vicariatului său. Împuternicit de Ministerul regesc ungar al cultelor și învățământului, la 3 martie 1930 consilierul ministerial, Dr. Madarász István, îi trimite lui Siegescu o adresă, informându-l că, „dată fiind ratificarea Concordatului dintre Papalitate și Statul Român“, survenită, așa cum am arătat, la 7 iulie 1929, „puterea juridică a Episcopiei greco-catolice de Oradea a încetat pe teritoriul

<sup>27</sup> Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 403, fila 40.

<sup>28</sup> *Ibidem* fila 36.

<sup>29</sup> *Ibidem*.

<sup>30</sup> *Ibidem* fila 41–43.

Ungariei“, și prin urmare, în cazul că Sfântul Scaun nu va dispune altfel, numirea sa ca vicar al românilor greco-catolici din Ungaria se anulează<sup>31</sup> (vezi anexa 3).

Desigur că acest lucru presupunea, implicit și anularea dreptului jurisdicțional al episcopilor străini asupra unor enoriași din România<sup>32</sup>. Așadar, lui Iosif Siegescu i se cerea indirect, *să plece*, nu înainte, însă, de a-i pretinde o *situație* cu numărul parohiilor aflate, *de iure*, până atunci, sub jurisdicția sa, și cu cel al preoților și enoriașilor din acestea<sup>33</sup>. La intervenția episcopilor romano-catolici, Sfântul Scaun a dispus, în aprilie 1930, ca după ieșirea unor parohii de sub jurisdicția lor, acestea să intre sub arhipăstorirea unor vicari apostolici, numiți special pentru ele<sup>34</sup>. În privința parohiilor greco-catolice din Ungaria, Papalitatea amână, însă, să dea un răspuns, socotind că această chestiune „nu este atât de simplă ca cea a bisericii romano-catolice“<sup>35</sup>.

Iosif Siegescu răspundea adresei din 3 martie 1930 în termeni hotărâți, precizând că, până ce Sfântul Scaun nu va lua altă hotărâre, el va continua să administreze, în mod legal, vicariatul pentru românii greco-catolici din Ungaria<sup>36</sup>. El reamintește că, deși *de iure* ar avea dreptul să administreze 17 parohii greco-catolice, 14 dintre acestea erau, de la început, în mod ilegal, în subordinea episcopiei de Hajdudorogh, precizând, iarăși, că hărțuierile la care a fost supus au dăunat activității de convertire a românilor ortodocși, aflată la începutul anului 1928 aproape de reușită, întrucât 7 dintre comunele lor erau în acel moment gata „de primi sfânta Unire“<sup>37</sup>.

Temător de reacția Sfântului Scaun și la insistențele abilului Bethlen István, la 7 aprilie 1930 guvernul maghiar îi recunoaște lui Siegescu, pe mai departe, funcția de vicar pentru parohiile aflate în administrația sa. Ba mai mult, pentru a-l îmbuna oarecum, îl anunță că aprobă numirea lui Gavril Stanciu ca preot în Bătania, pe care o făcuse Siegescu, fixându-i acestuia o *congruă* (salariu n.n.) lunară de 174 pengő 25 fileri. Acest răspuns are darul să-l zăpăcească întrucâtva pe Iosif Siegescu: Bethlen István acest politician căruia i se potrivea, ca o mânășă, dictonul latin „*suaviter in modo et fortiter in re*“, reușise să-i inculce, pentru scurt timp, e adevărat, ideea falsă că guvernul maghiar „vede bucuros ca românii greco-catolici să fie conservați în legea și etnicitatea lor, căci, prin toate dispozițiile date dovedește că scopul său este ca minoritatea română să fie prevăzută cu libertatea cultului“<sup>38</sup>.

Pentru ca totuși demiterea sa din funcție, dorită de guvernul maghiar să nu se producă, la sfatul nunțiului apostolic, Iosif Siegescu îi scrie, în primăvara lui 1930, episcopului de Oradea, Valeriu Traian Frențiu, rugându-l să intervină de urgență la Sfântul Scaun, spre a determina, din partea acestuia, o hotărâre favorabilă cauzei bisericii greco-catolice românești din Ungaria. „Ardet Ucalegon!“, scrie, într-una din scrisorile sale Iosif Siegescu. Și, mai departe: „Vă rog, cu toată insistența, faceți

<sup>31</sup> *Ibidem*, fila 40.

<sup>32</sup> *Ibidem*, fila 36.

<sup>33</sup> *Ibidem*.

<sup>34</sup> *Ibidem*.

<sup>35</sup> *Ibidem*.

<sup>36</sup> *Ibidem*, fila 41–43.

<sup>37</sup> *Ibidem*.

<sup>38</sup> *Ibidem*, fila 42.

atent, în mod urgent, Sfântul Scaun, ca nu cumva să șteargă ritul român din Ungaria, căci atunci a nimicit pe vecie sămânța Sfintei Uniri, și nu mai este mod ca cineva să mai poată face pașii întru atingerea acestui scop sublim. Nu numărul credincioșilor“, mai scrie, de astă dată desigur, *prodomo*, Siegescu, „hotărăște înființarea unei prefecturi (apostolice n.n.), ci situația și împrejurările între care se află credincioșii vreunui rit“<sup>39</sup> (vezi anexe 4, 5, 6).

Iosif Siegescu subaprecia abilitatea diplomației maghiare, de partea căreia stăteau și unii dintre capii bisericii romano-catolice din Ungaria, deosebit de influenți la Vatican, socotind că acesta din urmă, așa cum îi scria lui Frențiu, respectiv Sfântul Scaun, „nu poate să aibă interes a șterge existența ritului nostru prin vreo dispozițiune care ar proveni din necunoașterea împrejurărilor“.<sup>40</sup>

Cu toate acestea, el cere episcopului să exopereze de la Roma, evitarea reiterării celor întâmplate la 1912, adică să nu aducă vreo hotărâre privind pe românii din Ungaria, „fără a asculta din nou... pe episcopii români, care de o parte cunosc împrejurările, de altă parte au dorința de a mântui sufletele noastre“<sup>41</sup>. Neîncrezător, apoi, până și în nunțiul din Ungaria, el scrie lui Frențiu că acesta „nu cunoaște împrejurările noastre românești și alipirea noastră de limba, ritul și privilegiile noastre, și e întrebare că oare nunțiul apostolic, sub presiunea vreunui curent nouă nefavorabil, nu a făcut raport care ar putea nimici biserica noastră românească din Ungaria?“<sup>42</sup>

Procedând în consecință cei trei episcopi români, Frențiu de Oradea, Hossu de Gherla și Nicolescu de Lugoj, se deplasează, în primăvara lui 1930, la Roma. Siegescu îi informează, pe calea corespondenței, despre unele amănunte din parohiile vicariatului său, arătând că în Bedeu activează un preot, Eugen Sekely, necorespunzător din punct de vedere moral pentru această funcție (era dator, de peste un deceniu, învățătorului de acolo cu o uriașă sumă de bani, iar curatorilor și țaranilor cu mari cantități de *bucate*), și lipsit de simțire românească, pe care nunțiul apostolic pare a-l avea în vedere pentru o iminentă promovare<sup>43</sup>. Dar, întrucât sub administrația lui Siegescu erau, *de facto*, doar trei parohii, Sfântul Scaun n-a fost dispus să creeze, pentru el, o *prefectură apostolică*. Cu aceasta, de fapt, misiunea sa ca vicar al românilor greco-catolici din Ungaria se încheia. El va rămâne, însă, precum știm, în continuare la Budapesta, ca profesor la Universitate.

<sup>39</sup> *Ibidem*, fila 41–47.

<sup>40</sup> *Ibidem*, fila 42.

<sup>41</sup> *Ibidem*, fila 43.

<sup>42</sup> *Ibidem*.

<sup>43</sup> *Ibidem*, fila 41–47.

## ANEXA 1

*Denumirea Parohiei**Numele preotului*

1. Amaț (Amacz)	– Ignatie Kirvai
2. Almoșd	– Cornel Lengyel
3. Bogomir	– Vasile Boroș
4. Botiz	– Popiliu V. Tămaș
5. Csegöld	– Iuliu Papp
6. Bochiș	– Demetriu Papp
7. Csengerújfalú	– Ioan Szabo
8. Ciomocoș (Csomaköz)	– Ștefan Tăședan
9. Domahida	– Ioan Szekely
10. Dindileag (Érdengeleg)	– Aurel Mureșan
11. Eradoni (Éradony)	– Silvestru Szeremi
12. Andrid (Érendred)	– Grațian Matei
13. Cheniz (Érkenéz)	– Augustin Szabó
14. Curtuius (Eni)	– Adalbert Ulicsak
15. Tarcea	– Traian Mihalea
16. Șilindru (Érselind)	– Georgiu Kávási
17. Galsoșpetreu	– Ioan Szilagyi
18. Ghenciu	– Georgiu Moody
19. Hosszúpályi	– Victor Szeremi
20. Iojib	– Paul Petru Szilagyi
21. Cocod	– Teofil Vălean
22. Moftinul Mic	– Gheorghe Mureșan
23. Macău	– Ioan Boroș
	– Eugén Székely
24. Tiream	– Teodor Gherman
25. Leta Mare	– Ignățiu Szabó
26. Careii Mari	– Romul Marchiș
	– Augustin Ioan Matei cooperator
27. Culciul Mare	– Ioan Pușcaș
28. Nyiradvađ	– Corneliu Darabant – preot Ioan Serghi – capelan



29. Nyiradon	– Leontin Ciula – administrator Ștefan Creșneac – paroh 11 mai 1919
30. Nyirábrány	– Dr. Iuliu Matei
31. Óvári	– George Linca
32. Petea	– Ioan Cosma
33. Pișcolt	– Florian Sălăgean
34. Porcsalma	– Ioan Szabotha
35. Portelek	– Andrei Bogdan
36. Pocei	– Aurel Popovici
37. Resighea	– Corneliu Abrudan
38. Szamosdob	– Ioan Clintoc
39. Sanislău	– Alexa Pop
40. Satu Mare	– Constantin Lucaciu – paroh (din 1 sept. 1919) – Paul Gönczy
41. Odoreu	– Victor Anderca
42. Gidani	– Ioan Mihalca
43. Vezend	– Nicolau Bota
44. Vășad	– George Hubid (frate cu com- pozitorul nr. 1)
45. Vetiș	– Vasile Ardelean
46. Virtiș	– Ioan Vlaicu

Acești preoți au calificare academică, așa cum apare în conspectul din 17 septembrie 1919, întocmit de vicarul Romul Mandic, de la Arhidiaconatul din Sătmărean („Arhidiaconatul Comitatului Sătmărean“ a fost creat la 1848). (Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 404, fila 59–72).

## ANEXA 2

**Az Érseki Általános Helytartói Hivataltól Budapesten**

1985 szám.

Méltóságos és Ftdő Püspöki Helytartó, Egyetemi Tanár Úr!

Méltóságodnak f.é. ápr. 7-én 81. sz.a.kelt felterjesztését döntés végett Őeminenciája elé terjesztettem, melyre f.évi június hó 30-án 1326.sz.kelt leirat értelmében a kérdés Őeminenciájának a memorandumban idézett leiratával teljesen tisztázva van. Ennélfogva a román szert. görög katolikusok Budapestén a terület szerint illetékes latin szertartású plébánosnak hivei Román szertartású az a görög-kath.hivő, akinek atyja román szertartású görög-kath.volt. Méltóságod mint püspöki helytartó a román görög-kath. hiveket felvilágosíthatja jogaikról. Legcélszerűbb azonban, ha Méltóságod az egyes esetekben mindig a Budapesti érseki helytartói hivatalnak jelenti.

Dr. Maniu Emil orvos úr román szert. görög-katolikus voltához kétség nem fér s így az Esztergomi érsek s közvetlenül a terület szerint illetékes latin szert. katolikus plébánia híve. Dr. Maniu Emil úr visszacsatolt okmányit szíveskedjék neki átadni.

Fogadja egyébként Méltóságod kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását.

Budapestén, 1926 július 5.

Breyer István s.k.  
Budapesti érs.ált.helytartó h.

Méltóságos és Főtisztelendő

Dr. Siegescu József egyetemi tanár, püspöki helytartó úrnak,  
*Budapest*  
II. Fő-utca 81 sz.

(Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos.403, fila 22)

(Biroul Protopopiatului general din Budapesta  
nr. 1985

**Excelenței Sale, domnului vicar episcopesc,  
Domnule profesor Universitar!**

În data de 7 aprilie a.c., am înaintat Eminenței Sale propunerea Domniei Voastre cu nr. 81, spre aprobare; adresa nr. 1326, din 30 iunie a.c. lămurește problema. Prin urmare, românii de rit greco-catolic din Budapesta sunt enoriași ai preoților de rit latin conform apartenenței teritoriale. Se consideră de religie română acel credincios greco-catolic al cărui tată a fost de rit român greco-catolic. Domnia Voastră, în calitate de vicar episcopesc, aveți obligația de a-i lămuri pe credincioșii români greco-catolici despre drepturile lor.

Este oportun, însă, ca Domnia Voastră să raporteze fiecare caz Biroului Protopopiatului general din Budapesta.

Dl. dr. Emil Maniu, a cărui religie greco-catolică nu se pune la îndoială, este enoriaș al protopopiatului din Esztergom, iar conform teritoriului aparține parohiei catolice.

Restituiți-i, Vă rog, domnului Dr. Emil Maniu documentele anexate.

Primiți cele mai sincere sentimente de stimă.

Budapesta, 1926 iulie 5

Breyer István  
protopop locțiitor.

Excelenței Sale, Preasfințitului

Dr. Siegescu Iosif, profesor universitar  
vicar episcop.  
Budapesta  
II. str. Principală nr. 81)

**ANEXA 3**  
**Vallás- és Közoktatásügyi**  
**M. Kir. Minisztérium**

170-1 szám  
62-930

Méltóságod bemutatta nekem a nagyváradi román gör.kath. püspök úrnak Frențiu Valérnak hivatalos iratát, mellyel Méltóságodat a Magyarországon /: Budapest kivételével /: fekvő román gör.kath. plébániák püspöki helynökévé kinevezte és Méltóságod e megbízatás alapján gyakorolta is a joghatóságot a román gör.kath. hívek és lelkészek felett.

Minthogy azonban az 1929 július 7-én életbe lépett román konkordátum III. pontja értelmében a nagyváradi román egyházmegye is dismembráltatott, a nagyváradi román gör.kath. püspöknek joghatósága Magyarország területén megszűnt, következésképpen Méltóságod joghatósága is hatályát veszítette, ha csak az Apostoli Szentszék másképpen nem intézkedett.

Van szerencsém tisztelettel felkérni Méltóságodat, méltóztassék közölni velem, hogy történt-e az Apostoli Szentszék részéről olyan intézkedés, mellyel Méltóságod joghatóságának érvénye továbbra meghosszabbított.

Egyben kérem, sziveskedjék rövid statisztikai kimutatást rendelkezésemre bocsátani az itt fekvő román gör.kath. plébániák, lelkészek és hívek számáról.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1930 évi március hó 3-án.

A miniszter rendeletéből:

Dr. Madarász István s.k.  
miniszteri tanácsos.

Méltóságos

Dr. Siegescu József  
püspöki helynök urnak, Budapest.

(Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 403, fila 40.)

(Ministerul regal maghiar  
al cultelor și învățământului)

nr. 170-1  
62-930

Domnia Voastră mi-a arătat documentul prin care Domnul Valeriu Frentiu, episcop român greco-catolic de Oradea, V-a numit mai mare peste parohiile românești greco-catolice din Ungaria /cu excepția celor din Budapesta/; de această numire Domnia Ta a și uzat, de altfel.

Însă, datorită faptului că, în data de 7 iulie 1929, a intrat în vigoare Concordatul român, care la aliniatul III, prevede dezmembrarea episcopiei române din Oradea, astfel că puterea juridică a Episcopiei greco-catolice de Oradea a încetat pe teritoriul Ungariei, și prin urmare, ca o consecință a acestui lucru, numirea Domniei Voastre se anulează, dacă Sfântul Scaun nu dispune astfel.

Am onoarea să vă rog, cu deosebită stimă, să-mi comunicați dacă Sfântul Scaun a luat hotărârea de a prelungi, pe mai departe numirea Domniei Voastre.

De asemenea, vă rog a binevoi întocmirea unei situații statistice cu privire la parohiile române greco-catolice de pe aceste meleaguri, ca și despre numărul preoților și al enoriașilor.

Primiți cele mai sincere sentimente de stimă.

Budapesta, 1930 martie 3

Din ordinul ministrului:

Dr. Madarász István

Consilier ministerial

Excelenței Sale,

Dr. Siegescu Iosif

Vicar episcop

Budapesta)

## ANEXA 5

### Excelentissime Domnule Episcop!

Excelența Voastră ați binevoit a mă denumi vicar episcopesc, cu mandatul de a îngriji sufletele greco-catolice rămase în Ungaria și aparținătoare diecezei Excelenței Voastre. Conform mandatului primit m-am năzuit, întru toate, a corespunde încrederii mari de care m-ați făcut vrednic, prin denumirea mai sus amintită. Eu am folosit tot momentul întru apărarea intereselor noastre bisericești. Îmi țin de datorință a raporta despre munca mea, săvârșită între împrejurări foarte grele, cât și despre rezultatele pe care le-am putut ajunge în luptele mele.

Înainte de toate trebuie să amintesc că, după revoluție, plebanul greco-catolic Euteano-maghiar din Budapesta s-a năzuit că pe toți greco-catolicii, locuitori în Budapesta, să-i încadreze parohiei sale, deși Sfântul Scaun, încă în anul 1907, sub nr. 23109, a decis, în decretul său către Primatele Ungariei, ca „fideles rumeni, ut pote alterius, non subjiunturi iuris dictiono parohi ruteni ecclesiae graecae Budapestinensis. Tenentur sacramenta recipere in ritu latino. (Aclud decretul Sf. Scaun sub 1). Ca să pun capăt acestor zvârcoliri nelegale, în 7 aprilie 1926, sub nr. 81/1926, am înaintat un memorandum Eminenței Sale Primatului, în care, memorând, cu culori vii și cu argumente aspre, am arătat că purtarea parohului greco-catolic din Budapesta e fără bază juridică și am cerut ca Eminența Sa, în cauza aceasta, să aducă hotărâre definitivă, că oare noi, românii greco catolici din Budapesta, ne ținem de parohia greco-catolică Euteano-maghiară din Budapesta sau ba? (Aclud memorandumul sub nr. 2).

Eminența Sa Primatele Ungariei, în iunie 30, a. 1926, sub nr. 1326, conform memorandumului meu a precizat apartenența noastră, zicând că: „A román szert. görög-katholikusok Budapesten a területszerint illetékes latin szertartású plébániának hivei. Román szertartású az a görög-katholikus hívő akinek atyja román szertartású görög-kath. volt.“ (Aclud sub nr. 3 ordinațiunea vicariatului arhiepiscopesc dat sub nr. 1985/1926).

În 18 ianuarie a.c. nunțiul nostru apostolic m-a invitat la sine și a cerut informațiuni că cum stă biserica noastră de aici, legându-să acum concordat în România cu Sfântul Scaun. În privința aceasta i-am spus că Sfântul Scaun ar trebui să înființeze aici o prefectură apostolică pentru români, sau să rămână situația așa cum e acum (vide Iugoslavia) căci, în caz dacă ne-ar încadra la vr-o dieceză, pe vecie a pierit în Ungaria ritul român, carele întotdeauna poate fi sămânța unei convertiri a românilor schismatici (ortodocși n.n.) din Ungaria. În privința aceasta am scris:

„Isto modo semen ritus rumeni in Hungaria – ex quo enasci posuit aliquando sacra Unio schismaticorum rumenorum a Sanctissimo Patre valde desiderata. Nun-

quam nec cogitari posuit ut aliquando schismatici rumeni convertere vellent, nisi conservatio ritus et linguae rumenicae ne sit in perpetuum assecurata Rumane sunt valde conservativi in rebus ritus et linguae rumenicae et si non possint in statu praesenti manere periculum foret ut redirent in schisma“ (Aclud *Pro memoria* predată nunțiului apostolic, sub nr. 4).

Văzând că nunțiul apostolic nu cunoaște istoria bisericii noastre, am compus o reprivire scurtă a istoriei Unirii, în care am arătat că noi ținem morțiș, chiar pe baza actului Sfintei Uniri, la ritul, limba și privilegiile noastre și, cu mândrie putem accentua că Sfântul Scaun și papii întotdeauna au fost cu considerare față de privilegiile noastre. (Aclud reprivirea, sub nr. 5).

Ministerul r.u. de culte și instrucțiune publică mi-a trimis, în martie 3 a.c., nr. 170-1-62/930, actul aici acluz în copie, sub nr. 6, în care mă întreabă că oare făcutu- s-au ceva dispoziții din partea Sfântului Scaun pentru prelungirea jurisdicțiunei mele de vicar al românilor din Ungaria. La actul acesta am răspuns sub nr. 350/930, în care am dat istoricul vicariatului meu și am arătat că, până când Sfântul Scaun nu aduce vr-o hotărâre în cauză, până atunci, după părerea mea, eu administrez în mod legal românii din Ungaria (Aclud reprezentarea mea, sub nr./7).

Am arătat, în memorandum, că episcopia de Hajdudorogh în mod ilegal administrează 14 parohii, pe care Sfântul Scaun le-a încadrat eparhiei Oradea Mare. Ministerul r.u. de culte și Instrucțiune publică, pe baza memorandumului meu, așa să vede, a primit argumentele mele, căci, în 7 aprilie a.c., sub nr. 170-1-62/930, mi-a răspuns, în care răspuns mă avizează că, întrucât aş dispune pe Gavriil Stanciu la parohia noastră Bățania, congrua lunară fixată parohiei, în sumă de 174 P(engö) 25 fileri („a lelkészi állomás betöltése után, kiutalható“) (Aclud sub nr. 8 ordinațiunea ministerială).

Din repertoriul acesta să vede că Înalțul Ministeriu a recunoscut dreptul meu de administrare a românilor greco-catolici – chiar și după legarea Concordatului între Sfântul Scaun și România. Trebuie să mai accentuez că acum doi ani 7 comune greco-orientale au fost gata a primi Sfânta Unire. Cauza mea fatală a cauzat întârzierea trecherilor; am, însă, nădejde că din nou vom începe lucrarea cu succes.

Din actele aici acluse, Excelența Voastră vă puteți convinge că eu, cu toată puterea am apărat interesele bisericii noastre. Când nunțiul a plecat din Budapesta m-am prezentat din nou la dânsul. Nunțiul apostolic mi-a spus că să vă rog ca să faceți, cu urgență, din nou, reprezentarea la Roma, și să expuneți situația. A spus că el și face – dar că ce reprezentare a făcut nu știu. Nu mi-a spus, nu l-am întrebat.

Ardet Ucalegon! Vă rog, cu toată insistența, faceți atent în mod urgent Sfântul Scaun, ca nu cumva să șteargă ritul român din Ungaria, căci atunci a nimicit pe vecie sămânța Sfintei Uniri, și nu mai este mod ca cineva să mai poată face pași întru ajungerea acestui scop sublim. Nu numărul credincioșilor hotărăște înființarea unei prefecturi, ci situația și împrejurările între care se află credincioșii vreunui rit. Guvernul însuși, precum văd, vede bucuros ca românii greco-catolici să fie conservați în legea și etnicitatea lor, căci, prin toate dispozițiile sale, dovedește că scopul său este ca minoritatea română să fie prevăzută cu libertatea cultului și nu ar avea înțeles că însuși Sfântul Scaun să nimicească cultul român în Ungaria, carele în Ungaria Veche a avut un trecut atât de frumos, iar acum în România continuă strălucirea trecutului.

Eu cred că dacă Excelența Voastră expuneți situația Sfântului Scaun, sau nu aduce hotărâre, ci lasă cauza în *Statu-quo* – sau mă denumește, până la stabilirea definitivă a cauzei, – de prefect (vicar n.n.) apostolic pentru românii greco-catolici din Ungaria.

Deci eu cred că Sfântul Scaun poate să aibă interes a șterge existența ritului nostru (doar) prin vr-o dispozițiune care ar proveni din necunoașterea împrejurărilor. Întrucât nu ar face denumirea de prefect sau vicar apostolic, pe baza principiului *Ecclesia supplet* ar trebui să lase chestia alor 14 parohii, pe care episcopul de Hajdudorog le administrează fără jurisdicție legală, care *de jure* mi s-au predat mie spre administrare, prin denumirea mea de vicar episcopesc al episcopului de Oradea Mare.

Ca nu cumva Sfântul Scaun să aducă vr-o hotărâre urgentă, vă rog cu umilință, în interesul credincioșilor noștri români și în interesul acțiunii mele de convertire (a românilor ortodocși n.n.) atât de norocos începută, a ruga Sfântul Scaun ca în chestia aceasta delicată – conform convorbirii mele cu fostul nunțiu, să nu aducă vr-o hotărâre fără a asculta din nou pe foștii episcopi români, care deoparte cunosc împrejurările, de altă parte au datorință a mântui sufletele noastre. Nunțiul apostolic de aici nu cunoaște împrejurările noastre românești, și alipirea noastră de limba, ritul și privilegiile noastre, și e întrebare că oare nunțiul apostolic, sub presiunea vr-unui curent nouă nefavorabil – nu a făcut raport, care ar putea nimici biserica noastră românească din Ungaria. Vă sărută mâna, Budapesta, în mai 1930, cel mai umilit fiu, Iosif Siegescu, vicar episcopesc.

(Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 403, fila 41–43)



## ANEXA 5

Iubite vere,

Nespus de mare îmi este bucuria că te afli în Roma cu toți arhieriei noștri, chiar când voiam să-ți trimit ție și Ilustrității Sale episcopului Nicolescu, raportul meu despre munca săvârșită ca vicarul vostru am înțeles că sunteți în Roma.

Din raportul meu veți vedea că este *inomis* de lipsă, ca să interveniți cu tărie ca în Ungaria să se susțină biserica noastră – adevă, după cum zic ei în Roma, ritul român – ce acum, după legarea Concordatului cu România este în pericol și numai S-tul Scaun îl poate mântui. Din actele aci alăturate puteți vedea că cu câtă tărie și zicem cutezanță am apărât interesele bisericii noastre – și că însuși guvernul nu dificultează susținerea ritului nostru. Nu știu că, în mod clandestin, cum lucră episcopul de Hajdudorog, și că fostul nunțiu ce a propus – dar atâta știu că nunțul, când mi-am luat rămas bun de la dânsul, mi-a zis ca să te rog, ca tu, din nou, să intervii pentru susținerea ritului român și denumirea mea de prefect.

Nu cred ca Roma să aibă interes nimicirea noastră – și totodată nimicirea chiar a speranțelor ca pe românii schismatici de aici să-i putem converti. Accentuez că Ministrul-președinte, îndată ce s-a finalizat cauza mea, cu deplină satisfacție mi-a pus din nou la dispoziție locuințele mele de vicar în Fő utca 81.

Am o parohie cu numele Kővár-Kölcse, aparținătoare Gherlei. Ministrul, *suo tempore*, și parohia aceasta a pus-o sub jurisdicția mea – deci în cauza aceasta și Horthy e interesat.

Ardet Ucalegon! Ca un semn vădit a(l) Providenței este că chiar acum sunteți cu toții în Roma –, Când ajunge la dezbateri chestia română din Ungaria. Avem cu toții o datorie morală a apăra interesele bisericii noastre – și cred că cu toții sunteți îndestuliți că eu, între împrejurările grele, am ținut piept față de atacurile ținute, în contra bisericii noastre, din partea episcopului și oamenilor din Hajdudorog. Primatele și Ministrul de culte în toate chestiile mie mi-au dat drept.

Aclud aci și o copie în cauza mea, ca eventuale să o poți folosi. Mi-ar cădea foarte bine dacă S-tul Scaun, luând la cunoștință raportul tău trimis în chestia mea, ar da niște șiruri prin cari ar da dovadă că are cunoștință despre munca mea, săvârșită în cauza Unirii – prin ce am ajuns în năcazul deja finalizat.

Ca un argument bun, că voi și acum susțineți jurisdicția în Ungaria este și denumirea lui Ganea din partea episcopului Nicolescu – la Bătania. S-a prezentat, chiar când voiam să scriu lui Stanciu, carele a apelat la tine că, Ministerul în caz dacă îl voi trimite la Bătania – a asigurat pe sama lui congrua. Actele lui Stanciu le-am pus *ad acta* – și acum mă năzuiesc a ușura situația lui Ganea. Chestia e

complicată – dar cred că voi o veți rezolva. Aș putea intra în pertractare și cu noul nunțiu Rota – carele este în Roma și nu peste mult sosește aici, carele poate vedea că eu ce acte am predat antecesorului său.

Altcum suntem bine. În 1 mai ne-am mutat în altă locuință. Adresa e: V. Szemere, nr. 17/B(udapesta).

Cu dragoste vechiă îți sărută mâna, sincerul frate și fiu

I. Siegescu

B.P. în 5/V 930, V. Szemere nr. 17/B

Cu nerăbdare aștept răspunsul tău.

Raportul făcut pe seama I.S.Nicolescu – îl aclud, și te rog predă-l!

(Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 403, fila 41–47)

## ANEXA 6

Iubite vere,

Ieri am fost invitat la auditorul nunțiatului, spre a da unele informațiuni în chestia parohiei noastre.

De la congregația orientală a sosit alatăieri întrebări – care sunt în legătură cu aranjarea situației.

Chestia primă a fost parohia *Kölcse* – care în scrisorile Ministerului fungează cu *Kővárkölcse* (*vide* kimutatás –ne).

Partea aceasta, conform Șemantismului Gherlei, *edat* (editat n.n.) în 1914, s-a ținut de Gherla. Acum a uzurpat-o episcopul, adevă administratorul apostolic Antoniu Papp – fostul episcop în Munkács, acum administrator în Miskolcz. În „Adnotationes“ predate și acluse aci – am arătat că aceasta e parohie românească. Am arătat și aceea că Ministeriul, în prezența administrării congruale a stat pe principiul acela că, parohiile care întotdeauna s-au ținut de episcopii români și nu au fost încadrate, prin *Bulla christi fidelis*, Hajdudorogului – mi s-a predau mie, ca vicarului românilor. Aclud conspectul ministerial, sub %2.

A venit vorba după aceea despre *Bătania*. În *Bătania* II. Sa Nicolescu, acum, zilele trecute, a denumit pe Romul Ganea, carele s-a prezentat la mine cu actul denumirii. Eu chiar voiam să fac Ilustrității Sale o reprezentare, că oare are ceva dificultate dacă aș dispune la *Bătania* pe Stanciu, carele a absolvat în Viena. Auditorul s-a mirat că cum a putut denumi, la *Bătania*, acum după legarea Concordatului, pe Ganea, II. Sa – când, conform Concordatului, nu mai are jurisdicțiune. Eu i-am reflectat că episcopul de bună seamă înțelege mai bine situația decât noi – și după părerea mea II. Sa consideră credincioșii noștri de aici ca credincioșii unui teritor misionar.

A aprins disputa la Bedő. Acolo este Eugeniu Székely, despre care am făcut, însă, *suo tempore*, nunțiului raport că e dator la toată lumea, că a luat de la învățător o sumă de 6.000.000 (șase milioane) coroane, fără a le înapoia, că pentru aceasta ministerul, unde învățătorul a făcut acuză, m-a recercat să-l pedepsesc și să aranjez chestia, că el e dator la mulți comercianți – care l-au pârât etc.

Raportul acesta l-am făcut intenționat. Acum, te rog, ascultă bine – pentru ce am cunoscut principiul fostului nunțiu, carele putere jurisdicțională numai ăstor persoane ar da cari sunt parohi în *cura animarum*. Așa a devenit episcop sub dânsul parohul Virág în Pécs, parohul Svóy în Székesfehérvár; administratorii apostolici din Sztatmár și Oradea asemenea sunt parohi.

Când vorbi cu mine încontinuu se interesa că Székely oare are familie, că de câți ani este, că oare guvernul are contra lui ceva dificultate. Eu i-am spus că e un om depravat, de carele ep. Miklossy s-a bucură că interimal (sic!) s-a scăpat.

Acum, între întrebările nunțiatului iar să află întrebările asupra persoanei lui Székely – din ce observ că fostul nunțiu, Orsenigo Cesare, nu a abandonat ceva plan cu Székely – deși l-am informat despre micimea și purtarea lui Székely.

Te rog foarte ca să vă interesați în chestiunea aceasta la Congregația orientală, căci chiar acum, când S-tul Scaun pune piatră fundamentală Institutului românesc (Pio Romeno n.n.) – atunci să plănuiască pe români cu ceva plan în legătură cu Székely. Simțul meu poate că e nebazat, dar nu-mi pot închipui că pentru ce vin iarăși întrebările acestea. De altă parte Székely nu e român și are o nevastă carele e sfădit, cu toată lumea. D-abia l-am putut împăca cu curatorii – pentru un împrumut de cucuruz, ce a luat de la biserică și nu l-a plătit îndărăpt. Aclud aci actele referitoare la Székely, cu rugarea că rezonalmente să mi le reînapoieze. Eu așa aflu că Providența divină, care să îngrijește atât de mult de biserică noastră românească, a dispus așa, ca voi episcopii să fiți în Roma chiar când să aduc hotărâri în chestia bisericilor noastre din Ungaria, și așa puteți fi la pândă ca S-tul Scaun, din necunoașterea cauzelor noastre, să nu aducă vr-o hotărâre jinitoare pentru noi.

Prin convorbirea avută cu auditorul Kalderosi Umberto – carele a fost și în București și care vă cunoaște bine – observ că Orsenigo a propus ceva plan și Congregația, pe baza planului acestuia, să acomodează.

Românii de aici sunt fericiți că mă au pe mine și dacă i-ar supune episcopului de Hajdudorog, e pericol că mai bine trec la neunire, și pe vecie să nimicește ocazia ca românii de aici să treacă la S-ta Unire. Cu insistență și urgență vă rog ca să vă interesați de cauză – și cereți cu tărie aranjarea chestiei, conform împrejurărilor de aici. Întrucât pe Székely l-ar prevedea cu vr-o jurisdicție – oare ce ar zice credincioșii săi, cărora e dator bani, cucuruz, grâu și nimănuui nu plătește. Unde e atunci autoritatea, ce trebuie să aibă orice suprapus? Cum zic, poate că fantasiez – dar după principiul lui Orsenigo nu e imposibil.

Acum el s-a dus, deci nu mai poate avea influență. Aprinde satul și pleacă mai departe. Aclud actele referitoare la datoriile lui Székely și raportul dat Nunțiuului spre folosire, dacă e de lipsă. S-ar putea aranja și așa, dacă ar supune parohiile noastre episcopului de Csanád (Szeged), cu mandat ca să mă denumască de vicar românesc. La nici un caz să nu denumască un episcop carele nu a trăit între români – și care nu ne cunoaște etnicitatea și legile noastre.

Ca un lucru foarte interesant, îți comunic că cum fantasează și explică rezoluțiunea nunțiuului din Viena, prin care s-au predat episcopului Radu parohiile exquadrate din Hajdudorog. Ei zic că parohiile acestea, prin *Bulla cristi fideles* au trecut sub jurisdicția episcopului de Hajdudorog. Nunțiuul, când au fost românii în Ungaria – simplaminte le-a redat episcopului Radu, iar după ce românii au părăsit Ungaria, episcopul de Hajdudorog și-a reluat parohiile.

La reflecția mea că nunțiuul nu poate face *acțiuni private* de dragul lui Radu și că decretul este adus în numele Sfântului Scaun – auditorul a tăcut, apoi a zis că eu am drept, că *nunții* cari de facto le administrează episcopul de Hajdudorog, ce raționamente și argumente faurează. M-am ținut de datorință, ca să-ți scriu toate, căci acum să mântuie sufletele noastre românești în Roma. Eu cred că nu are rezon ca ei, atunci când eu de atâția ani, recunoscut și de guvern, administrez românii de aici – să se pună pe alt platform, mai cu seamă când voi, de atâtea ori ați făcut

propunere. Aclud și câteva converte, prin care să poate documenta că Ministeriul mă recunoaște.

Deoarece în cauză sunt interesați toți episcopii – roagă-i și pe ei să-ți steie într-ajutor.

Cu nerăbdare aștept vr-un aviz; sărutându-ți mâna, am rămas al tău iubitor văr, Iosif. B.P. 8/V. 930. Auditoriul raportul și-l trimite foarte urgent. Poate că astăzi!

(Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 403, fila 48–50).

# **SPECTRUL POLITIC BIHOREAN ÎN PRIMUL DECENIU AL PERIOADEI INTERBELICE (1919–1930)**

de

**Ion ZAINEA**

## **BIHOREAN POLITICAL SPECTRUM DURING THE FIRST DECADE OF BETWEEN WARS PERIOD (1919–1930)**

*(summary)*

After Union, bihorean political life knew a substantial change, being necessary to follow the pattern of new structures of roumanian state. Untill 1920, bihorean romanians remained together around P.N.R. organization, while the hungarians adopted an attitude of political pasivity. After this date, bihorean political life diversifies and becomes extremely restless, through political organizations establishment of parties from the old Kingdom, and trough political activity resumption by the hungarian population.

Impactul cu viața politică din vechiul Regat a provocat grave disensiuni la nivelul conducerii Partidului Național Român din Transilvania<sup>1</sup>. După dizidența lui Octavian Goga, pe tema fuziunii cu Partidul Poporului, Teodor Mihali și Ioan Suciu, nemulțumiți de rolul ce li se rezervase în cadrul partidului, au încercat crearea unui partid ardelenesc independent, în care scop au convocat pe toți parlamentarii ardeleni la Cluj. Acțiunea lor, desfășurată la începutul anului 1922, a eșuat însă, cei câțiva parlamentari care au dat curs invitației venind doar pentru a-și exprima protestul față de o atare inițiativă<sup>2</sup>.

În același timp, ofensiva în Ardeal a partidelor din vechiul Regat, a subțiat rândurile Partidului Național Român și i-a redus acestuia baza electorală, parte din membrii săi intrând în noile organizații înființate aici de Partidul Poporului, Partidul Național Liberal, Partidul Țărănesc și alte partide. Situația a fost diferită de la o zonă la alta, dar ea a provocat slăbirea considerabilă a unor organizații județene puternice, așa cum a fost cazul celei din Bihor.

---

<sup>1</sup> În vara anului 1919, cu ocazia ședințelor Marelui Sfat Național de la Sibiu, partidul a fost reorganizat, alegându-se o nouă conducere: Iuliu Maniu, președinte, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș și Ștefan Cicio-Pop, vice-președinți, Sever Dan, secretar general. Noua conducere și noua structură organizatorică a partidului au primit confirmarea oficială la Congresul desfășurat la Alba Iulia, în aprilie 1920. Din noul Comitet Executiv ales mai făceau parte: Valeriu Braniște, Iustin Marșieu, Ion Agârbiceanu, Voicu Nițescu, Aurel Lazăr, Valer Moldovan, Aurel Dobrescu, George Adam, Ioan Cotor, Vasile Saftu și Mihai Popovici (*Patria*, Sibiu, nr. 142, 12 august 1919, p. 1; *Idem*, nr. 92, 29 aprilie 1920, p. 1).

<sup>2</sup> *Tribuna*, Oradea, nr. 1, 1/14 ianuarie 1922, p. 1.

Județul Bihor, cel mai întins județ al României de după Unire, avea o suprafață de 7.897 km<sup>2</sup>, fiind împărțit în 13 plase cu 418 comune rurale<sup>3</sup>. În județ trăiau 489.732 locuitori, din care 275.881 erau români, 175.855 maghiari, 29.028 evrei, 1.984 germani, iar 9.982 de altă naționalitate.<sup>4</sup> Cele 13 plase ale județului erau: Aleșd (având 30 de comune rurale), Beiuș (62), Beliu (33), Cefa (10), Ceica (49), Centrală (30), Marghita (46), Valea lui Mihai (12), Săcuieni (14), Sălard (28), Salonta (100), Tinca (23) și Vașcău (44). Populația celor 13 plase, ce reprezenta totodată populația rurală a județului, era de 421.599 locuitori, din care 269.390 erau români, 132.111 maghiari, 11.168 evrei, 1.386 germani. Populația maghiară a județului era centrată în plasele de la granița cu Ungaria: Valea lui Mihai, Săcuieni, Sălard și Salonta; în celelalte plase, românii reprezentau majoritatea absolută.<sup>5</sup>

Singurul oraș al județului și totodată reședința acestuia, era Oradea. Populația orașului, care număra 68.133 locuitori, era alcătuită din 13.491 români, 40.744 maghiari, 17.860 evrei, 598 germani, 418 fiind de altă naționalitate.

Integrarea Bihorului în noul stat român constituit după Unire, a adus cu sine o schimbare radicală în viața politică bihoreană, care a trebuit să se modeleze după noile structuri ale acestuia. În perioada 1919–1930, viața politică bihoreană a fost deosebit de frământată. În linii mari, ea constituie o reflectare a vieții politice românești în ansamblu, dar prezintă o serie de aspecte și particularități proprii. Cele mai multe dintre acestea s-au datorat moștenirilor trecutului și componenței demografice a județului, îndeosebi a orașului său de reședință, municipiul Oradea.

În 1930, populația județului ajunsese la 510.318 locuitori, din care 314.109 (61,6%) erau români, 152.942 (30,0%) maghiari, 21.982 (4,3%) evrei, 2.288 (0,4%) germani.<sup>6</sup> În mediul rural trăiau 408.041 locuitori, din care 287.062 erau români (70,4%), 96.924 maghiari (23,8%), 6.251 evrei (1,5%), 1.268 germani (0,3%). Județul avea acum 3 orașe: Oradea, declarat între timp municipiu, Beiuș și Salonta. Populația urbană număra 102.277 locuitori, din care 27.047 (26,4%) români, 56.018 (54,8%) maghiari, 15.731 (15,4%) evrei și 1.020 (1,0%) germani.<sup>7</sup>

Municipiul Oradea, avea acum o populație de 82.687 locuitori, din care 22.412 erau români, 42.630 maghiari, 14.764 evrei, 927 germani, 571 de altă naționalitate.

Din totalul populației orădene, doar jumătate (41.850) reprezenta populația activă, aceasta fiind ocupată în: exploatarea solului (2.083), minerit (72), metalurgie (2.080), prelucrarea lemnului (1.112), construcții (1.290), industria textilă și manufacturieră (5.473), industria alimentară (1.408), industria chimică, hârtie, tipar (1.001), alte întreprinderi industriale (411), credit, reprezentanțe, agenții de comerț (933), comerț (5.243), transporturi (2.678), instituții publice (9.812), diverse (7.040), iar 1.214 nedeclarându-și ocupația.

<sup>3</sup> C. Martinovici, M. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1921, p. 12. Datele sunt pentru anul 1921.

<sup>4</sup> *Ibidem*.

<sup>5</sup> *Ibidem*, p. 12–15.

<sup>6</sup> *Recensământul general al populației României pe anul 1930* (publicat de Sabin Manuilă), Ed. Institutul General de Statistică București, tipărit la Imprimeria Națională, București, 1938, vol. II, p. XCIV–XCV.

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. LXVIII.

Existau în Oradea, în 1930, 22 de proprietari agricoli, 5.325 patroni (majoritatea în comerț și industria textilă și manufacturieră), 503 liber profesioniști, 19.153 salariați, 10.639 ucenici, 4.140 servitori, 10.009 având alte ocupații.<sup>8</sup>

Așa cum s-a întâmplat în toate noile provincii intrate în competența României, în Bihor a avut loc după Unire o puternică ofensivă a partidelor politice din vechiul Regat, care au găsit aici un teren vast și fertil de manifestare. Până în 1920, românii bihoreni au rămas grupați în jurul organizației politice a Partidului Național. După această dată, spectrul politic bihorean se diversifică tot mai mult, odată cu apariția organizațiilor politice ale partidelor din România.

Înființarea noilor organizații bihorene, reprezentând partidele din vechiul Regat, s-a făcut prin dizidențe din organizația județeană a Partidului Național Român, considerată după Unire o adevărată „fortăreață naționalistă“, iar președintele ei, Aurel Lazăr, „mândria partidului național“.<sup>9</sup> Primul dintre fruntașii organizației, ce părăsește rândurile acesteia a fost Roman Ciorogariu, care în 1920 demisionează din funcțiile de vicepreședinte al Comitetului Central județean și de președinte al organizației din Oradea.<sup>10</sup> El adresează lui Aurel Lazăr o scrisoare, în care arată că idealul unirii fiind realizat, se retrage din viața politică, aceasta fiind incompatibilă cu „poziția sa de înaintea stător al Bisericii.“<sup>11</sup>

În primăvara anului 1920, urmare a stăruințelor lui Octavian Goga și Alexandru Averescu, prezenți în numeroase rânduri la Oradea, a luat ființă *Organizația Partidului Poporului* din Bihor.<sup>12</sup> Între fruntașii acestei organizații se aflau oameni de cultură, redactori, ziariști, profesori, reprezentanți ai Bisericii: Gheorghe Tulbure, redactorul ziarului *Tribuna*, colonelul Gheorghe Bacaloglu, președintele Reuniunii culturale *Cele Trei Crișuri* și directorul revistei cu același nume, Lazăr Iacob, Decanul Academiei de Drept, învățătorul Nicolae Fîru, Petru E. Papp protopop de Beiuș, Adrian P. Deseanu protopop de Vașcău, Nicolae Roxin protopop de Salonta, Ioan Pop protopop de Topa de Sus, Ioan Iacob, Iosif Iacob, Iosif Diamandi, maiorul Petre Vurucias, Ștefan Mărcuș, Grigore Pop, Victor Filip, Pascal Toncescu. Președintele organizației a fost părintele protopop de Oradea, Andrei Horvath, iar vicepreședinți Ioan Iacob și Gheorghe Popa.

<sup>8</sup> *Ibidem*, vol. V, p. 68–69.

<sup>9</sup> *Tribuna*, Oradea, nr. 34, 22 august 1926, p. 1.

<sup>10</sup> Odată cu reînființarea, în octombrie 1920, a Episcopiei Ortodoxe din Oradea, Roman Ciorogariu va fi ales episcop al acesteia.

<sup>11</sup> A.N., – D.J. Arad, fond *Roman Ciorogariu*, r. 9, c. 349–354.

<sup>12</sup> Reconstituirea și aprecierile privind spectrul politic bihorean al primului deceniu interbelic, au fost făcute pe baza informațiilor extrase din presa vremii, locală, zonală sau centrală, de orientare politică diversă, extrem de partinică: *Tribuna*, Oradea, (1919–1930), până în 1920 ziar al organizației P.N.R., după această dată oficios al organizației P. Poporului; *Dreptatea*, Oradea (1922–1926), periodic al organizației P.N.R.; *Dreptatea poporului*, Oradea, (1926–1930), ziar al organizației P.N.L.; *Steagul nostru*, Oradea, (1926–1930), ziar al organizației P.N.Ț.; *Beiușul*, Beiuș, (1921)1930), ziar al organizației liberale din Beiuș; *Gazeta de Vest*, Oradea, (1929–1930), ziar de orientare național-tărănistă; *Nagyvárad*, Oradea, (1919–1930) și *Nagyváradai Napló*, Oradea, (1919–1930), ambele aparținând organizației P. Maghiar; *Patria*, Sibiu–Cluj, (1919–1926), ziar al P.N.R.; *România*, Cluj, (1922–1926), organ al P. Poporului; *Românul*, Arad, (1919–1927), ziar al P.N.R.; *Dreptatea*, București, (1919–1930), ziar al P.N.Ț.; *România*, București, (1923–1927), organ al P.N.R.



Prin plecarea lui Gheorghe Tulbure, organizația Partidului Național Român a primit o grea lovitură, deoarece pierderea nu doar pe cel mai bun stilist român din Oradea, ci și organul său de presă *Tribuna*, pe care Gheorghe Tulbure l-a luat cu sine. organizația Partidului Național Român a fost astfel nevoită să-și editeze un nou ziar, acesta fiind mai întâi *Glasul Bihorului*, apoi *Dreptatea*.

Ca și celelalte organizații din Bihor ale partidelor din vechiul Regat, organizația Partidului Poporului nu și-a putut crea o bază de masă constantă și în consecință electorală.

*Organizația Partidului Național Liberal* din Bihor a luat ființă în toamna anului 1921, dar a avut nevoie de o perioadă mai lungă pentru a se consolida și a-și constitui o bază electorală, lucru pe care a căutat să-l realizeze mai ales în perioada guvernării liberale din anii 1922–1926. Cel dintâi președinte al organizației a fost Nicolae Zigre, iar vicepreședinți Justin Ardelean și Nestor Porumb, protopop în Tulca.

Cu ocazia ședinței Comitetului Executiv al organizației liberale din Bihor, din 6 august 1924, s-a pus problema organizării pe baze noi a acesteia, pentru a se putea trece la o mai intensă activitate în tot județul. Președinția de onoare a primit-o generalul Traian Moșoiu, comandantul Garnizoanei Oradea, președinți executivi fiind Nicolae Popovici până în 1925, iar după această dată Nicolae Regman și Tiberiu Moșoiu.

Între fruntașii organizației, alături de cei amintiți se vor număra: Dumitru Ionaș, Vasile Teuca, Sever Andru, Vasile Chirvai, profesorul Bogdan Ionescu, Ulpiu Traian Gomboșiu, redactorul ziarului *Dreptatea poporului*, plecat și el, cu ziar cu tot, din organizația națională, Dezideriu Tempelean, Iosif Tărău, Gavril Oros, Constantin Pavel, Gavril Cosma, colonelul Atanasie Negulescu, Ioan Moga, Ștefan Domocoș, Moise Coos, Gheorghe Dudulescu, marea majoritate plecați din organizația Partidului Național Român, unii mai devreme, însă cei mai mulți în 1926.

Organizația liberală din Bihor intră în competiție cu cea a Partidului Național Român pentru a-și crea un suport electoral constant, dar rezultatele alegerilor locale arată că, cel puțin până în 1930, acest deziderat nu a putut fi atins. Este cu siguranță motivul pentru care, în vara anului 1928 s-a pus din nou problema reorganizării sale. În acest moment organizația liberală se prezenta divizată la nivel central, unde existau două grupări, cea din jurul generalului Traian Moșoiu, formată îndeosebi din transfugi veniți din alte partide și gruparea așa-numită „dizidentă“, din jurul lui Nicolae Zigre și colonelul Atanasie Negulescu, ce reunea pe membrii de valoare ai organizației.

În vederea refacerii unității organizației liberale bihorene, precum și a celor din județele vecine, Satu-Mare, Maramureș și Sălaj, în vara anului 1929, șefii Partidului Național Liberal, Vintilă Brătianu și I.G. Duca, însoțit de M. Săveanu, I. Inculeț și Leonte Moldovan, au venit la Oradea, unde fuseseră convocați membrii Partidului Liberal din Bihor și din județele limitrofe amintite. Întrunirea de la Oradea nu s-a bucurat de un deosebit interes și de o participare prea numeroasă, ceea ce denotă că popularitatea partidului în aceste părți de țară se află în scădere.

În anul 1930 pe tema restaurației carliste, organizația liberală din Bihor se va diviza. Gruparea generalului Traian Moșoiu rămâne o filială a Partidului Liberal condus de Vintilă Brătianu, în timp ce Nicolae Zigre este exclus din partid datorită

atitudinii sale procarliste. Acesta va înființa, în același an, *organizația liberală georgistă* din Bihor, afiliată Partidului Liberal – George Brătianu. Din conducerea organizației făceau parte Nerva Jeșcan, Dumitru Anghelescu, Toader Matei ș.a.

*Organizația Partidului Țărănesc* din Bihor a fost constituită în cursul anului 1925 de către Andrei Crăciun, profesor la Școala normală din Oradea. Baza acestei organizații au constituit-o învățătorii și profesorii. Între membrii de frunte ai organizației se numărau: Victor Felea, Gheorghe Șimonca, Ioan Silaghi, Gh. Popescu-Ceica, Gh. Banc, V. Stupariu, Mihai Balogh, Nicu Anghel, Iuliu Kurutz, Ioan Costea. Datorită divergențelor existente între țărăniștii ardeleni și cei din vechiul Regat, în 1926, membrii organizației țărăniste din Bihor n-au intrat în noul Partid Național-Țărănesc creat prin fuziunea Partidului Național Român cu Partidul Țărănesc din vechiul Regat. Ca o manifestare a opoziției lor față de constituirea noului partid, organizația țărănistă din Bihor, condusă de Anastase Mavrodin, s-a afiliat Partidului Țărănesc al dr-ului Nicolae Lupu, înființat la începutul anului 1927.

Până în 1922 maghiarii din Oradea și Bihor n-au luat parte la viața politică românească, iar cei puțini care au făcut-o au fost divizați în organizații și grupări cu principii politice diferite. După această dată, ei își vor constitui o organizație politică solidă. *Organizația Partidului Maghiar* din Bihor a avut o bază social-politică mai largă, îndeosebi în Oradea și în plasele Salonta, Marghita, Săcuieni și Sălard, dar o orientare reacționară și șovină. Președintele acestei organizații a fost Eugen Kotzo, avocat și proprietar în Cadea, iar vicepreședinte Gustav Kövér. Din conducerea organizației mai făceau parte: Ștefan Soos (funcționar), Colomán Thury (avocat), Carol Szabo (inginer), Emil Adorjan, Ioan Kocsan (avocat), Ioan Fried (avocat), Nicolae Csegledy (ziarist), Gh. Peredy (ziarist), Eugen Kruger (avocat), Adalbert Konrad (medic), Adalbert Kellen (bancher).

Intransigența și șovinismul grupului Kotzo–Kövéř va provoca o periculoasă divergență între români și maghiari în Oradea, aducând, în anii 1929–1930, societatea orădeană în pragul unei rupturi între cele două etnii. De acest lucru și-au dat seama la timp marea majoritate a membrilor organizației, care se vor grupa în jurul lui Carol Szabo și Emil Adorjan, ce se pronunțau pentru o atitudine mai moderată, mai conciliantă, în raport cu românii. Cum intransigența conducerii adusesese doar deservicii organizației, în disputa dintre cele două grupări, cea moderată va avea câștig de cauză.

*Organizația Sionistă* din Bihor, filială a Uniunii evreilor din România, a luat ființă în anul 1923, aceasta avându-și suportul în relativ numeroasa populație evreiască din Oradea, încadrată însă și în partidul maghiar, ca și în cele muncitorești. Deși, ca orientare generală, organizația sionistă a secondat-o pe cea maghiară, ea a avut totuși o atitudine mai realistă și mai pragmatică. Președintele organizației a fost medicul Ignatz Markovits, alături de care, la conducerea acesteia, s-au aflat: Emil Bardoș (avocat), Samuil Nusbaum, Tivadar Ficher și alții.

Muncitorimea orădeană era reprezentată de două organizații cu principii diferite, cea a Partidului Social Democrat și Blocul Muncitoresc, organizație de extremă stângă.

*Organizația Partidului Social Democrat* din Oradea constituia gruparea muncitorilor sindicalizați, membrii ai Uniunii Sindicatelor din România. Președintele organizației a fost Emil Böszörményi, iar din conducerea acesteia mai făceau parte:

Ludovic Jordaky, Ștefan Raffay, Alexandru Bartalis, Francisc Újhelyi, Adalbert Ehrenfeld, Pavel Buciuman, Ioan Pelle, I. Hubschenberger, Ludovic Lenkey, Iosif Lisztes.

*Blocul Muncitoresc*, organizație comunistă cu activitate legală și după 1924, avea în fruntea sa pe avocatul Eugen Rozvany. Între liderii acestei organizații se numărau: Alexandru Szenkovits, Alexandru Ullman, Eugen Kovacs, Nicolae Gyarmati, Ladislau Șandor, Francisc David, Armin Reder, Iosif Borși, toți membri ai Sindicatului comunist ilegal. Bucurându-se de sprijinul drojdiei societății orădene, destul de numeroasă, mai cu seamă în anii crizei economice, Blocul Muncitoresc a reprezentat un factor de care a trebuit să se țină seama în viața politică locală, dar un element de dezordine, cu principii antistatale, antiromânești și prosovietice.

Au existat în Oradea până în 1930 și două organizații de extremă dreaptă, fără ca aceasta să aibă, cel puțin până la această dată, vreun rol în viața politică locală. Una din ele a fost *Liga antisemită*, din conducerea căreia făceau parte prof. Ioan Bușița, Petru Popa, coloneii Mihăilescu și Păcurariu, Mihai Gherlan, Petru Lascu, Gavril Groza, Coriolan Maniu, Gavril Iovan, Cornel Hălmăian, Gavril Bardoș, Vasile Lengyel.

Un membru al acestei organizații, profesorul Petru Fodor, va înființa *Liga Apărării Naționale Creștine*, care a avut o extrem de slabă aderență în rândul populației bihorene.

Cea mai puternică formațiune politică bihoreană de după Unire, a fost *organizația Partidului Național Român*, al cărei președinte era Aurel Lazăr, singura care, în noul context, păstra la baza activității sale principiile și hotărârile adoptate la Alba Iulia. Având o bună organizare în teritoriu, iar în fruntea sa oameni aureolați de trecutul lor de luptă și contribuția la înfăptuirea Marii Uniri, precum Aurel Lazăr, Dumitru Lascu, Sever Erdelyi, Vasile Teuca, Ioan Sferlea, organizația beneficia de suportul electoral al țăranilor și intelectualilor din satele românești bihorene. În Oradea, baza sa electorală era formată din meseriașii români, Aurel Lazăr fiind președintele de oanoare al Reuniunii acestora, intelectuali, reprezentanți ai bisericilor românești. Organizația a urmat, până în 1926, într-totul linia partidului, orientându-se în conjunctura politică locală, să găsească alianțele și soluțiile cele mai potrivite momentului.

Fuziunea din toamna anului 1926 dintre naționali și țărâniști, a dus la destrămarea organizației. O parte din fostele sale cadre de conducere vor înființa, în primăvara anului 1927, *organizația Partidului Național Țărănesc*, al cărei președinte va fi numit, de la Centru, Aurel Lazăr. Moștenind baza electorală a fostei organizații naționale, noua formațiune va domina viața politică bihoreană din anii următori.

Așadar, aerul libertății politice, de care fuseseră lipsiți de atâta vreme, a fost „gustat” din plin de bihoreni. S-a făcut și în Bihor multă politică, poate prea multă și prea cu patimă, pentru care, exceptând o subțire elită intelectuală, bihorenii n-au fost cu adevărat pregătiți. Acest lucru a permis, pentru o bună perioadă de timp, folosirea lor ca masă de manevră în interesul principalelor grupări politice. După aprecierile lui Aurel Lazăr, s-a făcut, în această perioadă, prea puțină politică adevărată, națională, cât mai mult „politica târgului”.

Existența unui număr mare de organizații politice, moștenirile trecutului, componența demografică a orașului Oradea și a județului Bihor și nu în ultimul

rând depărtarea de București și vecinătatea cu Ungaria, care a reprezentat o tentație și un suport pentru locuitorii maghiari și evrei de aici, își vor pune din plin amprenta asupra vieții politice bihorene din perioada interbelică. Peste imaginea de ansamblu, de reflectare a vieții politice românești, aceasta prezintă aspecte și particularități proprii, unele din ele cu consecințe dintre cele mai grave. Aici s-au organizat comploturi împotriva Statului, s-a îngreunat cât a fost cu puțință procesul de românizare, s-a încurajat dezordinea, au renăscut vechi planuri de sovietizare a orașului și a zonei.

Locuitorii maghiari și evrei s-au împăcat dar nu s-au resemnat ușor cu noua situație. Protestul lor față de noile realități create de Conferința de pace, s-a manifestat printr-o atitudine pasivă politică și culturală. Trecând apoi la ofensivă, ei au căutat să se folosească de avantajul oferit de disproporția de populație realizată forțat de oraș în favoarea lor de regimul trecut, pentru a acapara structurile de putere locale și a prezenta Oradea în afară ca un oraș maghiar, care pe nedrept fusese dat României la Conferința de pace.

În același timp, apariția noilor organizații și grupări, cu orientări politice diferite, uneori diametral opuse, politicianismului de care s-au molipsit unii fruntași locali, ambițiile și orgoliile personale, i-au desolidarizat și divizat pe românii bihoreni, ceea ce n-a fost deloc în folosul cauzei naționale românești în aceste locuri.

Exceptând municipiul Oradea, organizațiile politice bihorene înființate de partidele din vechiul Regat, nu și-au putut constitui în județ o bază electorală constantă. În satele bihorene, o bază electorală stabilă au avut, în anii 1919–1930, doar organizațiile Partidului Național, Partidului Național Țărănesc și Partidul Maghiar. Organizațiile Partidului Liberal și Partidului Poporului și-au „creat” suportul electoral numai în perioadele în care partidele respective s-au aflat la guvernare. Acest lucru poate fi cu ușurință observat din marele decalaj dintre numărul de voturi obținute în perioada de guvernare, comparativ cu cel din perioadele în care partidele respective s-au aflat în poziție.

O caracteristică a vieții politice bihorene, în perioada la care ne referim, a constituit-o atitudinea oscilantă, conjuncturală, a organizației Partidului Maghiar, secondată întotdeauna de organizația Sionistă, iar uneori și de cea a Partidului Social Democrat. În spectrul politic bihorean, opțiunea acestora a putut înclina balanța în favoarea uneia sau alteia din grupările politice.

Starea de pasivitate politică și culturală a populației maghiare din Oradea și Bihor, a preocupat pe oamenii politici locali, și îndeosebi pe Aurel Lazăr, liderul organizației naționaliste. El se simțea răspunzător de soarta județului, deoarece pusese temeliile integrării acestuia în noul stat român. Apoi, pentru că raporturile sale cu populația maghiară din Oradea s-au bazat întotdeauna pe respect, iar el consideră că pasivitatea dăunează bunelor relații dintre români și maghiari și, în genere, consolidării Statului. De aceea, Aurel Lazăr, se adresează maghiarilor din Bihor prin intermediul ziarului *Nagyvárad*<sup>13</sup>, cerându-le să părăsească starea de pasivitate și să adopte o atitudine creatoare, activă, în noul lor stat.

<sup>13</sup> În numărul acestuia din 31 august 1920, el publică, în limba maghiară, articolul intitulat *Răspuns la pasivitatea politică și culturală*. Nagyvárad, nr. 131, 31 august 1920, p. 1.

Găsind absolut firesc interesul său față de atitudinea și opinia populației maghiare din Bihor, considerând că exemplul de integrare al Bihorului ar fi putut duce la soluționarea unor probleme asemănătoare existente în alte părți ale țării, Aurel Lazăr sublinia în articol: „Națiunile doresc să trăiască, să muncească și să se dezvolte. Pasivitatea reprezintă lipsa vieții. Din punct de vedere politic niciodată nu am fost de acord cu ea, deoarece după părerea mea nu este altceva decât o mare grevă generală care dorește să fie un medicament la o eventuală boală, a Statului sau a vieții sociale. Greșește însă cine o consideră un medicament și greșește populația maghiară dacă vrea să o folosească ca pe o armă.”

Arătând că pasivitatea parlamentară poate fi folosită la un moment dat de către un partid în vederea atingerii scopurilor proprii, dar niciodată de către o națiune sau un grup etnic care are drept de vot, Aurel Lazăr găsește că pasivitatea politică a populației maghiare este greșită atât din punct de vedere al teoriilor cât și al scopurilor politice generale. „Noi dorim cât se poate de repede consolidarea vieții de stat și crearea factorilor vieții de viitor. Pasivitatea reprezintă o împotrivire față de acești factori, o împotrivire față de scopurile și interesele comune. Rezultatul acestei pasivități este starea de tensiune, care la rândul ei creează factori de excepție, deoarece Statul are dreptul de a înlătura obstacolele create de pasivitate.”<sup>14</sup>

Considerând că nesiguranța viitorului nu poate fi invocată drept cauză a pasivității, Aurel Lazăr admite că aceasta poate fi motivată pe baze sentimentale, dar nu poate fi admisă. Exprimându-și regretul pentru faptul că populația maghiară nu are conducători politici competenți, el arată că aceasta greșește refuzând să trăiască o viață statală bazată pe principiile democrației, gândindu-se probabil la posibilitatea de a-și crea o viață economico-culturală aparte. „Dorim și suntem de acord cu confruntarea deschisă și corectă, dar pasivitatea este tocmai contrariul acestei confruntări.”

Aurel Lazăr îi asigură pe concetățenii săi maghiari, că nu au motive să se teamă, nici în plan cultural și nici politic. „Națiunea română, Statul român nu a exercitat și nu exercită presiune. Populația maghiară nu trebuie să poarte frica noastră, mai repede să se teamă de proprii ei conducători. Teoria „NON POS-SUMUS” este teoria neputinței, poate ceva mai rău, dar poate să creeze o trezire neplăcută.” Din nefericire, va avea prilejul să constate, nu peste mult timp, adevărul acestei previziuni.

---

<sup>14</sup> *Ibidem*.

# CONTRIBUȚII LA ISTORICUL BĂNCII „DRĂGANUL“ DIN BEIUȘ

de

BUJOR DULGĂU

În cursul anului 1982, Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale a preluat de la Banca Națională a R.S.R. Filiala Beiuș fondul documentar S.A. Banca Civilă „Drăganul“, în cantitate de 0, 70 m.l., respectiv 28 unități arhivistice, având anii extremi 1925–1948.

Din lectura unui consistent istoric al acestui fond documentar, întocmit în 1982 de către specialiști ai Filialei Beiuș a B.N.R.<sup>1</sup>, rezultă că nu se cunoștea geneza băncii, evident din lipsa documentelor ce privesc începuturile ei.

Demersul de față, întemeiat pe investigații colaterale, intenționează să aducă necesarele deslușiri de natură să suplinească acest gol informațional.

Important centru economic-comercial și, deopotrivă, cultural-național, Beiușul s-a afirmat, în primul pătrar al secolului XX, și ca un apreciat centru financiar-bancar, grație unei prestigioase generații de intelectuali patrioți, care a intuit cu exactitate rosturile unor asemenea instituții în propășirea economico-socială și cultural-națională a românilor din zona circumscrisă. Ființau aici, printre altele, Banca Populară, Banca „Vintilă Brătianu“, agenții ale băncilor „Bihoreana“ din Oradea, „Civilă“ din Oradea, „Agrară“ din Cluj ș.a.

La 26 ianuarie 1907 era lansat proiectul pentru înființarea unui institut de credit și economii, societate pe acții în Beiuș, sub numele „Drăganul“, cu un capital social de 150 000 coroane<sup>2</sup>. Scopul societății, potrivit prospectului, era similar altor asemenea institute: „a deștepta spiritul de economie în toate clasele societății prin depuneri spre fructificare și, prin deschiderea de credite solide, a înlesni orice lucrare onestă pe terenul agriculturii, industriei, comerțului și altor afaceri economice“<sup>3</sup>. Termenul limită de subscriere a acțiilor era fixat la 1 mai 1907 st.n.<sup>4</sup>

Adunarea generală de constituire a avut loc în Beiuș la 26 iunie 1907, iar statutele au fost adoptate în adunarea comitetului director din 13 ianuarie 1908.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> D.J.A.N. Bihor, *Dosarul fondului nr. 738*, f. 1–5. (în continuare menționăm numai denumirile fondurilor arhivistice)

<sup>2</sup> Fond *Prefectura județului Bihor*, inv. 25, dosar nr. 124/1907, f.2.

<sup>3</sup> *Ibidem*.

<sup>4</sup> *Ibidem*.

<sup>5</sup> Fond *Tribunalul județean Bihor*, registrul firmelor sociale, vol. IV, inv. nr. 11, f.155.

Urmare cererii depuse la 10 decembrie 1907, societatea va fi înregistrată, cu aprobarea Secțiunii Firmelor de pe lângă Tribunalul Oradea nr. 3050/1 aprilie 1908, sub numărul curent 292/1908 din Registrul firmelor sociale, având denumirea „Drăganul. Institut de credit și economii societate pe acții”<sup>6</sup>.

Consiliul de administrație era alcătuit, potrivit statutelor din 10–14 membri aleși de adunarea generală pe o durată de 4 ani. Inițial, pe primii 3 ani, au fost aleși în consiliu cei 10 membri fondatori: Augustin Antal senior-protopop gr. cat. în Beiuș, Alesandru Gera – diriginte domenial în Beiuș, Vasile Pop – paroh gr. cat. în Topa de Sus, Vasile Cartișiu – proprietar în Rogoz, dr. Coriolan Pop – director de bancă în Oradea, dr. Ioan Ciordaș – avocat și proprietar în Beiuș, Gavril Cristea – paroh în Sânmartin de Beiuș, dr. Ioan Iacob – avocat în Beiuș, dr. Constantin Popovici – avocat în Beiuș și dr. George Mureșan – medic orășenesc în Beiuș.

Succesul acțiunii de subscriere a determinat comitetul de inițiativă să mărească, în momentul înmatriculării societății, capitalul social la 200 000 coroane (2 000 acții cu valoare nominativă de câte 100 coroane). Hotărârile și publicitatea firmei urmau a fi înserate în paginile ziarului de limbă română „Tribuna Poporului” din Arad.<sup>7</sup>

Primul președinte al băncii a fost ales Augustin Antal, vicepreședinte Alesandru Gera, director general dr. Ioan Ciordaș, iar procuror dr. Constantin Popovici.<sup>8</sup> În adunarea generală din 24 ianuarie 1909 va fi ales în consiliul de administrație și protopopul gr. cat. de Beiuș, Coriolan Ardelean.<sup>9</sup>

Gruparea atâtor fruntași ai mișcării naționale din Beiuș, împrejurimi și Oradea în jurul acestei bănci n-a scăpat atenției autorităților vremii. În raportul înaintat la 4 martie 1909, primpretorul plășii Beiuș, Werthewthein Heinrich, îl informa cu îngrijorare pe comitele suprem al comitatului Bihor, Glatz Antal, că „atitudinea conducerii este antistatală și antinațională, limba maghiară fiind exilată din încăperile acestui institut”<sup>10</sup>.

Cu prilejul adunării generale ordinare din 3 februarie 1912 capitalul social a fost mărit la 400 000 coroane. Un an mai târziu, adunarea generală a acceptat inițiativa ca anunțurile publicitare ale firmei să fie făcute în „Revista Economică” din Sibiu.<sup>11</sup> („Tribuna” din Arad încetase în 1912 n.a.).

În anii 1911–1914 Banca „Drăganul” preia de la băncile străine datoriile clienților români, cumpărând la licitație averea a peste 600 de familii, dându-le astfel posibilitatea să-și achite debitele.<sup>12</sup>

Pe durata primului război mondial, informațiile documentare sunt extrem de laconice și puține, ce nu permit aprecieri cât de cât relevante vizavi de activitatea băncii. Ulterior, dispariția unor personalități de primă mărime (C. Ardelean decedat în 1918, dr. I. Ciordaș asasinat la începutul lunii aprilie 1919, dr. Coriolan Pop

<sup>6</sup> *Ibidem*.

<sup>7</sup> *Ibidem*.

<sup>8</sup> Fond Tribunalul județean Bihor, firme sociale, dosar nr. 292/1908, f. 1–4.

<sup>9</sup> Fond Tribunalul județean Bihor, registrul firmelor sociale, vol. IV, inv.nr. 11, f. 155.

<sup>10</sup> Fond Prefectura județului Bihor, inv. 25, dosar nr. 137/1909, f. 39.

<sup>11</sup> Fond Tribunalul județean Bihor, registrul firmelor sociale, vol. IV, inv. nr. 11, f. 155.

<sup>12</sup> Aurel Tripon, *Monografia almanah a Crișanei. Județul Bihor*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1936, p. 310.

decedat la 28 noiembrie 1919), se pare că a afectat în bună măsură eficiența băncii, conducerea acesteia demarând tratative de fuzionare cu mai multe bănci. Traseul și destinul Băncii „Drăganul” se vor complica la nivelul anului 1922, de unde firul existenței pare întrerupt.

În urma investigațiilor efectuate în mai multe fonduri am ajuns, prin coroborare, la unele clarificări pe care le prezentăm în ordine cronologică.

Ziarul „Beiușul”<sup>13</sup> publică, într-unul din numerele sale, convocatorul adunării generale extraordinare a Băncii „Drăganul”, din 11 decembrie 1921, în problema fuzionării cu „Banca Agrară. Societate anonimă privilegiată din Cluj”. Aceasta din urmă își va deschide „sucursale” în Timișoara, București și Beiuș, devenite în octombrie 1922 „filiale”. Antetul unui document din 7 decembrie 1922 înscris textual: *Banca Agrară S.A. privilegiată Cluj – Filiala din Beiuș, fost Drăganul inst/itut/ de c/redit/ și e/conomii*.<sup>14</sup> De acum înainte Filiala din Beiuș a Băncii Agrare va exercita toate drepturile de succesiune provenite din fuziunea celor două institute. Cu semnarea firmei filiale fuseseră autorizați dr. Victor Bontescu, Vasile C. Osvadă, Dominic Rațiu, dr. Gherman Lemneanu, dr. George Popescu și Iuliu Enescu, cu toții din Cluj.<sup>15</sup>

După o întrerupere de 7 ani, la 14 septembrie 1929, în sala Casinoului Român din Beiuș, are loc adunarea generală de reînființare a societății „Drăganul” *„Institut de Credit și Economii S.A.* Consiliul de administrație, ales pe 3 ani, era alcătuit din următorii membri fondatori: dr. Augustin Ciaviciu – avocat în Beiuș, dr. Victor Cădere – profesor la Academia de drept și deputat, domiciliat în Oradea, dr. Gheorghe Crișan – avocat și deputat, domiciliat în București, dr. Aurel Lazăr – avocat și deputat, domiciliat în Oradea, dr. Iosif Maiorescu – prefect, domiciliat în Oradea, dr. Ioan Nestor – medic în Beiuș, dr. Cornel Neagu – pretor, domiciliat în Vașcău, dr. C. Pavel – profesor în Beiuș și dr. Teodor Roxin – avocat și deputat, domiciliat în Oradea.<sup>16</sup> În prima adunare a consiliului de administrație, ținută la 16 octombrie 1929, ca președinte a fost ales protopopul Petru E. Popp, vicepreședinte dr. Constantin Pavel, iar ca director executiv dr. Iosif Maiorescu.<sup>17</sup>

Dar, după numai 2 ani de funcționare va fi silită din nou, probabil ca urmare a crizei economice, să fuzioneze, de această dată cu Banca Civilă din Beiuș S.A., înființată în urma adunării generale constitutive din 26 aprilie 1925, cu un capital social de 2 milioane lei, mărit în 1929 la 3 milioane lei.<sup>18</sup>

Adunarea generală extraordinară din 21 septembrie 1931 a hotărât fuzionarea celor două instituții bancare sub denumirea *Banca Civilă „Drăganul” S.A. din Beiuș*, având un capital societar de 7 milioane lei, compus din 7 000 acții a 1 000 lei.<sup>19</sup> În aceeași adunare sunt aleși și cooptați în consiliul de administrație dr. C. Pavel, Petru

<sup>13</sup> „Beiușul”, An I, nr. 29 din 27 noiembrie 1921.

<sup>14</sup> Fond *Tribunalul județean Bihor*, firme sociale, dosar nr. 1589/1922.

<sup>15</sup> *Tribunalul județean Bihor*, registrul firmelor sociale, vol. IV, inv. nr. 11, f. 156.

<sup>16</sup> Fond *S.A. Banca Civilă „Drăganul” Beiuș*, dosar nr. 18/1929, f. 1–2.

<sup>17</sup> *Ibidem*, f. 6.

<sup>18</sup> Fond *Tribunalul județean Bihor*, registrul firmelor sociale, vol. X, inv. nr. 17, f. 153.

<sup>19</sup> *Ibidem*, f. 154.



E. Popp, dr. Gh. Crișan, dr. A. Ciaviciu ș.a.<sup>20</sup> Banca „Drăganul“ avea, în momentul fuziunii, un capital social de 4 milioane lei.<sup>21</sup>

Menționăm, ca un aspect relevant, faptul că această bancă va suporta o parte din cheltuielile ocazionate de ridicarea monumentului închinat martirilor Ciordaș și Bolcaș, plătind, spre pildă, în iunie 1930, sculptorului Miculescu din București suma de 60 000 mii lei.<sup>22</sup>

Ultima mențiune din registrul firmelor sociale se referă la adunarea generală a băncii din 18 noiembrie 1939, prilej cu care s-a hotărât reducerea capitalului social de la 7 milioane la 2.522.500 lei prin renunțarea la plata ratelor încă neîncasate și reducerea valorii nominale a acțiunilor de la 1 000 la 500 lei, rezultând 5 045 acțiuni.<sup>23</sup>

Legea monetară din 15 august 1947 avea să găsească banca cu următoarele valori: 2 904 802 500 lei primiți în depozit, 78 003 900 lei deponenți de mărfuri în gaj, 34 369 936 lei disponibilități proprii, deci mai bine de 3 miliarde lei vechi blocați în vederea etatizării.<sup>24</sup>

## CONTRIBUTIONS OF THE HISTORY OF THE BANK „DRĂGANUL“ FROM BEIUȘ

### *Summary*

The bank „Drăganul“ from Beiuș was founded on the 26<sup>th</sup> of June 1907, getting around it some leaders of the political, cultural and national movement of emancipation from the region. In 1922 it merges with the Banca Agrară S.A. privileged Cluj – the Beiuș branch. On the 14<sup>th</sup> September of 1929 takes place the general gathering of refoundness under the calling of „Drăganul“. Institut of Credit an Savings S.A.

During the economical crisis from 1929–1933, the bank merges again, on the 21<sup>th</sup> September 1931 with the Civil Bank from Beiuș, under the calling Civil Bank „Drăganul“ S.A. from Beiuș, working till the nationalization from June 1948.

<sup>20</sup> *Ibidem.*

<sup>21</sup> Fond *Tribunalul județean Bihor*, firme sociale, dosar nr. 1461/1925.

<sup>22</sup> Fond *S.A. Banca Civilă „Drăganul“ Bihor*, dosar nr. 24/1930, f. 17.

<sup>23</sup> Fond *Tribunalul județean Bihor*, registrul firmelor sociale, vol. X, inv. nr. 17, f. 182.

<sup>24</sup> *Dosarul fondului nr. 738*, f. 5.

# REFERIRI ÎN DOCUMENTE FRANCEZE CU PRIVIRE LA UNIUNEA POPULARĂ MAGHIARĂ (1946–1947)

de

ANTONIO FAUR

Viața politică din România a cunoscut, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial și în anii imediat următori, o dinamizare a tuturor forțelor și partidelor politice, care s-au relansat imediat după întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste și eliberarea țării. Terenul era propice atât manifestărilor de natură socială, cât, mai ales, în nordul Transilvaniei, celor de factură națională.

S-a constatat o activizare rapidă, încă din luna octombrie 1944, a maghiarilor din această regiune. Acțiunile lor aveau nevoie însă de un cadru politic legal. Înțelegând repede necesitatea unei formațiuni politice care să îi reprezinte interesele, minoritatea etnică maghiară și-a reînființat vechea organizație, M.A.D.O.S.Z., încă înainte de eliberarea completă a Transilvaniei de nord. Ea urma să coordoneze și să dea consistență revendicărilor maghiare.<sup>1</sup> „Principalul coordonator al acțiunilor întreprinse de ei după 1944 a fost MADOSZ-ul, transformat, la 16 octombrie 1944, în Uniunea Populară Maghiară<sup>2</sup>”. Această organizație s-a bucurat numai de referințe elogioase din partea istoriografiei comuniste, care sublinia „eforturile depuse (de Madosz-n.n.) pentru a asigura o conviețuire armonioasă a ungurilor cu românii<sup>3</sup>”. Așa cum se arăta într-un studiu recent, Uniunii Populare Maghiare nu i se pot imputa intervențiile făcute pentru apărarea intereselor etnicilor maghiari, deși multe dintre ele sunt discutabile, deoarece „...urmăreau să îi scoată pe etnicii maghiari de sub incidența legislației statului în care trăiau. Dar, pe de altă parte, organizația a excelat în întreținerea șovinismului în rândurile maghiarilor din Transilvania, iar prin acțiunile patronate a atentat în permanență la integritatea teritorială a țării<sup>4</sup>”.

Documentele vremii, mai cu seamă cele aflate în fondurile instituțiilor statului român însărcinate cu menținerea ordinii, conțin numeroase date și comentarii cu privire la activitățile UPM-ului, care contrazic „în totalitate afirmațiile apologetilor acestei organizații<sup>5</sup>”. Este deja un fapt cunoscut că, în cea mai mare parte, membrii

---

<sup>1</sup> D. Șandru, *Minoritatea maghiară din Transilvania după 1944*, în *Acta Musei Porolissensis*, 1995, p. 406.

<sup>2</sup> L. Bányai, *Pe șagașul tradițiilor frățești*, București, 1971 (apud. D. Șandru, *op. cit.*).

<sup>3</sup> D. Șandru, *op. cit.*, p. 406.

<sup>4</sup> *Ibidem*, p. 407.

Partidului Comunist din Transilvania au fost etnici maghiari<sup>5</sup>, care reprezentau, în același timp, și interesele comuniștilor și pe cele ale UPM-ului. Se puna în aplicare o strategie promovată chiar de guvernarea horthystă, din ultimele sale zile, cu scopul de a perpetua menținerea unei administrații maghiare în Transilvania, de data aceasta cu sprijinul sovieticilor, ca un fel de răsplată din partea acestora pentru aderarea maghiarilor la ideologia comunistă<sup>6</sup>. Iată cum era consemnată această realitate într-un document din fondul Legiunii de Jandarmi Bihor, care, la 19 decembrie 1944, făcea cunoscut secțiilor și posturilor sale un ordin al Inspectoratului General al Jandarmeriei: „...ungurii din țară au primit dispozițiuni de la Budapesta, pentru a se înscrie în partidul comunist. Organizația din țară care se ocupă de această chestiune se numește MADOSZ”<sup>7</sup>. Jandarmii urmăreau acțiunile MADOSZ-ului la sfârșitul anului 1944, informând că: „ungurii acționau subversiv prin MADOSZ și foarte mulți dintre ei, în special din păturile de jos, se înscriseră în partidele comunist și social-democrat, devenind recalcitranti față de autoritățile publice”<sup>8</sup>. Această stare de lucruri s-a perpetuat și în anii 1945–1947, un post de jandarmi din Bihor informând, în iulie 1946, că: „...majoritatea ungurilor care sunt în UPM sunt membrii și la Partidul Comunist, în scopul de a susține interesele lor șoviniste”<sup>9</sup>. Dosarele jandarmeriei abundă în astfel de informații, atât pentru Bihor, cât și pentru celelalte patru județe de sub autoritatea Inspectoratului de Jandarmi Oradea (Maramureș, Satu-Mare, Zalău, Arad). În continuare, vom corobora informația din documentele interne cu cea din documente diplomatice străine. Este vorba de trei rapoarte și o telegramă trimise de diplomați francezi din România, Ministerului de Externe francez. Ele completează adevărurile conținute de informația internă, adăugând cunoașterii istoriografice importante referiri cu privire la manifestările Uniunii Populare Maghiare.

Din cele patru documente (iulie 1946–martie 1947) în care sunt cuprinse aspecte ale istoricului U.P.M.-ului, trei sunt rapoarte ale lui Gabriel Richard, consulul Franței la Cluj, iar cel de al patrulea este o telegramă a Legației Franței de la București, semnată de Boncour.

Primul raport al consulului Richard, trimis de la Cluj, în 16 iulie 1946, face anumite aprecieri cu privire la viața politică a maghiarilor din Transilvania și, în cadrul acesteia, la prezența UPM-ului. Din fraza de început se poate constata că Richard cunoștea realitățile politice din Transilvania: „Uniunea Populară Maghiară continuă fosta organizație ungurească MADOSZ (Uniunea Generală a Muncitorilor Maghiari), care a existat în Transilvania din 1933 până în 1944 și care, a fost deseori urmărită de Guvernul de la București pentru ideile sale...”<sup>10</sup>. Conform datelor

<sup>5</sup> Antonio Faur, *Documente noi referitoare la manifestările iredentiste maghiare în județul Bihor, în Pietre de hotar*, Ed. Papyrus, Oradea, 1998, p. 208.

<sup>6</sup> V. Pușcaș, *Conflicte naționale și teritoriale în Europa Central-Răsăriteană și impunerea dominației sovietice (1944–1947)*, în *Tribuna*, 1992, nr. 26.

<sup>7</sup> Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor (în continuare: AN – DJB), *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 31/1944–1945, f. 65; D. Șandru, *op.cit.*, p. 406; A. Faur, *op. cit.*, p. 208.

<sup>8</sup> D. Șandru, *op. cit.*, p. 403.

<sup>9</sup> A.N. DJB, *fond Leg. Jd. Bh.*, dos. 66/1946–1947, f. 257.

<sup>10</sup> Archives Diplomatiques, *Serie Europe 1944–1960, sous serie, Roumanie*, dos. 25/iulie 1946–iulie 1948, f. 73.

statistice pe care și le-a procurat, el afirma că numărul aderenților era de 387 753 (la primul Congres, din Cluj) în mai 1945 și de 449.111, cu ocazia ultimului Congres, din 1946<sup>11</sup>. În mai puțin de un an rândurile U.P.M.-ului au sporit cu peste 60 000 de susținători. Consulul francez publică chiar o listă, pe județe, cu numărul acestora. Interesant este, de asemenea, faptul că în document este sesizată conlucrarea U.P.M.-ului cu forurile de la Budapesta: „*În mod vizibil, Uniunea Populară Maghiară lucrează în bun acord cu Budapesta* (subl. ns. -A.F.) și, în mai multe rânduri, delegații ale UPM-ului au fost primite, aproape în mod oficial, de membrii cabinetului de la Budapesta”. Continuarea afirmației evidențiază pragmatismul de care dădea dovadă UPM-ul vis-à-vis de cunoscutele pretenții ale Budapestei în chestiunea modificării, în favoarea sa, a frontierelor cu România: „Singurul punct asupra căruia pare să existe o divergență între UPM și guvernul maghiar este acela al frontierelor româno-maghiare. Guvernul maghiar n-a abandonat speranța unei rectificări a frontierei actuale și n-a renunțat la aspirațiile sale asupra Transilvaniei, *în timp ce UPM-ul, îndepărtând orice vis himeric al unei reîntoarceri a Transilvaniei la Ungaria, înțelege să se plaseze pe terenul solid al realităților și se mulțumește să organizeze cât mai confortabil posibil viața maghiarilor în noua lor patrie, străduindu-se să obțină din partea guvernului român maximum de concesi și privilegii*”<sup>12</sup>. (subl. ns. A.F.). Din comentariul acesta rezultă clar faptul că, la jumătatea anului 1946, conducerea UPM-ului ar fi înțeles că nu mai era posibilă ruperea vreunei părți din Transilvania, cu toate că, guvernul maghiar a stăruit în continuare să revendice, peste tot unde avea ocazia, la ședințele Conferinței de pace, ori la Moscova, teritorii românești. Se poate constata, deci, că – deși inițial ar fi urmărit aceleași țeluri ca și Budapesta, care o comanda – UPM-ul s-a mulțumit cu mai puțin, dovedind un cert realism politic. Cu toată poziția lor de stânga, considerată atunci avansată și democratică – majoritatea membrilor UPM-ului, fiind și membrii ai Partidului Comunist –, ei au pus interesele naționale înaintea celor sociale, așa cum, de altfel, remarcă și autorul raportului: „În ciuda nuanței sale foarte avansate, UPM-ul, care este, de fapt, aproape complet controlat de comuniști și conducătorii căruia sunt aproape în majoritate influențați de ideologia Moscovei, *plasează în mod clar punctul de vedere național deasupra punctului de vedere social, considerând că aceste două puncte de vedere se conciliază admirabil într-o colaborare strânsă cu un minister de extremă stângă, care dă elementul maghiar dovezi evidente de bunăvoință sa*”<sup>13</sup>. Acordând prioritate naționalului, UPM-ul – influențat în acest sens și de raporturile sale cu Budapesta – a primit în rândurile sale și persoane care, în cei patru ani de dominație horthystă asupra Transilvaniei, au avut un comportament nedemocratic, chiar condamnat: „Tocmai persistența acestui sentiment național explică indulgența excesivă a UPM, *în favoarea anumitor maghiari pe care i-a admis în rândurile sale, cu toate că ei au avut în timpul ocupației maghiare o atitudine cu totul alta decât democratică*”<sup>14</sup> (subl. ns. -A.F.). Datorită unor incidente „răsunătoare”, care au urmat acestor primiri, UPM-ul a arătat „mai multă prudență”, purificându-și rândurile.

<sup>11</sup> *Ibidem*.

<sup>12</sup> *Ibidem*, f. 74.

<sup>13</sup> *Ibidem*, f. 75.

<sup>14</sup> *Ibidem*.

Încercând să identifice obiectivul principal al preocupărilor Uniunii Populare Maghiare, diplomatul francez consideră că aceasta „aspiră la o cât mai largă autonomie în cadrul statului român“, similară cu cea de care „se bucură naționalitățile din Uniunea Sovietică“. Aceasta este, în mod frecvent, citată ca „model“. Se simțea că ocupantul sovietic va impune soluția sa, fără să țină cont de autoritățile române, care nu se puteau opune. Era remarcată apoi tendința UPM-ului de a se situa „în fruntea tuturor partidelor maghiare“<sup>15</sup> și de a grupa „sub egida sa toate forțele maghiarismului din România“<sup>16</sup>, fiind în același timp „și *partid* și *asociație* pe deasupra partidelor“<sup>17</sup>. Uniunea s-a prefigurat ca un factor preponderent în viața politică a maghiarilor din Transilvania, strângând în jurul ei și „elemente de un democratism moderat“<sup>18</sup> (burghezi, preoți și, în general, persoane înstărite), care văd în aceasta, *înainte de toate*, un „apărător al maghiarismului“<sup>19</sup>, deci o grupare politică de orientare națională. Eforturile acesteia erau direcționate spre a crea o solidaritate maghiară în preajma viitoarelor alegeri, pentru ca să fie aleși cât mai mulți deputați maghiari în parlament. Ca atare, a început negocieri cu comuniștii și socialiștii unguri în această privință. Dacă n-au existat dificultăți în timpul convorbirilor cu comuniștii – deoarece aceștia „practic o controlează aproape complet“<sup>20</sup> –, nu același lucru s-a întâmplat cu socialiștii maghiari, care preferau să participe la alegeri pe liste separate.

Riguroasă și informată este, totodată, analiza atitudinii componentelor sociale ale comunității maghiare. Astfel, consulul francez observă că „masele țărănești“, deși au un sentiment religios destul de viu, evoluează spre stânga, fapt determinat mai ales de aplicarea reformei agrare, care le-a împroprietărit cu pământ. În schimb, nobilimea – cu o situație materială degradată – se arată „rezervată și prudentă“, preferând obscuritatea. Burghezia maghiară de la orașe (comercianți, meșteșugari, etc.) sprijină UPM-ul, intelectualii, „înclină spre socialism“, în vreme ce muncitorii „sunt înscrși în Partidul Comunist“<sup>21</sup>. Avem, prin urmare, o veritabilă radiografie a structurilor sociale maghiare din România, precum și a atitudinii lor față de curente politice din societate. Din această perspectivă, este de reținut și adevărul că „un destul de mare număr de maghiari“, care aparțin „tuturor claselor societății“ și care, „indiferent de avantajele pe care le-ar avea dintr-o eventuală schimbare a regimului, *visează întotdeauna la o Ungarie mare*“<sup>22</sup> (subl. ns.-A.F.). Există un număr important de maghiari lucizi, care nu erau mulțumiți cu situația social-politică din țară dar care realizau că nu pot schimba această stare de lucruri, consolându-se, în schimb, cu faptul că aceleași dificultăți și motive de nemulțumire se găsesc și în „noua“ Ungarie. Cuvinte de apreciere are diplomatul francez cu privire la atitudinea episcopului catolic de Alba-Iulia, care se bucura de un prestigiu real în rândurile conaționalilor săi, fiindcă acesta se opunea cât de cât „serios“ regimului politic din România.

<sup>15</sup> *Ibidem*.

<sup>16</sup> *Ibidem*, f. 76.

<sup>17</sup> *Ibidem*.

<sup>18</sup> *Ibidem*, f. 77.

<sup>19</sup> *Ibidem*, f. 76.

<sup>20</sup> *Ibidem*.

<sup>21</sup> *Ibidem*, f. 78.

<sup>22</sup> *Ibidem*, f. 77.

Accentuând asupra împrejurării că UPM-ul a optat pentru „oportunism dictat de circumstanțe“, același consul ajunge la concluzia că maghiarii din Transilvania nu acceptă, decât împotriva voinței lor, viața în comun cu românii, preferabilă unei „sinucideri“, dar „lăsând, să subziste toate visurile și toată nostalgia“<sup>23</sup>.

Cel de al doilea document este o telegramă trimisă de Boncour, consulul francez de la Legația Franței din București, în 16 iulie 1946, în care atrăgea atenția asupra unor aspecte sesizate de Richard și semnalate în niște documente diplomatice anterioare. Este vorba de faptul că UPM, care grupa masa minorității maghiare, se afla scindată între „tendențele iredentiste încurajate de Budapesta și posibilitatea de a continua să prospere în România, sub regimul privilegiat pe care guvernul Groza continuă să i-l acorde“<sup>24</sup>. De asemenea, se mai amintea, în final, că de privilegiile acordate de către guvernul României de atunci: „au beneficiat chiar elemente imigrate din timpul recentei ocupații maghiare“<sup>25</sup>, fapt ce a fost extrem de neplăcut perceput de către populația românească majoritară și, mai ales, de „corpul profesorilor de la Universitatea română din Cluj“<sup>26</sup>.

Următorul document este un raport al aceluiași Gabriel Richard, din 28 martie 1947, deci de după alegerile din noiembrie 1946.

În cea de a doua jumătate a lunii martie avusese loc la Cluj o reuniune a delegațiilor secțiunilor județene ale acestei organizații, ocazie cu care, observă Gabriel Richard, președintele UPM, Kurkó Gyárfás, „a făcut importante declarații asupra atitudinii politice a acestui partid“<sup>27</sup>, explicând încă o dată de ce a trebuit ca „grupul etnic maghiar să adere la Blocul partidelor democratice“<sup>28</sup>. Se pare că această alianță a fost interpretată, de unii membri ai UPM, ca o deviere de la linia inițială. Probabil că aceștia din urmă nu doreau să se facă atâtea concesii în plan național, în favoarea socialului, obligându-l pe K. Gyárfás să precizeze că a urmat, de la bun început, o singură linie politică, căreia i-a rămas fidel și după alegeri: „Această adeziune nu constituie deci, după el, din nici un punct de vedere o schimbare politică, ca nu face decât să strângă mai tare legăturile existente anterior alegerilor“<sup>29</sup>, Kurkó mai declarase că UPM nu trebuie să se orienteze, nici spre stânga, nici spre dreapta, iar punctul de vedere al ei trebuie să fie democratic – bineînțeles, în sensul care-l dădeau comuniștii acestui termen –, chiar dacă „...uneori reacțiunea ne promite, în anumite privințe, rezultate mai bune“<sup>30</sup>. Oricum, concluziona Kurkó, locuitorii maghiari își cereau partea lor, chiar în condițiile de sărăcie prin care trecea țara, ceea ce poate fi considerat drept o mustrare la adresa guvernului de stânga aflat la putere atunci. Un asemenea limbaj l-a făcut pe consul să considere că afirmațiile erau surprinzătoare, deoarece Kurkó aparținea aripii comuniste a UPM-ului. El se întreba, în mod firesc, dacă nu cumva asemenea aprecieri erau o consecință a plângerilor, în fiecare zi mai acute, care veneau din mediile muncitorești, datorită scumpirii vieții, ori era doar

<sup>23</sup> *Ibidem*, f. 77.

<sup>24</sup> *Ibidem*, f. 79.

<sup>25</sup> *Ibidem*.

<sup>26</sup> *Ibidem*.

<sup>27</sup> *Ibidem*, f. 185.

<sup>28</sup> *Ibidem*.

<sup>29</sup> *Ibidem*.

<sup>30</sup> *Ibidem*, f. 186.

teamă de a vedea constituindu-se printre ungurii din România de noi formațiuni politice, cu aderenți dintre elementele moderate, înspăimântate de atitudinea prea „avansată” a UPM-ului? Rezultatul ar fi fost, desigur, pierderea unei părți a clientelei și influenței politice a UPM. Raportul se încheie cu constatarea că este curios faptul că mișcarea de opoziție maghiară, „care odinioară nu se baza decât pe câțiva visători izolați, pare a îmbrăca o formă concretă, după adeziunea Uniunii Populare Maghiare la Blocul Partidelor Democratice”<sup>31</sup>.

În fine, cel de-al patrulea document este un raport al lui Gabriel Richard, din 31 martie 1947, care rezumă, într-o analiză pertinentă, situația și problemele cu care s-a confruntat, în ultima perioadă, organizația politică a maghiarilor. Raportul debutează cu constatarea că, în martie 1947, UPM „... este încă unica grupare politică reprezentând oficial elementul etnic maghiar”<sup>32</sup> și că aceasta se revendică de la fostul MADOSZ, în el înscriindu-se aproape toți ungurii din Transilvania. Motivația constă, după părerea lui Richard, în faptul că majoritatea aderenților erau convinși că UPM era o prelungire a Partidului Maghiar transilvănean, în stare să le apere interesele materiale și să susțină revendicările naționale<sup>33</sup>. Maghiarii credeau acest lucru, „cu atât mai mult cu cât noul partid nu pune accentul pe ideologia sa de stânga și afișa, în mod voluntar, o atitudine naționalistă”<sup>34</sup>. De aici se putea trage concluzia că foarte mulți au aderat la UPM datorită presupunerii lor că aceasta ar fi, în primul rând, o organizație națională și apoi una socială, deoarece: „... pentru mulți unguri principiile democratice nu păreau deloc incompatibile cu satisfacerea idealurilor lor patriotice”<sup>35</sup>. Spectrul social era însă – așa cum s-a văzut și din documentele anterioare – divers, maghiarii având o țărănime și o burghezie mai atașate sentimentului național decât proletariatul orașelor, mai preocupat de problemele de ordin social, deosebit de acute. Exprimându-se într-o manieră schematică, consulul constata în raport că: „la început... unii credeau că aceasta își masca aspirațiile naționale sub teorii extremiste, alții credeau, dimpotrivă, că ea dorea, înainte de toate, să realizeze o politică de stânga, disimulându-și scopurile sub aparențe patriotice”<sup>36</sup>. După părerea lui Richard, atât unii, cât și alții, se aflau în eroare, UPM-ul reprezentând ambele tendințe, mișcările produse în sânul său provenind, „... în general, fie din neînțelegerea inițială la care am făcut aluzie, fie din ruperea echilibrului între cele două tendințe: socială și națională”<sup>37</sup>.

Punctul de vedere naționalist – așa cum, cu luciditate și pragmatism, au remarcat liderii UPM – nu putea fi susținut în Transilvania, „provincie unde majoritatea populației este română”, motiv pentru care numeroși partizani ai Uniunii „... s-au simțit răniți în sentimentele lor patriotice și au început de atunci să arate supărare față de direcția partidului”<sup>38</sup>. Merită amintite aici și alte motive care au amplificat insatisfacția maghiarilor. În vara lui 1945 s-au reîntors în Transilvania de Nord români care plecaseră sau fuseseră expulzați de aici, în cei patru ani de stăpânire maghiară,

<sup>31</sup> *Ibidem*, f. 187.

<sup>32</sup> *Ibidem*, f. 196.

<sup>33</sup> *Ibidem*.

<sup>34</sup> *Ibidem*.

<sup>35</sup> *Ibidem*, f. 197.

<sup>36</sup> *Ibidem*, f. 198.

<sup>37</sup> *Ibidem*.

<sup>38</sup> *Ibidem*, f. 199.

cerând să reintre în drepturile lor. S-a procedat la partaje, rechiziții și chiar expulzarea unor locuitori veniți din fosta Ungarie horthystă. Aceștia au resimțit o amară deziluzie atunci când și-au „dat seama de neputința UPM de a le asigura posesia localurilor asupra cărora ei deveniseră stăpâni în timpul ocupației”<sup>39</sup>. Extremiștii maghiari, care nu voiau ca Uniunea să cedeze ceva, crezând că pot beneficia în continuare de situația din timpul regimului horthyst, au considerat că ea a dat semne de „slăbiciune”, făcând chiar unele concesii „criminale față de autoritățile române, unii mergând până acolo încât au calificat această atitudine drept trădare a cauzei maghiare”<sup>40</sup>. Se pare că adoptarea programului electoral al Blocului Partidelor Democratice a fost de natură, „să deschidă ochii” burgheziei orașelor, negustorilor, artizanilor și proprietarilor de la țară, caracterizați drept elemente „puțin înclinate spre ideile revoluționare”<sup>41</sup>. Așadar, stângismul manifestat de UPM nu era pe placul tuturor maghiarilor, existând anumite încercări de opoziție, față de linia autoritară a partidului, de monolitismului său. Aceste „timide încercări de opoziție” au fost încă obiectul criticilor scrise din „partea conducătorilor și jurnalelor partidelor de stânga și ai UPM-ului, așa-zișii instigatori fiind stigmatizați cu atributul de „reacționari”, demni de „oprobiiul întregului popor”<sup>42</sup>. Sunt menționate și unele nume de asemenea indivizi<sup>43</sup>, care nu aveau opțiuni de stânga și ar fi înclinat spre „trădarea” maghiarilor. Dovedind finețe în judecarea realităților, consulul arăta apoi că, pe lângă conflictele ideologice, „care-i separă pe unguri, o importantă cauză a stării lor de spirit era „criza economică pe care o traversează țara și care lovește toate clasele sociale, fără distincție de naționalitate”<sup>44</sup>. Deși presa se ferea să facă vre-o aluzie la aceasta, a existat cazul lui Lakatos István, care a avut curajul să publice un articol, criticând fenomenele economice grave<sup>45</sup>.

Și în ceea ce privește reforma agrară s-au ridicat obiecții împotriva UPM, care a fost acuzat că nu a susținut, cu destulă fermitate, interesele maghiare<sup>46</sup>. Enumerăm aici și alte motive de nemulțumire, totodată cauze de discordie în interiorul UPM: securitatea coloniștilor maghiari, amenințată de germanii reveniți prin „fraudă din Vest” sau amenințarea cu lagărele de concentrare rusești și românești; reîntoarcere refugiaților unguri, care-și găseau proprietățile în administrarea Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice; marii proprietari, care n-au putut să se resemneze cu pierderea bunurilor<sup>47</sup>. Semnificativ rămâne faptul că, aceștia din urmă, cu concursul clerului catolic, au încercat, în două rânduri, să procedeze în Transilvania la „constituirea unui nou partid maghiar național, agrarian și cu tendințe moderate, a cărui clientelă să fie recrutată mai ales dintre agricultorii și burghezia micilor orașe”<sup>48</sup>, și al cărui nume urma să fie Partidul Micilor Proprietari, „după exemplul partidului

<sup>39</sup> *Ibidem*, f. 199–200.

<sup>40</sup> *Ibidem*, f. 200.

<sup>41</sup> *Ibidem*.

<sup>42</sup> *Ibidem*, f. 201.

<sup>43</sup> *Ibidem*.

<sup>44</sup> *Ibidem*, f. 203.

<sup>45</sup> *Ibidem*, f. 203–205.

<sup>46</sup> *Ibidem*, f. 205.

<sup>47</sup> *Ibidem*, f. 206.

<sup>48</sup> *Ibidem*.



maghiar cu același nume din care trebuia, după toate probabilitățile, să se inspire puternic<sup>49</sup>. Se pare însă că teroarea de stânga i-a lovit pe maghiari, consulul menționând legăturile pe care le văd anumite persoane între constituirea unui nou partid și arestările recente în mediile maghiare suspecte de „lipsă de entuziasm în privința democrației”<sup>50</sup>.

Încercând o evaluare a modului cum diplomatul francez a reușit să perceapă adevărul, putem observa, înainte de toate, spiritul obiectiv cu care transmite informațiile despre realitățile țării în care își îndeplinea misiunea, conștient fiind că, numai în acest fel, poate răspunde cel mai bine îndatoririlor sale. Sub acest raport, ni se pare absolut credibilă constatarea sa finală: „Orice ar fi, Uniunea Populară Maghiară pare să fi pierdut mult din încrederea de care se bucura până acum în masele maghiare. Nu putem totuși să negăm rezultatele tangibile obținute de ea în aproape toate domeniile și serviciile pe care le-a făcut membrilor săi în numeroase cazuri particulare. Dar ungurii sunt exigenți și greu de mulțumit”<sup>51</sup>.

Organizația UPM a traversat, în anii de după război, o perioadă dificilă. Așa cum reiese din documentele analizate, ea și-a început activitatea ca o continuatoare a MADOSZ-ului interbelic, grupând marea masă a maghiarilor, care și-au pus în ea toate nădejdlile și speranțele. Dacă în ce privește aspectul său principal, ea a fost văzută la început ca o apărătoare în exclusivitate a intereselor maghiarilor, pe parcurs s-a situat în stânga eșichierului politic, cum nu se așteptaseră o parte dintre membrii săi. Credem că evoluția sa s-a aflat în relație directă cu starea de lucruri din țară, UPM dând dovadă de pragmatism și realism politic. Ea nu a fost însă considerată de toți aderenții săi ca o organizație democratică, mărturie fiind tendințele centrifuge și actele de dizidență. Se pare că venirea la putere a guvernului procomunist Groza, care, așa cum se știe, le-a acordat maghiarilor privilegii, a determinat apropierea UPM de stânga spectrului politic și chiar o „radicalizare” a ei. Acest curs al evoluției sale a dat, în permanență, impresia că oricând ar putea apare dizidenți sau sciziuni determinate de nemulțumirile unora dintre membrii săi, încă din vara anului 1945, acestea amplificându-se în 1946 și la începutul anului 1947, când s-au manifestat și mai clar deviațiile consemnate de consulul Richard. Pus în fața acestei situații dificile, UPM a reacționat cu fermitate, neacceptând nici o dizidență, dovedind clar că este o organizație cu vădite tendințe antidemocratice. În acest fel, s-a reușit ca să se mențină monolitismul organizației și să se evite apariția altor formațiuni politice ale maghiarilor, fenomen care ar fi fost normal într-o democrație adevărată.

Documentele inedite pe care le-am valorificat au permis formularea unor considerații, acestea fiind, în primul rând, surse informative extrem de prețioase pentru cunoașterea peisajului politic românesc din primii ani postbelici, cu deosebire a contextului transilvan, în care s-au manifestat și locuitorii maghiari, cu instituțiile lor reprezentative. Sunt de apreciat riguroasele comentarii ale consulului francez Gabriel Richard, întemeiate pe o mare cantitate de informații, pe care și le-a procurat singur, exploatând toate sursele posibile, ceea ce conferă demersului său diplomatic calități de excepție.

<sup>49</sup> *Ibidem*, f. 207.

<sup>50</sup> *Ibidem*.

<sup>51</sup> *Ibidem*.

# FOTOGRAFII ORĂDENI ÎN PRIMII ANI AI EPOCII STALINISTE (1945–1950)

de

Lucia CORNEA

Sfârșitul celui de-al doilea război mondial a însemnat și pentru Oradea, la fel ca pentru întreaga parte de nord-vest a Transilvaniei, revenirea în cadrele Statului român. Fotografii orădeni, împreună cu întreaga populație a orașului, abia eliberați de rigorile războiului, au început să se confrunte, treptat, cu noile realități, promovate mai întâi de administrația militară sovietică, apoi de administrația civilă românească de sorginte comunistă stalinistă<sup>1</sup>.

Schimbarea radicală de orientare politică s-a resimțit imediat și în mica lume a fotografiilor. Pro-horthystii au devenit brusc indezirabili; cei care afixau o orientare procomunistă au prins curaj. Câțiva fotografi, cunoscuți pentru atitudinea lor pro-horthystă din anii 1940–1944, au preferat să plece din oraș și chiar din țară. Așa s-a întâmplat cu frații Major György și Vilma, care au părăsit Oradea, plecând în Ungaria, imediat după intrarea în oraș a trupelor române și sovietice, în toamna anului 1944.

Major György era un personaj notoriu pentru opțiunile sale pro-horthyste. Posesor al Crucii «*Apărarea Națiunii*», el se grăbise să profite în 1942 de punerea în aplicare a legislației anti-evreiești. La 30 iunie 1942, Primăria orașului denunțase contractul de închiriere a localului atelierului de mode al lui Samuil Jakab, situat în *Palatul Széchényi* [actuala str. Republicii nr. 13], pe motiv că «*este insuportabil ca un evreu să fie chiriașul orașului*»<sup>2</sup>. După evacuarea lui Jakab, Major Gy. a ocupat atelierul, transformându-l în atelier fotografic și având grijă să afixeze alături de firmă și inscripția «*creștin vechi*» [«*őskeresztény*»]. Așadar, în octombrie 1944, la intrarea în Oradea a trupelor sovietice și române, considerând că are suficiente motive, el a părăsit în grabă orașul împreună cu sora sa, proprietara unui magazin de articole foto<sup>3</sup>.

Ulterior, când problema «*demascării fasciștilor*» se mai estompase, iar în primul planul vieții publice apăruseră alte chestiuni, mai strigente, cei doi frați și-au făcut din nou apariția în oraș.

---

<sup>1</sup> Mulțumim cu această ocazie vechilor fotografi care au activat în Oradea în această perioadă și care, cu multă amabilitate, ne-au pus la dispoziție numeroase informații deosebit de interesante. Este vorba de d-na Eidlitz-Balogh Ilona, d-na Oláh Ida și dl Bereczki László.

<sup>2</sup> ANB, *fond 65*, dos. 13/151, f. 8.

<sup>3</sup> În locul magazinului Major Vilma s-a instalat ulterior firma *Optifoto*, comerț cu articole optice și fotografice, a lui Ștefan Schwartz (*Ibidem*, registru 39, litera *Sch.*, poz. 11).

Un alt caz a fost cel al fotografului Aschner Károly, pe care serviciul român de informații îl depistase încă înainte de Dictatul de la Viena ca oferind găzduire în atelierul său pentru acțiuni iredentiste maghiare pe teritoriu românesc<sup>4</sup>. După 1944, Aschner a părăsit și el țara, dar ceva mai târziu, plecând în Cehoslovacia.

Tot în această perioadă, fotografiile evrei care avuseseră șansa de a scăpa cu viață și de a se reîntoarce din lagărele de concentrare, sau, în unele cazuri, rudele supraviețuitoare, au început să facă demersuri pentru redobândirea localurilor de atelier. Multe din acestea fuseseră date, unele chiar cu aprobarea Comitetului Democratic Evreiesc și a Comandamentului Militar Sovietic, în folosință altor persoane. Majoritatea proceselor de retrocedare au avut loc în anii 1946–1947 și s-au soldat, de regulă, cu redobândirea atelierului de către vechiul proprietar.

Mai complicată a fost situația proprietăților fotografiilor evrei morți. Într-un astfel de proces a fost implicat, de pildă, atelierul din actuala stradă Avram Iancu nr. 2, fostă proprietate a Elisabetei Lefkovits<sup>5</sup>, care a murit în lagăr. Din familie a revenit doar fratele ei, care, constituindu-se în curatorul fostei proprietare, a intentat proces Cornелиei Péntzes, care folosea, din ianuarie 1945, atelierul cu toate dotările sale, sub firma *Foto Cornelia*. Noua proprietară argumenta că atelierul era oricum nefolosit, chiar părăsit, că a acționat cu aprobarea Comitetului Democratic Evreiesc și a Comandamentului Militar Sovietic și că, la ocupare, întocmise, cu grijă, inventarul bunurilor. Procesul a fost câștigat totuși de familia Lefkovits, la 3 ianuarie 1947 dispunându-se, prin hotărâre judecătorească, restituirea atelierului.

În ce privește atelierul lui Róna Jenő, din actuala stradă Mareșal Ion Antonescu nr. 4, acesta era folosit în 1946 de fostul său angajat, Alexandru Kohn<sup>6</sup>. Róna murise încă din perioada ghetoului, înainte de deportare.

Alexandru Ehrlich, proprietarul atelierului *Foto Gracia*, de pe actuala str. Republicii nr. 31, fusese în posesia atelierului său până în momentul închiderii sale în ghetou. N-a mai avut șansa de a se întoarce din deportare. Din familia sa a revenit doar sora lui, care a revendicat localul atelierului, câștigând în octombrie 1946 cauza împotriva fotografului Jakab Edmund, care ocupase atelierul încă din 1944, continuând să-i folosească și firma<sup>7</sup>. Probabil ulterior a intervenit între ei o înțelegere, fiindcă Jakab a continuat să lucreze între 1946–1950 în același local, dar sub firma *«Elite»*<sup>8</sup>.

În această perioadă frământată și adesea tulbure, de reșezare a proprietății după revenirea în cadrele statului român, s-au înregistrat și cazuri când, profitând de o poziție administrativă sau politică privilegiată, unele persoane și-au adjudecat pentru sine dreptul de folosire a unor ateliere fotografice. Aceasta în condițiile în care nu practicaseră înainte nici măcar o zi profesia de fotograf. Notorie a rămas, sub acest raport, figura lui Sipos Imre, un fost tinichigiu evreu, care, după reîntoarcerea din lagăr, deținând o funcție importantă în conducerea Poliției locale, a ocupat atelierul fotografic părăsit în grabă de Major György. Reîntors din lagăr în

<sup>4</sup> Bodea, Suci, Pușcaș 1988, p. 107–108.

<sup>5</sup> ANB, *fond 65*, dos. 13/112, f. 2–12.

<sup>6</sup> *Ibidem*, dos. 13/120, f. 8.

<sup>7</sup> *Ibidem*, dos. 13/149, f. 9.

<sup>8</sup> *Compass* 1947, p. 123; ANB, *fond Cons. Prov.*

august 1945, vechiul chiriaș, deja amintit, croitorul Samuil Jakab, a intentat proces pentru redobândirea localului, câștigând procesul în februarie 1947<sup>9</sup>. Obligat astfel să părăsească fostul atelier Major, Sipos Imre a deschis în același an atelierul *Foto Color*<sup>10</sup> pe Bld. Regele Ferdinand [actuala str. Republicii] la nr. 7.

Un alt personaj, Alexandru Kohn, menționat mai sus, făcea parte din conducerea Comitetului Democratic Evreiesc<sup>11</sup>, fiind în același timp un apropiat al conducerii organizației locale a Partidului Comunist. De pe această poziție, el obținuse încă din 1945, prin Tribunal, numirea sa ca și curator al firmei *Róna*, deși nu era rudă cu fotografii decedat, ci doar un simplu fost angajat pentru rezolvarea problemelor administrative<sup>12</sup>. El, personal, nu era fotograf, spun vechii fotografi orădeni, iar de atelier se ocupa de fapt soția sa, fotografa Hottya Erzsébet, o cunoscută specialistă în măriri de fotografii.

Începând din 1945, fotografiile evrei reveniți din deportare, dar și alți fotografi, au început să-și refacă atelierele: să angajeze personal, să-și refacă stocul de materiale, să-și reconstituie clientela. În februarie 1945, de pildă, atelierul *Foto Aurora* (vechiul atelier *Michelangelo*, care, după moartea fotografului Goldstein, se afla în proprietatea lui Popper Imre) dădea anunț pentru angajarea unei tinere fete ca ajutor de fotograf și retușor<sup>13</sup>. La vremea aceea, în Oradea se făcea simțită o puternică penurie de articole fotografice. În presă apăreau adesea anunțuri de genul «*cumpăr orice fel de articole fotografice la preț bun*»<sup>14</sup>.

În anii 1945–1947 atelierele fotografice au luptat din greu pentru a-și constitui o clientelă stabilă, din rândul unei populații sărăcite și bulversate de urmările războiului și de confruntarea tot mai dură cu realitățile comunismului stalinist. Unele ateliere, cum era cunoscutul *Foto Royal*, situat în plin centrul orașului, s-au adaptat rapid. *Foto Royal* a lucrat masiv din toamna lui 1944 și până în primăvara lui 1945, pentru Comandamentul Militar Sovietic și în general pentru militarii sovietici staționați în zonă.

Concurența între ateliere era puternică. În perioada 1945–1950 au funcționat în Oradea peste 40 de ateliere fotografice, dintre care circa 75% erau firme inexistente înainte de 1945. Dintre cele vechi, care au continuat să activeze și după 1945, amintim atelierele *Angelo*, *Foto Aurora*, *Fotorevü*, *Friedmann*, *Gáspár foto*, *Lénics Géza*, *Gyulai József* etc.

După reînstalarea administrației civile românești s-a înregistrat un fenomen masiv de înmatriculări și re-înmatriculări de firme. Nu toate au rezistat însă în timp, numărul firmelor efemere fiind destul de mare. Asistăm în același timp și la «sovietizarea» denumirilor. Un exemplu: modestul atelier de mărit fotografii al

<sup>9</sup> ANB, fond 65, dos. 13/151, f. 8.

<sup>10</sup> *Compass* 1947, p. 90, 123.

<sup>11</sup> În cadrul Secției Juridice a Comitetului Democratic Evreiesc fusese constituit în anii 1945–1946 un «comitet pentru mobilier», în conducerea căruia se afla și Alexandru Kohn. Acest comitet înființase, la rândul său, o «gardă de detectivi», care avea sarcina de a căuta și identifica averea mobilă a evreilor orădeni deportați (Mózes 1995, p. 254).

<sup>12</sup> ANB, fond 65, dos. 13/120, f. 2–3.

<sup>13</sup> *Ú.É.*, 1945, 9 februarie, p. 4.

<sup>14</sup> *Ibidem*, 1 februarie, p. 2.

lui Nicolae Berkovits, din str. Vișinski [azi str. Mareșal Ion Antonescu] nr. 10 se numea nici mai mult nici mai puțin decât *Volga*<sup>15</sup>.

Câteva dintre vechile ateliere și-au schimbat doar proprietarul. Așa de pildă, vechiul atelier din actuala Piață Regele Ferdinand nr. 2 [clădire azi demolată, aflată aproximativ pe locul actualului sediu *Tarom*] s-a aflat între 1945–1950 în proprietatea Clarei Varga, sub firma *Foto-Arta*<sup>16</sup>. Un alt vechi atelier, cel de pe strada Kapucinus [actuala str. General Traian Moșoiu] nr. 5 a trecut în proprietatea firmei *Nova Foto*, specializată în fotografii de copii<sup>17</sup>.

Odată cu schimbarea proprietarului, în unele cazuri se schimba și profilul, trecându-se în general la măriri de fotografii și, în cel mai bun caz și la prelucrarea vechilor clișee păstrate în atelierul preluat. Este cazul atelierului *Foto Erica* din Bld. Regele Ferdinand [actuala str. Republicii] nr. 25<sup>18</sup>, dar și al vechiului atelier Róna, preluat de Kohn, care a devenit atelier de mărit fotografii și magazin de articole fotografice<sup>19</sup>.

Trebuie să menționăm că, dintre numeroasele firme înregistrate după 1945, unele efemere, după cum am amintit, multe s-au ocupat doar cu mărirea de fotografii, ocupație considerată la ora aceea mai rentabilă decât fotografia propriu-zisă.

În această perioadă, pentru a-și completa veniturile, fotografii practicaau mult deplasarea la domiciliul clientului pentru imortalizarea diferitelor evenimente familiale, în special a nunților. Acest lucru îl practica, de pildă, atelierul *Foto Studio* în 1947<sup>20</sup>. În același timp, măritorii de fotografii încercau să-și reconstituie vechea rețea de agenți care se deplasau în provincie după comenzi<sup>21</sup>. Pentru atragerea clientelei, fotografii practicaau reduceri de prețuri pentru anumite categorii: foști prizonieri, evrei reveniți din lagăr etc.<sup>22</sup>. Fotografii cunoscuți aveau grijă să-și anunțe clientela în cazul schimbării locului de muncă<sup>23</sup>.

Încercarea fotografiilor de a se adapta noilor realități este ilustrată și de organizarea lor într-un sindicat<sup>24</sup> – *Sindicatul Meseriașilor Patroni Fotografi*, aparținător de Comisia Locală a Sindicatelor Meseriașilor Patroni din Oradea. Președintele sindicatului era în 1947 Gyulai József, al cărui atelier se afla pe str. Eroul Necunoscut nr. 2 [Clădirea nu mai există, fiind demolată în anii '80], iar secretar – Maurițiu Feldheim, patronul atelierului *Foto Erica*.

În paralel s-a organizat, din inițiativă centrală, și Sindicatul lucrătorilor din atelierele fotografice (fotografi, retușori, laboranți, calfe etc.). În acest scop a fost trimis, în toamna anului 1945, de la București, un delegat – fotografa Klein Ilona. Noul sindicat a fost afiliat la Sindicatul lucrătorilor din ramura metalurgie-chimie, cu sediul în clădirea Căminului Muncitoresc. Fotografii își aveau reprezentanții lor

<sup>15</sup> ANB, *fond 65*, registru 39, litera B, poz. 77.

<sup>16</sup> *Ibidem*, litera V, poz. 7; ANO, *fond Cons. Prov.*

<sup>17</sup> *Népakarat*, 1945, 9 decembrie, p. 5.

<sup>18</sup> *Ú.É.* 1945, 1 februarie, p. 2.

<sup>19</sup> *Compass* 1947, p. 124.

<sup>20</sup> *Ibidem*, p. 64.

<sup>21</sup> *Ú.É.*, 1945, 1 februarie, p. 2.

<sup>22</sup> *V.P.*, 1945, 27 noiembrie, p. 4.

<sup>23</sup> *Népakarat*, 1945, 11 decembrie, p. 4.

<sup>24</sup> *Compass*, 1947, p. 50.

în comitetul de conducere al acestui sindicat de ramură. Este vorba de Balogh Ilona și Bereczki László, acesta din urmă cu funcția de secretar. În acești primi ani ai existenței sale, sindicatul fotografilor a militat, de pildă, pentru organizarea unui economat propriu și pentru obținerea unui așa-zis «ajutor de iarnă»<sup>25</sup> pentru lucrători<sup>26</sup>.

Expozițiile de fotografie artistică organizate în acești ani s-au adaptat și ele, vrând-nevrând, noilor «cerințe» socialiste. În 1949, de pildă, fotograficul Nicolae Friedmann organiza o astfel de expoziție, care surprindea «*scene și momente din activitatea fruntașilor din câmpul muncii*», protagoniștii fiind muncitori de la fabrica *Înfrățirea* din Oradea, Fabrica de Sticlă din Pădurea Neagră și Fabrica *Refractar* din Aleșd<sup>27</sup>.

Un alt fenomen care s-a înregistrat în această perioadă a fost migrarea fotografilor spre presă sau spre domeniul artelor vizuale. Putem lega acest fenomen, mai pregnant începând din 1949, și de înaintarea insidioasă a procesului de cooperativizare. Așa au plecat în calitate de fotoreporteri la ziarele locale fotografii Popper Imre și Bereczki László.

Câțiva fotografi au plecat la București, angajându-se în structuri centrale din domeniul culturii și artelor vizuale. Nicolae Friedmann s-a angajat astfel în 1950 la Comitetul pentru Așezăminte Culturale – Direcția pentru propagandă vizuală. Andrei Fehér, proprietarul atelierului *Fotofilm*, plecat la București tot în jurul anului 1950, s-a angajat în Centrala Filmului, devenind operator de cinema și lucrând în studiourile cinematografice de la Buftea<sup>28</sup>. Fehér a evoluat multă vreme și în anturajul imediat al lui Gh. Gheorghiu-Dej.

În cursul anilor 1949–1950, atelierele fotografice orădene au fost, treptat, înregimentate în sistemul cooperației socialiste. A fost un proces insidios, fără aparență de constrângere, dar în cursul căruia fotografii particulari au abdicat, volens-nolens, sub presiuni de ordin economic mai ales, intrând pe rând în cooperativa *Prestarea*.

În concluzie, fotografii orădeni reprezintă, desigur, un segment foarte îngust al populației orașului Oradea. O trecere în revistă a situației și evoluției lor în primii ani ai epocii staliniste credem însă că nu este lipsită de interes, contribuind la nuanțarea imaginii, din ce în ce mai complete, pe care cercetarea istorică actuală începe să ne-o ofere în legătură cu această perioadă.

<sup>25</sup> Ajutorul de iarnă consta într-o sumă de bani, echivalentul a circa un salariu, care se acorda în preajma sărbătorilor Crăciunului.

<sup>26</sup> Informații prețioase în legătură cu sindicatul lucrătorilor ne-a oferit, cu multă amabilitate, d-na Eidlitz-Balogh Ilona.

<sup>27</sup> *Crișana*, 1949, nr. 155 (6 iulie), p. 2.

<sup>28</sup> A luat chiar un premiu de stat ca operator-șef de imagine pentru filmul *Darclée*.

## Photographes d'Oradea pendant les premières années de l'époque stalinienne (1945–1950)

### Résumé

La fin de la deuxième guerre mondiale a signifié pour Oradea, ainsi que pour l'entière partie du Nord-Ouest de la Transylvanie, le retour dans les cadres de l'État roumain. Les photographes d'Oradea, avec toute la population de la ville, à peine sauvés des rigueurs de la guerre, commencèrent à être confrontés aux nouvelles réalités, promues d'abord par l'administration militaire soviétique, puis par l'administration civile roumaine de provenance communiste stalinienne.

Les photographes juifs qui ont eu la chance de survivre et de revenir des camps de concentration, ou, dans certains cas, leurs parents survivants, commencèrent à faire des démarches en vue de récupérer les locaux d'atelier. La plupart des procès ont eu lieu pendant les années 1946–1947 et se sont généralement soldés par la récupération de l'atelier en faveur de l'ancien propriétaire.

A cette époque bouleversée et souvent trouble, de rétablissement de la propriété après le retour dans les cadres de l'État roumain, il y avait des cas où, profitant d'une position administrative ou politique privilégiée, certaines personnes se sont adjugé le droit d'utiliser les ateliers photographiques.

A partir de 1945, les photographes juifs revenus de la déportation, et les autres photographes aussi, se sont mis à refaire leurs ateliers: à engager du personnel, à refaire leur stock de matériaux, à reconstituer leur clientèle. A l'époque, on ressentait à Oradea une forte pénurie d'articles photo. On pouvait lire dans les journaux des annonces du genre «*j'achète n'importe quelle sorte d'articles photo à bon prix*». Pendant les années 1945–1947, les ateliers photographiques ont lutté à grande peine pour se constituer une clientèle stable à partir d'une population appauvrie et bouleversée par les conséquences de la guerre et par la confrontation de plus en plus dure avec les réalités du communisme stalinien. La concurrence était dure. Entre 1945–1950 ont fonctionné à Oradea plus de 40 ateliers photographiques, dont environ 75% étaient des firmes inexistantes avant 1945. Quant aux anciens ateliers qui ont continué à fonctionner après 1945, on mentionne *Angelo, Foto Aurora, Fotorevü, Friedmann, Gáspár foto, Lénics Géza, Gyulai József* etc.

Après la réinstallation de l'administration civile roumaine, on observe un ample phénomène d'enregistrements et réenregistrements de firmes. Elles n'ont pas toutes résisté à la longue, les sociétés éphémères étant assez nombreuses. Quelques anciens ateliers ont changé seulement de propriétaire. Beaucoup de sociétés enregistrées après 1945 pratiquaient seulement l'agrandissement des photographies.

A cette époque, les photographes pratiquaient beaucoup le déplacement au domicile du client pour immortaliser divers événements familiaux, surtout les noces.

La tentative de s'adapter aux nouvelles réalités est illustrée aussi par l'organisation des photographes dans un syndicat – *le Syndicat des Maîtres Patrons Photographes*, appartenant à la Commission Locale des Syndicats des Maîtres Patrons d'Oradea. Parallèlement et par initiative centrale, on a organisé *le Syndicat des travailleurs* des ateliers photographiques – photographes, retoucheurs, laborantins, compagnons. Le nouveau syndicat fut affilié au Syndicat des travailleurs de la branche métallurgie-chimie.

Même les expositions de photographie artistique organisées à l'époque se sont adaptées, de gré ou de force, aux nouvelles «exigences» socialistes.

Un autre phénomène enregistré à cette époque fut la migration des photographes dans la presse ou dans le domaine des arts visuels.

Aux cours des années 1949–1950, les ateliers photographiques d'Oradea furent, graduellement et forcément enrégimentés dans le système de la coopération socialiste. Ce fut un procès insidieux, sans apparence de contrainte, mais au cours duquel les photographes patrons ont abdiqué bon gré mal gré, sous pressions d'ordre économique surtout, s'enrôlant l'un après l'autre dans la coopérative *Prestarea*.



Fig. 1. FAȚADA SEDIULUI COMITETULUI DEMOCRATIC EVREIESC DIN ORADEA,  
1 mai 1945, atelier Fotorevü, 9×14 cm  
© Muzeul Țării Crișurilor – Oradea, Secția de Istorie, nr. inv. 4597  
FAÇADE DU SIEGE DU COMITÉ DÉMOCRATIQUE JUIF D'ORADEA





Fig. 2 FOTOGRAFIE DE NUNTĂ

Circa 1945, atelier *Foto Royal*, 8,5 × 13,5 cm

© Muzeul Țării Crișurilor, Secția de Istorie, nr.inv. 8158/18

PHOTOGRAPHIE DE NOCE

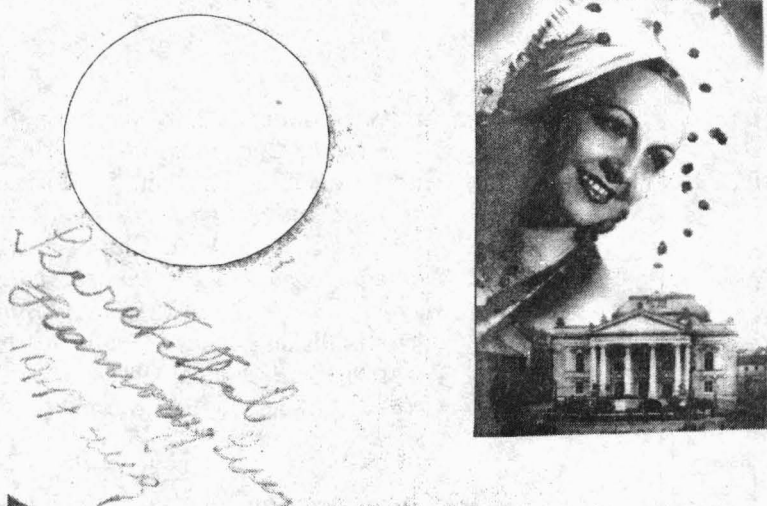


Fig. 3. PORTRETUL ACTRIȚEI HÁMORY JULIA

august 1947, atelier *Balogh foto*, 4,3 × 6 cm

© Muzeul Țării Crișurilor – Oradea, Secția de Istorie, nr. inv. 8158/17

PORTRAIT DE L'ACTRICE HÁMORY JULIA



Fig. 3a. Verso-ul fotografiei, cu marca atelierului  
Verso de la photographie, avec la marque de l'atelier

### Referințe bibliografice

- ANB, *fond 65* = Arhivele Naționale, Direcția Bihor, *fond 65*  
– *Camera de Comerț și Industrie*, Inv. 95
- Bodea, Suciu, Pușcaș 1988 = Gh. I. Bodea, V. T. Suciu, I. I. Pușcaș, *Administrația militară horthystă în nord-vestul României*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1988
- Compass* 1947 = *Compass comercial. Indicatorul industrial și comercial din Oradea și județul Bihor*, redactor Ladislau Lukács, «Grafica» – Institut de arte grafice, Oradea, 1947
- Crișana* = *Crișana*, Oradea, I, 1946 și urm.
- Népakarat* = *Népakarat*, Oradea, I, 1945 și urm.
- Ű.E.* = *Űj Élet*, Oradea, I, 1945 și urm.
- V.P.* = *Voința Poporului*, Oradea, I, 1945 și urm.

## ANUL 1848–1849 ÎN BIHOR. CONTRIBUȚII DOCUMENTARE

de

Blaga Mihoc

În istorie noi, românii, am avut întotdeauna noroc, spuneau unii dintre politicieni. Celebrul și intransigentul observator Petru Carp era unul dintre aceștia și el se referea la înfăptuirea, prin „recul“, a Unirii de la 1918, chiar pierzând războiul, dar favorizați de augurii unui noroc uriaș. La 1848–1849 tot norocoși am fost, căci ne-am aliat cu partea cea mai *tare*, deși ne-am bucurat și de realizările celei mai *slabe*. Mai slabe, e, însă, un fel de a spune, pentru că dacă Austria n-ar fi primit ajutorul Rusiei, așa cum scriu *in coram* istoricii, nu e sigur că ea nu „și-ar fi dat sufletul“. Câștigul a fost al Austriei și prin aceasta au avut, până la un punct, de câștigat câteceva și românii; pentru puțină vreme, după cum se știe, căci imponderabilele istoriei le-au fost nefavorabile și..., în sfârșit!

În timpul revoluției de la 1848–1849, însă, sub stăpânirea ungurească, instaurată prin victoriile *bemiano-kosuthiste*, director al școlilor românești din Ungaria a fost numit canonicul greco-catolic din Oradea și viitorul episcop de după Vasile Erdelyi, Iosif Papp Szilágyi (Iosif Pop Sălăgeanu). De fapt I. Papp Szilágyi a ocupat această funcție îndată după moartea lui Ioan Corneli, în mod provizoriu, numirea sa fiind făcută definitiv la începutul lunii noiembrie 1848. La numai o săptămână după numire, adică la 8 noiembrie 1848, încântat de aceasta, distinsul canonic și patriot trimitea conaționalilor săi o circulară, redactată așa cum pretindeau *comandamentele „înnoitoare“* ale revoluției ungurești, în limba oficială a statului maghiar, adică în ungurește. Le vorbește învățătorilor din școlile confesionale românești aflate în mediul rural, arătându-le că ei sunt educatorii poporului din care provin și că prin munca lor, contribuie la împlinirea unui scop sfânt, la dezvoltarea forței morale a națiunii și, prin aceasta, la asigurarea gloriei și bunăstării ei. El considera că dezvoltarea moralității sociale se conjugă cu înflorirea științelor și că învățătorii pregătesc, de la o vârstă fragedă, pe cei care le profesează. Influențat de valurile de declarații ale liberalilor maghiari, aduși de revoluție la guvernare, Iosif Papp Szilágyi se face interpretul intențiilor afișate de aceștia, și le spune învățătorilor români că au o profesiune nobilă, pe care „Patria“ o va recompensa așa cum trebuie. „Dacă veți răspunde *Patriei* veți fi sigur recompensați“, spune Szilágyi, și apoi continuă, într-un ton care frizează demagogia: „dărui-ți-vă talentul nobilului țel al profesiei voastre,

astfel ca să puteți beneficia și voi de roadele bogate ale muncii voastre<sup>1</sup>. Vorbește apoi, despre pericolele prin care trece *Patria* – războiul aducător de neliniște și tulburare, manifestându-și convingerea că „*odată înșeninată bolta Patriei, acum acoperită de nori*” ea va recunoaște meritul celor ce s-au ocupat cu educarea neamului lor. Szilágyi exmitea aici o deșartă speranță, căci din nefericire tocmai aceste lucruri nu înțelegeau conducătorii maghiari să le respecte. El propune, apoi, câteva principii de strategie comportamentală, cum ar fi necesitatea ca învățătorii să câștige încrederea și aprecierea părinților, pentru ca școala să fie pururea frecventată, și subordonarea totală a lor față de preoți.

„Mergeți, deci, din casă în casă, scrie Szilágyi și oferiți-vă serviciile părinților, câștigați inimile copiilor, astfel ca aceștia să nu poată fi ținuti departe de școală<sup>2</sup>. Învățătorii care nu-i atrag pe școlari să frecventeze școala și aceia care nu colaborează cu preoții, vor fi destituiți, mai spune I. Papp Szilágyi. Această primă circulară era numai un început; el a fost urmat de un șir de inspecții pe teren, iar în anul următor de alte câteva cuprinzătoare circulare.

Astfel la 5 februarie 1849 bunul și întreprinzătorul canonic *exhorta* o extrem de interesantă circulară către preoții și protopopii români din diecezele Oradea și Muncaci, cu privire la necesitatea sprijinirii școlilor sătești confesionale mai vechi și a deschiderii altora noi, în care fiii neamului său să se lumineze, să se *cărturărească* (vezi anexa 1). Insinuantul canonic apelează la latura sentimental-națională: el vizează deșteptarea neamului său din letargia soporifică de veacuri, socotind că acest gest este cerut de noblețea și gloria *divilor* străbuni și, la urma urmelor de înșăși firea omenească, dezcopciată din cadrul existenței biologice. El înșiră, apoi, componentele cadru, create desigur de înnoirile aduse de revoluție, când țărani au fost eliberați din iobăgie și *improprietăriți* pe pământurile lor, când *tisturile* și titlurile de noblețe au fost desființate, fiecare fiu al țării putând accesa orice funcție, orice rang, după firea și capacitatea proprie.

*Biraele și diregătorii* satelor românești sunt îndemnați să sprijine întemeierea și susținerea școlilor, prin eforturi economice obștești potrivite, să tocmească învățători pregătiți în recent deschisa Preparandie orădeană, cu plată după muncă și pregătire, așa cum plătesc *boarii* și *ciurdarii* comunali, superați desigur, aceștia din urmă de cei dintâi, prin aportul superior la interesul comunitar local și, la dimensiuni generale, la cel al neamului românesc.

Se pun, apoi, la bătaie principii de *Aufklärung* austriac, emițându-se considerații despre cecitatea celor neștiutori de carte și, invers, despre însemnătatea instrucției de masă, prin școlile sătești. Înaltul demnitar știe să apeleze la exemple biblice, pentru a arăta că grija omului față de progeniturile sale, este plăcută lui Dumnezeu, și că de educația lor va da seamă în fața acestuia. El viza, astfel, ideea că îndumnezeirea omului, cerută și promovată de religia creștină, începe cu educația fiilor de către părinți. De aceea, niciun motiv, fie el și de natură *obiectivă*, cum ar fi

<sup>1</sup> Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Părohia greco-catolică Petrani*, Dos 1. f. 147.

<sup>2</sup> *Ibidem*.

lipsurile materiale (hrană, haine, etc.) nu-i absolvă pe cei care nu se ocupă de învățătura copiilor lor în fața judecății lui Dumnezeu, *iubitor* de oameni învățați, ascultători și credincioși. I. Papp Szilágyi vedea, astfel, asemenea mai târziu lui Eminescu, dincolo de simpla însușire de cunoștințe, și componenta formării sufletești a copiilor, realizată tot în școlile satești, prin convergența dintre acțiunea învățătorilor, preoților și a altor factori mai mult sau mai puțin aleatorii<sup>3</sup>.

Consistentă circulară era însoțită de o scurtă notă, unde se glosează pe tema romantică a menirii intelectualității în contextul resurecției naționale și, în sens mai restrâns, a rolului acesteia de a populariza deschiderea preparandiei de învățători din Oradea și indirect de a se îngriji de recrutarea, pentru ea, a unor *studenți*.

Evenimentele politice s-au succedat, apoi, în ordinea știută, așa cum o prezintă între alții, George Barițiu, Silviu Dragomir, Cornelia Bodea, Liviu Maior și Aurel Vaida,<sup>4</sup> terminându-se totul cu înfrângerea armatelor bemiano-kosuthiste. Până atunci, însă, este cert că influența acțiunilor sedicioase se făcea resimțită pretutindeni în teritoriul diecezei greco-catolice de Oradea. *Intelectualitatea* din mediul rural, acompaniată și de unii dintre fruntașii săteni, devenise uzoara insigniferă a unei mode vestimentare, împrumutată, se pare, de la revoluționarii maghiari; ea includea purtarea de însemne pe fracuri, *căputuri*, cocarde, ținte și steaguri roșii, așa cum le descrie, pe alte meleaguri celebrul colonel Locusteanu, în numai puțin celebrele sale amintiri<sup>5</sup>.

Din aceste motive, în 20 august 1849, la câteva zile după capitularea de la Șiria, adică după înfrângerea armatei maghiare kosuthiste de către ruși și austrieci, episcopul Vasile Erdelyi se grăbea să trimită o circulară către preoții și enoriașii episcopiei sale. „După ce cu ajutorul lui Dumnezeu Preaînălțatul Împărat, liniștind pretutindeni mișcările revoluționare au statornicit pace în Țară, în urmarea prea înaltei porunci, Vă îndatorez în Cristos frați și fii – sub cea mai strânsă răspundere, ca îndată toate semnele asupraitei revoluții pe cocarde, fasii (steaguri n.n.) roșii, ținte pantaloni, frac, căput, pălării ministeriale ș.a. să le lăpădați, și precum și până acuma mai de multe ori v-am îndatorit, nimeni să nu îndrăznească, ca preot în alte veșminte a se arăta, sau înaintea mea sau în orașe sau în locuri și adunări mai luminoase, decât numai în reverendă, care singură este cuviincios veșmânt statului acestuia

<sup>3</sup> Un scurt fragment din această circulară a fost publicat în lucrarea *Maramureșul și Unirea* (1918), scrisă de Dr. Trofin Hăgan, Ioan S. Mureșan, Valeriu Achim și Vasile Căpâlnen, tipărit de Muzeul Județean Maramureș, în Baia Mare, 1968, (p. 129–130); Direcția Generală Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Parohia greco-catolică Petrani*, Dos 1, f. 148–149.

<sup>4</sup> Vezi George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, volumul II, Ediția a II-a, Brașov, 1994, 837 p.; Virgil Popescu-Râmniceanu, *Istoria Mișcării Românești din Ardeal în anii 1848–1849*, București, Editura librăriei Stănculescu, 1919, 311 p.; Silviu Dragomir, *Studii privitoare la revoluția românilor din Transilvania, în anii 1848–1849*, volumele I, II, III și V; Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, Editura științifică și enciclopedică, volumele I, II, București, 1982, 1274 p.; Liviu Maior, *1848–1849: Români și unguri în revoluție*, Editura Enciclopedică, București, 1998, 416 p.; Aurel Vaida *Revoluția de la 1848–1849 în nordul Transilvaniei*, Editura Academiei Române, București 1998, 411 p.

<sup>5</sup> Amintirile colonelului Locusteanu publicate și adnotate de Radu Crutcescu, cu un comentariu de Ioan C. Filitti, București, 1933.

înalt“ se scria în circulară, și mai departe: „Apoi să vă feriți de toți amăgitorii, de toate hulele și vorbe vătămătoare împotriva preainălțatului nostru Împărat și Crai, altminterle tot cel ce va călca orânduiala aceasta de grabă și greu se va pedepsi, învățând una și poporeni voștri că zisele semne spre cea mai mare luare de samă va fi, fără nici o întârziere jos să le pună, arătându-se și fiind în toate cei mai ascultători și aplecați supuși și fii prea înalt Împăratului nostru Francisc Iosif, numai așa putem aștepta binecuvântarea de la preabunul Dumnezeu și fericire de la cei mai mari“<sup>6</sup>.

Era această circulară și o dispoziție de curmare a unei mode a unui *lux* nonconformist, adus de valurile ideologiei noi, pașoptiste, adoptate prea lesne, precum se vede, de preoțimea română, sensibilă și în acest sector habitual la noutate, la *înoire*. Și dacă tot vorbim de *înoire* să mai arătăm că tot nou era și suflul *dezuniversalizării* limbii oficiale a imperiului, firește în detrimentul latinei, germanei și maghiarei, uzitate până atunci în Transilvania. Mai permisiv ca înaintașii săi, tânărul monarh austriac, trecut prin experiența, cel puțin jenantă, a insucceselor în confruntarea cu națiunile imperiului său, se *îndură* să permită supușilor săi folosirea limbii materne în corespondența cu oficialitățile, drept pentru care, același episcop pomenit mai sus, emitea și în acest sens o circulară (10 septembrie 1849), grăbindu-se să-și informeze fiii sufletești despre amintita și *preagrațioasa* îngăduință împăratească, nu înainte de a fi dat una de liniștire a spiritelor (14 august 1849), trecând în revistă, în limbajul său profetico-premonitoriu, ceea ce de fapt se întâmplase, încercările de răsturnare a orânduielilor prin acte de violență<sup>7</sup>. (Vezi Anexa 2).

Dincolo de farmecul limbajului de epocă, încălțit, totuși și greu receptabil pentru celeritatea lectorului neexperimentat, instruit cel mai adesea prin studiul publicațiilor periodice, actele emise de cele două fețe bisericești, unul episcop și celălalt *director* de școli românești, vădesc în aceștia niște spirite echilibrate, gata să folosească orice posibilitate pentru a servi interesele lor naționale. Cei doi ajunseră la convingerea că *rigorile* revoluției maghiare, prin libertinajul lor iregular, dislocaseră echilibrul ambianței ordonatoare în care se mișca instituția eclezială în general, și că efectele acestei acțiuni se puteau revărsa, cu mai multă putere asupra bisericii românești, cunoscută prin propensiunea cezaro-crăiască a frunțașilor săi. Molcom și obedient episcopul român știa să-și *plece grumazul* în fața unei realități născute din împrejurări sedicioase, fără a abdica de la postura de „*servitor*“ al cauzei propriului popor, având de partea sa și sprijinul lui Iosif Papp Szilágyi care, așa cum am spus, îl va urma în scaunul episcopesc orădean.

Până atunci, însă, acesta din urmă revine și el, tot din postura de director al școlilor românești din imperiu, la 26 septembrie 1849, deci la mai bine de o lună după înfrângerea armatelor revoluționare maghiare, cu o nouă circulară în chestiunea școlilor românești (Vezi anexa 3). Asemenea celor spuse în cea din 5 februarie 1849,

<sup>6</sup> Direcția Generală Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Parohia greco-catolică Petrani*, Dos. I, f. 151.

<sup>7</sup> *Ibidem*, f. 150–151; vezi și Iacob Radu, *Istoria diecezei române unite a Orăzii Mari 1777–1927* Oradea, Tipografia „Ateneul“, Societate Anonimă, Oradea 1932, p. 127.

în această circulară Iosif Papp Szilágyi se prevalează de vremurile înnoitoare, aduse de victoria armatelor ruso-austriece și de „recentă“ constituție austriacă, socotite de autor ca o binefacere dumnezeiască, trimisă românilor prin grația „răgulosului“ împărat Francisc Iosif I. Recuzita pentru îndemnul la deschiderea școlilor românești în mediul rural e aceeași: acestea sunt cerute de redeșteptarea naționalității române, care impune efectuarea unor preliminarilor – recenzarea copiilor de vârstă școlară, mobilizarea eforturilor materiale ale comunității din care aceștia provin, întocmirea unor liste cu necesitățile de manuale școlare, și apoi ridicarea, acolo unde acestea nu există, a unor edificii școlare potrivite.

E lesne de înțeles că înaltul dregător imperial va sprijini acțiunea preconizată, pornită, în ceea ce-l privea, și din resorturi mai intime, de ordin romantico-sentimental, ce țineau de luminismul târziu al acelei perioade, care presupunea îndemnuri activiste și neodihnă națională. „În mâna voastră, fraților“ – se arăta în circulara din 26 septembrie 1849, „e pusă starea națiunii, ca un talant de care vom răspunde lumii și lui Dumnezeu. Deci la lucru, fraților, cu toată virtutea! Avem destul timp a odihni în mormânt! Faceți ca lucrurile noastre cele bune și mulțămirea națiunii să ne petreacă în cealaltă viață“<sup>8</sup>. Pe de altă parte, întrecându-se, parcă, pe sine, episcopul Vasile Erdelyi își pregătea credincioșii pentru receptarea adevărilor amintitei constituții, prin circulare explicative către protopopii din dieceza sa. Într-una din acestea, din 20 decembrie 1849, el explică, în mod optimist, toate promisiunile împărătești, rămase mai târziu, precum se știe „literă moartă“ și apoi abolite pe față, și anume acelea că va menține independența provinciilor monarhiei, deci și aceea a Transilvaniei față de Ungaria, că va asigura bunăstarea fiecărei națiuni, întărindu-i „naționalitatea“ și cultivându-i limba, că va facilita accesul tuturor cetățenilor, fără deosebire de etnie, la toate dregătoriile statale, în funcție de pregătire și calificare, că va desființa obligațiile urbariale, adică iobăgești, („care până acuma așa de tare apasă umerele cele îngreotate a sătenilor“) și, în fine, că va acorda o „libertate dreaptă... fiecărui cuvenit“, instituind, astfel, o „adevărată frățietate în societate“ (vezi anexa 4). Cerea, apoi, ca aceste promisiuni să fie popularizate de către preoți duminica la slujbă, deci de la amvon. Indirect aceasta însemna un îndemn pentru preoțime de a face politică, și anume cea „oficială“, a „Casei Austriei“, cum se exprima episcopul<sup>9</sup>. Poate că preoții din subordinea sa au luat ordinul sau „dojana“ părintească *stricto-sensu*, și vor fi depășit, în lunile care au urmat, măsura, căci peste doar șase luni, la 19 iunie 1850, episcopul revenea cu o nouă circulară, de astă dată restrictivă. Acum el își îndemna supușii să nu mai întreprindă „niceuna publicare politică din Cathedră (amvon n.n.) în Sănteale Beserici“, precizând că toate „trebile civile“ vor fi făcute publice, adică aduse la cunoștința enoriașilor, numai după oficierea serviciului religios, în afara bisericii și în fața autorităților publice<sup>10</sup> (vezi anexa 5). Această „petulanță“ episcopescă, atâta câtă rezultă din gesturile contradictorii ale lui Vasile Erdelyi, îi va fi făcut pe unii dintre conaționalii săi să nu aibă deplină

<sup>8</sup> Ibidem, *Fond Protopopiatul greco-catolic Beiuș*, Dos. 13, f. 46.

<sup>9</sup> Ibidem, f. 37.

<sup>10</sup> Ibidem, *Fond Parohia greco-catolică Petrani*, Dos 1, f. 157.



încredere în el. Mediile religioase ca și cele oficiale politice puteau să-l suspicioneze acum de infidelitate față de interesele enoriașilor pe care-i păstorea, și față de dinastia austriacă, de vreme ce pe timpul revoluției manifestase o oarecare obediență față de guvernul kosuthist.

Această atitudine era, însă, explicabilă, într-un teritoriu unde derularea evenimentelor o impuneau, dacă se dorea salvarea a însăși statutului episcopesc și a averilor de care dispunea episcopia, atât de utile pentru înfăptuirea marilor activități național-caritabile.

Spre a înlătura orice bănuială asupra parcursului activității sale arhieresti, de acum trecut de un deceniu, episcopul orădean cerea protopopilor și preoților din subordinea sa, la 6 noiembrie 1849, printr-o nouă și amplă circulară, să-i trimită un „testimoniu în limba latină“, din care să rezulte că pe timpul revoluției maghiare el a fost tot timpul credincios monarhiei legitime a imperiului<sup>11</sup> (vezi anexa 6). Pentru a obține „testimoniul“ el arată că numai silit de împrejurări a vestit enoriașilor săi poruncile și „rânduielele“ guvernului unguresc, căutând să salveze ce se mai putea salva în dieceza sa, într-o vreme în care în alte părți bisericile românești erau devastate, iar preoții judecați sumar și spânzurați. De asemenea, mai arată Erdelyi, el și-a îndemnat mereu fiii sufletești să respecte monarhia „legiuită“, oprind popularizarea, de la amvonul bisericilor din episcopia sa, a unirii Transilvaniei cu Ungaria, înfăptuită de kosuthiști, precum și alte măsuri antidinastice luate de aceștia.

Loialitatea românilor față de monarhie, se scrie în circulara episcopului orădean, s-a manifestat prin faptul că în nici o parohie a diecezei de Oradea Mare n-au avut loc acțiuni antidinastice și chiar dacă s-au popularizat unele măsuri ale guvernului maghiar, s-a cerut mereu enoriașilor să rămână fideli monarhului legitim al Imperiului. Și pentru că am pomenit de popularizarea unor dispoziții ale guvernului maghiar, să amintim una dintre acestea. Ea a fost făcută printr-o circulară a Episcopiei greco-catolice de Oradea, emisă în limba maghiară, la 1 iunie 1848 de către vicarul episcopesc, canonicul Ioan Boia. În aceasta se vorbește despre necesitatea catehizării tineretului de către preoți, în scopul îmbunătățirii generale a stării morale a societății, precizându-se că „până când societatea va reuși să rezolve problema școlii, construind locașuri în care să se studieze, în sarcina și în scopul domniilor voastre (a preoților n.n.) cade educarea tineretului în spirit religios“<sup>12</sup>. Scurta circulară a lui Ioan Boia era însoțită de o copie, tot în limba maghiară, a unei dispoziții a Ministerului de interne din guvernul lui Kossuth, emisă la 20 mai 1848. Acesta din urmă, așa cum rezultă din dispoziție, părea în acel moment stăpân pe situație și dornic de liniștire a sediziozităților, pentru a-și putea consolida opera reformistă și a integra în molohul „statului național maghiar“ teritoriile alipite Ungariei.

Mai rezultă, din acea dispoziție, că guvernul maghiar viza constituirea unei armate de tip napoleonian, capabilă să se susțină *pe sine și prin sine*, în fapt să fie întreținută de către cei pe teritoriul cărora se disloca, atunci când se iveau tulburări sociale. Dar ostașii armatei maghiare, spre deosebire de cei a lui Napoleon, care

<sup>11</sup> Ibidem, *Fond Protopopiatul greco-catolic Beiuș*, Dos. 13, f. 63.

<sup>12</sup> Ibidem, *Fond Parohia greco-catolică Petrani*, Dos. 1, f. 143.

operau în țări străine, urmau să-și afle întrebuințare împotriva propriilor concetățeni, obligați să-i hrănească și să-i echipeze, așa cum „sunau“ prevederile dispoziției mai sus amintite, trimise ierarhilor români spre a o populariza de la *amvon*.

„Instruirea armatei necesită cheltuieli mari“, se arată în dispoziția amintită. „Acestea sporesc considerabil dacă, din motive de disciplină, se justifică mutarea soldaților dintr-un loc în altul. Obligația guvernului este pe de o parte de a scuti populația civilă de suportarea unor asemenea poveri, iar pe de altă parte a face simțită greutatea pedepsei nu numai de cei care au contravenit legii, ci și de către aceia care trebuiau să vegheze la respectarea ei, știut fiind faptul că a veghea liniștea publică și a întreține starea de curaj și vitejie este o datorie sfântă a fiecărui patriot.“ În consecință „se arată în dispoziția Ministerului de interne,“ dispun următoarele:

1. Cheltuielile legate de hrana, transportul și solda soldaților din rândul trupelor însărcinate cu restabilirea liniștii publice sunt suportate de cei găsiți vinovați și condamnați conform legilor în vigoare.

2. În caz că avutul acestora nu acoperă cheltuielile sus amintite, și din cercetări reiese că faptele vinovatului ar fi putut fi oprite de opinia publică, de populația localității, dar acest lucru nu s-a realizat datorită lipsei de conducere a acesteia din urmă, atunci suma rămasă neacoperită de averea vinovatului, va fi suportată de toți cetățenii localității.

Încazuri de felul acesta sunteți obligați de a acționa conforma celor de mai sus. Acestea sunt măsuri severe, dar absolut obligatorii în situația în care se află patria noastră“, se mai spunea în dispoziție. Iar în încheiere: „În vederea evitării situațiilor de necunoaștere a dispoziției, ea se va afișa în cele mai circulate locuri publice, iar domniile voastre veți aduce de la amvon, la cunoștința enoriașilor, atât conținutul cât și necesitatea și urmările sale. Budapesta, la 20 mai 1848. Ministerul de Interne“<sup>13</sup>.

Felul în care este redactată această dispoziție vedește, dincolo de masca legalismului ei modern, intenția de a reprima orice răzvrătire împotriva măsurilor luate de guvernul kosuthist. Românii se vor ridica împotriva politicii acestuia din urmă, nemulțumiți fiind în primul rând de nerecunoașterea lor ca națiune, și apoi de unirea Transilvaniei cu Ungaria. Cele două tabere vor lupta pe viață și pe moarte între ele, iar rezultatul va fi pierderea a mii și mii de vieți omenești și distrugerea a numeroase bunuri materiale<sup>14</sup>.

<sup>13</sup> *Ibidem*.

<sup>14</sup> După aprecierea unui colaborator al revistei „Sudslaviche Zeitung“ (nr. 6 din 1850) în timpul luptelor din anii 1848–1849 au murit „40.000 de români, iar pagubele materiale ale poporului român din Transilvania ar totaliza 29.260.000 de florini. Socotind că n-a fost niciun sat românesc din Ardeal din care să nu fi fost uciși 10–12 locuitori (în Ardealul de atunci existau 2400 de sate românești n.n.) apoi pe cei căzuți în diferite lupte, care nu pot fi mai puțin de 8 până la 10, ajungem ușor la 30–40.000“. Vicecolonelul Ioan Czeecz, un român renegat, comandant din subordinea generalului Iosif Bem, arată, de asemenea, că „răscoala românilor a costat Ardealul 300 de sate arse, 12 orașe distruse, 40.000 de valahi morți; au murit probabil“, mai adaugă Czeecz, „cam tot atâția unguri“ (V. Popescu-Râmniceanu, *Istoria mișcării românești din Ardeal în anii 1848 și 1849, după Părți alese din istoria Transilvaniei de George Barițiu*, București 1919, p. 41; Blaga Mihoc, *Insinuarea falsului istoriografic*, Biblioteca revistei Familia, Oradea, 1996, p. 97).

## ANEXA 1

Onoraților în Cristos Frați, Protopopilor și parohiilor românești a Diecezei Oradiei Mari și Muncaciului, care se cuprind în districtul literal al Oradiei.

Precum v-am făcut fiduінță (încredințare n.n.) prin circulariul mai dinainte, cuvântul către poporul român spre ființarea și înflorirea școlilor românești, aci % alăturat, vi-l trimit; dea Dumnezeu ca cuvântul acest îndemnător să aducă doritul rod, înflorirea și cinstea, ba și fericirea națiunii noastre; despre acesta cum că viitorimea mai fericită a națiunii noastre de la cultura intelectuală și morală a poporului român de tot atârnă, precum io (eu n.n.) așa cred că și frățiile voastre sunteți învinși (convinși n.n.) și cum că noi preoții, cu nimic nu putem mai bine folosi națiunii decât prin mijlocirea învățaturii scolastice: – io mi-am prepus, cu ajutorul lui Dumnezeu acest privilegiu a-l întrebuința, ca să mă pot mângâia la apusul acestei vieți, că am viețuit sângelui meu națiunei; Fraților, au sosit timpul când nu putem mai mult căuta la soarta noastră cu mânnuri împleteate, ci D-zeu, prin împrejurări, ne îndeamnă să ne fie milă de națiune și cu toată virtutea să ne apucăm de lucru, de lucru a(l) căruia rod este nesmintit, adică de educația poporului și de luminarea lui; cu aceasta au început toate națiunile fericirea sa; de aci atârnă cinstea noastră, și vrednicia de confidenția poporului, doară Dumnezeu ne va da spre acest scop mai multe mijlociri decât până acum am avut. *Preparandia* care s-a deschis în anul acesta ne dă speranța de învățatori buni; Știu bine, fraților, și împiedicările carele ne stau împotrivă, dar cu ajutorul lui D-zeu toate le vom învinge, numai împrumutată voință și statornicie trebuie; io nu mă îndoesc cum că frățiile voastre mă veți ajuta întru această întreprindere de la care și mântuirea sufletelor și înflorirea Besericii noastre atârnă. Dumnezeu să binecuvânteze începutul și darul lui să fie cu noi. Dat în Oradea Mare, în 5 febr. 1849. A Sfinților Voastre în Christos frate, Iosif Selegianu, prep. canonic și Director a (1) Școalelor românești.

Poporului român carele este în Episcopia Oradiei Mari și a Muncaciului de la Dumnezeu binecuvântare iubiților Români. Fiind întărit prin ocârmuirea Țării de Director a (1) Școalelor românești, mult mă bucur cu sufletul meu că mi-au dat bunul D-zeu cel mai bun prilej prin care Vouă, Românilor, fraților mei, Sângelui meu, și nației mele pot sluji. Și măcar o rază de lumină o ațâța în mintea voastră spre mijlocirea fericirii voastre și cinstea, și cinstea (sic?) națiunii române. Sute de ani au trecut de când neamul românesc, ca cum n-am fi noi Români de acum nepoții vestiților oarecând Roman (i), cari pentru înțelepciunea știința și virtuțile (lor) au fost cinstiți de toate limbile pământului, doarme un somn adânc și nedeșteptat se luptă cu năcazurile de toate zilele; adică românul se vede că n-are altă și mai înaltă grijă de fericire, decât să câștige hrana de toate zilele, care și dobitoarele și păsările

și toate fapăturile lui D-zeu o au; dar omul, făptura lui D-zeu cea mai aleasă, e chemat spre mai mult decât să se hrănească din zi în zi, năcăjindu-se cu greutățile zilei; mai înaltă e chemarea omului; el e zidit să cunoască adevărul, el e zidit să fie drept și cinstit și aci pre pământ, încât e cu puțință, tot mai fericit. Omul e chemat să cunoască toate, să știe toate de la Dumnezeu până la făptura cea mai de pe urmă, și să nu fie orb, ci luminat, înțelept de a întrebuița toate fapăturile lui Dumnezeu, spre a sa fericire; deșteaptă-te, dar, române! Stârnește-te din adâncul somn în care și acumai încă zaci! Înțelege cum că Dumnezeu te-au chemat pre tine la înțelepciune, știință și fericire; caută împrejur, la alte neamuri și limbi, cu care împreună locuiești pre pământul acesta, cum sunt cele mai luminate, mai învățate, pentru că sunt și mai puternice, mai fericite și mai cinstite decât tu, Române! Deșteaptă-te și înțelege că și tu ești om, asemenea ca alți oameni și ție ți-au dat Dumnezeu minte și tu poți fi luminat, învățat, înțelept, cinstit, fericit. – Numele care-l porți, „Române“, e strălucit, arată-te că ești vrednic să te numești Român, cu înțelepciune și știința cu care au strălucit strămoșii noștri – Spre acesta te îndeamnă pre tine Dumnezeu, și cu împrejurările, carele Dumnezeu le întocmește și le ocârmuiește spre deșteptarea ta, Dumnezeu au căutat din Scaunul cel înalt la mișelătatea (în sens de sărăcie n.n) ta Române! Din iobagiu te-ai făcut om slobod ca domnul; acumai tu nu-ți lucrî pământul pre seama altuia, fără pre hrana ta și casnicilor tăi; acumai nu adapi tu pământul cu sudorile cari, lucrând, curgea(u) de pre fața ta pre pământ, spre rodire altuia, fără ție; tu ești domn și stăpân pământului și averilor tale, nici dai zeciuială sau dișmă; acumai, nevinovat și neascultat, nime nu te poate judeca, pedepsi, tu toate drepturile le ai, ca măcar care domn și nemeș, sau nobil; din pruncul tău, române, poate fi Szolga-Birou, Vizișpan, Ministru, Căpitan, Oberster, General, nu-i vreo cinste în țară la care să nu se poată înălța pruncul tău, numai să fie harnic; fă-l, dar harnic, ca să fie fericit și să-și fericească neamul său. Schoală (Școală n.n), dară, să fie în tot satul, la Schoală să trimită părinții pre pruncii săi, de la șase până la doisprezece ani, că până n-a fi Schoală în tot satul românesc, până nu vor fi toți românii învățați, tot hulit și batjocorit va fi neamul nostru românesc. Pre voi vă întreb io, Biraelor și Diregătorii satelor, cât de bine v-ar prinde învățătura în purtarea diregătoriei voastre, când aveți lucru cu varmegia (cu oficialitățile de la comitat n.n.) și cu tisturile varmegiei (funcționarii comitatului n.n.), carele legile țării și sobozenia care ați dobândit după lege vă vestește, și voi trebuie să le împliniți; care dară nu vrea să fie școală în sat și să-și învețe pruncul, ăla vrea ca noi românii să fim tot orbi, neînvățați, huliți și batjocoriți, care nu vrea să fie Schoală în sat, și să-și învețe pruncii, acela-i vrășmașul neamului românesc, ăla nu vrea fericirea noastră; câtă pagubă ați putea voi înconjura dacă ați avea învățătura? Și câtă dobândă ați putea câștiga prin învățătura? Adevărat, omul cel neînvățat este orb, și urmează orbiș sfatul altuia, care dacă e viclean îl păgubește și-l duce în primejdie, de multe ori și a vieții. – Schoală, dară să fie în tot satul și toți pruncii să-i trimiteti la Școală, ca barem pruncii voștri să ajungă acea fericire, care pentru neștiință voi nici o cunoașteți! – La aceasta vă îndatorește pre voi însuși Dumnezeu, precum S. Pavel Apostol mărturisește, în cartea sa către Efeseni așa scriind „Părinților! Creșteți pruncii voștri întru învățătură, și întru frica lui Dumnezeu“ că Dumnezeu dă prunci părinților ca pre niște mângâitori scumpi, îi încredințează grijii părinților; averea cea mai scumpă

sunt pruncii în mâna părinților, că ei sunt chipul și asemănarea lui Dumnezeu, carele chip a lui Dumnezeu curat și neîntinat trebuie să-l păzească părinții, ca să poată face samă cu dânșii în ziua judecării. O, înfricoșată zi a judecării! Atunci, în acea zi când va veni Dumnezeu cu Sfinții săi îngeri pre norii Cerului ca să judece lumea, atunci vor blăstâma pruncii pe părinți și maicile sale cele necredincioase, carele numai s-au desfătat născând prunci în lume, dar de creșterea lor, de învățătura lor nimeni nu s-au grijit, fără au lăsat să crească căinește, dobitocește, fără învățatură; Nu vă apăra pre voi, în ziua aceea înfricoșată nici sărăcia, nici alte pricini carele le aduceți voi înainte, când vă apărați că dați învățatură pruncilor, și nu-i trimiteți la Școală, că dacă flămânez pruncii voștri acasă, cu acea hrană măcar cât de puțină pot petrece și în Școală, dacă pruncii voștri sunt goi, neîmbrăcați, acasă și pre uliță, oare tot cu acele hăinișoare n-ar putea petrece în casa cea caldă a Școlai? Și dacă n-au pruncii voștri cele de lipsă îmbrăcăminte, oare nu voi sunteți de vină, părinților? Cari, au pentru lene, că nu vă place lucru, au averile carele le agonisiți le prădați pre băutură și alte cheltuieli nefolositoare, și trageți pâinea și hrana pruncilor voștri, îi lăsați goi și nu vi milă de ei? O, părinți dulci și maice dulce! Aduceți-Vă aminte că vă judecă Dumnezeu – dacă ați născut prunci în lume și le-ați dat viață trupească dați-le și sufletească, că n-ați născut voi prunci în lume numai să mănânce și să se hrănească ca dobitoacele, fără să fie oameni înțelepți, învățați, liniștiți și fericiți, – dacă ați născut prunci în lume, asudați și vă grijiți mai dintâi de îmbrăcăminte, hrana pruncilor voștri, ca să poată umbla la școală și ca să crească întru învățatură și înțelepciune, spre bucuria voastră, mângâierea voastră și sprijinirea bătrânețelor voastre; așa va rămâne numele vostru cinstit și neuitat și după moarte în fiii și fiicele voastre, și vor zice toți oamenii cei buni, binecuvântat părinte, binecuvântată maică, care au născut și au crescut atâți prunci buni, care sunt păvaza și liniștea neamului nostru român.

Iubiților mei Români, io știu cum că se vor afla mulți dintre voi cari cuvintele aceste Sante le vor primi în inimile sale și aceștia vor fi oamenii cei mai înțelepți, cari sunt gata toate a le jertfi pentru învățătura pruncilor săi, pentru că știu cum că întramintirea neamul românesc nu poate fi cinstit, nu poate fi fericit, dar vor fi alții cari nu socotesc nici la fericirea pruncilor, nici le pasă de cinstea și înflorirea neamului de D-zeu, ca nici unul să fie între voi așa împetrit la inimă, dar de s-ar afla așa oameni nebăgători de samă, voi diregătorii satelor să-i strâmtoriți și cu putere ca să trimită pruncii la Școală, și să plătească plata învățătorului. – Unde sunt diregătorii harnici, acela sat are rânduială bună și înfloreste. D-zeu au dat putere în mâna voastră, Birae și Diregătorii satelor. Strângeți-Vă la casa preotului și vă sfătuiți despre întemeierea, zidirea și ținerea școlai, hotărâți plata învățătorului precum a boariului, a văcariului, că mai prețuiți sunt pruncii voștri decât dobitoacele voastre și plătiți din banii satului, cari toți împreună trebuie să-i plătească și dacă veți împlini voi datorințele voastre, grija mea va fi mai încolo ca să căpătați învățători buni, care să nu tragă plata în zadar, ci să aveți bucurie în pruncii voștri, care se vor lumina, deștepta și înțelepți, spre fericirea lor, liniștea neamului, bucuria și mângâierea voastră. Darul lui D-zeu să fie cu voi cu toți. Dat în Oradea Mare, în 5 februarie 1849. Iosif Sălăgianu, m.p. canonic și Director al Școlilor românești.

(Direcția Generală a Arhivelor Naționale, *Fond Parohia greco-catolică Petrani*, Dos. 1, f. 148–149).

## ANEXA 2

Amaților (Iubiților n.n.) în Cristos frați și fii, Deodată cu Majestatea Sa, Înalțatul împărat și rege al nostru Francisc Iosif, după înțelesul în 4-le martie an curg(ător) publicatului imperial așezământ toate în Țara aceasta locuitoare deschilinite națiuni, sub egala scutire și părtinire așezându-le, s-au îndurat a demanda (a cere n.n.) ca toți diregătorii magistrali și mai marii Comitatului plânsoarea și rugarea fieștecăruia supus în limba maicii sale a o primi, îndatoritori să se cunoască, că Președintele Comitatului Bihariei și Regescul Comisar Petru Iosa, în 1-lea (al) lunii și an(ului) curg(ător) au și publicat, vouă amaților în Cristos frați și fii, din îndemnul acel adevărat național și sincer simt de a fi îndatoriti mai vartos noi fraților a ne înainta literatura, cultiva limba, întări naționalitatea acuma recunoscută, vă las părintește îndatorindu-vă: ca pe cum voi, amaților în Cristos frați și fii protopopi și preoți toate cererile și rugările voastre de acum înainte la noi așternânde, numai cu limba noastră română să le propuneți, și matricolele să le duceți. Așa și pre poporeni voștri, amații în Cristos, credincioșii ai noștri fii, fără întârziere să-i înștiințați, că toate rugările și plânsorile lor, aici la noi îndreptânde în aceeași limbă ca a maicii lor totdeauna să le facă, cu litere slavone (chirilice n.n.) numai unii ca aceia care cu literele noastre române nu ar ști să scrie. Dat în Oradea Mare, la 10-le septembrie 1849. Binevoitoriu Vasilie m.p. Eppu. *Să se trimită orice cerere la Guvern în limba română* (s.a.);

## Amaților în Hristos Frați și fii

Dumnezeu cel Atotputernic a cărei sfaturi necuprinse și căile chivernisirii neștiute și care dorul părinteștii sale bunătați spre cea mai mică a sa făptură încă în formă de izvor îl revarsă, s-au îndurat, din tronul său cel prea înalt împuținând zilele ispitelor de acum, după îndurarea sa cea nemăsurată, a căuta spre mult amărătul popor a patriei, cercetate cu pedepse pline de mișelătate, cari niște desmântători (amăgitori n.n.) cu sufletul rău spre noi le-au adus, și soarta aceea grea a fiilor săi, pe cari de mult iubitul Împărat, Părintele lor, pus de locuitoriu pe acest pământ, niște înșelători fățarnici, su(b) pretextul interesului comun, însetate din interesul personal al său lucrători îi lipsiră, grațioase a o ușura. Însă întări El mâinile împăraților puși de locuitori peste fii lui Adam cei esulați (alungați, pedepsiți n.n.) în timpul esulării acestei pământești, și care trebuie să împărtaşească până când va ține cursul acesta pământesc, că este cursul essulației, sau depărtării de al nostru făcătoriu, pentru aceea de la Dumnezeu li s-au dat putere și tărie de la cel prea înalt... Încât I.H. întăriră mâinile lor, ca din interesul personal în contra lor răsculații ațâțatori, care milioane de popoare, prin fără de măsură pre înălțiază și pentru aceea ne înființiabele ideii a libertatei, egalității și frățietatei ațâțate, pre părtinirea întreprinderii lor vrednici de ocară, în contra dignității omenești, ca mijloace întrebuiințându-le pentru a întemeia o fericire nălcitoare în contra Împăratului și Craiului lor, cu profanare și cu vătămare și celor mai sfinte lucruri încă se răscurară, să-i îndrepte, să-i înfrâneze și puterea lor în scurt timp să o nimicească, fără pre neamuri care prin atâtea desmântări (amăgiri n.n.) și artificioase atentate, înșelați fiind spre calea rătăcirii, se depărtară și spre frângerea credinței, care cătră Casa Austriacă de atâtea

sute de ani glorioasă fiind, că numai cu nedrept defăimată domnitoare o au arătat cu putere silită la calea ascultării, care pe cum se zice la S. Mat, 4. este mai plăcută înaintea Domnului decât jertfa, să le aducă.

Și cu adevărat, pre înalt domnitorul Francisc Iosif Împăratul și Craiul nostru i s-au dat, cu ajutorul lui Dumnezeu, ca din îndemnul păstrării drepturilor și eși de la Dumnezeu date, ba din simțul datorinței Sfinte, prin razemul puterii armate a Împăratului Rusiilor, turbată pace și liniște în țara noastră la cea mai jalnică mișelătate adusă, iară să o restatornicească, securitatea vieții și averii să întemeieze și toate legăturile Societății în firească și nevătămată a lor întregime să le întărească. Iară de aceea se îndură prea Înălțatul Împărat și Craiul nostru grațioase, după ce respectivele rânduielei a fostei ocârmuiri revoluționare le-ar fi nimicit, iarăși deschizând porțile îndurării și grației pe toți aceia care, prin puterea aceea cu nedrept usurpată, a se răscula s-au silit, fiind întru aminte pașnici cetățeni locuitori și credincioși supuși, iarăși îndată părinteștii sale grații a-i împărtăși, cum întorcându-se de la calea rătăcirii, cu statornică aplecare (homagiu) și nemișcată credință, sunt gate precum pe noi toți și până acuma a fi fost cu bucurie înțeleg a se lipsi, și a ține de Cesaro Împărătescul tron și Casa domnitoare austriacă.

Drept aceea, iubiților în Hristos frați și fii, și până ce mai deosebite rânduielei vi s-ar da, acuma încă în conștiința sufletului, cu părintească severitate vă îndatorez ca, din rânduiala preaputernicului Dumnezeu, fără a cui voie și știre nici un păr nu cade de pre capul vostru, în a cărui mână se cumpănă soarta popoarelor, și inima împăraților să îndrepteze stările aceste dimprejur, mai îmbucurătoare, fiind că, spre o mai adevărată fericire sunt îndreptate, cu o inimă înfocată și sincer simț de bucurie îmbrășoșându-le, pe cum voi iubiților întru Hristos frați și fii, cătră prea înaltu Apostolicesc Împărat și Crai Francisc Iosif, cu sinceră aplecare, nemișcată credință, statornică ascultare și firesc amor, totdeauna să vă purtați; așa și spre paza sufletească a voastră, amaților frați în Hristos, încredințatele drept credincioasa turmă, pe cum în învățăturile de obște, așa și în conversațiunile private, nicidecum nu încetați a-i trezi, deștepta, înfoca și întări, ca cătră prea înaltul Împărat și Crai Francisc Iosif luând voie, porunci rânduielei totdeauna prin cel mai deschilinit mod să-și arate aplecare, supunere- ascultare și către grațioasa domnitoare Casă Austriacă cu cea mai mare credință să fie, și să nu se lase ca prin mișcări amăgitoare să se înșele cumva.

Învățați ca precum zice S. Apostol în Carte către Rom. 13.1, tot sufletul să fie ascultător de putere mai înaltă, că nu este putere numai de la Dumnezeu și care este de la Domnul este întemeiată, care doară se împotrivese puterii, rânduielei, domnului se împotrivesc, pedeapsă își agonisesc, fiindcă domnitorii nu și pre acele bune, fără acele rele fapte temere sunt servi lui Dumnezeu spre bine, dară de cumva faci rău, teme-te că nu fără cauză poartă sabie.

Servul Domnului este Împăratul spre izbândă celui rău. Drept aceea, fi-ți ascultători, nu numai din frică, fără din cunoștința sufletului. Pentru aceea dați și dați ziua, că sunt servii lui Dumnezeu și că aceea servesc și S. Petru (Cartea cap. 2.13 și celelalte) zice „Ascultați de fieștece făptură omenească pentru Dumnezeu și

de Împăratul cu cel mai înalt, au de povătuitori ca de la el trimiși spre izbândă a celui rău și lauda celui bun, fiindcă aceasta este voie lui Dumnezeu, pre împăratul să-l cinstiți.“ Îndatorindu-Vă mai încolo, amaiilor în Christos frați și fii, sub Sânta legătură a Salutarei, ascultați ca de acuma înainte pre grațiosul Împărat și Crai Francisc Iosif, pre înaltul nume precum în Sânta Liturghie așa și în fiecă altele privilegiuri întrebuintătoare, Sântele liturghiești rugăciuni, a-l pomeni. Sânteti îndatorați să vă recunoașteți, precum și în ce din toată dumnica, au sărbătoare îndată în Sfânta Liturghie, dare de mulțumită pentru întârita pace lui Dumnezeu să faceți, ca cu cât mai de rând și pretutindene să se întâmple vă îndatorez, amaiilor în Christos frați și fii protopopi, ca aceste litere pastorale îndată și subordonaților D. preoți districtuali să le împărtășiți; fără de aceea, în toate rugăciunile pentru acest Domnitor, care naționalitate, Sântă religie și toate drepturile noastre cele firești, în nevătămata lor întregime păstrându-le, din zi în zi la mai mare înflorire a le aduce, se va îndura, îndelungată viață pașnică și fericită domnire la tronul îndurărilor cugetul să vă aredicați, fără de aceea și pe poporeni, duminica cea dintâie, îndată ce veți căpăta această a noastră pastorală, în Beserică le veți ceti, Sânta să-i îndatorați ca, pe cum zice S. Pavel, în 2-a carte către Timoth 2.1, să se roage și să se îngereze pentru toți oamenii și mai înainte pentru Împărați și Domnitori, ca așa pașnică, lină viață să viețuiască în toată pietatea (evlavie) și curățenia, că aceasta este bună și bineplăcută înaintea mântuitorului nostru amin.

Între celelalte, împărtășindu-Vă arhipăstoreasca binecuvântare, rămân în Oradea Mare, în 14 august 1849 (Carte Pastorală în Christos părinte Vasile m.p. Eppu. Preoții să poarte veșmântul Statului său, adecă reverenda în adunări publice).

Direcția Generală Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Parohia greco-catolică Petrani*, Dos. 1, f. 150–151).

### ANEXA 3

#### Mult Onorate Domnule Vice Arhidiacon și a școalelor Inspector

Dat-au Dumnezeu, după nemărginita îndurare către poporul sau prea Înălțatul și preabunul Monarh legiuit Francisc Iosif întâiu, cu învingătoarele sale arme dorită de toți pace să o restatormicească – așadară, cu inima liniștită putând iarăși împlini a noastre datorințe, căroră păstorul griiei noastre sufletești încredințat, spre a mijloci mântuirea sufletului și cultura lui morală, aceasta mai vârtos atârând de la învățătura școlară, prin care scopului său răspunzătoare putem crește o generație spre cinstea națiunei care fidelitatea către legiuitul său Monarh să o păstreze în inima sa. Aceasta fără nici, o întârziere voind a o aduce în viață, și cât se va putea mai înflorită stare; de aceea mai vârtos, ca Constituția Imperială de Înaltul și prea bunul Monarh, cu asigurarea tuturor naționalităților dată, deschide și națiunii române calea de mai mare fericire, vază și strălucire, cărei spre această hărnicie în școale trebuie să se



pregătescă cu aprobate și, împreună în voință a Cesaro Regescului mai mare Comisariu din ziua de astăzi mie în scris dată, prin această carte voiesc și ordonez, ca în școalele poporului românesc, în 15 sau mai sus 20 octombrie curgătorului an, învățătură să se înceapă, aceasta să se vestească poporului român în toate Bisericile, deșteptându-l despre darul lui Dumnezeu, carele s-au dat națiunii noastre prin guvernul Împărătesc și constituție prin care e asigurată existența noastră națională, mai fericită soartă, și înflorirea ei, îndemnându-l ca să se deștepte din adâncul somn, că au înviat româna naționalitate, prin dreptatea prea bunului Împărat, ziceți, dară, poporului român, ca să fie mulțumitor lui Dumnezeu pentru atât dar și să se nevoiască a se face harnic de a putea folosi bunătățile și drepturile prin noua Constituție date. Acum dară tot românul să învețe. Școala să se întemeieze, unde nu este casă de școală să se adune poporul și împreună cu Preoții să se sfătuiască și să mijlocească lor Casa de învățătură; pruncii toți să umble la școală; poporul să ajute pre Învățător și să-i dea îndemn de a răspunde diregătoriei sale, toți pruncii să se conscrie, și conscripția umblătorilor sau îndatoririlor de a umbla la școală până în capătul lunii noiembrie acestei Direcții să se trimită, cu relație cum s-au împlinit această ordonațiune și unde nu s-au înființat pentru ce împedecări și cauze?

Iubiților în Cristos frați preoți! Nu mă îndoesc despre zelul și înfierbințeala cătră asupra din veacuri, dar acuma liberă națiune; știți bine că poporul român n-are alți povățuitori și patroni decât pre preoții săi; în mâna voastră, fraților, e pusă starea națiunii ca un talant, de care vom răspunde lumii și lui Dumnezeu. Deci la lucru, fraților, cu toată virtutea! Avem destul timp a odihni în mormânt! Faceți ca lucrurile noastre cele bune și mulțămirea națiunii să ne petreacă în cealaltă viață. Despre cărțile școlastice am făcut pași la Tipografia din Buda ca să se trimită. Deci fieștecare Vice Arhidiacon din Districtul său, însemnarea cărților carele se poftesc, pe lângă asigurarea prețului, mai curând aici să o trimită. Întru altele cu frățești simțiri rămân în Oradea Mare, în 26 septembrie 1849. A(l) frăției Tale, frate în Cristos Iosif Szilágyi, canonic, al Școalelor Director.

(Direcția Generală Bihor a Arhivelor Naționale. *Fond Protopopiatul greco-catolic Beiuș*, Dos. 13, f. 46).

## ANEXA 4

### Amaților în Cristos Frați și Fii,

Dat aici, sub %, în urma mai înaltei porunci alăturate, „Constituția“ care pre Înălțatului și preabunului Împărat și Rege al nostru Francisc Iosif I, din adevărată părintească sa animă și voie de a întemeia și statornici adevărata fericire și binele de comun a(l) tuturor supușilor săi în 4 martie a.c. dată afară și acuma pretutindenea publicândă, veți putea înțelege cumcă maiestatea sa, neclătită voie și propunere are de a susține independența provinciilor monarhiei de una alta, de a asigura starea de

bine a fieșcării Națiunii, și a-i întări Naționalitatea și a limbii cultivare a o înainta: mai încolo de a întinde fiecărui supus toate mijloacele de a putea fi părtaş drepturilor asigurate tuturor, de a putea ajunge la cele mai înalte direcătorii a(le) statului, de cumva se va găsi destul a fi calificat, cu un cuvânt a funda egalitate, a-și mântui supușii săi de toate greotățile urbariale, care până acuma așa de tare apasă umerele cele îngreotate de asuprări a sătenilor, de a le da libertate dreaptă, libertate fiecărui cuvenit și prin asemenea principii îmbucurătoare, a funda adevărata frățietate, drept aceea se lasă Frățiilor Voastre, că îndată cum veți căpăta aceasta a noastră carte cu constituția alată (alături, împreună n.n.), încă dintâia Duminică dați laudă lui Dumnezeu, începând cu „Împărate Ceresc“, cu cea mai mare solemnitate zicând S. Liturghie, să țineți cuvântare cuprinderii Instituției Cuvenită, această mare bunătate arătând-o poporenilor dată de la Majestatea Sa, prin care să-i numiți și întăriți în adevărata credință și fidelitate către prea glorioasa Casă Domnitoare Austriacă, în toate Stările, împrejur arătând toate Duminicele și Sărbătorile mai de multe ori, cetindu-le toată Constituția, prin părți și învățându-i, precum în cuvântări publice, așa și (în) întâmpinări private, și luminându-i despre această grație a prea bunului Părinte Împărat, ca așa fericirea prin majestatea sa fierbinte dorită, și cu neclătită voie asigurată, toate popoarele a unitei și unei monarhii să poată gusta și costa (să rămână, să țină n.n.) în toate zilele vieții lor.

Între altele Arhipăstoreasca binecuvântare împărtaşim, în Oradea Mare, în 20 decembrie 1849, în Hristos Părinte, Vasile Eppu.

(Direcția Generală Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Protopopiatul greco-catolic Beiuș*, Dos. 13, f. 57).

## ANEXA 5

### Amatilor în Cristos frați și fii,

În înțelesul Înștiințării, de la locul mai înalt făcută, de acuma înainte nice una publicare politică din Cathedră (amvon n.n.) în Sănteles Biserici nu va fi făcândă, numai atunci când, spre aceea, de la cârma Diecezană veți căpăta facultate și invitație, (îndemn n.n.) fără trebile civile se vor publica prin cârma civilă, în S. Duminică și sărbători, după Santa Liturgie, înaintea Bisericii, afară, unde și parohul local, de față fiind, toate rânduielile mai înalte să le explice poporului în limba aceluia și clarificieze, învățându-l că fidelitatea sa către Preabunul Împărat și ascultare și supunere către direcătorii împărătești, totdeauna nevătămată să o păstreze, ce frățiile Voastre, spre bunul comun și interesul înaltei dinastii, în tot timpul a o face să vă străduiți, numai așa făcător.

Dat în Oradea Mare, în 19 iunie 1850, binevoitor Vasile m.p. Eppu. (Direcția Generală Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Parohia greco-catolică Petrani*, Dos. 1, f. 157).

## ANEXA 6

### Prea iubiților în Cristos frați și fii!

Marturi îmi sunteți voi cu poporul (poporul n.n.) cum că de când mă au înălțat pronia Dumnezeiască din necuprinsul spațiu la acest scaun episcopesc, toată silința au fost ținută spre mai mare fericire și bunăstarea voastră, spre înflorirea Diecezelui (episcopiei n.n.) și rodia lui în mai multe rânduri, în tot anul, necruțând speșele, am alergat la Înaltul Tron Împărătesc spre apărarea religiei și a drepturilor noastre, și spre mijlocirea acelora prea înduratei rezoluții și bunătați, carele de prea bun Împăratul s-au împărțit Diocesului, pentru carele, cu deschilinită credință și mulțămire eram datori Tronului. Am vizitat, așisderea, necruțând speșele, cea mai mare parte a Diecezelui, învățând poporul în calea mântuirii și deschilinit fidelitatea către Înălțatul și bunul Împărat, la care și în Sinodul din luna lui August și Octomvrie a anului trecut, cu însuflețire vă am îndemnat, pre cât și sub nefericitele turburări a(le) revoluției, de câte ori am avut privilegiu a mă întâlni cu voi, totdeauna am mărturisit fidelitatea noastră către legiuitul monarh și condamnarea rebelului. Dară, deodată, bine știți, fraților și fiilor, cum partide revoluționară, ajungând la putere, ca cu silă să domnească preste noi, a cărei robi, de toată libertatea despoiați eram, cu toată revoluția, precum pre voi, așa pre poporul încredințat cu amenințarea morții vă sili la împlinirea rânduielilor ei, împotriva cunoștinței și a fidelității voastre, și știți bine voi însuși până și a mea, a episcopului Vostu, pentru că și eu eram silit a vesti poruncele ei, ce cu cea mai mare durere mărturiseam înaintea voastră, ca să știți pentru că ce făceam din silă făceam, ca să nu v-o primiți în faptele mele. Eram, fraților și fiilor, de multe ori în cugete de a mă împotrivi și viața mea a o jertfi, dară făcând sama cu stările împrejurării, pentru că rezistența ar putea avea înfiorătoare urmări pentru voi și pentru popor, pre cât și vecinul Ardeal, unde poporul Român fără milă se ucidea, preoți spânzura, bisericile risipea, nu am putut să mă împotrivesc, ca nu atât a mea, ci a voastră și a poporului viață să o cruț, pentru aceea, cu îndurarea lui Dumnezeu, am scăpat de tot răul.

Acum, dară, trecând viforul resbelului, trebuind să mă dezvinovățesc și eu despre portarea mea su(b) timpul revoluției și să se (sic!) dezvinovățesc Diecezul meu, iară voi fiind mărturisitorii faptelor mele, pre omenia voastră preotească și acea iubire cu care după cunoștințe trebuie să fiți către Episcopul vostu, vă provocai ca fieștecare V(ice) Arhidiacon cu preoții Districtului, să-mi dați Testimoniu în limba latină, pentru precum totdeauna ați fost învinși (convinși n.n) despre a mea, către Înaltul Împărat, fidelitate, la care, precum cu prilejul vizitației canonice, așa la toate adunările și întâlnirile noastre și pre voi v-am îndemnat, așa su(b) timpul revoluției de câte ori silit v-am trimis rânduielile ministeriului, ați cunoscut silitul meu cuvânt către voi, și pentru aceea nu numai nu v-ați amintit împreună cu poporul încredințat, ci mai tare v-ați întărit în credința către legiuitul monarh, de mine cu tot privilegiul, cu cuviincioasă cinste și mulțămire pomenit. Afară de aceasta, nu numai nu v-am îndemnat sau pre voi sau pre popor, ca să vă scoțați împotriva legiuitului monarh, ci pre cel ce ar fi fost răpit, l-am oprit, iară pre Preoții care era(u) siliți a merge cu scolarea poporului i-am mântuit, precum și pre Învățători și Cantori. Cum că

fieștecarele Protopop și Preot cu care, mai ales după declararea prin rezbellei (rebelii n.n.) unguri neatârnarea Țării, m-au înceluit (m-au atras n.n.) sau la mine au venit, i-am dat acel părintesc sfat: că precum neatârnarea Țării, carea nici cum în Biserica Catedrală și Parohială nu au lăsat a o vesti, așa nici altele orice porunci care ar veni de la minister împotriva Casei Austriei Domnitoare și noi din silă am trimis la voi, sau nici decât să nu le vestiți poporului vostru, sau de veți fi siliți a le face cunoscute, numai cu mare înțelepciune și cu băgare de seamă, după stările împrejur să le faceți cunoscute, pre popor ținându-l în credință neclintită către Împărat. Mai pe urmă să adeveriți ce ați pățit de la unguri, și să arătați cum că după rânduielele noastre de la Minister vorbe din frică vestite, nici într-o parohie răscoală în poporul Român mie și vouă încredințat, împotriva Înaltului Împărat, nicidecum s-au întâmplat. Ci eu, cu tot clerul și poporul nostru Român, am rămas și voi rămâne purure Împăratului nostru cei mai credincioși. Acest atestat cât mai curând va putea fi, mie a-l trimite binevoîți.

Între alte, părinte ca binecuvântare împărtășim. Dat în Oradea Mare, în 6 noiembrie 1849. În Cristos părinte Vasilie Eppu.“

(Scrisoarea circulară poartă sigiliul episcopal și adresa: „De la eppul Gr. catol(ic) a(l) Oradiei Mari – Mult onoratului Domn Andrei Pappfalvay, parohului și protopopului de Beiuș“)

(Direcția Generală Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Protopopiatul greco-catolic Beiuș*, Dos. 13, f. 83).



# REPRIMAREA RĂSCOALELOR ȚĂRĂNEȘTI DIN ANUL 1949 în BIHOR ȘI ARAD. CONTRIBUȚII DOCUMENTARE

de

**Gabriel Moisa**

În vara anului 1949 în Bihor și Arad au avut loc o serie de revolte țărănești legate de declanșarea procesului de colectivizare a agriculturii și consecințele acestuia. Ele au început timid prin mai – iunie 1949 dar au cunoscut o amploare deosebită în lunile următoare făcând necesară intervenția forțelor de ordine ale nou instituitului regim comunist. Despre desfășurarea și amplitudinea acestor rășcoale am mai scris și cu alte ocazii și de aceea nu vom insista aici asupra lor.<sup>1</sup> Parcurgerea documentelor publicate de noi aici întăresc încă odată ideea conform căreia acestea au avut o dimensiune deosebită prin modul în care a fost organizată represiunea și forțele implicate în acțiune.

În situația în care acțiunile țărănești deveneau din ce în ce mai consistente, la nivel central au început discuții despre ceea ce trebuia întreprins pentru a se înăbuși definitiv aceste revolte. Ministerul Afacerilor Interne – M.A.I. – în colaborare cu Direcția Generală a Securității Statului au hotărât luarea unor măsuri foarte ferme și dure în acest sens. Acestea au fost:

a. Organizarea Comandamentelor Unice Oradea și Arad la 30 iulie, respectiv 1 august, compuse dintr-un delegat al Comandamentului trupelor M.A.I., delegatul Securității, delegatul Miliției și delegatul Comitetului Provizoriu Județean. Comandamentul din Oradea avea în frunte pe generalul Eremia Popescu, iar cel din Arad pe generalul Băjenariu, care era ajutat de subșeful Major al trupelor M.A.I., Lt. Col. Gheorghe Filoteanu. Ele erau constituite pentru a conferi o mai mare eficacitate și mobilitate de acțiune unităților de Securitate<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Gabriel Moisa, *Primele revolte țărănești din județul Bihor generate de procesul de colectivizare a agriculturii*, în *Analele Universității din Oradea, seria Arheologie – Istorie*, an VI, 1996, p. 311–327

<sup>2</sup> Arhivele Serviciului Român de Informații, *Fondul documentar*, Dosar nr. 1908, f. 291 (în continuare A.S.R.I.)

Pe lângă unitățile fixe au fost create și unități mobile care interveneau în funcție de necesități în diferite locuri. Pentru realizarea scopului propus, M.A.I. a pus la dispoziția Comandamentelor unice un mare număr de efective, după cum urmează:

1. Comandamentul Unic Oradea – 3 Batalioane de Securitate dislocate la Oradea, Marghita și Tinca.
  - Ulterior încă un Batalion din Compania 1 Grăniceri din Oradea
2. Comandamentul Unic Arad – 2 Batalioane de Securitate - unul la Arad și altul la Timișoara
  - 1 Batalion format din Compania 1 Grăniceri din Arad
  - 1 Companie din Regimentul 5 Grăniceri Arad

b. Aceste unități aveau misiunea de a restabili ordinea și liniștea în regiunile respective, interzicând astfel extinderea *dezordinilor și actelor de instigare*. Ele trebuiau să fie în măsură de a interveni și în județele vecine în aceleași scopuri dacă situația ar fi impus-o.

c. Pe lângă Comandamentele Unice Arad și Oradea se mai înființa unul în Satu Mare ca o măsură profilactică, pentru a „... *preveni actele de rebeliune sau terorism în județele Satu Mare și Sălaj*”<sup>3</sup>. Desigur că autoritățile le teamă de faptul că revoltele s-ar fi putut extinde și în județele învecinate zonelor cu probleme.

Astfel, în Satu Mare s-a creat la 4 august 1949 **Comandamentul Unic Satu Mare** format din: Colonel Pantelimon Ivan – comandant, Secund politic al Brigăzii de Grăniceri, Șeful Securității Satu Mare, Weisz Ladislau, Comandantul Centrului de Instrucție Satu Mare, Căpitan de Miliție Virgil Bucșa și Președintele Comitetului Provizoriu Satu Mare Ion Câmpeanu. Sediul acestui comandament era în localul Securității din Satu Mare. Erau puse la dispoziția noului organism mai multe forțe de represiune și anume Batalionul Centrului de Instrucție Satu Mare și Batalionul Centrului de Instrucție Baia Mare.

Pentru ca succesul acestor măsuri să fie garantat s-a stabilit următoarea metodologie de acțiune.

1. „*Se va acționa cu toată energia și cu forțe suficiente succesiv pe centrele agitate.*”

2. *Cei care se dau la crime, la acte de teroare, tăieri de fire telefonice sau de jaf să fie executați.*

3. *În caz că agresorii întrebuințează forța sau focuri împotriva trupelor și a autorităților și nu se supun somațiilor legale, să se întrebuințeze focul, urmărindu-se lichidarea capilor acestor bande.*

4. *Din fiecare centru în care au avut loc acțiuni chiaburești, se vor ridica capii acestor acțiuni – în lipsă familiile acestora – și câte 10–15 familii de*

<sup>3</sup> *Idem*, f. 414

*chiaburi afirmați ca dușmani ai poporului, care vor fi dirijați de Miliție, conform dispozițiilor ce se vor da prin Comitetele Provizorii Județene*<sup>4</sup>.

*Toată acțiunea era organizată în două etape.*

În faza întâi trebuiau lichidate „...acțiunile contrarevoluționare chiaburești și împiedicarea extinderii dezordinilor în regiunile din jur”<sup>5</sup>, în timp ce în faza a doua urma „... asigurarea treieriișului și colectării în condiții normale pe toată durata campaniei de lucru”<sup>6</sup>

Odată ce planul a fost elaborat în cele mai mici detalii și trupele desemnate pentru intervenție erau pregătite, au început operațiunile îndreptate împotriva răscوالților, corespunzătoare primei etape de înăbușire a revoltelor. Acestea au început pe 31 iulie 1949 și s-au încheiat, în cea mai mare parte, pe 4 august. Numai în cele patru zile cât s-au derulat măsurile represive în două județe – Bihor și Arad, au fost omorâți nu mai puțin de 28 țărani, pe lângă cei împușcați înainte de 31 iulie și după 5 august, – 16 în Bihor și 12 în Arad. Acestora li se adaugă persoanele deportate direct în Dobrogea, în timp ce alte 170 au fost arestate de Securitate, soarta lor ulterioară nefiind prea clară<sup>7</sup>.

Intesitatea maximă a acțiunilor represive în Bihor și Arad a fost atinsă în noaptea de 2 spre 3 august 1949. S-a fixat cu precizie numărul forțelor de intervenție pentru fiecare localitate în parte. Comandamentele Unice Arad și Oradea își arătau din plin eficacitatea.

În **Bihor**, pe lângă unitățile militare amintite ca participante la acțiune au mai fost mobilizate importante forțe de Miliție și numeroși ofițeri de Securitate în civil. Pe sate, dispoziția acestor efective arăta astfel:

	Miliție	Securitate
Batăr	24	8
Talpoș	24	5
Tăut	24	8
Girișul Negru	26	7
Belfir	24	4
Cociuba Mare	24	6
Ucureș	26	6
Susag	24	5
Coroiu	24	4
Craiova	24	4
Bicaciu	24	4
Oradea vest - gară	47	1
<hr/>		
Total	315	65

<sup>4</sup> *Idem*

<sup>5</sup> A.S.R.I., *Fond. cit., Dos. nr. 4638*, f. 213.

<sup>6</sup> *Idem*

<sup>7</sup> *Idem*, f. 87



Mai erau prezenți pentru supravegherea activităților 19 milițieni în Centrul de triere din Oradea, în timp ce alte 7 persoane formau o echipă specială pentru reconstituirea evenimentelor, formată numai din ofițeri de Securitate. Aceasta avea misiunea, dovadă cele întâmplate în Județul Arad, de a împușca pe loc pe cei care au instigat populația la revoltă pe parcursul așa-numitelor reconstituiri ale evenimentelor, care se desfășurau numai noaptea. Era de fapt o echipă de șoc constituită special în acest scop, probabil în fiecare județ, din moment ce pentru Bihor și Arad existența lor poate fi dovedită<sup>8</sup>.

Toate aceste forțe au fost puse în acțiune în Bihor cu un singur scop – înăbușirea acțiunilor țărănești. Acestora li se mai adăugau trupele mai sus amintite ca fiind puse la dispoziția Comandamentului Unic Oradea. De asemenea, în fiecare comună a județului era numit câte un reprezentant al Securității care urma să concure la buna desfășurare de ridicare a persoanelor stabilite. Delegatul Securității avea mai multe echipe în subordine, fiecareia repartizându-i-se 1–2 locuințe de unde erau ridicați oameni. După ce toate persoanele desemnate erau arestate, acestea se transportau la sediul Miliției din Oradea prin grija Miliției Județene Bihor în așa fel ca pe 3 august să fi ajuns la destinație. În fiecare comună, câte un ofițer de Miliție a primit misiunea ca împreună cu Miliția locală să asigure paza bunurilor rămase și pe bază de proces verbal să le predea Sfaturilor Populare locale. Persoanelor ridicate de Securitate li se permitea să-și ducă cu ei câteva efecte de îmbrăcăminte, lenjerie, hrană cât se poate duce, veselă și găleți pentru apă și necesitățile fiziologice. Transportul arestaților s-a făcut cu 46 de mașini, toate puse la dispoziție de către Securitate și Miliție. În fiecare camion au fost imbarcate câte 15–20 de persoane astfel încât să intre și bagajele pe care aceștia le luau cu ei, iar pentru supraveghere câte opt milițieni pentru fiecare transport. Pentru siguranța transportului, în spatele fiecărei mașini cu arestați se găsea câte o mașină de rezervă care avea 1 subofițer de miliție și 6 ostași<sup>9</sup>. Având în vedere că la acțiune au participat 46 de camioane, se poate emite părerea că în urma răscloalelor țăranilor numai în Bihor au fost ridicați între 800 și 1000 de oameni.

Toți arestații erau apoi transportați de la sediul Miliției Județene în gara de est din Oradea unde 38 de milițieni, sub comanda maiorului Popovici, asigurau paza acestora. După ce a fost adunată toată lumea, s-a format un convoi de vagoane cu destinația **Medgidia**<sup>10</sup> numai din persoanele arestate în 2–3 august. Pentru paza trenului s-a constituit o gardă formată dintr-un comandant – Slt. Ioan Rusu de la Miliția C.F.R. –, un ofițer de Miliție ajutat de un ofițer de Securitate și 37 de milițieni<sup>11</sup>. Autoritățile s-au gândit și la asistența medicală pe timpul transportului, oricum foarte sumară, convoiul fiind însoțit de un asistent sanitar. Trenul cu răsculați avea regim de coletărie rapidă până la Medgidia,

---

<sup>8</sup> *Idem*, f. 35

<sup>9</sup> *Idem*, f. 35–37

<sup>10</sup> *Idem*, f. 38

<sup>11</sup> *Idem*, f. 37

nemafiind, în această situație, decât de foarte puține ori oprit. Garnitura de tren era formată dintr-un vagon de clasă pentru garda însoțitoare și câte un vagon de marfă pentru fiecare 30 de persoane, în total circa 31 de vagoane.

După ce acțiunea a fost organizată în cele mai mici detalii, convoiul cu deținuți a luat drumul Medgidiei nu înainte de a fi raportată plecarea direct generalului Gheorghe Pintilie, șeful Securității române<sup>12</sup>. Pe toată durata transportului au fost stabilite reguli foarte stricte pentru garda care însoțea trenul, în vederea evitării oricăror complicații:

1. Se numea pentru fiecare vagon câte un responsabil începând de la 3 august 1949, ora 5 dimineața.

2. După ce îmbarcarea persoanelor s-a terminat vagoanele au fost ermetic închise obloanele de aerisire rămânând totuși deschise.

3. Înainte de plecarea trenului din Oradea și pe timpul opririlor de mai lungă durată, prin grija gărzii, oamenii ce se transportă urmau să fie aprovizionați cu apă.

4. Hrana pe timpul transportului și-o asigura fiecare persoană în parte, permițându-se pe timpul transportului ca să se cumpere lapte pentru copii.

5. Nu se permitea coborârea din tren sub nici o formă până la ajungerea la destinație.

6. Hrana pentru gardă se asigura de către unitate pe timp de trei zile.

7. Sosirea la stația de destinație – Medgidia – se va raporta telefonic la Oradea<sup>13</sup>.

În 3 august la amiază comandantul comandamentului Unic Oradea, generalul Eremia Popescu raporta lui Gheorghe Pintilie la București îndeplinirea obiectivelor și plecarea convoiului spre Medgidia.

În **Arad** intervenția trupelor de Securitate a fost la fel de brutală ca și în Bihor. Aici s-a recurs la metode extrem de perfide pentru a nimici pe cei care se situaseră în fruntea acțiunilor. Încă în noaptea de 2 spre 3 august s-a început *reconstituirea* evenimentelor din Sepreuş, Şpmoşcheş, Apateu și Berechiu cu cei care au fost considerați capii rășcoalelor<sup>14</sup>.

Şomoşcheş – Ioan Faur, Gheorghe Margine – cauza = fuga de sub escortă

Şepreuş – Teodor Pârvu, Ioan Stana, Ioan Pârvu, Mihail Iancicău – cauza = fuga de sub escortă

Apateu – Simion Stana, Ioan Mangu, Petru Moț – cauza = fuga de sub escortă

Berechiu – Petre Ilonca – cauza = fuga de sub escortă<sup>15</sup>.

După ce aceștia au fost împușcați familiile lor au fost și ele ridicate sub motivul că nu s-au supus somațiilor legale, încercând să fugă de sub escortă. Au fost evacuate apoi cu trenul în aceleași condiții și direcție ca și rășculații bihoreni.

<sup>12</sup> *Idem*, f. 37

<sup>13</sup> *Idem*, f. 37.

<sup>14</sup> *Idem*, f. 21.

<sup>15</sup> *Idem*,

În toate localitățile răsculate au rămas trupe de grăniceri și Securitate pentru păstrarea ordinii și anume la: Șomoșcheș, Apateu, Berechiu, Șepreuș, Gruba, Chereluș, Sinteia Mare, Atea și Șiclău. n restul comunelor din județ s-au deplasat unități ale Batalionului 6 Securitate, staționând doar atât cât a fost necesar pentru ca, împreună cu organele locale de partid, să treacă la faza a doua a planurilor întocmite de Securitate pentru liniștirea satelor și readucerea lor sub ascultare.

## ANEXE DOCUMENTARE

### COMANDAMENTUL UNIC ORADEA

#### REZULTATELE EXECUTĂRII PLANULUI DE ACȚIUNE DIN NOAPTEA DE 2/3 AUGUST 1949

##### I. Mijloacele de acțiune

a/ Efectivele Miliției și Securității au fost transportate conform planului.

b/ Lipsuri și cauze:

– Lipsa unui număr de 400 de Milițieni din echipele de ridicare din cauza acțiunii din com. Bicaciu, în dupăamiaza zilei de 2 August a.c., și care au ajuns în zonă cu întârziere.

Echipele de identificarea celor ce trebuiau să fie ridicați, au ajuns în localitățile respective la căderea serii, fapt cae au îngreunat operațiunile din cauza unui prea mare număr de persoane reținute, ce necesitau un timp îndelungat pentru cercetare și triere pe de o parte, și pe de alta din cauza lipsei datelor în ceea ce privește starea lor materială.

– Mașinle din dotarea unităților au fost insuficiente ceea ce a impus și rechiziționarea și de, a late unități și întreprinderi particulare, cauzând întârzieri la intrarea în acțiune a trupelor, – datorită faptului că unele nu corespundeau din punct de vedere tehnic.

II. Tabele nominale de persoanele arătate la cap. II, III și I, din planul de acțiune:

La întocmirea acestor tabele s'au întâmpinat greutăți din lipsa de date oficiale la primării referitoare la starea materială și numărul membrilor de familie.

Deasemenea organele locale din anumite comune din cauza dezordinilor produse n'au putut fi găsite la timp.

III. Inventarierea și paza bunurilor, rămase dela familiile celor ridicați s'au dat dispozițiuni de către organele Miliției și Sfatul Popular Județean ca să se (...) de acestea, operațiunile fiind în curs.

IV. Lucrurile ce urmau să fie luate de persoanele ce au fost ridicate:

– S-au constatat la verificarea făcută că parte din locuitori nu și-au luat lucrurile necesare așa cum le fusese adus la cunoștință de echipele de ridicare.

Aceasta datorită stării de spirit a unora și refuzul categoric al altora de a lua ceva din casă.

S'au luat măsuri pentru complectarea hranei și a găleților pentru apă și necesități.

V. Transportul la gara de îmbarcare s'a executat în bune condițiuni deoarece întreg personalul prevăzut pentru ridicare a fost îmbarcat.

Organizarea pazei la gara de îmbarcare și măsurile luate, s'au dovedit eficace.

VI. Sarcinile trupelor de Securitate au fost duse la bun sfârșit de către acestea și nu s'a întâmplat niciun incident sau pierdere.

COMANDANT UNIC

General Major

ss/ Popescu Eremia

COMANDAMENTUL UNIC ORADEA

## SARCINI ÎNCEPÂND DIN ZIUA DE 3 AUGUST 1949

I. Determinarea cetățenilor de a ieși la muncă și de a respecta legea pentru colectare

Comitetul Provizoriu Județean Bihor prin comitetele Provizorii de plăși și comune rurale vor intensifica munca de lămurire a masselor și vor lua măsuri ca în timp de câteva zile să fie transportate grânele la arii, vor pune în funcțiune toate batozele de șes și vor întări la arii paza și centrele de colectare.

Se vor îngriji de aprovizionarea la atoze a muncitorilor prin distribuirea promptă a rațiilor ce le revin conform cartelelor.

Organele de Miliție vor lucra în strânsă legătură cu Comitetele Provizorii și comisiile de colectări pentru îndeplinirea sarcinilor.

II Extinderea aceluiași măsuri în ziua de 2/3 August 1949 în restul zonelor.

Deoarece până la data actuală nu s'au prezentat situații similare celor din regiunea Tinca începând din ziua de 3 August a.c., se vor acționa acolo unde se vor produce dezordini.

După lămurirea completă a situației din regiunea Tinca, unitățile din această zonă se vor regrupa succesiv:

- Batalionul 5 la Salonta.
- Batalionul 7 la Oradea.
- Batalionul 12 rămâne la Marghita.

### III Intensificarea muncii informative.

Securitatea și Miliția prin organele respective, vor lua măsuri de intensificare a muncii informative în toate zonele și în special în localitățile din plasa Salonta, plasa Marghita, Sălard și localitățile din zona împădurită nord-est de Tinca și de-a lungul văii Crișului Negru între Urdani și Beiuș.

Informațiuni zilnica la orele 16 și 18.

Evenimentele importante se comunică imediat.

Se va da o deosebită atenție persoanelor care apar în localitate străină de localitate. Acestea vor fi identificate și după ce se va stabili identitatea se va hotărâ asupra identității lor.

Deasemenea se va da o deosebită atenție asupra persoanelor deghizate sau fals deghizate.

## COMANDANT UNIC

### NOTĂ

cu rezultatele aplicării planului de lucru

În noaptea de 2/3 August 1949, s'a făcut reconstituirea actelor de rebeliune din comunele: Sepreuş, Someşgheş, Apateu și Berechiu, cu elementele care au antrant populația din aceste comune.

#### REZULTAT:

– În comuna Someşgheş o parte din instigatori încearcă să fugă și nesupunându-se la somațiile legale au fost împuşcați.

Aceştia sunt:

- FAUR IOAN
- MARGINE GHEORGHE zis IOTA

– În comuna Sepreuş deasemenea au încercat să fugă de sub escortă și au fost suprimați după somațiile legale:

- PÂRVU TEODOR
- STANA IOAN
- PÂRVU IOAN și
- IANCICĂU MIHAIL

Aceiași situație s'a petrecut și în com. Apateu și Berechiu, în care organele de Miliție la somațiile legale au suprimat pe:

În Apateu:

- STANA SIMION
- MANGU IOAN
- MOȚ PETRU

În com. Berechiu:

- ILONCA PETRE

Familiile rebelilor care au încercat să fugă de sub escortă și nu s'au supus somațiilor legale au fost ridicate și evacuate pe C.F.R., în ziua de 03-08-49 ora 7,30.

În ziua de 03-08-49 în localitățile unde s'a făcut reconstituirea ca și în celelalte comune unde se găsesc trupe de Grăniceri și Securitate și anume:

Someșgheș, Berechiu, Apateu, Sepreuș, Gurba, Chereuș, Sinteia Mare, Atea și Siclău.

S'a trecut la muncile agricole respectându-se întocmai ordinele în vigoare.

În restul comunelor din Arad, s'au deplasat unități din Batalionul 6 Securitate în mașini după traseul stabilit în planul de lucru cu misiunea de a opri atât cât este necesar, pentruca împreună cu Organele Administrative locale să pună în aplicare planul agricol. Operațiunea este în curs de cercetare și executare.

## COMANDAMENTUL UNIC ARAD

### TABEL NOMINAL

De indivizii instigatori la rebeliune identificați și reținuți din comuna Sepreuș județul Arad.

#### ORGANIZATORI:

- |                            |   |
|----------------------------|---|
| 1. ȘTEFĂNUȚ IOAN:          | pretor, posedă 8 jug. pământ, este luptător manist  |
| 2. PÂRVU TEODOR:           | advocat, fiu de chiabur, vechi luptător manist.   |
| 3. ROȘCA TEODOR:           | crâsnic, este omul lui Ștefănuț, a susținut rebeliunea, dând cheia dela clopotniță numitului Suciș Mihail.                    |
| 4. HANGELES DORFER<br>ADAM | german expropriat, fost chiabur, S'a exprimat față de avocatul Pârvu că „a sosti și vremea lui“ – când rebeliunea era în toi. |
| 5. TASCĂU:                 | învățător, vechi luptător manist.   |
| 6. BAN TEODOR:             | chiabur, posedă 13 jug. pământ și cazan de țuică. Susținător moral al rebelilor.  |

7. STANA IOAN: posedă pământ, prăvălie și cazan de țiucă. Susținător moral al rebelilor.
8. GARAI IOAN: proprietar a 6 jug. pământ, și batoză. Susținător moral al rebelilor.
9. PÂRVU IOSIF: tatăl avocatului Pârvu Ioan, chiabur, posedă cca. 100 jug. pământ, împărțit pe la fii, La el s'a organizat desfășurarea rebeliunii.
10. PÂRVU PETRA: soția lui PÂRVU IOSIF. A făcut legătura între perceptorul Ardeleanu și familia lor.

### CAPII AGITATORI, REBELI ORDINARI

11. SÂRBU IOAN: invalid, agitator la maxim, conducătorul rebelilor alături de Stana. A participat la toate devastările din comună.
12. BURCA MARCU  
a BREZULUI a participat activ la rebeliune, atacatorul cooperativei și devastatorul ei.
13. IANCICĂU PETRE: posedă 3 jug. pământ, meseriași cismar, a fost agitatorul și devastatorul agentului agricol din comună.
14. BUCIU TEODOR  
a lui JUMARA participant activ la rebeliune, are pistol.
15. FAUR MITROI  
zis Piribic posedă 4 jug. pământ, meseriaș muzician. A fost în capul rebeliunii dela început.
16. PETRAȘ MIHAIL: Jefuitorul cel mai ordinar al cooperativei și atacatorul ostașilor grăniceri. Posedă 4 jug. pământ.
17. SUCIU MIHAI  
a Dorului A luat cheia dela preotul pentru a deschide biserica și trage clopotele. În timpul rebeliunii cu o furcă de fier, a pus toate actele primăriei pe foc.
18. CHIRILA IOAN  
a Mîscului Se face vinovat de tentativă de omor contra agentului agricol, membru de Partid.
19. ROȘCA GHEORGHE: Rebel. A bătut membrii de partid și le-a devastat locuința.
20. BABUTAU IOAN  
zis Pama Se face vinovat de tentativă de omor contra soției secretarului Sfatului Popular.
21. IANOS TEODOR: Prietenul intim a lui Stana Simion zis Nanci, Participând activ la rebeliune și devastând.

22. PÂRVU IOAN: Fratele avocatului Pârvu Teodor, chiabur, posedă peste 30 jug. pământ, fost fugar după rebeliune, prins la 2 August 1949.
23. GABOR TEODOR: agitator, a îndemnat populația contra membrilor de partid.
24. STANA IOAN: Agitator, participant activ la rebeliune.
25. BAN GHERGHE: Adventist, bănuț de legături cu Macea deoarece în această zi pe numitul .....sub pretext că ar fi fost adventist.
26. PTAS PETRU DTRU: Adventist, a fost în acea zi în com. Siclău de unde a revenit seara, participând la rebeliune.
27. CATRINA SIMION: chiabur, posedă 9 jug. pământ, proprietar de batoză, fost legionar.
28. BAN TEODOR: din Deta, participant la rebeliune și bănuț că a făcut legătura cu jud. Timiș.
29. BLIDAR TEODOR zis  
Delea lui Șiriduș participant activ la rebeliune și devastator.
30. CORPONAI ZOLTAN: participat activ la rebeliune și devastatorul casei secretarului Sfatului Popular.
31. IANCICĂU MIHAIL: chiabur, posedă 30 jug. pământ. Organizator al rebeliunii. Este socrul lui Stan Simion zis Nanci.
32. SEIVELT MANDOR: posedă 13 jug. pământ, are băcănie. Nu a participat la rebeliune, dar a aprobat-o și a susținut-o.
33. PARVU PETRU: militar demisionat în anul 1947 deblocat, participant la rebeliune și devastare. Cunoaște organizarea rebeliunii.
34. PARVU LIVIU: fiul lui Parvu Petru, participant la rebeliune.
35. STANA SIMION  
a lui IOAN chiabur, tatăl fugarului Stana, participant activ la rebeliune, rudă cu preotul Ștefănuț și avocatul Parvu.
36. PARVU GHEORGHE: agent sanitar, agitator și îndemnător la rebeliune.
37. ARDELEANU MARIA: soția perceptorului Ardeleanu care a făcut legătura între familia avocatului Pârvu.
38. PARTAN IOAN: țăran mijlocăș, participant la rebeliune și devastare.
39. VELICI MIHAIL: țăran mijlocăș, participant la rebeliune.



40. TURCUS TEODOR: țăran mijlocăș, participant la rebeliune.
41. GABOR PETRU: țăran mijlocăș, participant la rebeliune, devastare și furt.
42. GABOR SIMION: țăran mijlocăș, participant la rebeliune, devastare și furt.
43. GABOR IOSIF: țăran mijlocăș, participant la rebeliune, devastare și furt.
44. GABOR IOSIF: țăran mijlocăș, participant la rebeliune, devastare și furt.
45. GABOR IOSIF  
fiul țăran mijlocăș, participant la rebeliune, devastare și furt.
46. SUCIU SIMION: țăran mijlocăș, participant la rebeliune. Bănuț de legături cu alte comune. Cunoaște desfășurarea rebeliunii.
47. PARTAN IOAN: participant rebel.
48. PETRU IOAN: agitator rebel.
49. DEHELEANU IOAN:  
zis Pricina Participant activ, rebel.
50. BLIDAR PETRU: participant activ la rebeliune. Jefuitor ordinar.
51. RUS SIMION: participant la rebeliune și jefuitorul cooperativei.
52. CHIRILA IOAN: rebel ordinar.
53. IANCU SIMION: rebel ordinar.
54. STANA IOAN: învățător. Nu a participat la rebeliune dar cunoaște organizarea acesteia.
55. STANA SIMION  
zis Ciuncuț Agitator, a strigat ca toți membrii de partid să fie omorâți.
56. CISMAS TEODOR: jefuitor ordinar, participant activ la devastările autorităților și a rebeliunii. Bănuț că a furat 300 000 lei de la delegatul Sindicatului Agricol.
57. NISTOR IOAN: chiabur, posedă peste 30 jug. pământ, a întreținut elementele rebele.

## ELEMENTE IDENTIFICATE, DAR NEREȚINUTE

1. STANA IOAN  
a lui Bandetuț fiu de chiabur, fugar, nereținut, a atacat delegatul comisiei de colectare, a dezarmat trei milițieni călări, luându-le caii, șeile și armele

2. STANA TEODOR  
a lui Băndețu      fiu de chiabur, aceeași activitate ca și fratele său.
3. STANA SIMION  
zis Nanci a lui Băndețu      conducătorul rebelilor. Aceiași activitate ca și frații lui de mai sus.
4. SLEJAN IOAN  
a Hohului      participant activ la rebeliune și distrugătorul telefoanelor, este omul care a rupt mâna telefonistului.
5. STANA PETRU  
a lui Băndețu:      fiu de chiabur, frate cu cei de mai sus, participant activ la rebeliune.
6. BOTAS IOAN:
7. MIHUTA a lui Tândală  
fiul lui MORAR TEODOR:      agitator.
8. ROSCA TEODOR  
a Dorului      agitator și jefuitor.
9. ROSCA TEODOR  
a Hohului:      agitator.
10. STANA NIHAI zis  
Haita Flancului:      jefuitor, devastator.
11. TURCUS IOAN:      jefuitor, devastator.
12. TOMA IOAN:      jefuitor, devastator.
13. HORGA TEODOR  
a Liții:      jefuitor, devastator.
14. SUCIU MIHAI  
a Ciucului      jefuitor, devastator.
15. MORGOS IOAN  
a Lerii      a bătut toba în sat în timpul rebeliunii ca toată lumea să iasă cu furci, topoare, pe locul pieții, iar cine nu va ieși și va fi găsit acasă va fi împușcat.
16. ROSCA IOAN  
a Dodii:      agitator.
17. IANCICAU IOAN  
zis Ceapă:      devastatorul lui Stana Simion, agentul agricol.
18. TORSAN IOAN:      a spart geamurile localului primăriei.
19. ROSCA CORNEL:      fierar, a tras clopotele și alarmat populația, adunându-i la rebeliune.
20. SASU IOAN:      cantor bisericesc, a cântat fostul imn regal, Hora Unirii și Deșteaptă-te române, îndemnând rebelii care l-au secondat.

21. SUCIU AUREL: elev, membru U.T.C., bănuie a fi dat foc la Ferma de Stat în momentul când se întorcea dela nuntă, aprinzând o .....

## COMANDAMENTUL UNIC

### TABEL NOMINAL

De indivizi instigatori la rebeliune, identificați și reținuți din com. Apateu, jud. Arad

1. STANA PETRU: domiciliat la Nr. 324, născ. la 5 Martie 1891, fiul lui Petru și Marta, căs. serv. militar satisfăcut, posedă 36 jug. pământ, agricultor, țăran chiabur, neîncadrat politicește. A luat parte activă la rebeliune, participând la devastarea instituțiilor locale.
2. STANA SIMION: domiciliat la Nr. 324, n. la 25 Oct. 19..., fiul lui Petru și Ana, căs. serv. militar satisfăcut, 36 jug. de pământ, țăran chiabur, a luat parte activă la rebeliune bătând pe directorul școlii și notarul din com. Apateu.
3. BOTAS NICOLAE domiciliat la Nr. 276, n. la 15.6.1905, fiul lui Ioan și Florica, căs. serv. militar satisf., 1 jug. pământ, a luat parte activă la rebeliune în noaptea de 31 Iulie a.c., trăgând în armată.
4. BOTAS IOAN: domiciliat la Nr. 217, n. la 15.8.1899, fiul lui Ioan și Ana, căs. serv. milit. satisf., țăran, 10 jug. pământ, nu este încadrat politicește, a luat parte activă la rebeliune devastând instituțiile și localurile publice, trăgând asupra armatei.
5. MIRON PETRU: domiciliat la Nr. 257 n. 23.9.1919, fiul lui Petru și Maria; nec., ser. mil. satisfăcut, țăran sărac, membru PMR-1946, a luat parte activă la rebeliune agitând populația.
6. MANGU IOAN: domiciliat la Nr. 316, n. 15.2.1915 fiul lui Florea și Floarea, căs. serv. mil. satisfăcut, țăran, 20 ha. pământ, neîncadrat politicește, a luat parte activă la rebeliune trăgând în armată în noaptea de 31 iulie a.c.

7. MANGU FLORIAN: domiciliat la Nr. 322, n. 15.9.1880, fiul lui Teodor și Floarea, căs. serv. mil. satisf., țăran, 3 jug. pământ, baptist, a agitat populația la rebeliune.
8. STAN PETRU: domiciliat la Nr. 178, n. 22.3.1879, serv. mil. satisf., țăran 3 jug., neîncadrat. Aluat parte activă la rebeliune în noaptea de 31 iulie a.c. trăgând în armată.
9. BLIDAR GAVRILĂ: domiciliat la Nr. 569, n. 5.8.1910, fiul lui Petru și Floarea, căs., serv. mil. satisf., 7 jug. pământ, țăran, neîncadrat. A luat parte activă la rebeliune, devastând instituțiile și agitând populația la rebeliune.
10. FITU TEODOR: domiciliat la Nr. 590, n. 5.8.1931, fiul lui Mihai și Floarea, căs. serv. mil. satisf., țăran cu 2 jug. pământ, neîncadrat politicește. A luat parte la rebeliune agitând populația.
11. MOT PETRU: domiciliat la Nr. 517 n. 15.8.1896, fiul lui Floarea și Floarea, căs., serv. mil. satisfăcut, țăran cu 17 jug., neîncadrat. A luat parte la rebeliune, în noaptea de 31 Iulie trăgând în armată și agitând populația.
12. BANCEA PETRU: preot, n. 15.6.1891, fiul lui Petru și Maria, căs., confesor rezervă, 4 ha, neîncadrat politicește. A luat parte la rebeliune în seara zilei de 31 Iulie trăgând în armată și agitând populația.
13. PIROS NICOLAE: domiciliat la Nr. 268, n. 28.2.1907, fiul lui Nicolae și Maria, căs. serv. mil. satisf. Țăran cu 8 jug., a luat parte la rebeliune în seara zilei de 31 iulie a.c. trăgând asupra armatei și agitând populația.
14. HULEA TEODOR: domiciliat la Nr. 407, n. 10.3.1924, fiul lui Ioan și Maria, nec., serv. mil. satisf., țăran cu 4 jug., a luat parte activă la rebeliune, participnd la devastarea instituțiilor.
15. BOTAS VASILE: n. 5.3.1909, fiul lui Petru și Barbara, căs. serv. mil. satisf., țăran cu 6 jug., a luat parte la rebeliune și devastarea instituțiilor.
16. BOTAS MARIAN: n. 13.8.1917, fiul lui Teodor și Maria, căs. serv. milit. satisf., țăran cu 7 jug., a luat parte la rebeliune și devastarea instituțiilor.

17. BOTAS DUMITRU: fiul lui Vasile și Floarea, țăran cu 2 jug., a luat parte la rebeliune și devastarea instituțiilor.
18. IUGA GHEORGHE: n. 7.5.1897, fiul lui Nicolae și Maria, căs. serv. mil. reformat, a luat parte la rebeliune și a agitat populația.
19. IUGA BUJOR: domiciliat la Nr. 325, n. la 18.IX.1928, fiul lui Gheorghe și Iuliana nec. serv. milit. nesatisf., fără avere, S'a urcat pe turnul bisericii trăgând clopotele pentru a anunța sosirea armatei.
20. IUGA CORNEL: domiciliat la Nr. 235, n. la 11.V.1930, fiul lui Gheorghe și Iuliana, nec. serv. milit. nesatisf., fără avere. S'a urcat pe turnul bisericii trăgând clopotele semnalând astfel apropierea armatelor.
21. UNGUR TEODOR: domiciliat la Nr. 319, n. la 3.10.1932, fiul lui Teodor și Floarea, necs. Serv. milit. nesatisf., fără avere. A luat parte activă la rebeliune.
22. NEMETH ALEXANDRU: domiciliat la Nr. 161 în Satul Nou, n. 21.8.1912, fiul lui Alexandru și Iuliana, căs. serv. milit. satisf., mecanic, chiabur, are un tractor, bănuț de legătură cu numitul GARAI din comuna Sepreș chiabur, proprietar de batoză.

## COMANDAMENTUL UNIC ARAD

### TABEL NOMINAL

de indivizi instigatori la rebeliune, identificați și eținuți  
din comuna Berecghiu județul Arad.

1. SIMION FLOREA: reținut în locul lui JULCOI MIHAI, fiindu-i tată.
2. HAIDUC MIHAIL: a devastat primăria și a rupt tablourile din primărie.
3. SAVA FLOREA: a luat parte la rebeliune strigând: „trăiască regele Mihai“, etc.
4. SIMINA GHEORGHE: a bătut secretarul organizației P.M.R.
5. PANTEA FLOREA: a luat parte la manifestație și la a

- |                      |   |
|----------------------|---|
| 6. CHIRILA TUDOR:    | a luat parte la manifestație și a instigat.   |
| 7. SILCOVAN IOAN:    | a atacat mașina Miliției urcându-se pe ea.  |
| 8. GROZA GHEORGHE:   | a tras clopotele dela biserică în timpul rebeliunii.                                |
| 9. POENARU MATEI:    | a atacat mașina Miliției și a dezarmat ofițerii din mașină.                         |
| 10. DUTAN GHEORGHE:  | a fost curier între com. Berechiu și Moțiori.                                       |
| 11. PANDA ALEXANDRU: | a barat șoseaua și a instigat șoferul mașinii să-și trădeze ofițerii.               |
| 12. HUT TEODOR:      | a fost curier între com. Berechiu și Moțiori, a tras clopotele și a instigat.       |
| 13. ANGHEL TERZIA:   | a atacat ofițerii de Miliție și i-au jefuit.  |
| 14. MUNTEANU ANGHEL: | idem.   |
| 15. ANGHEL ȘTEFAN:   | idem.   |
| 16. ILONCA GHEORGHE: | a luat arma dela un milițian și cartușe. Asupra lui s-a găsit un pistol parabellum. |
| 17. DOBRA NICOLAE:   | a luat parte la atacul mașinei.   |
| 18. RUS ELENA:       | a bătut secretarul dela primăria comunei.   |

## COMANDAMENTUL UNIC ARAD

### TABEL NOMINAL

de indivizi instigatori la rebeliune identificați și reținuți  
din comuna Moțiori jud. Arad.

- |                               |  |
|-------------------------------|--|
| 1. SUCIU VASILE<br>zis Ghițu: | a instigat și a luat parte la atacul mașinei Miliției,<br>tăind cauciucurile     |
| 2. BADEA PETRU:               | idem.  |
| 3. BELLE GHEORGHE:            | a condus tineretul din com. Moțiori la rebeliune<br>și a atacat mașina Miliției. |
| 4. PANTEA IOAN:               | a luat parte la rebeliune.   |
| 5. PARTENIE BELLE:            | fost legionar, a instigat lumea la rebeliune                                     |

- |                               |  |
|-------------------------------|--|
| 6. BATEA TEOFIL<br>zis Dinu:  | instigator la rebeliune  |
| 7. PETRUT IOAN<br>zis Toporu: | idem   |
| 8. PARTENIE MATEI:            | a luat parte la atacul mașinei.  |
| 9. BRICI GHEORGHE:            | a amenințat populația în fața cooperativei să nu se predea că le va incendia casele. |
| 10. MATEI IOAN:               | instigator la rebeliune.   |

## COMANDAMENTUL UNIC ARAD

### TABEL NOMINAL

de indivizii instigatori la rebeliune identificați și teținuți  
din comuna Someșgheș jud. Arad.

- |                            |   |
|----------------------------|---|
| 1. FAUT IOAN:              | născut la 16 Februarie 1895, chiabur agricultor, posedă 1 casă și 34 ha. pământ. Părinții apolitici, în trecut a făcut parte din P.N.L., în prezent .....PNT. A fost agitator al desordinii din comună. Are un băiat fugit. |
| 2. LUCA IOAN:              | născut la 16 Octombrie 1904 în Salcă jud. Bihor, țaran mijlocăș. În anii 19...–1945 a fost grădinar la Chestura Poliției Municipiului Arad. În prezent apolitic. Agitator la rebeliune.                                     |
| 3. MIRGINA GH.<br>zis Ioța | Născut la 19 Aprilie 1906, chiabur agricultor, posedă 50. jug. pământ. 400 steri grădină, 6 vite și 3 cai. Aderent P.N.(?). A fost un agitator principal.   |
| 4. BELLE IOAN:             | născut la 16 Noiembrie 1903, țaran mijlocăș, agricultor, posedă 7 jug. pământ, una casă de locuit. Nu a făcut politică a luat parte activă la rebeliune lovind pe tov. BELLE PETRE.   |

## TABEL

De evacuării din Stația Cermeiu îmbarcați în ziua de 3 August 1949

În vagonul Nr. 152.702

1. Stana Ana	din com. Apateu	
2. Stana Simion	“ “ “	-----70 jug. pământ
3. Ilonca Maria	“ “ Berechiu	
4. Ilonca Maria	“ “ “	
5. Ilonca Aron	“ “ “	-----56 jug. pământ
6. Mang Florea	“ “ Apateu	
7. Mang Saveta	“ “ “	
8. Mang Ioan copil	“ “ “	
9. Mang Florea	“ “ “	-----46 jug. pământ
10. Mot Florea	“ “ “	
11. Mot Maria	“ “ “	-----36 jug. pământ
12. Faur Ioan	“ “ Someșgheș	
13. Faur Florea	“ “ “	
14. Faur Aurel copil	“ “ “	
15. Faur Florica	“ “ “	
16. Faur Catița	“ “ “	nu vor să spună
17. Burca Florea	“ “ “	cca. 60 jugăre
18. Marginea Catița	“ “ “	
19. Marginea Florea	“ “ “	
20. Marginea Aurel	“ “ “	-----40 jugăre
21. Stana Natalia	“ “ Sepreș	
22. Stana Ecaterina	“ “ “	
23. Stana Florea	“ “ “	
24. Stana Ionel copil	“ “ “	
25. Stana Valeria	“ “ “	
26. Stana Anuta	“ “ “	
27. Stana Ana	“ “ “	
28. Stana Florea copil	“ “ “	
29. Stana Simion	“ “ “	
30. Pârv Emilia	“ “ “	
31. Iancicău Catita	“ “ “	
32. Rosca Florea	“ “ “	
33. Pârvu Ana	“ “ “	30 jugăre



## TABEL NOMINAL

## CATEGORIA II

de chiaburii din com. Coroiu jud. Bihor, ridicați conform ordinului

Nr. Crt.	Numele și prenumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Leocut Alexandru	cap de familie	39	română	6
2.	Leocut Ana	soția	38	"	—
3.	Leocut C-tin	copil	18	"	—
4.	Leocut Ioan	copil	14	"	—
5.	Leocut Vasile	tată	72	"	—
6.	Leocut Florea	mamă	63	"	—
7.	Vesa Ana	cap de familie	32	"	3
8.	Vesa Petru	copil	14	"	—
9.	Vesa Ioan	copil	12	"	"
10.	Vesa Ioan	cap de familie	45	"	3
11.	Vesa Florea	soție	41	"	—
12.	Vesa Cornel	copil	17	"	"
13.	Vargatu Florica	cap de familie	27	"	3
14.	Vargatu Iuliana	fiică	12	"	"
15.	Vargatu Mircea	copil	10	"	"
16.	Leocut Elena	cap de familie	53	"	1

Se certifică de noi exactitatea prezentului tabel.

## TABEL NOMINAL

## CATEGORIA II

de chiaburii din com. Talpoș județul Bihor, ridicați conform ordinului

Nr. Crt.	Numele și prenumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Matei Gheorghe	cap de familie	76	română	5
2.	Matei Catița	soția	74	"	—
3.	Matei Ana	soră	26	"	—

4.	Matei Pavel	nepot	1½	“	—
5.	Matei Livia	nepot	4	“	—
6.	Lazăr Mihai	cap de familie	54	“	2
7.	Negruț D-tru	cap de familie	49	“	6
8.	Lazăr Maria	soție	60	“	
9.	Negruț Florea	soție	42	“	
10.	Negruț Petru	fiu	20	“	
11.	Negruț Ana	soră	41	“	
12.	Negruț Eva	nepoată	20	“	
13.	Negruț Teodor	nepot	2	“	
14.	Ardelean Teodor	cap de familie	25	“	2
15.	Ardelean Veturi	soția	50	“	2
16.	Tintiu Ioan	cap de familie	45	“	2
17.	Tintiu Saveta	soție	40	“	
18.	Brintaș Florea	cap de familie	49	“	6
19.	Brintaș Marioara	soră	25	“	
20.	Brintaș Mariana	nepoată	5	“	
21.	Birtaș Mihai	nepoată	4	“	
22.	Brintaș Petru	nepoată	3	“	
23.	Brintaș Anton	nepot	1	“	
24.	Rusu Ioan	cap de familie	60	“	3
25.	Rusu Floarea	soție	40	“	
26.	Rus Viorica	fiică	16	“	
27.	Hutan Nr.		30	“	
28.	Brandas Mihail	cap de familie	57	“	—

## TABEL NOMINAL

### CATEGORIA II

de chiaburii din com. Tăutu jud. Bihor, ridicați conform ordinului

Nr. Crt.	Numele și prenumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Rusu Vasile	cap de familie	72	român	2
2.	Rusu Ileana	soție	60	“	

3.	Rusu Eva	cap de familie	45	“	2
4.	Rusu Floarea	soră	23	“	
5.	Mihan Florea	cap de familie	61	“	2
6.	Ruscut Eva	nepoată	13	“	
7.	Hdisan Ana	cap de familie	60	“	4
8.	Hodisan Florea	nepot soră	27	“	
9.	Hodisan Petru	nepot	8	“	
10.	Hodisan Mihai	nepot	2	“	
11.	Popa Nicolae	cap de familie	50	“	5
12.	Popa Floarea	soție	40	“	
13.	Popa Rozalia	fiică	17	“	
14.	Popa Eva	fiică	15	“	
15.	Popa Ștefan	fiu	13	“	
16.	Milian Ioan	cap de familie	45	“	2
17.	Milian Floarea	soție	47	“	
18.	Todinca Florea	cap de familie	25	“	3
19.	Todinca Ioan	fiu	2	“	
20.	Todinca Lenuța	fiică	1 lună	“	
21.	Popa A. Ștefan	cap de familie	55“		

Se certifică de noi exactitatea prezentului tabel nominal.

## TABEL NOMINAL

### CATEGORIA II

de chiaburii din com. Craiova jud. Bihor, ridicați conform ordinului

Nr. Crt.	Numele și pronumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Manea Nicolae	cap de familie	70	română	5
2.	Manea Ana	soție	60	“	
3.	Manea Elena	nașă	7	“	
4.	Manea Iosana	nepoată	7	“	
5.	Manea Ana	nepoată	2	“	
6.	Manea Elena	cap de familie	52	“	2

7.	Manea Iosana	fiică	22	“	
8.	Manea Iosana	cap de familie	35	“	2
9.	Manea Florica	fiică	12	“	
10.	Manea Ana	cap de familie	35	“	3
11.	Manea Ana	fiică	13	“	
12.	Bulea Teodor	cap de familie	22	“	4
13.	Bulea Dlorica	soție	18	“	
14.	Gulea Saveta	soacră	48	“	
15.	Gulea Ioan		20	“	
16.	Manea Florian	cap de familie	49	“	8
17.	Manea Floarea	soție	45	“	
18.	Manea Ana	fiică	22	“	
19.	Manea Pavel	fiu	18	“	
20.	Manea Nicolae	fiu	15	“	
21.	Manea Matei	fiu	15	“	
22.	Manea Irimia	fiu	11	“	
23.	Manea Florica	fiu	6	“	
24.	Manea Ana	mătușe	70	“	

Se exercită de noi exactitatea prezentului tabel.

## TABEL NOMINAL

### CATEGORIA II

de chiaburii din com. Susag jud. Bihor, ridicăți conform ordinului

Nr. Crt.	Numele și prenumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Hut Iuliana	cap de familie	30	română	2
2.	Hut Elisabeta	fiică	7	“	
3.	Spatar Catita	cap de familie	39	“	3
4.	Spatar Maria	fiică	17	“	
5.	Spatar Alexandru	copil	12	“	
6.	Hut Tiana	cap de familie	35	“	4
7.	Hut Gauleana	fiică	10	“	
8.	Hut Elisabeta	copil	7	“	

9.	Hut Alexandru	copil	5	“	
10.	Coroban Ana	cap de familie	70	“	1
11.	Bamde Elena	cap de familie	22	“	3
12.	Bande Gligore	copil	16 luni	“	
13.	Bande Maria	soră	13	“	
14.	Ciuruba Susana	cap de familie	37	“	2
15.	Hut Marie	fiică	13	“	
16.	Ciuclea Ana	cap de familie	72	“	1
17.	Marinca Susana	cap de familie	43	“	1

Se exercită de noi exactitatea prezentului tabel.

## TABEL NOMINAL

### CATEGORIA II

de chiaburii din com. Belfir jud. Bihor, ridicați conform ordinului

Nr. Crt.	Numele și prenumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Ciac Stefan	cap de familie	66	maghiar	5
2.	Ciac Catalina	soție	60	“	
3.	Ciac Maria	soră	28	“	
4.	Ciac Valeria	fiică	7	“	
5.	Forod Irina	cap de familie	38	“	1
6.	Fodor Pavel	copil	10	“	
7.	Ciac Maria	fiică	7 luni	“	
8.	Kovacs Alex.	cap de familie	49	“	4
9.	Kovacs Tereza	soție	49	“	
10.	Kovacs Alex.	copil	19	“	
11.	Kovacs Adalbert	fiu	19	“	
12.	Kovacs Elisabeta	cap de familie	30	“	3
13.	Kovacs Iosif	fiu	8	“	
14.	Kovacs Francisc	soț	36	“	
15.	Nata Rozalica	soacră	60	“	

16.	Birael Francisc	cap de familie	69	“	5
17.	Birael Rozalia	soție	62	“	
18.	Birael Rozalia	fiică	28	“	
19.	Birael Stefan	fiu	26	“	
20.	Birael Emeric	fiu	33	“	

Se exercită de noi exactitatea prezentului tabel.

## TABEL NOMINAL

### CATEGORIA II

de chiaburii din com. Cociuba-Mare jud. Bihor, ridicați conform ordinului

Nr. Crt.	Numele și prenumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Dan Mihail	cap de familie	35	român	5
2.	Dan Viorica	soție	30“		
3.	Dan Tiana	fiică	2½“		
4.	Dan Floarea	mamă	60“		
5.	Sabau Mina	vecină	18“		
6.	Pojoca Gheorghe	cap de familie	48“6		
7.	Pojoca Mina	soție	47“		
8.	Pojoca Fimie	fiică	23“		
9.	Redes Maria	cap de familie	22“		
10.	Redes Ioan	nepot	2“		
11.	Blider Florea	soacră	70“		
12.	Iancu Ioan	cap de familie	33“		
13.	Iancu Mina	soție	28“		
14.	Iancu Vasile	fiu	5“		
15.	Iancu Florica	fiică	2“		
16.	Dan Maria	cap de familie	67“		

Se exercită de noi exactitatea prezentului tabel.

## TABEL NOMINAL

## CATEGORIA II

de chiaburii din com. Batăr jud. Bihor, ridicăți conform ordinului

Nr. Crt.	Numele și prenumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Andor Florea	cap de familie	45	română	4
2.	Amdor Eva	fiica	17	"	
3.	Andor Florian	copil	23	"	
4.	Amfor Florita	soră	19	"	
5.	Crăciun Maria	cap de familie	45	"	5
6.	Crăciun Ioan	copil	24	"	
7.	Crăciun Gheorghe	copil	21	"	
8.	Crăciun Ștefan	copil	15	"	
9.	Crăciun Mărioara	copil	12	"	
10.	Ardelean Gavrilă	cap de familie	67	"	3
11.	Ardelean Floarea	soție	56	"	
12.	Ardelean Floarea	fiică	25	"	
13.	Crăciun Iuliana	cap de familie	20	"	1
14.	Taudeu Florea	cap de familie	67	"	
15.	Taudeu Marta	soră	36	"	
16.	Taudeu Silvia	fiică	10	"	
17.	Taudeu Florica	fiică	7	"	
18.	Vancea Mihail	cap de familie	65	"	2
19.	Vancea Floarea	soție	54	"	
20.	Bocșa Maria	cap de familie	56	"	1
21.	Crăciun Barbura	cap de familie	38	"	1
22.	Crăciun Hermina	cap de familie	49	"	
23.	Crăciun Gheorghe	cap de familie	25	"	
24.	Crăciun Florița	soră	18	"	

Se exercită de noi exactitatea prezentului tabel.

## TABEL NOMINAL

## CATEGORIA II

de chiaburii din com. Bicaciu jud. Bihor, ridicați conform ordinului

Nr. Crt.	Numele și prenumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Stefanca Suzana	cap de familie	37	maghiară	4
2.	Foico Gheorghe	cap de familie	64	română	
3.	Foico Nicolae	fiu	32	"	
4.	Foico Florea	soră	26	"	
5.	Foico Nicolae	nepot	6	"	3
6.	Bejan Florea	cap de familie	42	"	
7.	Bejan Aurel	fiu	4	"	
8.	Bejan Ileana	fiică	8	"	
9.	Pelas Ana	cap de familie	49	"	2
10.	Pelas Ioan	fiu	15	"	
11.	Varga Ștefan	cap de familie	39	slovac	5
12.	Varga Veronica	soție	29	"	
13.	Varga Margareta	fiică	14	"	
14.	Varga Ghizela	fiică	8	"	
15.	Varga Mihai	fiu	6	"	5
16.	Kuima Iosif	cap de familie	34	"	
17.	Kuyma Iuliana	soție	30	"	
18.	Kuyma Ștefan	fiu	2½	"	
19.	Kuyma Elisabeta	fiică	5 luni	"	"
20.	Kuyma Maria	mamă	75	"	

Se exercită de noi exactitatea prezentului tabel.

## TABEL NOMINAL

## CATEGORIA II

de chiaburii din com. Girișul Negru jud. Bihor, ridicați conform ordinului

Nr. Crt.	Numele și prenumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Vinte Petru	cap de familie	62	maghiar	4
2.	Vinte Elisabeta	soție	54	"	



3.	Vinte Nicolae	fiu	26	“	
4.	Vinte Petru	fiu	25	“	
5.	Bodin Teodor	cap de familie	40	român	3
6.	Bodin Ioan	soția	39	“	
7.	Bodin Ioan	fiu	10	“	
8.	Balos Nicolae	cap de familie	36	“	
9.	Balos Sabina	soție	29	“	
10.	Baloș Ioan	fiu	11	“	
11.	Baloș Nicolae	fiu	9	“	
12.	Baloș Teodor	fiu	2	“	
13.	Mariana Teodor	cap de familie	34	“	
14.	Marian Florea	soție	30	“	
15.	Marian Irina	fiică	9	“	
16.	Marian Gheorghe	fiu	5	“	
17.	Marian Elena	mamă	61	“	
18.	Foraru Gh. Pavel	cap de familie	17	“	
19.	Foraru Maria	mamă	39	“	
20.	Hos Ana	soră	20	“	
21.	Tarau P.Petru	cap de familie	67	“	
22.	Tarau Ana	soție	33	“	
23.	Rarau Fianu	soră	33	“	
24.	Tarau Ana	fiică	15	“	
25.	Tarău Floarea	fiică	12	“	
26.	Tarău Gheorghe	fiu	10	“	
27.	Tarau Petr	fiu	10	“	
28.	Tarau Gheorghe	cap de familie	45	“	

Se exercită de noi exactitatea prezentului tabel.

## TABEL NOMINAL

### CATEGORIA II

de chiaburii din com. Ucușiș jud. Bihor, ridicăți conform ordinului

Nr. Crt.	Numele și prenumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Boglea Moise	cap de familie	46	română	2
2.	Boglea Floarea	soție	43	“	

3.	Anton Flore	cap de famil	23	“	3
4.	Anton Ana	soție	20	“	
5.	Anton Flore	copil	18 luni	“	
6.	Mateoc Marie	cap de famil.	50	“	
7.	Mateoc Vasile	copil	16	“	
8.	Pafucan Zeno	cap de famil.	55	“	3
9.	Pafucan Maria	fiică	20	“	
10.	Pafucan Floare	fiică	10	“	
11.	Popa Petru	cap de famil.	63	“	6
12.	Popa Ana	soție	63	“	
13.	Popy Ioan	copil	35	“	
14.	Popa Zeina	soră	35	“	
15.	Popa Elisabeta	nepoată	2	“	
16.	Popa Ana	nepoată	10 luni	“	
17.	Mihoc Gheorghe	cap de famil.	70	“	7
18.	Mihoc Ana	soție	66	“	
19.	Mohoc Moise	fiu	44	“	
20.	Mihoc Maria	noră	42	“	
21.	Mihoc Matei	nepot	14	“	
22.	Mihoc Floarea	nepoată	20	“	
23.	Sârbu Gheorghe	nepot	22	“	
24.	Mateoc Ana	cap de familie	40	“	2
25.	Mateoc Zaina	fiică	17	“	
26.	Popa Hermina	cap de familie	32	“	3
27.	Popa Isaia	copil	14	“	
28.	Popa Ioan	copil	10	“	
29.	Anton Alexandru	cap de familie	27	“	3
30.	Anton Domnica	mamă	28	“	
31.	Botoc Ana	concubinaj	22	“	

Se exercită de noi exactitatea prezentului tabel.

## TABEL NOMINAL

## CATEGORIA II

de oameni ridicați și trimiși la Megedia, cu date incomplete promise  
dela Miliția Județeană Bihor-Oradea

Nr. Crt.	Numele și pronumele:	Gradul de rudenie	Vârsta	Naționalitatea	nr. membrii de familie
1.	Ceac Ladislau				
2.	Fodor Ladislau				
3.	Veturia Popescu				
4.	Dan Gheorghe				
5.	Dan Nicolae				
6.	Dudulescu Gavrilă				
7.	Dudulescu Maria				
8.	Teudan Gheorghe				
9.	Taran Gheorghe				
10.	Popa Stefan				
11.	Brânduș Marin				
12.	Brânduș Pavel				

## TABEL NOMINAL

de elemente rănite din comuna Marțihaza

Nr. Crt.	Numele și pronumele:	Avere:	Nr. fami- liei	Politica în trecut	Politica în prezent
1.	CICORTAȘ Th.	21 jug. 2 cai, livadă, 1 vacă, 4 porci, 6 găște, plug, 2 case.	—	Fost primar P.N.T.-Maniu	—
2.	CICORTAȘ TRAIAN	locuște la pct. 1	—	P.N.T.-Maniu	—
3.	TASNADI GEORG.	6 jug. 1 casă, 2 boi, 1 scroafă, 1 plug.	3.	—	Fr. Plugari- lor Din 19?
4.	PUSTEA IOSIF	7 jug., 2 vaci, 1 porc	4.	—	Fr. Plugari- lor din 19?

5.	HORVATH LUDOVIC	1 casă prin expropriere	4.	—	Fr. Plugari- lor din 19?
6.	PUSCAS TEODOR zis BANCA	7 jug. casă, 2 cai, 1 vacă, 1 scroafă	4.	P.N.T.-Maniu	Fr. Plugari- lor
7.	PUI DUMITRU	9 jug. casă, 2cai, scroafă	5.	P.N.T.-Maniu	Fr. Plugari- lor
8.	IONUȚ IOAN a Masardicului	10 jug. părinții, 2 vaci, scroafă, 3 cai	5	P.N.T.-Maniu	Fr. Plugari- lor
9.	TRIPA IOAN	25 jug., 2 case, 2 cai,	5.	P.N.T.-Maniu	Fr. Plugari- lor
10.	HALMAGEANU N.	2 jug. expropriere, 1 casă, 2 boi, 1 scroafă.	3.	—	Fr. Plugari- lor
11.	GULYAS MOISE	7–8 jug., 1 casă, 1 vacă. 2 cai,	4.	P.N.T.-Maniu	—

Se certifică de noi exactitatea prezentului tabel-nominal.

TABEL NOMINAL  
de chiaburi din comuna Marțihaza

Nr. Crt.	Numele și pronumele:	AVEREA:	Fapte
1.	COCIUBEI DUMITRU	60 jug. pământ, 2 cai, 2 vaci	Instigator principal împreună cu BAICAN DUMITRU.
2.	BAICAN DUMITRU	45 jug. pământ, orezărie, lac cu pești, 3 vaci, 5 cai, 40 oi case, pluguri, semănătoare	Instigator principal împreună cu COCIU- BEI DUMITRU, cu care au antrenat massele din ace comună.

Se certifică de noi exactitatea prezentului tabel.

**TABEL – NOMINAL**  
**Categoria I-a**

Comuna	Nr. crt.	Numele și prenumele	Avere Inventar agricol	Cu cine își lucrează pământul	Membrii de familie	Faptele	Observ.
Tăut	1.	TODINCA IOAN	4 ha.			A participat la omorârea paznicului de noapte. A luat parte la devastări.	
Batăr	2.	CRĂCIUN IOAN	20 jug.			Fost manist. Arestat de 2 ori, pentru activitate subversivă	
Idem	3.	SUCIUGAN VASILE	25 ha			Fost conducător P.N.T.- instigator principal notar comp.	
Belfir	4.	BIRO L.IOSIF	8 ½ ha.			A instigat pentru plecare la rebeliune în Cociuba Mare, strigând loz. contra colectărilor și contra comuniștilor.	
Idem	5.	CSAK LADISLAU	9 ha.			IDEM	
Girișul Negru	6.	SÂRBU SILVIU	chiabur arendaș			Terorist, fugit de 2 ani. Fost prins în comună indemnând populația la rebeliune.	
Coroiu	7.	LEUCUTA MATEI	15 ha.			A fost instigatorul principal și cap de Rebeliune.	
Bicaciu	8.	TURCUT PETRU	20 jug.			A condus rebeliunea, maltratând președintele Sfatului Popular.	
Idem	9.	IVAN GHEORGHE preot	—			A fost agitator principal. Până în 1940 a fost Președintele Partidului fascist "Ymredy".	
Idem	10.	BUCICO STEFAN	mijlocaș			Capul rebeliunii, atacând cu furca armata	
Ucuiș	11.	MATEOC FLORIAN	19 ha.			Capul rebeliunii. A devastat toate localurile publice. A cântat cântece legionare și șovine.	
Idem	12.	MATEOC FLORIAN a Siminocului	10 ha.			Idem. A terorizat populația cu furci, pentru participarea la rebeliune.	

TABEL – NOMINAL  
Categoria I-a

Comuna	Nr. crt.	Numele și prenumele	Avere	Inventar agricol	Cu cine își lucrează pământul	Membrii de familie	Faptele	Observ.
Tăut	1.	RUSU IOAN	25 ha.	4 boi 5 vaci		4	Fost primar legionar. A fost în fruntea rebeliunii. Element foarte periculos.	
Idem	2.	MILEAN GH.	12 ha..	—		—	Criminal principal. Cap de rebeliune. A luat parte la omorârea paznicului. Criminal principal.	
Idem	3.	RUSU ȘTEFAN	18 ha.	—		—	A condus un grup de rebeli devastând Poarta de triumf.	
Bătăr	4.	ANDOR GAVRILĂ	4 ha.	2 cai 2 boi 2 vaci		—	Cap de rebeliune, complicitatea asasinării Paznicului de noapte.	
Belfir	5.	----	—	—		—	---	
Bicaciu	6.	KUSMAS FRANCISC	mijlocăș	—		4	Cap de rebeliune. A atacat armata cu securea. A maltratat președintele Sfatului Popular..	
Idem	7.	ȘTEFANKON FRANCISC	idem	—		—	I D E M	
Coroiu	8.	LEUCUTA GH.	fiu de chiabu 15 ha	—		--	Cap de rebeliune. Instigator principal.	
Ucuriș	9.	POPA ALEXANDRU	10 ha.	—		—	A fost în fruntea rebeliilor, a devastat instituțiile publice, a cântat cântece legionare și șovine.	

Se certifică de noi exactitatea prezentului tabel nominal.

Arhivele Serviciului Român de Informații, Fondul documentar Dosar numărul 4638, f. 19–62.

The defeat of the peasant uprising from 1949 in Bihor and Arad county.  
Documentary contributions

Two march 1949 represents in fact the legislation of the felonies that took place in the rural life after march 1945. The application of the Decree from 2 march represented the violation of the basic rules of the democratic state and, starting with the year 1949, it led to social tensions in the west part of the country. The district Bihor and Arad was the middle of the movements of the peasants.

The repression of these revolts was violent and the forces of Securitate did their job very punctilions. There were thus organised Single Commandments which included military forces trained to repress these actions. The revolts were repressed mainly violently. the military forces used both the power of the weapons and the cunning in order to achieve their objectives.

## MONOGRAFIA ISTORICĂ A SATULUI VARVIZ (I)

de

Gabriel Moisa

În dreptul orașului Marghita, Barcăul, cel mai nordic râu însemnat al Bihorului, primește dinspre stânga apele Bistrei, unul din râurile ce brăzdează suprafața Muntelui Șes. Bistra are o lungime de circa 25 de kilometri și adăpostește în bazinul său mai mult de 10 așezări. Habitatul din această zonă este destul de dens, caracteristică valabilă dealtfel și evului mediu<sup>1</sup>. Cunoaștem aceasta din faptul că în epoca primelor informații scrise referitoare la zonă constatăm prezența a nu mai puțin de șapte sate, sate care în cele mai multe dintre cazuri își vor continua existența până în secolul XX.

La 18 kilometri sud de Marghita se găsește satul **Varviz** pe unul dintre afluenți Bistrei, pârâul Varvizel, în bazinul carbonifer al Voivozilor. La nord satul se învecinează cu comuna Popești, la vest cu satele Cuzap și Voivozi, la sud cu Vărzari iar la est cu Borumlaca și Vâlcelele.

### Secolul al XIV-lea

Satul Varviz a intrat relativ târziu în sfera de interes a documentelor medievale. Cele mai vechi informații documentare despre Varviz și satele de pe cursul Bistrei datează de la începutul secolului XIV<sup>2</sup> în împrejurări legate de luptele pentru putere din regatul maghiar care cunosc o amploare deosebită cu precădere în intervalul cuprins între moartea regelui Andrei al III-lea la 1301 și venirea pe tron al lui Carol Robert de Anjou în 1308.

Așa cum menționează însă și Radu Popa satele acestea par a avea o vechime mult mai mare, pentru că în nici un caz, atunci când încep să vorbească, documentele nu amintesc despre niște sate cu totul noi ci despre unele mai vechi atâta doar că în

---

<sup>1</sup> Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, București, 1967–1968, Chiribiș – 1219, Tăuteu – 1291–1294, Ciutelec – 1305, Varviz – 1327, Bogeiu, Cuzap, Voivozi – 1406, Popești – 1435.

<sup>2</sup> Jako Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Budapesta, 1940, p. 384 (în continuare *Jako Sz. Bihar megye...*)



împrejurările începutului de veac XIV acestea au fost în mare parte depopulate, context de care de altfel se leagă și prima mențiune a Varvizului. Dar cum orice naștere trebuie să are și un certificat eliberat în acest sens nu putem lua ca moment de apariție a acestor așezări pe harta istorică decât o dată precis consemnată în documente și pentru majoritatea satelor de pe valea Bistrei acest lucru se întâmplă la începutul secolului XIV.

Cum în luptele pentru putere, de la începutul acestui veac, a fost implicat și voievodul Transilvaniei, Roland Borșa, zona Bihorului a fost nu de puține ori la mijloc în confruntările care au avut ca protagoniști pe acest voievod și Carol Robert. Valea Bistrei cunoaște și ea în acest context chiar confruntări directe între cele două părți și nu de puține ori oamenii au fost nevoiți să-și părăsească locuințele.

În acești ani spațiul viitorului sat Varviz (Warvizyi) era în „custodia” familiei TURULO, cel puțin pentru 1320 acest lucru fiind clar precizat în istoriografie. La 1320, Carol Robert de Anjou, controla deja întreaga vale a Bistrei, ca și Varvizul de altfel, care este luat în „gria” regalității pentru a fi repopulat, acțiune terminată cândva în jurul anului 1327<sup>3</sup>. Repopularea satului se putea face din două direcții, de pe valea Barcăului sau de pe valea Barcăului sau de pe valea Bistrei unde familia TURULO avea domenii în stăpânire. Este aproape firesc atunci ca de aici să-și fi trimis proprietarul oameni spre populare. După aprecierile lui Zs. Jako este mai mult ca sigur ca satul să fi fost repopulat cu iobagi unguri veniți cu predilecție de pe valea Barcăului<sup>4</sup>. Afirmatia lui Jako potrivit căreia doar iobagi unguri au fost colonizați aici pe la 1320–1327 ar trebui luată poate cu semne de întrebare având în vedere faptul că ea este făcută într-un moment, 1940, în care regimul horthist pornise o campanie de legitimare a stăpânirii asupra Transilvaniei prin instrumentalizarea istoriei, iar prezența românilor într-o vreme atât de timpurie în Transilvania nu era pe placul și în folosul teoriei acestora. De altfel Zs. Jako este și el înregimentat acestui curent, alături de alți istorici clujeni și nu numai, iar în cazul de față susține că în valea Bistrei românii încep să fie majoritari abia pe la sfârșitul secolului al XVI-lea începutul celui de-al XVII-lea, până atunci români ne prea fiind prin zonă.

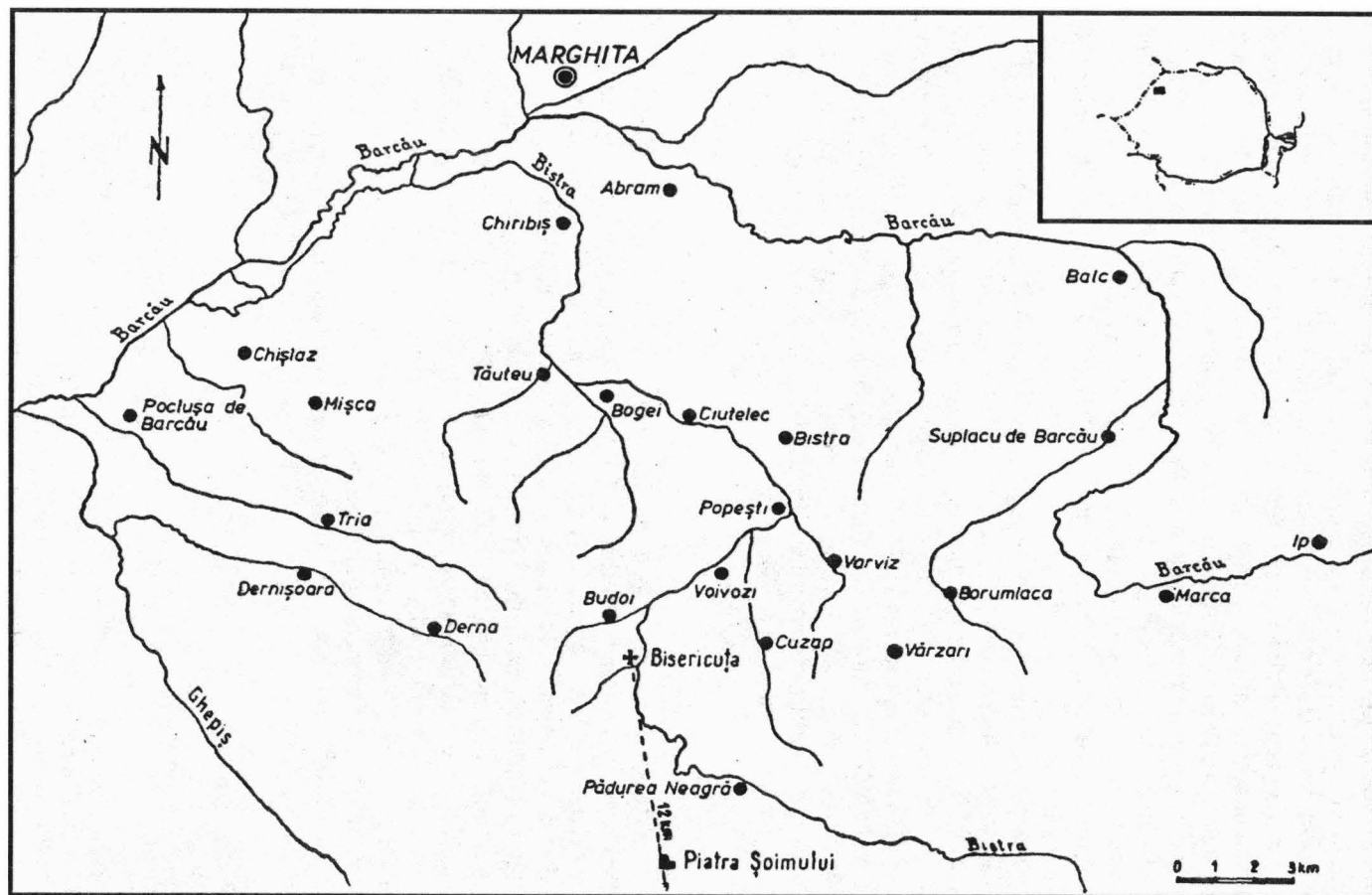
În 1327 procesul de populare era oricum încheiat dată care se și consideră în istoriografie ca moment de naștere al satului și după toate probabilitățile noua așezare, după părerea lui Radu Popa mai vechea așezare, se găsea acum pe pământurile cetății Szolnok. Vreme de mai bine de 60 de ani nu mai avem alte informații despre Varviz și, în consecință, prea multe despre istoricul așezării în acest interval nu se pot spune.

Abia pe la 1391 aflăm că localitatea este parte componentă a domeniului deținut de frații Drag și Balc pe valea Bistrei (Ținutul Pistran)<sup>5</sup>. Ei dețineau acest domeniu în calitate de comiți ai Maramureșului, Sătmăruului și Ugocei fiind în acest context

<sup>3</sup> Györfy György, *Az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza*, vol III, Budapesta, 1987, p. 690.

<sup>4</sup> Jákó Zs., *Bihar megye...*, p. 384.

<sup>5</sup> Radu Popa, Dan Căpățână, Antal Lukács, *Cercetările arheologice de la Voivozi. Contribuții la istoria Bihorului în secolele XII–XV*, în *Crisia*, 1987, p. 61–63.



Valea Bistrei cu așezările menționate în text.  
 După Radu Popa, Dan Căpățână, Antal Lukács  
<https://biblioteca-digitala.ro/> <https://mtariicrisurilor.ro>

printre puținii baroni de rit ortodox din regatul Ungariei<sup>6</sup>. Aceștia patronau și mănăstirea ortodoxă din Perii Maramureșului ridicată în 1391 la rang de stavropighie patriarhală cu drepturi ierarhice asupra unor întinse ținuturi din nord-vestul transilvănean. Între aceste spații controlate de aceasta era și ținutul Pistran identificat cu regiunea din jurul satului Voivozi, ținut în care intra și Varvizul având în vedere vecinătatea imediată dintre cele două așezări. La Voivozi exista dealtfel o bisericuță de rit ortodox, conform celor spuse de Radu Popa, încă din secolele XII–XIII ceea ce arată o densă locuire românească în zonă și mai mult posibilă existență aici chiar a unei formațiuni politice românești. Se constituia astfel o eparhie ortodoxă ce dubla în domeniul organizării bisericești autoritatea socială, administrativă și politico-militară exercitată în aceste ținuturi de către Drăgoșești, nobili români, din care făcea parte și satul Varviz<sup>7</sup>.

Cunoaștem aceasta dintr-un privilegiu acordat printr-o diplomă patriarhală lui Drag și Balc de către patriarhul Constantinopolului, Antonie, în august 1391 când aceștia se află în capitala bizantină tocmai pentru a primi acest privilegiu. Identificarea zonei Pistran a dat naștere unor opinii divergente, cu toate că traducerea latină a diplomei patriarhale, întocmită în 1494, menționează la sfârșitul listei de ținuturi numele ALMASZIGY, care nu este altceva decât numele maghiar – Almaszeg – al satului Voivozi. Întârzierea cu care ținutul Pistran, consemnat în diploma patriarhală din 1391, a fost identificat cu regiunea din jurul satului Voivozi, se datorează foarte probabil ignorării faptului că acesta se afla la izvoarele râului Bistra<sup>8</sup>.

## Secolele XV–XVI

Următorii 10–15 ani sunt lipsiți de informație vizavi de această așezare. Cert este însă că la începutul secolului al XV-lea, 1406, găsim Varvizul ca parte componentă a domeniului cetății Șinteu cu ocazia primei conscrieri a acestui domeniu alături de alte 63 de sate<sup>9</sup>. De acum înainte vreme de 200 de ani, până la 1606, localitatea va rămâne pe domeniul Șinteiului și va împărtăși soarta acestuia.

Proprietară a domeniului era la 1406 familia LACKFY de SANTĂU<sup>10</sup>. La 1413 familia LACKFY pierde proprietatea asupra Șinteiului, implicit și asupra Varvizului, ca urmare a acuzației de trădare făcută de către rege, devenind în acest context domeniu al coroanei<sup>11</sup>. Va rămâne în această condiție până la 1435 când va fi donat, ca parte componentă a domeniului Șinteu, lui LADISLAU KUSZALY și ȘTEFAN BANFY de LOSZONCZ. În 1438 ultimele părți ale satului, din proprietatea lui GH. BOZZAȘY, sunt donate lui LADISLAU KUSZALY pentru ca la 1456

<sup>6</sup> *Ibidem*, p. 61.

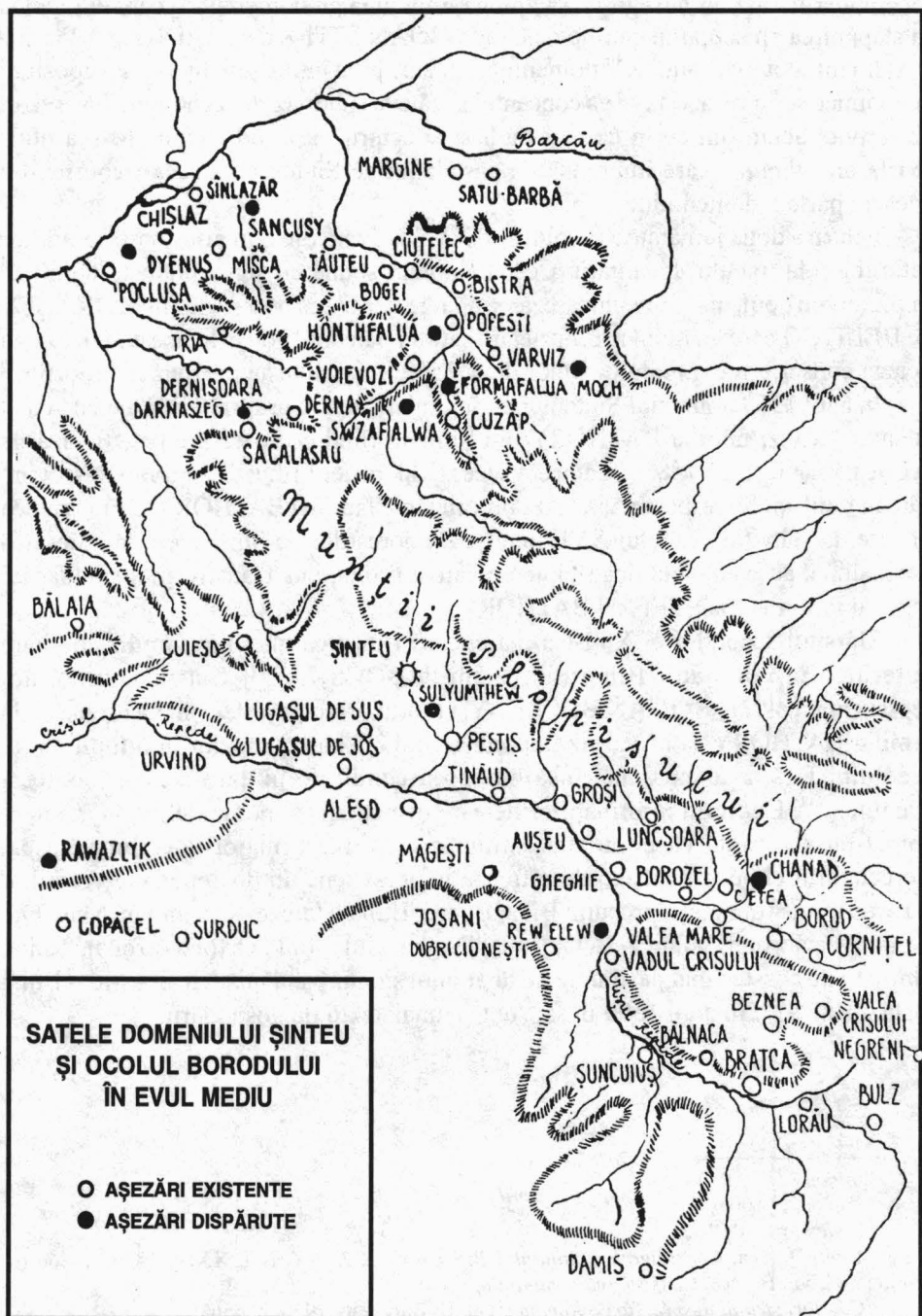
<sup>7</sup> *Ibidem*.

<sup>8</sup> *Ibidem*, p. 61–63.

<sup>9</sup> Jako Zs., *Bihar megye.....*, p. 384.

<sup>10</sup> Liviu Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilăș Movilă și Constantin Șerban. Schiță monografică a domeniului cetății Șinteu*, în *Crisia*, nr. VII, 1977, p. 100 (în continuare L. Borcea, *Satele din Bihor...*).

<sup>11</sup> *Ibidem*.



După Liviu Borcea

localitatea Varviz, în întregime, să ajungă împreună cu domeniul în care era inclus în stăpânirea episcopului catolic de Oradea IOAN VITEZ de ZREDNA<sup>12</sup>.

La mijlocul veacului XV domeniul devine prea întins și în lipsa unei coeziuni economice serioase acesta se va concentra în câteva subdiviziuni economice. Varvizul va gravita acum din ce în ce mai mult spre centrul de subdiviziune Mișca unde exista un *officialis* care împreună cu castelanul de Șinteu conducea treburile din această parte a domeniului<sup>13</sup>.

Pentru a doua jumătate a secolului al XV-lea avem din nou informații sporadice referitoare la trecutul localității. Ceea ce putem spune cu siguranță este faptul că împreună cu domeniul Șintelui așezarea ajunge la 1472 în posesia familiei DRAGFY de BELTIUG care va rămâne proprietara satului până în 1569<sup>14</sup>. În acest interval, cu ocazia conscrierii comitatului Bihor de la 1552 Varvizul este prezent cu 4 porți<sup>15</sup>.

În anul 1569 domeniul Șintelui își schimbă din nou proprietarul și odată cu el și satul Varviz, familia BATHORY din Șimleu, fiind cea care are beneficiază de aceste pământuri. La 1583 situația era aceeași, lucru confirmat de Antonio Possevino care în jurul anului respectiv vizitează proprietățile familiei BATHORY<sup>16</sup>. Era vremea în care, la sfârșitul veacului XVI, familia Bathoreștilor de Șimleu era în puternică ascensiune, aceasta dând dealtfel acum câțiva principii ai Transilvaniei și chiar un rege, al Poloniei, pe ȘTEFAN BATHORY.

Sfârșitul secolului al XVI-lea marchează ridicarea unei noi familii nobiliare puternice în comitatul Bihorului, Familia BOCSKAY<sup>17</sup>. Cel mai important reprezentant al său, ȘTEFAN BOCSKAY, viitorul principe ardelean, va prelua de la familia BATHORY satul Varviz împreună cu domeniul Șintelui în ultimii ani ai secolului fără a putea spune însă modul și condițiile în care a avut loc acest eveniment<sup>18</sup>. Conform informațiilor de care dispunem în momentul de față putem spune cu siguranță că populația satului este în mare majoritate românească. Cercetătorul clujean Zs. Jako descifrează în acest sens, în documentele vremii, o serie de nume românești precum: Bika, Bucza, Bulia, Hercze, Koczoman, Man, On, Serbe, Vaczjorogh, Vojnicz, Bata, Buda, Dogka, Gula, Jnik, Orfolias, Tonaj, Tunia, dintre toate acestea mai păstrându-se doar unul singur până în zilele noastre – Bulia (astăzi Bulea)<sup>19</sup>. În anul 1599 în sat sunt semnalate 26 de gospodării.

<sup>12</sup> *Ibidem*.

<sup>13</sup> *Ibidem*, p. 100.

<sup>14</sup> *Ibidem*, p. 101–102.

<sup>15</sup> Liviu Borcea, *Conscrierea comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, XXIV, 1994, p. 266 (în continuare Liviu Borcea, *Conscrierea comitatului...*)

<sup>16</sup> *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, p. 556.

<sup>17</sup> Liviu Borcea, *Satele din Bihor.....*, în *Crisia*, an VII, 1977, p. 102.

<sup>18</sup> *Ibidem*.

<sup>19</sup> Jako Zs. *Bihar megye.....*, p. 384.

## Secolul al XVII-lea

La moartea lui ȘTEFAN BOCSKAY, survenită în 1606, Varvizul, împreună cu întreaga subdiviziune Mișca a domeniului Șinteu – Chișlaz, Sânlazar, Sanci (azi dispărut) Chiraleu, Chiribiș, Bistra, Popești, Cuzap, Tria, Also (azi dispărut) Formafalva (azi dispărut), Suzafalva (azi dispărut) – se desparte definitiv de domeniu fiind lăsate prin testament lui GABRIEL BATHORY<sup>20</sup>.

Pentru restul secolului al XVII-lea informațiile privitoare la Varviz lipsesc, evoluția sa în acest interval fiind în consecință puțin cunoscută. Abia la sfârșitul secolului avem noi date despre evoluția istorică a localității<sup>21</sup>. Așezarea se găsește acum în mijlocul confruntărilor epocii determinate de reconquista austriacă în cadrul procesului de redimensionare a continentului început după 1686 când spațiul est european este readus treptat la Europa. Acum confruntările turco-austriece, cei doi protagoniști ai fenomenului, unul reprezentând Europa și implicit conceptul de progres și civilizație iar celălalt Orientul adică stagnarea și decăderea, sunt foarte dese în această parte a continentului iar partea de vest a Transilvaniei va fi implicată și ea din plin în aceste evenimente. Cum ciocnirile dintre cele două tabere s-au ținut lanț nu de puține ori satele erau pustiite de una sau alta dintre combatante ceea ce făcea aproape imposibilă viața locuitorilor. În aceste condiții nu de puține ori s-a întâmplat ca satele să fie părăsite.

Varvizul a avut și el aceeași soartă. După 1688, în contextul înaintării austriece spre Transilvania și intensificarea confruntărilor, locuitorii așezării își părăsesc casele refugiindu-se în satele de pe valea Barcăului sau în munții din apropiere. Conscrierea camerală austriacă din 1692 găsește Varvizul încă părăsit, la 4 ani după ce aceasta avusese loc<sup>22</sup>. Odată cu satul Varviz au mai fost părăsite și alte localități de pe valea Bistrei – Popești, Bistra, Bogei, Voivozi, Chiribiș, sau Cuzap. Asta ne face să credem că între 1686 și 1692 aici au avut loc frecvent confruntări militare între turci și austrieci sau măcar incursiuni militare ale unora sau altora care au determinat exodul populației<sup>23</sup>.

După 1692 confruntările militare încetează în zona Bihorului acesta fiind preluat în totalitate în stăpânire oficial de austrieci odată cu cucerirea cetății Oradea la 5 iunie 1692. Varvizul, ca de altfel toată valea Bistrei, începe să fie repopulat prin revenirea unei părți a vechilor locuitori în vatra satului. La 1695–1696 izvoarele documentare ne oferă informația conform căreia în Varviz și Popești, luate împreună, au revenit la vechile case ceva peste 20 de locuitori care au și fost scutiți de impozite pe o perioadă de 1–3 ani pentru a le ușura refacerea gospodăriilor<sup>24</sup>. După 1695–1696 însă locuitorii Varvizului ca și toți ceilalți *cetățeni* ai comitatului Bihor, care

<sup>20</sup> Liviu Borcea, *Satele din Bihor.....*, în *Crisia*, nr. VII, 1977, p. 103.

<sup>21</sup> Mézosi Károly, *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében*, Budapesta, 1943, p. 51.

<sup>22</sup> István Bársony, *Conscrierea camerală din 1692 a comitatului Bihor*, în *Crisia*, 1992, an XXII, p. 106.

<sup>23</sup> *Ibidem*.

<sup>24</sup> *Ibidem*, p. 108.

au suferit de pe urma conflictelor militare și care fuseseră scutiți de impozite, sunt acum reimpozitați.

În condițiile în care distrugerile cauzate de conflictele militare erau foarte mari revenirea după numai 1–3 ani la impozitele către stat și proprietari nu era tocmai pe placul locuitorilor. Asta cu atât mai mult cu cât în condițiile în care pământurile nu au mai fost lucrate mult timp terenurile cultivabile s-au restrâns din hotarul satului, pădurile invadând repede aceste spații<sup>25</sup>.

## Secolul al XVIII-lea

**Începutul secolului XVIII** găsește populația Varvizului, la fel ca toată valea Bistrei, nemulțumită de cuantumul noilor impozite<sup>26</sup>. În 1720 terenurile arabile ale satului erau încă relativ înguste, locuitorii care au revenit în vatra satului la 1692 nereușind să defrișeze pădurile de pe fostele terenuri arabile de dinaintea părăsirii lor și în consecință impozitele nu se puteau plăti. În plus și cel care exista era argilos, cu fertilitate mediocră, doar fânațele și pășunile fiind relativ suficiente<sup>27</sup> pentru necesitățile comunității. La 1770 situația era neschimbată în ceea ce privește terenul arabil doar că acesta era ceva mai extins, ca urmare a defrișărilor, și mai fertil pentru că se gunoia obținându-se pe alocuri chiar grâu de bună calitate<sup>28</sup>. În plus satul avea acum multe livezi ale căror fructe erau deseori duse și schimbate la câmpie pe cereale.

În aceste condiții aceștia aleg calea nesupunerii și rezistenței. Prin 1713–1714 locuitorii din Varviz, împreună cu cei de pe văile Barcăului și Bistrei se opun deschis plății dijmelor<sup>29</sup>. În 1715 episcopul de Oradea, adresându-se Dietei, cerea ca prin orice formă legală, fie și printr-o lege nouă, cei care nu-și plătesc impozitele să fie obligați a o face. Concomitent aceștia au fost acționați în instanță pentru a fi constrânși în acest sens. Judele din Varviz, considerând probabil că ei au dreptate, nu s-a prezentat în fața instanței, la fel cum au făcut de altfel și alți 26 de juzi implicați în respectivul proces<sup>30</sup>. Acesta se prelungește de-a lungul câtorva ani, timp în care dijma nu se plătește deloc. În cele din urmă, în rezolvarea conflictului, care amenința să se transforme în mai mult decât un simplu proces, se implică însăși împăratul Carol al VI-lea care la 18 ianuarie 1720 trimite comitatului o hotărâre prin care aduce la cunoștință că li s-au iertat românilor dijele restante și ordonă strângerea celor legale chiar cu forța armelor. În acest mod s-a reușit strângerea dijmelor după mulți ani în care acestea nu s-au mai adunat<sup>31</sup>.

<sup>25</sup> Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana*, Oradea. Secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, Editura Fundației Culturale Cele Trei Crișuri, vol. II, 1995, p. 155 (în continuare Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă.....*)

<sup>26</sup> V. Maxim, *Mișcări sociale la românii bihoreni de pe valea Barcăului și districtul Luncăi (1692–1723)*, în *Lucrări Științifice*, Seria Istorie, Oradea, 1973, p. 59 (în continuare V. Maxim, *Mișcări sociale...*)

<sup>27</sup> Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă.....*, p. 164.

<sup>28</sup> *Ibidem*, p. 176.

<sup>29</sup> V. Maxim, *Mișcări sociale....*, p. 60.

<sup>30</sup> *Ibidem*, p. 61.

<sup>31</sup> *Ibidem*.

Pentru secolul al XVII-lea informațiile referitoare la Varviz sunt, după 1720, destul de puține. Știm doar că pe la 1757 satul era bântuit, la fel ca toată valea Bistrei, de grupe de tâlhari și dezertori din armată. Într-o circulară din anul 1757 se aduce la cunoștință juzilor și locuitorilor din satele Mișca, Chișlaz, Chiraleu, Tăuteu, Bistra, Chiribiș, Popești, Varviz și Borumlaca ca în fiecare noapte un jurat cu 6 oameni înarmați cu puști și furci să stea în mijlocul satului iar doi dintre ei să fie tot timpul treji pentru a încerca prinderea lor<sup>32</sup>. Mai știm de asemenea că în secolul XVIII satul a fost devastat de două inundații catastrofale, una la 1720 și cealaltă în 1770, ambele inundații datorându-se topirii bruște a zăpezilor la începutul primăverii<sup>33</sup>.

## Secolul al XIX-lea

**Descifrarea secolului al XIX-lea** din istoria satului Varviz este infinit mai ușor de făcut datorită faptului că izvoarele sunt din ce în ce mai numeroase și mai diversificate. Apar între altele Registrele parohiale care ne oferă informații multiple și variate despre trecutul localității. Arhivele orădene adăpostesc o parte a acestor registre care ne-au ajutat serios în demersul nostru. De asemenea Șematismele religioase greco-catolice ne-au fost de un real folos în ceea ce privește mai ales populația satului în acest secol, religia și naționalitatea acestora. Din contextul acestora reies informații mult mai clare și mai interesante în același timp.

**Registrele parohiale** ortodoxe cercetate au relevat faptul că în Varviz au funcționat ca preoți, începând din anii 30 ai secolului trecut și până prin 1880, Vasile Popovici și apoi după moartea acestuia în 1865, Petru Lazăr.

**Protocolul botezaților** începe în 16 mai 1854 și se întinde până la 23 aprilie 1879<sup>34</sup>. În prima decadă a acestei perioade – 1854–1863 – s-au născut 99 de băieți și 101 fete pe când în a doua decadă – 1864–1873 – 110 băieți și 63 de fete, pentru ca în ultimii 6 ani prezenți în protocol – 1874–1879 să fie consemnați 44 de băieți și 37 de fete. În total sunt deci între 1854 și 1879, 248 de băieți și 201 fete.

**Protocolul răposaților** începe cu data de 14 aprilie 1853 și se termină la 20 septembrie 1879<sup>35</sup>. Repartizarea pe perioade a celor decedați este următoarea:

– 1853–1862	– 86 de sex bărbătesc
	– 97 de sex femeiesc
– 1863–1872	– 110 de sex bărbătesc
	– 81 de sex femeiesc
– 1873–1879	– 49 de sex bărbătesc
	– 39 de sex femeiesc

<sup>32</sup> *Ibidem*, p. 66.

<sup>33</sup> Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă.....*, p. 155–157.

<sup>34</sup> Arhivele Naționale Bihor, fond *Registre de stare civilă*, dos. 1449, f. 1–36.

<sup>35</sup> *Ibidem*, f. 42–74.



În total, în Varviz, în intervalul cuprins între 1853–1879 au fost înregistrați așadar 462 de morți din care 245 de sex bărbătesc și 217 de sex femeiesc.

**Protocolul cununaților** cuprinde date referitoare la căsătoriile din sat dintre anii 1853–1879, mai precis de la 14 aprilie 1853 la 20 septembrie 1879<sup>36</sup>. În total, în perioada cuprinsă de protocol, aflăm că în Varviz s-au încheiat 70 de căsătorii.

Pe marginea acestor date se pot face o serie de considerații. În primul rând, comparând **natalitatea și mortalitatea** din localitate sesizăm că numărul celor născuți – 449 – este mai mic decât al celor morți – 462 –, înregistrându-se deci un regres demografic. În ceea ce privește onomastica născuților din Varviz, remarcăm faptul că există o continuitate remarcabilă a numelor în timp. Cele mai frecvente nume de familie sunt cele precum Baicu, Bocra, Hebrășean, Moisa, Cheregi etc., fiind menționate deci în documente de acum peste 100 de ani. Ele există și astăzi dar ele apar și în documente de secol XVIII. Totuși unele nume fac excepție – Hopide, Gui –, care la mijlocul secolului trecut erau destul de frecvente, dar care în contemporaneitate au dispărut. Trebuie de asemenea observat că prenumele nou născuților sunt cam același de la un an la altul ceea ce denotă o imaginație săracă a părinților în acest domeniu. Între cele mai obișnuite nume găsim pe acelea de – Iosif, Ilie, Teodor, Ioan, Gavril, la bărbați sau Ana, Maria, Floare, Teodora la femei.

În Varviz avem și o categorie aparte a născuților, aceea a nelegitimilor. Referitor la numărul acestora, în intervalul regăsit în registre, au fost doar 3 băieți și o fetiță și toți născuți în același an – 1856!!!!. Se poate emite aici ideea că **moralitatea** în sat era solidă, cei 4 nelegitimi născuți fiind totuși prea puțini pentru a face aprecieri negative legate de acest aspect. Cele mai fertile perioade din an în ceea ce privește nașterile în comunitatea varvizană se dovedesc a fi, conform Registrelor parohiale, lunile de început ale fiecărui an până cel târziu prin mai. S-ar putea face aici o speculație pe seama datelor de naștere legate de posibila *planificare* de către familii a nașterilor. Acestea, așa cum ne-o arată Protocolul botezaților au loc în majoritatea lor covârșitoare în lunile moarte din punct de vedere agrar sau cu frecvență redusă a acestor activități astfel că perioada de vară și toamnă când muncile agricole atingeau parametri maximi de intensitate toți membrii familiei să poată participa din plin la ele indiferent de sex sau vârstă. Aceasta era o necesitate obiectivă având în vedere faptul că solul era puțin productiv iar pentru a aduna cele necesare traiului zilnic unei familii era în cele mai multe dintre cazuri nevoie de un volum mare de efort și de muncă.

În secolul al XIX-lea în general **mortalitatea infantilă** a fost destul de ridicată cu o depășire a limitelor *normalului* în:

- 1857 – din 15 decese consemnate, 10 sunt ale unor copii cu vârste cuprinse între 1–14 ani;
- 1860 – din 24 decese consemnate, 16 au fost ale unor copii cu vârste cuprinse între 1–14 ani;

<sup>36</sup> *Ibidem*, 37–41.

- 1863 – din 28 decese consemnate, 24 au fost ale unor copii cu vârste cuprinse între 1–14 ani;
- 1873 – din 28 decese consemnate, 27 au fost ale unor copii cu vârste cuprinse între 1 săptămână și 14 ani;

Cu privire la acest ultim an se pot face o serie de ipoteze. În primul rând ceea ce se poate spune cu certitudine este faptul că numărul morților pentru un an este foarte mare – 53 – având în vedere că populația totală a satului era, la mijlocul secolului al XIX-lea, undeva în jurul cifrei de 400 de locuitori. În registrele parohiale în care preotul Petru Lazăr a consemnat decesele pe anul respectiv nu a menționat chestiuni deosebite legate de cauza dispariției acestora. Totuși se știe din alte surse, că în Bihor, în anul 1873, a izbucnit o mare epidemie de holeră<sup>37</sup>, iar moartea unui număr nefiresc de mare de oameni din Varviz într-un singur an ar putea fi pusă în legătură cu acest fapt. Chiar dacă epidemia nu ar fi cuprins și localitatea în 1873, mai mult ca sigur că a existat o altă cauză care a condus la această cifră anormal de mare a decedaților raportată la numărul total al populației.

În restul anilor veacului XIX mortalitatea s-a menținut în limitele firescului. Vârstele la care se deceda cel mai frecvent au fost cele de până la 10 ani și după 50 de ani existând totuși și decedați cu vârste intermediare, evident că într-un număr mult mai mic. Media de vârstă a locuitorilor satului Varviz în secolul al XIX-lea era undeva în jurul vârstei de 40–50 de ani.

Altă observație care se face este aceea că, așa cum reiese din Protocolul cununărilor, numărul căsătoriilor este destul de mic în intervalul celor 27 de ani cuprinși aici. Este vorba despre 70 de căsătorii, cu o medie de 2,5 pe an. Lunile preferate pentru astfel de evenimente au fost februarie, mai, octombrie și noiembrie, perioade când de fapt posturile religioase erau inexistente și când nunțile erau interzise ca în orice comunitate rurală tradițională românească de altfel. Vârsta la care se făceau căsătoriile era în marea majoritate cea normală, în marea lor majoritate proaspeții căsătoriți aveau cu puține excepții, sub 30 de ani. În ceea ce privește diferența de vârstă dintre soți și aici se constată că lucrurile nu ies din sfera normalului, arareori diferența dintre cei doi depășind 10 ani.

**Ocupațiile** locuitorilor din Varviz în secolul al XIX-lea sunt cele care se regăsesc în cele mai multe dintre satele românești. Așa cum reiese din însemnările preoților din localitate, pe marginea Registrelor parohiale, îndeletnicirile acestora erau printre altele acelea de plugari, în cea mai mare parte, *economi*, dar și *liber profesioniști* ca: fierari, rotari, purcari sau gornici. Varvizul veacului trecut era deci în toate dimensiunile sale o așezare obișnuită unde se practicau activități tradiționale românești transmise de-a lungul timpului și care parțial există și astăzi. Se lucra la munca câmpului de dimineața până seara, zilnic, cu excepția zilelor ploioase și evident a sărbătorilor religioase.

Veacul al XIX-lea a adus în viața locuitorilor din Varviz și destule **calamități**. Coperțile interioare al Registrelor parohiale păstrează doar câteva dintre acestea,

<sup>37</sup> Gabriel Moisa, *Considerații în legătură cu demografia satului Varviz*, în *Cele trei Crișuri*, an IV, 1993, nr. 7–8, p. 8.

așa cum au fost ele percepute de către cei care le-au însemnat, preoții ortodoxi ai parohiei. Astfel pe coperta interioară a Protocolului cununărilor preotul Vasile Popovici lasă prosterității informația potrivit căreia la **11 iunie 1856** o mare viitură de apă venită pe pârâul Varvizel dinspre munte a distrus mai multe gospodării aflate în marea lor majoritate pe malul apei. A fost afectată grav cu această ocazie și casa parohială, aflată și ea foarte aproape de malul apei, apa fiind pe punctul de a intra chiar și în biserica de lemn a satului situată de asemenea în apropierea albiei pârâului. A fost necesar mult timp pentru a reface ceea ce a distrus cu acest prilej. Cea de a doua informație este legată de această dată de o cumplită secță care s-a abătut asupra satului doi ani mai târziu, **în vara anului 1858**. Potrivit informației consemnate de același preot în același loc seceta și căldura acelei veri a fost atât de cumplită încât culturile în cea mai mare parte au fost compromise iar în biserică toate lumânările s-au topit, mai ales cele din sfeșnice. S-au topit până și cele care nu erau aprinse astfel că acestea au fost apoi inutilizabile. Dacă punem la socoteală și probabilitatea ca în 1873 satul să fi fost afectat de holeră sau altă boală ucigătoare care a ucis 53 de oameni într-un singur an este îndeajuns să vedem că într-un interval de numai 17 ani satul a fost lovit de tot ceea ce putea fi mai rău – boli, secetă și inundații. Desigur însă că acestea nu au fost singurele calamități suferite de săteni de-a lungul acestui secol altele care nu au rămas consemnate vor fi lovit localitatea.

**Religia** locuitorilor din Varviz a fost în acest secol, în covârșitoare majoritate, cea ortodoxă. Cu toate că o parte a satelor de pe valea Bistrei au trecut la greco-catolicism – inclusiv Popești la 1759, cea mai importantă localitate din zonă, sau Ciutelec, dar și altele, locuitorii satului Varviz au rămas fideli credinței ortodoxe în marea lor majoritate oficiindu-și slujbele religioase în biserica de lemn care în 1858, conform însemnărilor preotului, a fost pe punctul de a lua foc în timpul secetei din vara respectivă.

Registrele parohiale ca și Șematismele religioase confirmă din plin această afirmație. Astfel la 1837 aveam în Varviz 350 de ortodocși, în 1840 statisticile ne arată că erau în continuare 350 de ortodocși în timp ce la 1847 numărul lor a crescut foarte mult ajungând la 470 de practicanți ai acestui cult<sup>38</sup> pentru ca la 1905 numărul acestora să scadă la 441, cifră datorată scăderii generale a populației satului<sup>39</sup>.

Pe lângă aceștia însă mai erau și alte culte religioase cu o componență cantitativă însă mult inferioară. Cei mai mulți erau, după ortodocși, greco-catolici. În 1837 au fost înregistrați de către datele oficiale 3 greco-catolici în Varviz pentru a se ajunge în 1840 la 12 în timp ce în 1847 numărul lor a crescut semnificativ, ca și în cazul ortodocșilor de altfel, ajungând la 42<sup>40</sup>.

<sup>38</sup> *Schematismus venerabilis cleri diocesis Varadiensis G.R.C. pro anno 1837*, p. 72–128 (în continuare *Schematismus Varadiensis*.....),

<sup>39</sup> Silvestru Moldovan, Nicolau Togan, *Dicționarul numirilor de localități poporațiune română din Ungaria, Sibiu*, Editura Asociațiunii, 1909, p. 245. (în continuare S. Moldovan, N. Togan, *Dicționarul*.....)

<sup>40</sup> *Schematismus Varadiensis*....., *Idem*.

Practicanții cultului mozaic, evreii, sunt foarte puțini, în permanență cifra acestora a fost în secolul al XIX-lea undeva între 4 și 10 persoane. Romano-catolicii și reformații adică ungurii își fac apariția în sat la sfârșitul secolului al XIX-lea și sunt foarte puțini ca număr, niciodată nedepășind 5–10 persoane.

Ceea ce se mai poate spune la acest capitol este faptul că cele câteva familii de greco-catolici frecventau biserica greco-catolică din Popești fiind filie a acesteia, aici existând o biserică de acest rit încă din 1759 purtând hramul Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril. Din parcurgerea Protocolului cununărilor reiese faptul că nici o căsătorie nu a fost oficiată decât între persoane de aceeași credință religioasă chiar dacă mirii nu erau membrii ai aceleiași comunități satești. Din acest punct de vedere localnicii, și nu numai cei ortodocși erau extrem de exclusiviști, căsătoriile mixte fiind inexistente în acest secol conform datelor pe care le deținem.

**Populația** satului în cea mai mare parte a veacului al XIX-lea a rămas stabilă fără fluctuații numerice semnificative cu câteva excepții totuși legate bunăoară de anii în care calamitățile nu au ocolit localitatea, așa cum a fost cazul în 1873. Aceasta a fost pe tot parcursul secolului undeva între 350 și 500 de persoane. În marea lor majoritate, peste 89%, și acesta este procentajul cel mai scăzut deținut de români în localitate în secolul XIX, locuitorii erau de naționalitate română, urmați de evrei și abia apoi unguri. În 1837 numărul total al locuitorilor din Varviz era de 357, în 1840 de 366, în 1847 numărul acestora fiind de 516 pentru ca în 1905 să vedem o scădere a populației la 482 de locuitori. Putem sesiza faptul că între 1840 și 1847 numărul locuitorilor a crescut foarte mult – cu 150 –<sup>41</sup>. Stadiul actual al cercetării problemei nu ne permite deocamdată explicarea fenomenului. Cu siguranță însă că în localitate au sosit în acest interval locuitori din alte părți, români și ei așa cum ne confirmă informațiile documentare, pentru că izvorul demografic al satului nu putea susține un număr atât de mare de noi locuitori într-un interval atât de scurt.

Datele din 1905, confirmă pe cele din cursul secolului XIX, susținând valabilitatea afirmațiile făcute mai sus în materie de structură etnică a locuitorilor din Varviz. Astfel la această dată în sat aveam un total 482 de locuitori din care 441, adică 89% erau de naționalitate română în timp ce restul de 41 erau evrei și mai apoi unguri, adică 11%. Procentajele au fost și mai clare în favoarea românilor de-a lungul secolului trecut mergând până acolo încât la începutul veacului al XIX-lea 100% din locuitorii Varvizului erau de naționalitate română. Alte naționalități își fac apariția în peisajul demografic al Varvizului în decursul acestui secol. Abia în anii 20–30 își fac apariția în localitate primii evrei în timp ce ungurii apar mult mai târziu, cândva la sfârșitul secolului legat de niște realități pe care nu le putem încă distinge<sup>42</sup>. Oricum în zorii veacului XX în Varviz sunt semnalați primii locuitori ai acestei etnii.

<sup>41</sup> *Schematismus Varadiensis....., Idem.*

<sup>42</sup> S. Moldovan, N. Togan, *Dictionarul.....*, p. 245.

## RÉSUMÉ

### La monographie historique du village Varviz

Dans cet ouvrage nous sommes proposé de réaliser une reconstitution historique du passé du village Varviz, à partir des premières preuves de son existence au Moyen Âge.

Dans cet article on a traité une période comprise entre le XIV-e siècle et le début du XX-e siècle. Les dernières cent années seront traitées dans un article spécial.

Nous y avons relevé que cette localité a été signalée dans les documents au début du XIV-e siècle, mais selon toute apparence son ancienneté est plus grande. Le village Varviz a continué son existence jusqu'à nos jours malgré les nombreuses vicissitudes.

Nous avons utilisé dans notre recherche des sources connues, surtout pour le Moyen Âge mais, aussi des sources inédites, des informations des archives, pour le XIX-e siècle, et les réalités historiques y présentées sont très intéressantes.

## UN PANDANTIV DIN BRONZ DESCOPERIT LA ORADEA – PEPINIERĂ

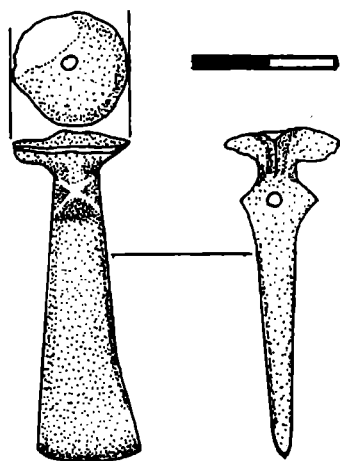
de

Călin Ghemiș, Sorin Bulzan

În iulie 1998, la punctul „Pepinieră“, în spatele depoului de tramvaie al orașului și la cca 100 de metri SE de pâraul Peța, lucrătorii cimitirului municipal Oradea au săpat o groapă în scopul transportării humusului necesar pentru nivelarea terenului într-o parte a cimitirului (Cronica, 1998, *passim*). Cu această ocazie alături de un bogat material ceramic a fost descoperită în nivelul deranjat de buldozer și o piesă care face obiectul prezentării de mai jos.

Pandativ din bronz în formă de topor de luptă, este acoperit de o patină de culoare verzuie cu depunere, pe toată suprafața piesei. Muchia superioară este dreaptă, tăișul puțin curbat și lătit, muchia inferioară este puțin curbată spre tăiș; diametrul găurii de înmănușare este de 0,2 cm. Discul piesei fiind acoperit de patină și depunere nu putem preciza dacă acesta era sau nu ornamentat. Diametrul discului este de 1,5 cm, piesa se pare că avea în vechime un spin incipient. Lungimea totală a piesei este de 4,5 cm, lățimea tăișului: 1,4 cm. Secțiunea corpului piesei este poligonală. Piesa a fost obținută prin turnare într-un tipar bivalv, așa cum denotă bavurile de turnare de sub discul piesei. Piesa se încadrează prin caracteristicile de bază în tipul A2 din tipologia stabilită de A. Vulpe, în 1970.

După cum reiese din descriere avem de a face cu un gen de piese destul rar, dacă avem în vedere dimensiunile piesei, neexistând o analogie perfectă la o asemenea scară. Fenomenul de miniaturizare a unor piese din bronz, pare a fi specific finalului epocii bronzului el fiind întâlnit în diferite medii culturale. Cele mai apropiate piese ce par a fi avut un rol asemănător pandantivului de la Oradea – Pepinieră apar în descoperiri la: Oradea, depozitul IV (Kacso, 1995, 118), Nagyhalász „Pálhalom-Dülő“ (Kemenczei, 1984, 177) și Pap (Mozsolics, 1973, 168). Prima analogie este specifică grupului Igrița fiind încadrată de C. Kacso în seria de depozite



de tip Arpășel (Kacso, 1995), celelalte analogii prezentate sunt specifice diferitelor grupe tumulare și au fost încadrate de regretata Amalia Mozsolics în seria Opaly IV b (Mozsolics, 1973). Ca funcționalitate piese asemănătoare – pandativi în formă de arme – întâlnim și în Italia continentală, la: San Onofrio di la Rocella Jonica (Franciscis, 1962, 218, de la Geniere, 1968, 62), Canale într-o necropolă (de la Geniere, 1968, 68) și Amendolara (de la Geniere, 1968, 73), descoperiri plasate LH 111 c. Așa cum afirmam mai sus tendința de miniaturizare a unor piese este un fenomen specific finalului epocii bronzului, el fiind mai frecvent întâlnit în mediul cultural Pliny (Kovacs, 1994, 28) spre exemplu.

Supusă canoanelor vremii producția metalurgică, din această perioadă oferă, cea mai variată și mai complexă gamă de pandativi de cele mai diferite tipuri. Sunt imitate, miniaturizate în această perioadă obiecte aflate în uzul de zi cu zi al individului epocii. Cea mai complicată problemă rămâne cea a datării piesei, tipul de topor A2, este specific perioadei de mijloc a epocii bronzului, cu analogii la: Apa, Gaura (Valea Chioarului) sau Someșeni (Vulpe, 1970 *passim*) din punct de vedere cultural piesele funcționale enumerate sunt specifice culturilor Otomani și Suci de Sus (Bader 1978, 91), ori săpăturile efectuate pe terasa Pepinieră au pus în evidență faptul că majoritatea materialului ceramic aparține etapei târzii a epocii bronzului și perioadelor ulterioare. Sigur că nu excludem existența pe această terasă a unui nivel care să aparțină bronzului mijlociu, acesta însă nu a fost identificat cel puțin până acum în decursul celor trei campanii de săpătură.

Dacă acceptăm datarea sugerată atât de piesa din bronz dar și de ultima cronologie (Gogâltan, 1998) piesa noastră ar putea coborî datarea primei faze Igrîța până către debutul bronzului C fapt care ni se pare destul de îndoielnic.

În concluzie nu credem că pandativul descoperit la Oradea poate oferi repere foarte clare pentru stabilirea unei cronologii fine, fapt datorat mai ales condițiilor de descoperire dar și lipsei totale a altor materiale arheologice care să vină în sprijinul unei datări mai timpurii. Detalii cu privire la funcționalitatea sa și probleme mai nuanțate legate de cronologia pieselor de acest tip vor fi discutate cu altă ocazie, intenția noastră fiind aceea de a pune piesa în circuitul științific de specialitate.

## **An Late Bronze Age pendant from Oradea – Pepiniera**

The authors present an pendant belonging to A2 type according to A. Vulpe is typological clasification. The chronological position can be linked with the late Bronze Age materials wich were discovered in this site. It is necessary to mention that there are no materials belonging to an Middle Bronze Age level in this site.

### **Literatură,**

Bader 1978 – T. Bader *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1977.

de la Geniere 1968 – J. de la Geniere *L'Age du bronz en Italie meridionale*, Sala Consilina Napoli, 1968.

Franciscis 1962 – A. Francissis *La documentazione archeologica in Calabria*, în *Atti del I-o Convegno di studi sulla Magna Grecia*, Taranto, 1962, 211–262.

Gogâltan 1998 – F. Gogâltan *Early and Middle Bronze Age Chronology in South West Romania. General Aspects* în *Early and Middle Bronze Age in Carpatian Basin*. Alba Iulia, 1998, p. 191–212.

Kacso 1995 – C. Kacso *Der Hortfund von Arpășel kr. Bihor*, în *P.A.S. 10 Bronzefunde aus Rumanien*. Berlin, 1995, 81–130.

Kemenczei 1984 – T. Kemenczei *Die Spatbronzezeit in Nordostungarns*, Budapesta, 1984.

Kovacs 1994 – T. Kovacs *Treasures of the Hungarian Bronze Age*, Budapesta, 1994, 28.

Mozsolics 1973 – A. Mozsolics *Die Bronze – und Goldunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizontes von Forro und Opaly*. Budapesta, 1973.

Vulpei 1970 – *Die Axte und Beile in Roumänien*, P.B.F. IX.2.1970.





# NOTE PRIVIND METALURGIA BRONZULUI ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

de

Călin Ghemiș

Zona nord-vestică a Transilvaniei se remarcă prin intensă activitate metalurgică desfășurată aici în preistorie, datorată în primul rând resurselor naturale existente în această zonă. Acest aspect a fost nu o dată remarcat de cercetătorii români și nu numai (Petrescu – Dîmbovița, 1977. Bader, 1978. Rusu, 1963, Mozsolics, 1973. Kemenczei, 1984. XXX, 1998).

De cele mai multe ori au fost luate în discuție doar piesele finite lucru demn de înțeles, având în vedere valoarea acestora pentru cronologie. Nu putem în stadiul actual al cercetărilor emite o analiză obiectivă, bazată pe cunoașterea fundamentală a unor detalii ale complexei ramuri a preistoriei care este metalurgia.

Acest aspect negativ al problemei se datorează faptului că piese precum: rebuturi de turnare, tipare întregi sau fragmentare, piese rebutate, provenite din descoperirile mai vechi sau mai noi, aparent neînsemnate, sunt încă nepublicate în colecțiile unor muzee. În momentul de față se impune reanalizarea și revalorificarea în primul rând a pieselor provenite din descoperirile mai vechi.

## 1. Ciotul de turnare de la Guruslău (jud. Sălaj), pl. I, 1–2\*

Una dintre cele mai interesante descoperiri din această zonă este depozitul de bronzuri de la Guruslău (jud. Sălaj). Descoperit în august 1940 în punctul „sub Vii“, depozitul în ansamblu conținea 33 piese din bronz, de diferite tipuri: celturi, falere, brățări și un lanț ornamental. Alături de aceste piese, în componența depozitului mai intra și un ciot rezultat de la turnarea unui celt din bronz.

La prima publicare, M. Moga, considera piesa ca fiind o „dublă protomă zoomorfă“ (Moga, 1947, 262). Trei decenii mai târziu, M. Petrescu – Dâmbovița, analizând depozitele de piese din bronz descoperite pe teritoriul României, reanalizează implicit și depozitul de la Guruslău, catalogând piesa drept „obiect

---

\* Mulțumiri și pe această cale colegului Ioan Bejenariu de la M.I.A. Zalău pentru bunăvoința cu care ne-a pus la dispoziție desenul 1:1, al piesei.

fragmentar nedeterminat“ (Dîmbovița, 1977, 60). Evident aceste poziții exprimau stadiul cercetărilor din acea vreme și nicidecum superficialitatea celor doi reputați arheologi. Determinarea piesei aparține arheologului german B. Wanzek, care, în analiza sa asupra tiparelor pentru culturi, tratează și probleme legate de tehnologia obținerii acestor piese, având în vedere și subiectul cioturilor rezultate la turnarea culturilor (Wanzek, 1989, taf. 19, 10). Raritatea în istoriografia arheologică românească a unor astfel de piese ne-a determinat să reconsiderăm și să încercăm schițarea și locul ei într-un tipar.

Dimensiuni: lungime – 3,9 cm; lățime în partea inferioară – 3,9 cm; lățimea în partea superioară – 3,6 cm. Piesa are o formă de „V“ întors. Cele două prelungiri ale piesei sunt romboidale în secțiune; în partea stângă a piesei, în zona superioară, se remarcă o mică prelungire care formează cu corpul un unghi de aproximativ 90 grade, fapt care oferă câteva indicii în legătură cu structura tiparului din care provine piesa. Aceasta nu a fost supusă unor analize spectrografice, așa cum nu s-au efectuat de altfel pentru nici o piesă din compoziția acestui depozit; în aceste condiții, nu ne putem pronunța asupra unor aspecte precum procentul de cupru și staniu al bronzului din care este confecționată piesa.

Din analiza descoperirilor de tipare rezultă că una din cele mai dificile probleme era obținerea așa numitei „găuri de înmănușare“. După ansamblarea tiparelor, în partea superioară rămânea un orificiu în care era introdus un soi de „dop“ din ceramică cu trei orificii: unul central, care putea să aibă diferite forme (rotund, romboidal etc.) și două laterale, dispuse oblic, care porneau din cel central. Prin aceste trei orificii bronzul topit se scurgea în tipar; fixarea cât mai sigură a „dopului“ era asigurată de o nervură orizontală pe porțiunea mediană a acestuia, al cărei negativ se afla pe suprafața interioară a tiparului. După răcirea tiparului, piesa obținută era finisată, erau înlăturate bavurile de turnare, la fel și rebuturile; acestea din urmă erau de cele mai multe ori păstrate pentru retopire. Sunt însă și cazuri numeroase când partea superioară a culturilor rămânea nefinisată, observându-se astfel pe gaura de înmănușare două proeminențe.

În stadiul actual al cercetărilor piesa de la Guruslău este deocamdată singura de acest gen cunoscută în literatură; ne îndoiim însă că este și singura descoperită atâta timp cât multe depozite sunt nepublicate sau publicate doar parțial. Nu credem așadar că greșim atrăgând atenția asupra unor piese aparent neînsemnate dar de un real interes pentru cunoașterea detaliilor tehnologice de obținere a unor obiecte din bronz. În privința culturilor cu urme de turnare pe latura superioară a găurii de înmănușare, din descoperirile cunoscute, se pot enumera cele de la: Petroșani (Dâmbovița, 1977, 157), Stupini (Dâmbovița, 1977, 69), Oinacu (Dâmbovița, 1977, 79), Valea lui Mihai (Bader, 1978), Aiud (Rusu, 1982, 375).

Datarea depozitului de la Guruslău este asigurată de piesele cu care intră în asociere; recent, C. Kacso, a introdus, pe baza studiului pieselor din metal, termenul de depozite de *tip Arpășel*, în care este inclus și depozitul de la Guruslău, datat Ha. A1. (Kacso, 1990, 41; Kacso, 1995, 103).

## 2. Fragmentul de tipar de la Cehei-Nove\*, pl. I, 3

Această piesă, descoperită cu ocazia unei periegeze, reprezintă partea mediană a unui tipar pentru turnat celturi din bronz, de tip Rusu-A2 (Rusu, 1966, p.8), cu laturi fațetate; este confecționată din gresie de bună calitate, lucrată îngrijit, cu urme de ardere secundară.

Dimensiuni: lungime – 5,1 cm; lățime – 3,9 cm; lățimea piesei în negativ – 2,6 cm. Având în vedere dimensiunile, putem estima lățimea piesei din bronz la aprox. 4 cm. Tiparul de la Cehei-Nove se datează în perioada Ha. A1 cu analogii în depozitele de bronzuri de la Cehăluț, Bătarci, Valea lui Mihai și Guruslău. Piesa poate fi legată de așezarea aparținând Bronzului târziu din punctul Mesig. (Lako-Rad, 1988, 85; I. Bejenariu 1996, 11).

## 3. Fragmentul de tipar de la Șimleul Silvaniei, „pământul lui Bacsadi”\*\*, pl. I, 4

### Descriere:

Tiparul este confecționat din gresie de culoare albă; din negativul piesei de bronz – probabil un pandantiv ajurat, se păstrează doar partea inferioară.

Foarte interesant este faptul că, spre deosebire de fragmentul de tipar de la Cehei-Nove, în partea interioară, acesta nu are urme de folosire, iar în cea exterioară, are puternice urme de ardere. Destul de probabil este ca piesa nu a fost folosită, urmele de ardere din suprafața exterioară putând fi explicate prin două ipoteze: a) – ori piesa a stat în apropierea unei vetre sau într-o locuință care a fost incendiată,

b) – piesa a fost arsă ritual și apoi depusă ca ofrandă.

Dimensiuni: lățime: 4,3 cm; lungime: 3,5 cm; lățimea piesei din gresie: 1,4 cm.

Negativul din bronz: lungime: 1,7 cm; lățime: 1,2 cm.

Având în vedere faptul că piesa își găsește o bună analogie într-un context databil Br. D (aparținând grupului Cehăluț, inf. I. Bejenariu), tindem, până la noi abordări, să încadrăm piesa în Br. D.

## 4. Tiparul pentru turnat lingouri de la Oradea, pl. II, 1a-b.

Și acest tipar a fost descoperit cu ocazia unei periegeze, efectuată în toamna anului 1998 în zona Salca-Pepinieră, de către colegii S. Bulzan și G. Fazecaș. Este confecționat din gresie de bună calitate, fiind sesizabile urme de ardere secundară. Forma sa este aproximativ dreptunghiulară, redând în partea interioară negativele a două lingouri-bară, de formă oval-alungită. Dimensiuni: lungimea – 13,7 cm, lățimea – 5,1 cm, secțiune: 4,8×4,5.

Analogii pentru această piesă nu cunoaștem; lingouri de formă oval-alungită, asemănătoare lingoului mare redat în negativul acestui tipar, mai apar la Prilog

\*piesa a fost descoperită în 1997 de către colegul H. Pop, căruia îi aducem și pe aceasta cale cuvenitele mulțumiri, pentru amabilitatea cu care ne-a pus-o la dispoziție.

\*\* Tiparul a fost descoperit cu ocazia unei periegeze de elevul Csok Zsolt, căruia îi mulțumim pentru amabilitatea cu care ne-a pus-o la dispoziție.

(Bader, 1978, pl. LXXXIII, nr. 13–15) și alte două, în județul Satu Mare, provenite din colecția Kölcsey (Bader 1978, pl. XCI, nr. 19–20). Ca dimensiuni, cele mai apropiate de negativul tiparului nostru, sunt cele de la Prilog. Trebuie de asemenea menționat că un lingou de la Prilog este aproape identic, ca formă și dimensiuni, cu unul din colecția Kölcsey (Bader 1978, pl. XCI-20 și pl. LXXXII-15).

### *Concluzii*

Piese prezentate mai sus, de o mare varietate tipologică, ajută la conturarea unei imagini mai clare în ceea ce privește metalurgia bronzului în zona nord-vestică a Transilvaniei. Din punct de vedere cultural, piesele de mai sus aparțin grupurilor Cehăluț și Igrița. Cronologic, piesele care oferă repere clare pentru datare, sunt cele de la Cehei-Nove și Oradea Salca-Pepinieră. În pofida noilor transformări de ordin economic și cultural, social, metalurgia, bronzului cunoaște o deosebită dezvoltare, progresele tehnologice fiind ușor sesizabile mai ales prin densitatea depozitelor de bronzuri aparținând acestei perioade. Importanța pieselor rezidă și în faptul că ele oferă certe posibilități de datare a așezărilor în care au fost descoperite. Fragmentul de tipar de la Cehei-Nove, se leagă de așezarea din punctul Mesig, aparținând grupului Cehăluț; tiparul de la Șimleul Silvaniei – „pământul lui Bacsadi“, datează așezarea de aici în perioada bronzului târziu, fiind asociat cu materiale Wietenberg târzii, situație întâlnită și la Șimleu-Centru.

Tiparul de la Oradea se datează în prima fază a grupului Igrița datorită ceramicii cu care intra în asociație.

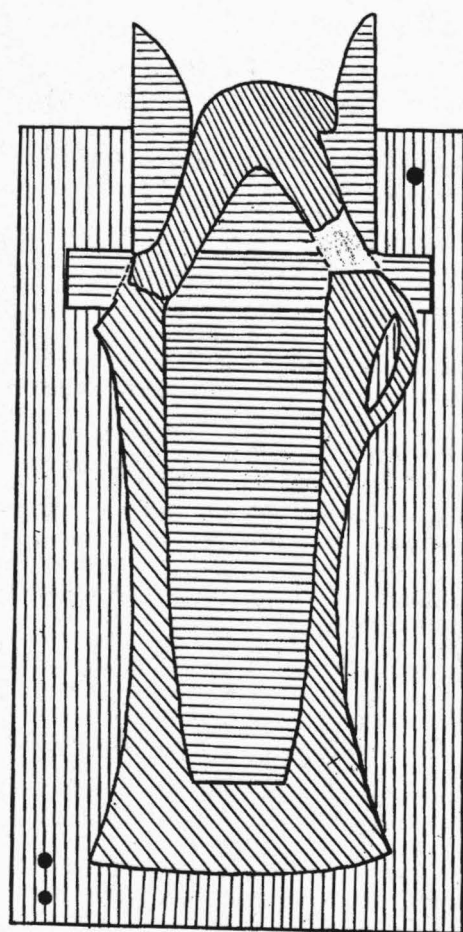
O observație interesantă este aceea că pe negativul lingoului mare de la Oradea – Salca Pepinieră, apar două linii paralele incizate adânc. Ele ar fi putut indica în epocă greutatea piesei, ceea ce ar putea sugera faptul că lingourile din bronz puteau fi folosite în epocă cu rol de unități etalon în cadrul schimbului. În sprijinul acestei afirmații, semnificative sunt o serie de piese precum brățările legate sau lingoul de care este atârnată o brățară, aparținând depozitului de la Crăciunești.

### **Some notes regarding the Bronze Age metallurgy in the north-West side of Romania**

The author present three stone moulds and an bronze piece wich was resulted from the bronze casting process. The moulds were found in the North-West side of the country, and from the chronological point of view these moulds can be placed in the Late Bronze Age. From the cultural point of view the moulds belong to two recent defined groups : Cehăluț and Igrița.

## Literatura,

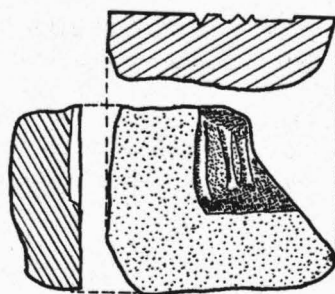
- Bader 1978 – T. Bader, *Epoca bronzului în nord – vestul Transilvaniei*, București, 1978.
- Bejenariu 1996 – I. Bejenariu, *Despre sondajul arheologic de la Cehei, punctul Misig (1987)*, în Acta M.P.XX., 1996, p. 11 sqq.
- Dâmbovița 1977 – M. Petrescu – Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Buc. 1977.
- Kacso 1990 – C. Kacso – *Bronzul târziu în nord – vestul României*, în Symp. Thrac, 8, Satu Mare – Carei, 1990, 35–41.
- Kacso 1995 – C. Kacso – *Der Hortfund von Arpășel*, kr. Bihor, P.A.S.10.81–130
- Kemenczei 1984 – T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Bp. 1984.
- Lako-Rad 1988 – E. Lakó, V. Rad, *Raport preliminar de cercetare arheologică la Cehei-Mesig, jud. Sălaj*, în Acta M.P. XII 1988, 85 sqq.
- Moga 1947 – M. Moga, *Le depot de Guruslău, dep. du Sălaj*, în *Dacia XI–XII*, 1945–1947, 262
- Mozsolics 1973 – A. Mozsolics, *Die Bronze und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapest, 1973.
- Rusu 1963 – M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehortfunde in Rumänien vom Ende der Bronzezeit bis in die Mittlere Hallstattzeit*, *Dacia*, N.S.VII, 1963, 177 sqq.
- Rusu 1982 – M. Rusu, *Bemerkungen zu den Grossen Werkstätten – und Geisereifunde aus Siebenburgen*, în *Studien zur Bronzezeit Festschrift für Wilhelm Albert von Brunn*, Mainz, 1982, 375 sqq.
- XXX-Sudien 1998 – *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbeckens und ihre Benachbarten Regionen. Festschrift für Amalia Mozsolics*, Bp. 1998.
- Wanzek 1989 – B. Wanzek, *Die Gussmodell für Tulleneile im Südöstlichen Europa*, Bonn 1989.



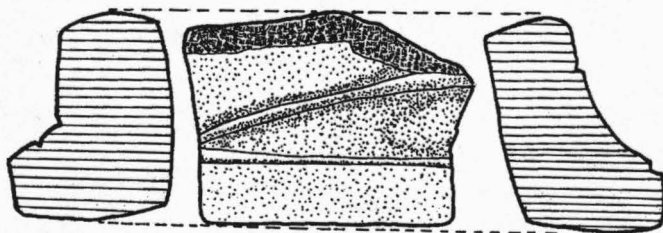
2



1

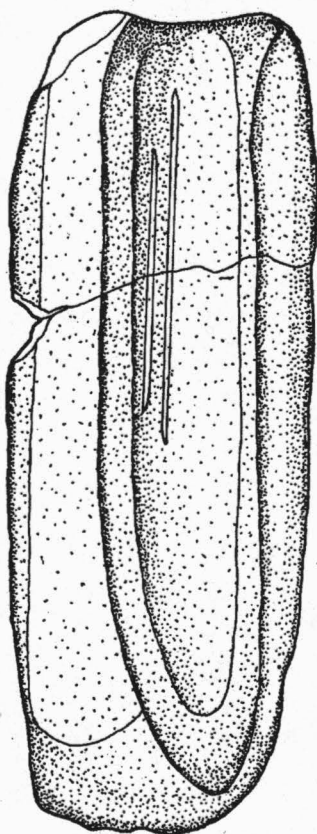


4

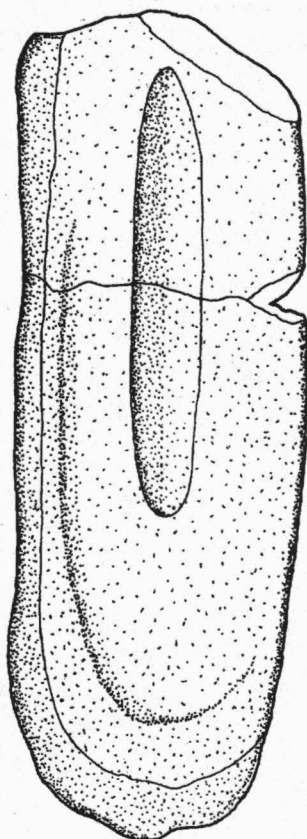


3





a



b

Pl. II





## NOTE PRIVIND „VAMA SĂRII“ DE LA VADU CRIȘULUI (jud. BIHOR)

de

**Doru Marta, Călin Ghemiș**

Defileul Crișului Repede din zona Șuncuiuș – Vadu Crișului reprezintă un areal geografic extrem de propice locuirii umane. Atât relativa izolare față de zona înconjurătoare, precum și peșterile sau înălțimile dominante, au favorizat habitatul încă din preistorie.<sup>1</sup> În evul mediu timpuriu, arealul a fost străbătut de unul din cele mai importante drumuri comerciale care lega podișul transilvan de zona de câmpie din centrul Europei. În punctul numit de localnici „Casa Zmăului“, pe versantul drept al Crișului Repede, cu circa 700 m înaintea ieșirii râului din defileu, spre Vadu Crișului, la aproximativ 8 m de actualul nivel al apei, se află o construcție din piatră, care, poartă numele de „Vama Sării“.

Pe patul de stâncă, fără fundație, este așezat zidul construcției, în fapt, un turn strict adaptat supravegherii traficului pe Crișul Repede și pe drumurile din apropierea acestuia. Datorită spațiului extrem de îngust al platformei din stâncă, turnul are o formă specială, cu 12 laturi, având lungimi cuprinse între 0,50–1,20 m. Zidul este ridicat din pietre de carieră cioplite sumar și legate cu un mortar de foarte bună calitate. Grosimea zidului variază între 0,90–1 m. Pe latura nordică se află intrarea, de formă dreptunghiulară, înaltă de 1,80 m și având o lățime de 0,55 m. La intrare există un prag din piatră de calcar fasonată, de culoare albă, cu cochilii în textură. Pe prag se sprijină cele două chenare ale ușii, realizate din același material, având înălțimi diferite: 0,70 și 1,15 m, datorate distrugerii în timp. Secțiunea chenarelor ușii denotă că închiderea se făcea pe interior, cu rol protecție al străjerilor. Cele trei ferestre sunt de formă dreptunghiulară, cu bolți semicirculare. Dimensiunile acestora sunt de 0,90, 1,25 și 1,40 m. Având forme diferite, permit o excelentă vizibilitate asupra defileului, fiind amplasate pe laturile de est, sud–est, și sud–vest ale turnului.

---

\* Cercetarea defileului Crișului Repede, în zona Șuncuiuș – Vadu Crișului, prin periegeze, a avut loc în intervalul 20–26 iunie 1998 vizând verificarea unor puncte arheologice din neolitic, epoca bronzului și evul mediu timpuriu. În acest context a fost cercetat și turnul de supraveghere din punctul „Vama Sării“ sau „Casa Zmăului“, în limbajul localnicilor. La periegeze au participat Călin Ghemiș, Doru Marta, Sorin Bulzan, arheologi la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea și studenții Victoria și Mihaela Ceaușescu, Alina și Ciprian Astaloș, Mihai Pop Coman, Iurie Stamati, toți, la Facultatea de Istorie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

<sup>1</sup> Pentru detalii: Rep. Bihor, 1974, p. 81–82, 395–396.

La aproximativ 3 m de baza turnului, se observă, în zid, urme de bârne, care susțineau probabil o podea din lemn, sugerând existența a două etaje. Forma primului nivel este neregulată, având axa lungă de 4,50 m. iar pe cea scurtă de 1,40 m. Suprafața locuibilă nu depășea 10 m<sup>2</sup>. Etajul, inaccesibil fără echipament special de cățărare, are o formă dreptunghiulară. Elevația zidului etajului a fost construită în aceeași tehnică. Putem presupune și existența unor creneluri de mici dimensiuni, fiind, cu siguranță, locul de veghe al strajei. Turnul, prin latura de vest, la fel ca și intrarea, sunt adosate stâncii native.

Umplutura primului nivel constă din pământ roșiatic (humus de pădure), sub care se află spărtură de piatră, împreună alcătuind nivelul de călcare; nu au fost sesizate urme ale vreunei podele din lemn. Materialul arheologic, extrem de sărac, constând din câteva fragmente ceramice, de uz comun, a fost descoperit în gura peșterii „Casa Zmăului”, aflată în imediata apropiere. Prin dimensiunile impresionante ale portalului și a primilor zeci de metri din galeria principală, peștera a funcționat, cel puțin o perioadă, ca depozit temporar de mărfuri. Fragmentele ceramice au buza evazată, îngroșată în partea superioară cu o bandă (guler) care înconjoară întreaga gură. Culoarea ceramicii este roșiatică și gri-negricioasă. La unele fragmente ceramice se observă urme de folosire, prin înnegrirea la foc. În nici un caz nu avem în interiorul gurii, teșituri pentru capac, un singur ciob având ca decor benzi de linii paralele în relief, iar un altul impresiuni făcute cu unghia. Tipologic pot fi încadrate în categoria oalelor-borcan. Datarea este largă: secolele XIII–XIV. Analogiile, extrem de numeroase, chiar dacă le limităm la arealele apropiate, cuprind, printre altele punctele: Cefa – „La Pădure”<sup>2</sup> Oradea – Cetate<sup>3</sup>, Oradea – Salca „Ghețarie”<sup>4</sup>, Voivozi<sup>5</sup> și Ateaș<sup>6</sup>.

După cum îi arată și numele, principalul produs tranzitat prin vamă era sarea. Bogăție importantă a Transilvaniei medievale, sarea era transportată pe două rute principale pe apă: Mureș și Someș, și alte două pe uscat: prin Porțile Meseșului spre Moigrad și Sălacea și pe valea Crișului Repede, prin „Vama Sării” (luată în evul mediu în dreptul localității Birtinul Vechi, aflată azi la câțiva kilometri distanță; acum cea mai apropiată localitate, aflată la 1km, în aval, pe Crișul Repede, este Vadu Crișului) spre Tileagd și Oradea.<sup>7</sup> În zona „Vama Sării” existau două drumuri: primul pe dreapta Crișului Repede, al doilea, puțin mai depărtat, cobora Piatra Craiului.<sup>8</sup> Cu siguranță aici, alături de carele cu bolovani de sare erau vămuite și plutele, cu aceeași încărcătură, care coborau pe Crișul Repede, având un debit mai mare decât cel actual. Documentele amintesc în câteva rânduri de vama de la Birtin. Prima atestare documentară a localității datează din anul 1213, când este pomenită „villa Bercen”.<sup>9</sup> Prima mărturie documentară a vămii datează din anul 1256, fiind o

<sup>2</sup> Crișan, 1993, p. 28, 30, 31, 32.

<sup>3</sup> Rusu, 1993, p. 83, 84.

<sup>4</sup> Informație amabilă Sorin Bulzan.

<sup>5</sup> Popa, Căpătână, Lukacs, 1987, p. 97–98, fig. 13 c, e, h, j, k, o, p.

<sup>6</sup> Crișan, Marta, Ghemiș, 1996–1997, p. 26, 34, 35.

<sup>7</sup> Iambor, 1982, p. 82–83

<sup>8</sup> Roșu, 1961, p. 75

<sup>9</sup> Suci, 1967, vol. I, p. 80.

hotărnicie de moșii între Ladislau și Toma, fiii lui Pancrațiu și comitele Paul cu fiii săi. O formulare din textul documentului: „quod in portu Crysy exigebatur”<sup>10</sup> confirmă că transportul sării se făcea și pe apa Crișului Repede. Birtinul, în document, poartă numele de Berthem. La 26 noiembrie 1284 regele Ladislau al IV-lea Cumanul confirmă comitelui Toma (Thomas) jumătate din vama Birtin (Berthen)<sup>11</sup>, iar în 3 august 1294<sup>12</sup> și 3 decembrie, același an,<sup>13</sup> regele Andrei al III-lea poruncește Capitlului orădean să-i reconfirme numitului comite Toma (Thomas) jumătate din vama de la Birtin (Berthen). Analizând un document mai vechi, cel mai interesant și mai bogat în informații, datat 1 august 1284, legat de confirmarea, alături de alte moșii, a jumătate din vama de la Birtin, aceluiași comite Toma, aflăm amănunte despre modalitățile prin care se făcea vămuirea. Astfel pentru fiecare car încărcat cu sare se dădeau doi bolovani din acel produs, plus doi dinari mici; cei fără marfă erau scutiți de plată. Documentul a fost emis de episcopul Bartolomeu al Oradiei și voievodul Transilvaniei, Roland Borșa<sup>14</sup>. Amintit peste tot, comitele Toma aparținea ramurii din Tileagd (Telegd) a puternicului neam nobiliar de Cenad, care stăpânea în zonă și alte moșii și sate.<sup>15</sup>

Exploatarea sării în Transilvania, a fost în evul de mijloc, de la început, o sursă extrem de importantă de bani pentru regii Ungariei. Dacă în secolul al XII-lea, sarea, monopol regal, se situa pe locul trei dintre aceste venituri, cu 16.000 de mărci, după baterea monedei (60.000 de mărci) și taxele din vămi, vaduri sau târguri (30.000 de mărci), deja în secolul al XV-lea, sub domnia lui Matia Corvinul, venitul din sare atinge primul loc, cu 80.000 de ducăți, urmat de exploatarea aurului (tot din Transilvania) cu 60.000 de ducăți.<sup>16</sup> Depozitele de sare erau locuri speciale, atent amplasate, doar la marginile regatului, precum și în interior, la Szeged și Sălacea.<sup>17</sup> Decadența comerțului central-european în contextul îndelungatului conflict otomano-maghiaro-habsburgic de după 1526, cu atragerea ulterioară și a Transilvaniei în vârtoarea lui, implică, inevitabil și scăderea celui cu sare, în special pe rutele de apă și uscat spre centrul Europei. La scară locală, această realitate se dovedește cu prisosință și în cazul Birtinului, cu vama sa de sare. Conscrierea austriacă de la 1552, înregistrează doar patru porți, aflate câte două în proprietatea vechii familii Telegdy, din neamul de Cenad, prin Nicolae (Nicolai) și Mihai (Michaelis).<sup>18</sup>

Analizând arheologic și documentar acest important punct vamal de pe valea Crișului Repede – „Vama Sării” – putem afirma încă o dată, importanța salinelor transilvănene în ansamblul economiei regatului Ungariei medievale. Cu începuturi documentare încă de la jumătatea secolului al XIII-lea, „Vama Sării” de la Birtin,

<sup>10</sup> D.I.R.C., veac XIII, vol. II ( 1251–1300 ), document nr. 17, p. 16–18.

<sup>11</sup> *Idem*, document nr. 302, p. 264.

<sup>12</sup> *Idem*, document nr. 453, p. 405.

<sup>13</sup> *Idem*, document nr. 456, p. 407.

<sup>14</sup> *Idem*, document nr. 298, p. 261–262.

<sup>15</sup> Iambor, 1997, p. 34

<sup>16</sup> *Idem*, 1982, p. 76–77.

<sup>17</sup> *Ibidem*, p. 81.

<sup>18</sup> Borcea, 1994, p. 254.

cu drumurile pe uscat și apă aferente, a fost probabil mai veche. Nu întâmplător, între primele documente medievale despre Transilvania sunt cele care pomenesc despre exploatarea și transportul sării.

### Note concertant „Vama Sării“ de Vadu Crișului

#### (Résumé)

L'exploitation et le transport du sel ont constitué le long du Moyen Âge l'une des plus importantes sources de revenus du royaume hongrois. Provenu des salines du centre de la Transylvanie, le sel était transporté par l'eau ou terrestre sur quelques chemins importants qui visaient le centre de l'Europe et les Balcanes, qui étaient privés de cette richesse. L'article présente l'une des douanes importantes vérifiée par une tour d'observation, trouvée sur la Vallée de Crișul Repede.

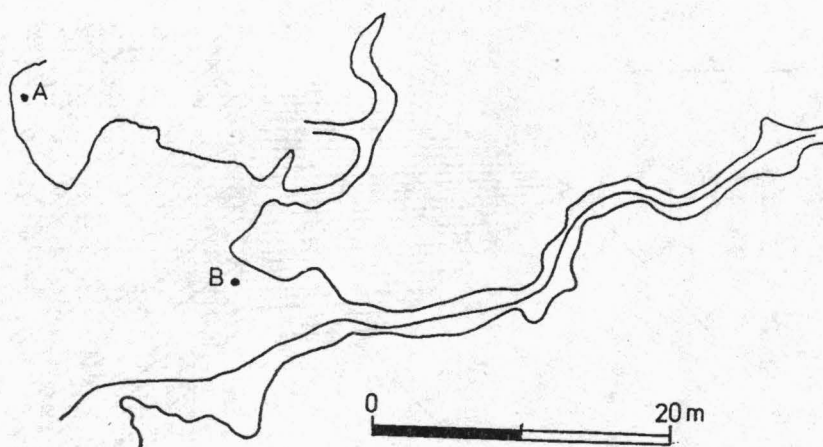
On y a analysé la tour de surveillance, le matériel archéologique découvert et quelques spécifications documentaires qui si on tient compte de toutes les informations, datent le point „Vama Sării“ au milieu du XIII-ème siècle.

#### BIBLIOGRAFIE

1. Borcea, 1994 – L. Borcea *Conscrierea comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, 24, 1994, p. 233–284
2. Crișan, 1993 – I. Crișan *Săpăturile arheologice de la Cefa – La Pădure, județul Bihor din anul 1992*, în *Crisia*, 23, 1993, p. 9–35
3. Crișan, Marta, Ghemiș, 1996–1997 – I. Crișan, D. Marta, C. Ghemiș *Cercetări arheologice de teren pe raza localității Ateaș (jud. Bihor)*, în *Crisia*, 26–27, 1996–1997, p. 21–35.
4. D.I.R. C. – *Documente privind istoria României. C. Transilvania*
5. Iambor, 1982 – P. Iambor *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în *A.M.N.*, 19, 1982, p. 75–85
6. Iambor, 1997 – P. Iambor *Nobilii din neamul Cenad (sec. XII–XVII)*, în *A.M.N.*, 34/ 2, 1997, p. 29–36
7. Popa, Căpățână, Lukacs, 1987 – R. Popa, D. Căpățână, A. Lukacs *Cercetările arheologice de la Voivozi. Contribuții la istoria Bihorului în secolele XII–XV*, în *Crisia*, 17, 1987, p. 61–105
8. Rep. Bihor, 1974 – *Repertoriul monumentelor, naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea, 1974
9. Roșu, 1961 – T. L. Roșu *Vămi, vaduri și drumuri comerciale bihorene până la jumătatea veacului al XIV-lea*, în *S.A.I.*, 3, 1961, p. 69–86
10. Rusu, 1993 – A. A. Rusu *Cercetări arheologice în cetatea Oradea. Sinteza preliminară a anilor 1991–1993*, în *Crisia*, 23, 1993, p. 59–84
11. Suciu, 1967 – C. Suciu *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol I–II, București, 1967

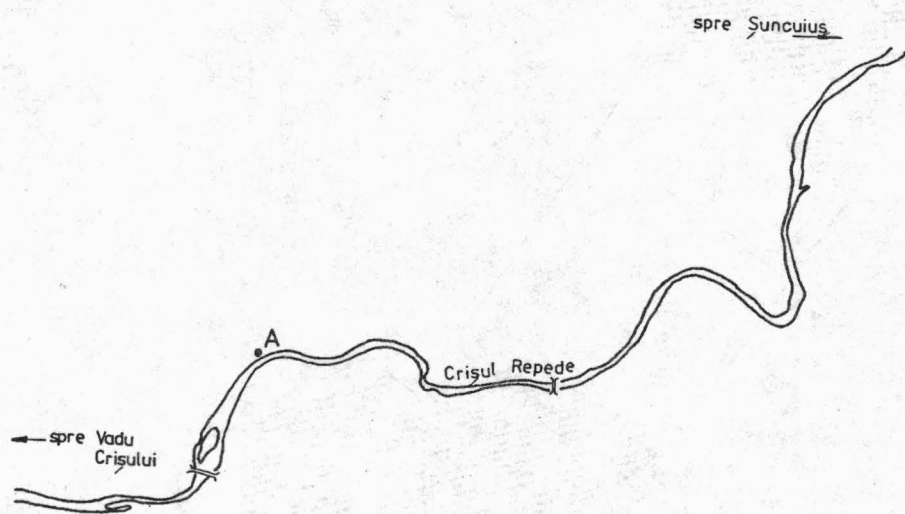
#### ABREVIERI

1. A.M.N. Acta Musei Napocensis
2. S.A.I. Studii și Articole de Istorie

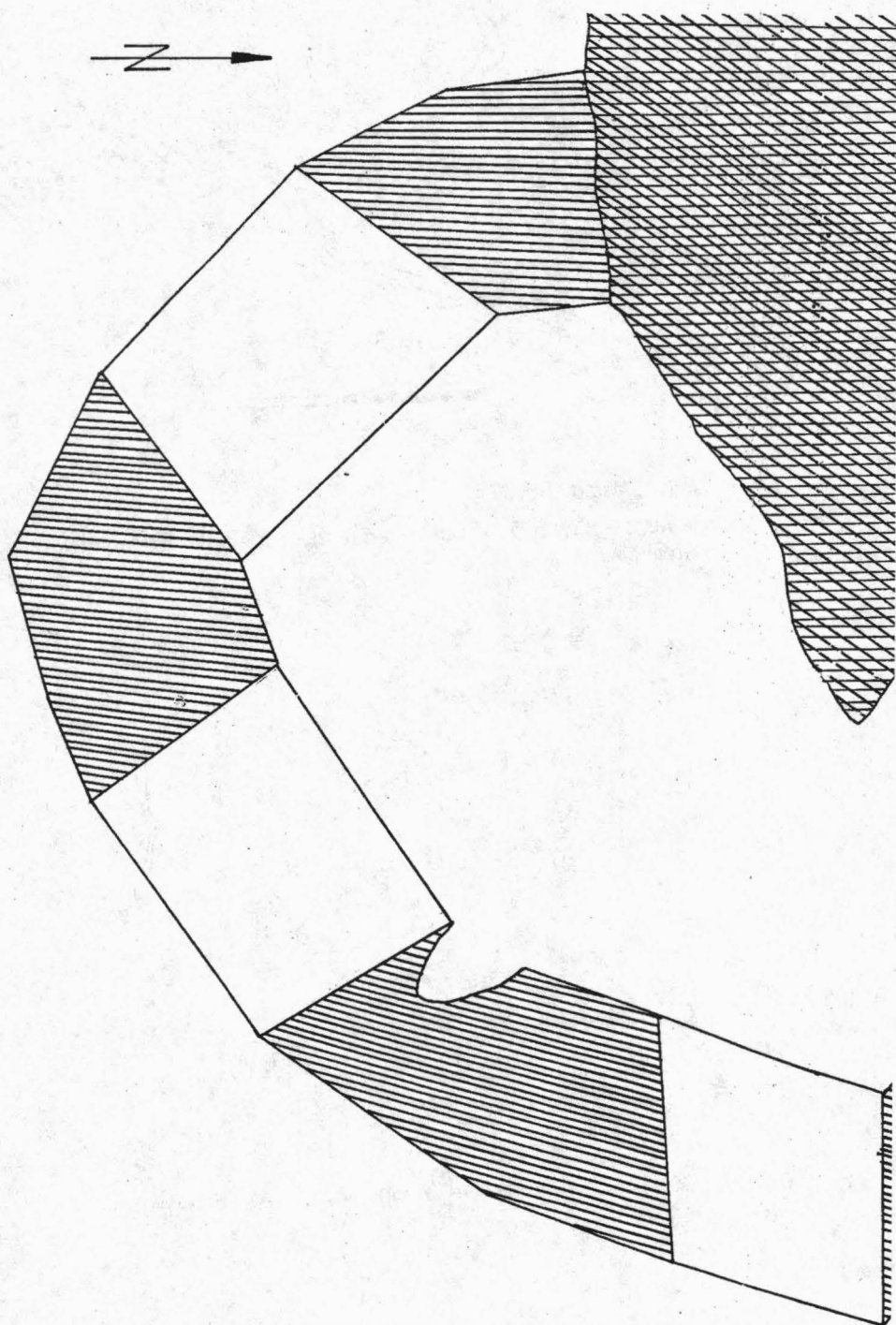


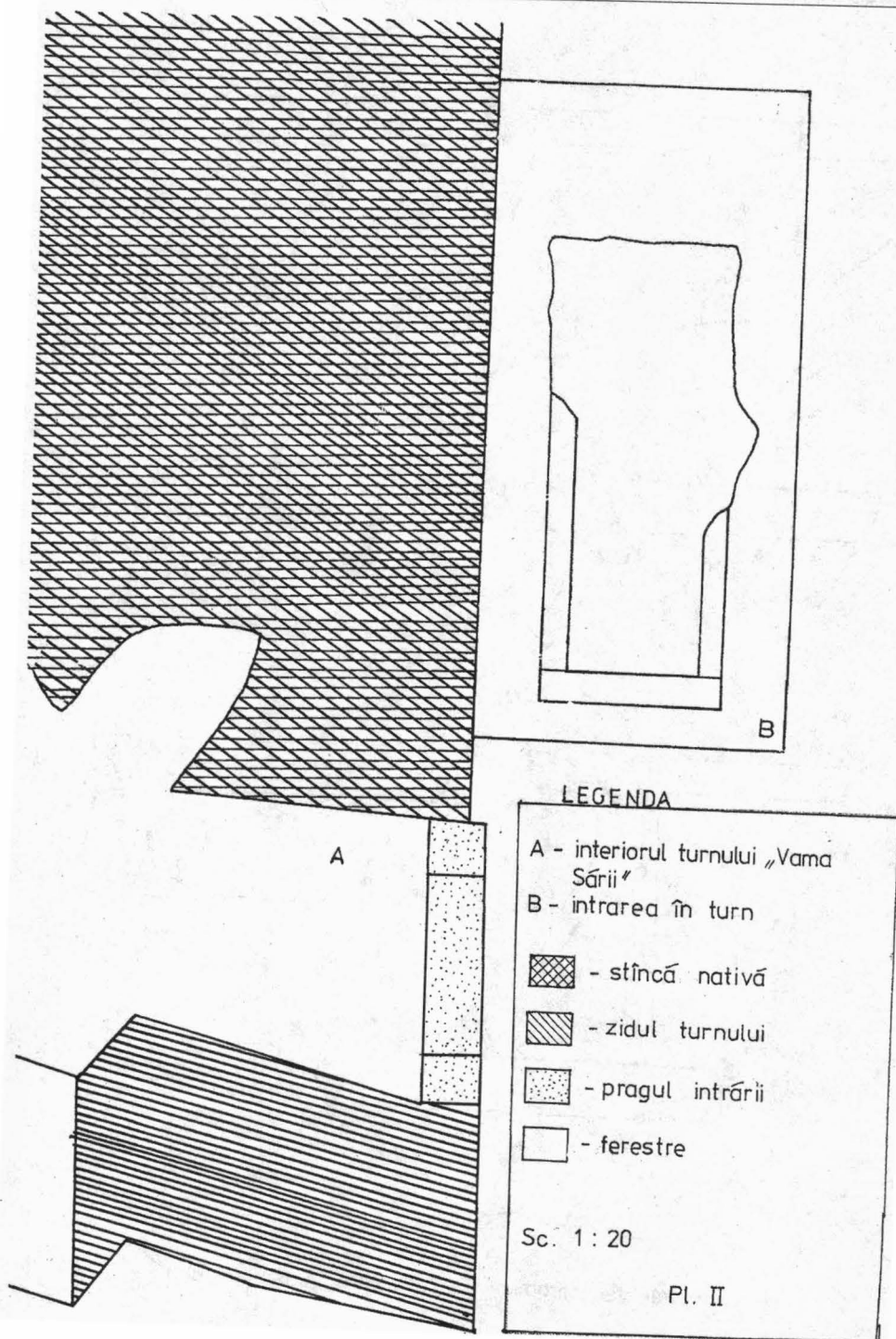
A - Turn „Vama Sării”

B - Peștera „Casa Zmăului”, locul descoperirii fragmentelor ceramice

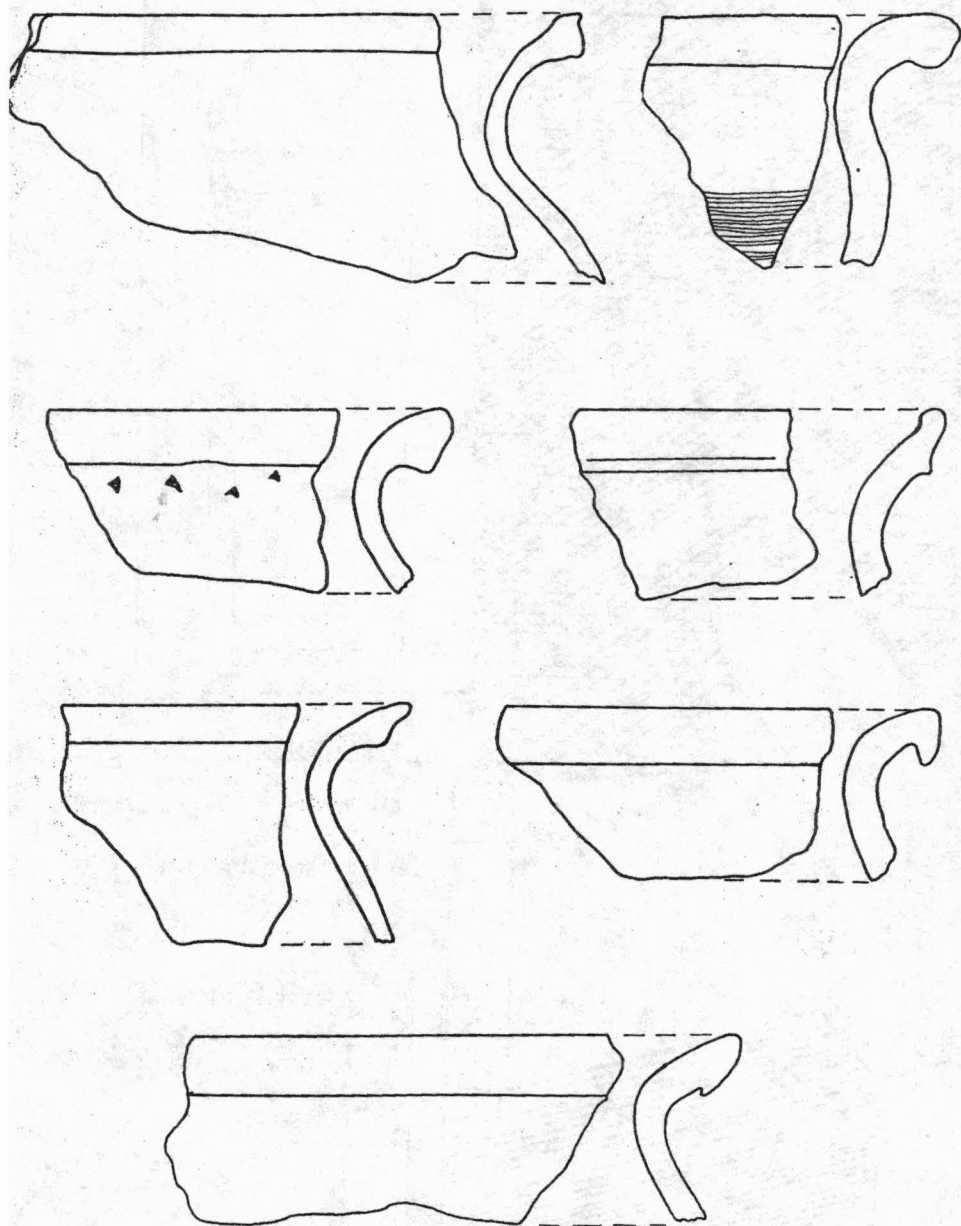


Defileul Crisului Repede și „Vama Sării” (A)









Fragmente ceramice - Peștera „Casa Zmăului”

# **PROBLEMATICA MONEDELOR PROVENIND DIN CETATEA ORADEA**

de

**Olimpia Mureșan**

Monedele constituie o categorie distinctă și bine reprezentată între piesele descoperite de-a lungul campaniilor arheologice din Cetatea Oradea. Importanța lor aparte a fost conferită de utilitatea lizibilității lor în facilitarea datării nivelelor arheologice. Este motivul pentru care cele aproximativ 20 de monede descoperite anual s-au bucurat de cea mai minuțioasă atenție, respectiv au fost tratate la fața locului, în măsura condițiilor oferite de șantier. Pentru început trebuie precizat că numărul și condițiile de păstrare a unor monede nu a permis tratarea acestora în totalitate.

Monedele reflectă stratigrafia secțiunilor săpate. Ele provin de la adâncimi cuprinse în intervalul 0,6–4,5 m, aparținând diferitor epoci și având stadii de zacere în sol direct proporționale cu adâncimea. Monedele cele mai vechi sunt de secol XIII (arpadiene). Prin urmare materialul numismatic acoperă secolele XIII–XX, punctând stratigrafic epocile din care provin.

Din punct de vedere al stării suportului metalic și al stării de conservare, situația este mai complexă. Bătute din argint, bronz, aramă, monedele au fost afectate un timp îndelungat și inegal de procese de coroziune specifice păstrării în sol care au afectat diferențiat suportul metalic. Astfel acțiunea asupra suportului metalic s-a materializat de la o acoperire integrală cu patină nobilă (fig. 1–2) uniformă sau inegală ca și grosime, la fragilizări (fig. 3 a, b), fisurări (fig. 4 b), pierderi de material (fig. 3, 4) și mineralizări complete (fig. 5, 6).

În sol procesul coroziv este de natură electrochimică și biologică. Natura și extinderea procesului de coroziune depinde de: compoziția solului, distribuția aerului și umidității în sol precum și de natura suportului metalic al piesei arheologice.

Solul este un amestec heterogen de materii minerale, organice și gaze fiecare component participând în mod diferit și distinct la coroziune. Aspectul cel mai negativ constă în interacțiunea componentelor. Componenta organică a solului – humusul – este o masă omogenă de materii diverse ca tanin, grăsimi, rășini, gume, lignină, resturi celulozice, proteine, un amestec de fenoli polihidrici din țesutul plantelor, frunzelor. Din componenta minerală (nisip, lut, săruri), sărurile din compoziția apei reprezintă partea cea mai activă. Constituenții solului sunt într-o relație ciclică continuă, apa și aerul concurând la controlul acestui ciclu.

Procesul electrochimic se desfășoară la suprafața piesei și implică un transport de sarcini electrice provenit de la conversia energiei chimice în energie electrică. La suprafața monedelor din sol, coroziunea se datorează microcelulelor electrochimice

de concentrație, aerare diferențiată, neomogenități de compoziție. Zonele mai puțin aerate constituie anodul, electrudul negativ, locul unde metalul se consumă. Scoase din echilibrul metastabil stabilit cu microclimatul din sol, monedele sunt supuse unor intervenții adecvate stării de conservare afișate.

Lucrarea de față nu și-a propus prezentarea tratării unor cazuri concrete de monede descoperite în timpul campaniilor arheologice din Cetatea Oradea, ci creionarea unui algoritm de abordare a tratării acestei categorii de piese metalice atât de importante în datarea stratigrafică.

După descoperirea lor, monedele urmează **etapele**: degresare, împărțirea pe categorii de complexitate de intervenție, intervenția propriu-zisă.

**Degresarea** constă în pensulări în baie de solvent organic, un solvent cât mai puțin toxic, volatil, ușor de procurat și accesibil financiar. E preferabil ca pensula, utilizată cu mare precauție, să aibe păr natural. Operația este utilă atât pentru degresare cât și pentru îndepărtarea depunerilor mecanice precum solul, nisipul, necompactizați cu moneda. Prin eliberarea totală sau parțială a depunerilor de pe monedele mai puțin corodate se facilitează deliberarea privind continuarea intervenției. Urmare a acestei operații se poate aprecia natura suportului metalic, gradul de corodare, gradul de mineralizare.

**Împărțirea monedelor pe criterii de complexitate de intervenții** permite eficientizarea abordării ulterioare. În tratarea lor monedele au fost împărțite pe trei categorii: **a)** monede atinse superficial de coroziune (fig. 1, 2); **b)** monede cu suport metalic mascat de produși de coroziune (fig.); **c)** monede complet mineralizate (fig. 5, 6).

**Intervenția** se face în conformitate cu principiile internaționale cunoscute și recunoscute de conservare și restaurare, în funcție de categoria de monede abordată. **Prima categorie** se tratează rapid. Din experiența de pe șantier, în majoritatea cazurilor astfel de monede se curăță 50–60% prin perieri în solvent organic. Restul depunerilor se îndepărtează prin tratamente mecanice uscate (cu baton din fibre de sticlă). Conservarea finală prin impregnare cu strat protector (de regulă ceară microcristalină) putându-se efectua la finalizarea lucrărilor șantierului, în muzeu, decalajul de una până la trei luni, fiind suficient pentru observarea monedei (fig. 1, 2).

**Monedele mineralizate** (fig. 6) constituie categoria diametral opusă celei anterioare, majoritatea celor turcești (fig. 5), dar nu numai (fig. 6), având suportul metalic total afectat. Această categorie este de preferat a fi studiată și tratată în muzeu. Cea mai indicată metodă de investigare este radiografierea. Astfel se poate constata în ce măsură obiectul mai are miez metalic și dacă mai păstrează detalii, inscripții, indicii relevante sub stratul de produși de coroziune. Pe acest gen de monede intervenția constă în: degresare, stabilizare, conservare.

Ultima categorie abordată este cea a **monedelor cu suport metalic, corodate** a căror rezolvare implică tratamente chimice. În cazul intervențiilor pe aceste monede, deciziile se iau pas cu pas, în funcție de informațiile relevate de operația ultimă. Primul pas constă în corecta diagnosticare a cazului de conservare-restaurare respectiv nemijlocit. Ca principiu general, este recomandabilă efectuarea radiografiei oricărei monede a cărei suprafață este blocată de asocierea produși de coroziune-sol. În măsura în care accesul la acest procedeu de investigare nedestructiv este limitat în timp și spațiu, un restaurator cu îndelungă experiență va putea trata monedele luându-și toate precauțiile necesare. Pe măsura avansării gradului de eliberare a suprafeței prin tratamente chimice se va evalua cu grijă pericolul de fragilizare și

posibilitatea accentuării viciilor ascunse pentru ca intervenția să se oprească înainte de a pune în pericol ireversibil integritatea, rezistența mecanică a monedei tratate. Țin să avertizez că indiferent dacă avem sau nu efectuată o radiografie la o monedă este nevoie de mare atenție atât în tratarea ei chimică cât și în cea mecanică. Imaginea radiografică este plană deci nu va evidenția un strat mineralizat situat între pereții monedei care-i periclitează rezistența mecanică. Curățită mecanic cu insuficientă precauție, moneda se va rupe și abia atunci se va putea observa zona mineralizată (fig. 7). În astfel de cazuri – respectiv la astfel de monede – doar precauțiile exagerate, șansa și oprirea intervenției la un grad de lizibilitate adecvat va feri piesa de un accident dacă nu incurabil oricum, de nedorit. Există monede la care simpla pensulare în solventul organic rupe piesa. Studiind cu atenție rupturile se va observa că acestea sunt de-a lungul unor fisuri din vechime, din sol (practic se vor observa opacizările din rupturile respective).

Marginile monedelor se vor trata de asemeni cu precauție pentru că orice accentuare a fisurilor deja existente sau producerea de noi fisuri, pot antrena rupturi (fig. 7) de metal angrenând ulterior greutăți în identificarea acestora. Și din acest punct de vedere posibilitatea realizării de radiografii este indiscutabil benefică întrucât evidențiază viciile ascunse de solul compactizat la suprafața monedei cu producții de coroziune. În plus, ne scutește de deziluzia așteptării inutile a deciptării suprafeței, aceasta putând fi uzată fie din epocă (fig. 3), fie prin procesul de coroziune (fig. 4).

Tratamentele chimice aplicate sunt cele cunoscute din literatura de specialitate pentru tratarea metalelor din care-s bătute monedele.

Țin să subliniez odată în plus, că cu cât monedele sunt mai subțiri, cu atât mai multă grijă trebuie acordată tratării lor. Intervenția este bine a fi oprită la un compromis rezonabil între perfecta lizibilitate și minimum de solicitare mecanică a suportului metalic (fig. 9). Suprafața trebuie eliberată complet doar de compușii activi.

În măsura în care situația o impune, monedele vor fi lipite, consolidate, conservate (conform cu literatura de specialitate uzitată în domeniu).

Fără a avea pretenția prezentării unor informații inedite, lucrarea de față își propune a fi un algoritm de abordare a monedelor descoperite pe șantierele arheologice. Orice completare a lucrării va fi binevenită.

## **PROBLEMS OF COINS COMING FROM ORADEA'S FORTRESS**

In Oradea's Fortress were discovered coins dating from the XIII-th to the XX-th century. They were made out of silver, copper, bronze. In the soil they have suffered electrochemical corrosion processes. The metallic support were different attacked. Coins with noble patina (see fig. 1–2), coins with metallic support entirely covered with corrosion products (see fig. 5–10) or coins mineralized (see fig. 6. (nr. 1), or fig. 5 (b)) were discovered.

The paper is about how to begin to resolve their "health situation". The discovered coins were classified: covered coins with patina; covered coins with corrosion products; mineralized coins, then they were treated. The figures represents coins discovered in 1996, 1997. You may see different degrees of corrosion, treated coins, conserved coins and mineralized coins.

**OLIMPIA MUREȘAN**

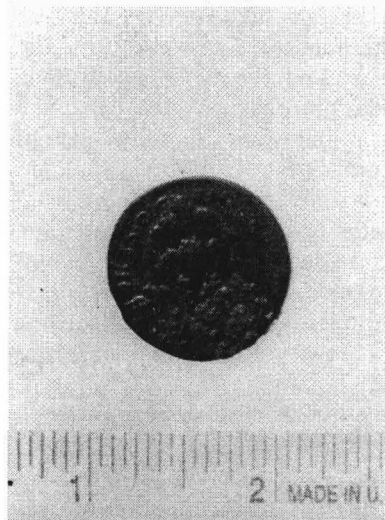


Fig. 1. Monedă de bronz acoperită cu patină nobilă. Sec. XVIII. Avers.



Fig. 2. Monedă de bronz acoperită cu patină nobilă. Sec. XVIII. Revers.

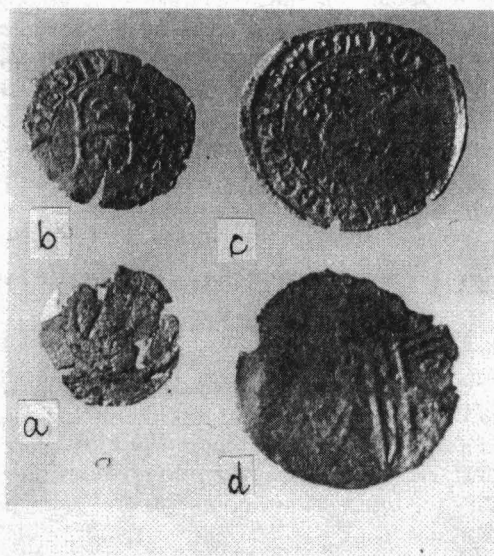


Fig. 3. Monede tratate și conservate final.  
a) Monedă de argint fragilizată, cu pierderi de suport metalic. b) Monedă de argint fisurată.  
c) Monedă de argint cu pierderi mici, marginale. d) Monedă de bronz patinată (cu suport metalic).

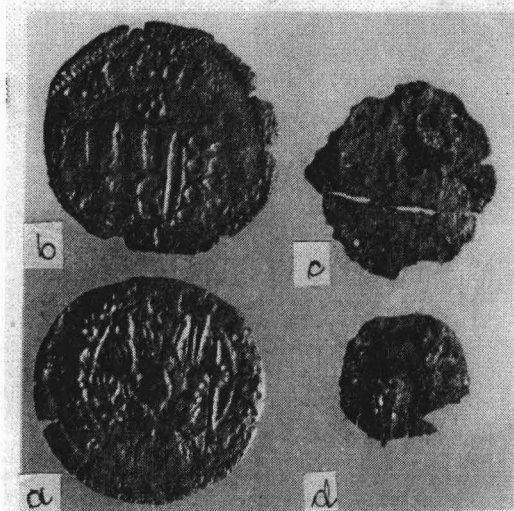


Fig. 4. a) Monedă de argint cu fisuri pe margini. b) Monedă de bronz cu pierderi metalice pe margini. c) Monedă de bronz fisurată de-a lungul ei, parțial mineralizată. d) Monedă de bronz cu fisură și pierderi de suport mineralizat.

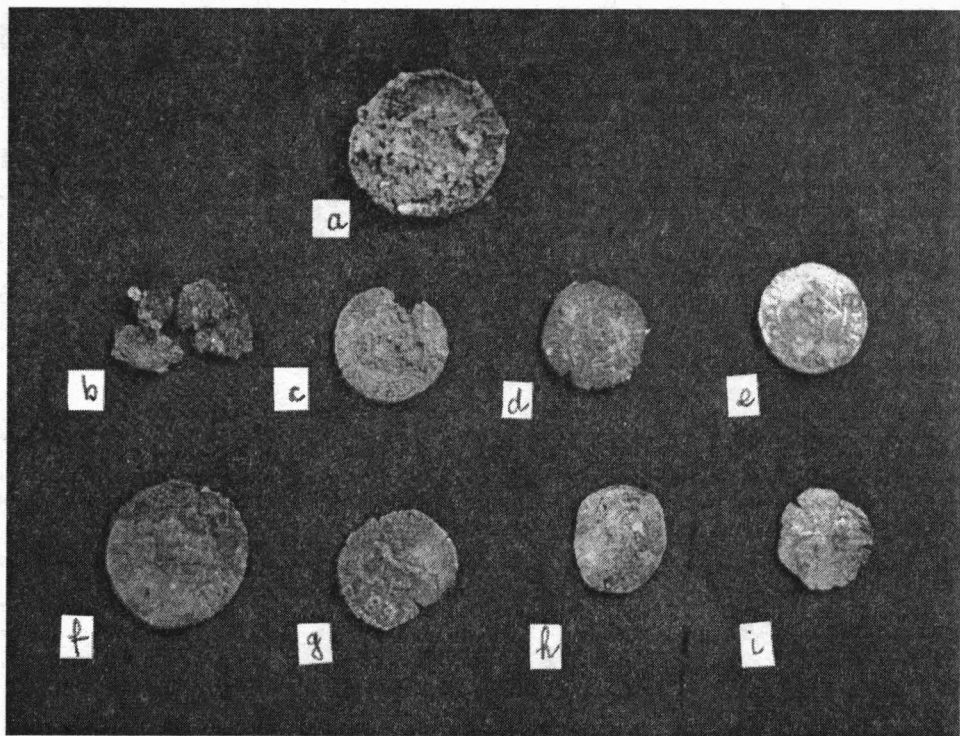


Fig. 5. Monede din Cetatea Oradea, 1997. a) Monedă de argint, aspect la descoperire. b) Monedă mineralizată, fragmentară, la descoperire. c, d, e, g, h, i) Monede din argint în diferite stadii de tratare chimică. f) Monedă de argint după degresare și tratament mecanic superficial.



Fig. 6. Monede din argint. Aspect final. a) Monedă de argint complet mineralizată cu pierdere (central) de suport. b) Monedă de argint după tratament.

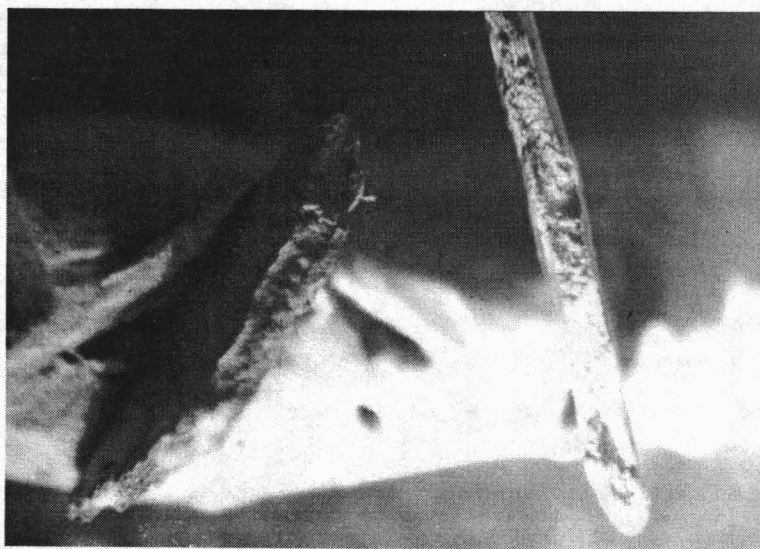


Fig. 7. Detaliu. Două fragmente de monedă argint cu strat mineralizat între doi pereți metalici (mărire de trei ori).



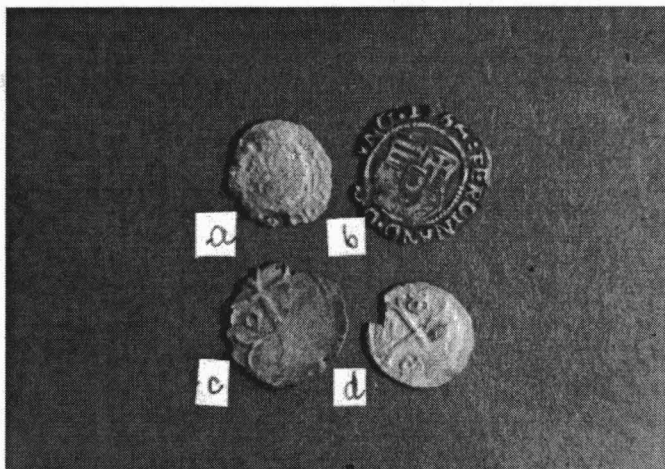


Fig. 8. Monede din Cetatea Oradea, 1996. a) Monedă de argint tratată chimic cu suprafața afectată de coroziune. b) Monedă de aramă cu fragilizări pe margini, pierderi de metal. c) Monedă de argint uzată în epocă, pierderi de material. d) Monedă de argint – pierderi de metal marginale, uzură din epocă.



Fig. 9. Monedă de argint (sec. XIII). În intenția îndepărtării oxizilor de cupru, la tratarea cu fibră de sticlă, moneda s-a rupt în două, în ruptură evidențiindu-se strat mineralizat cuprins între pereți metalici. Curățirea mecanică nu a mai fost continuată.



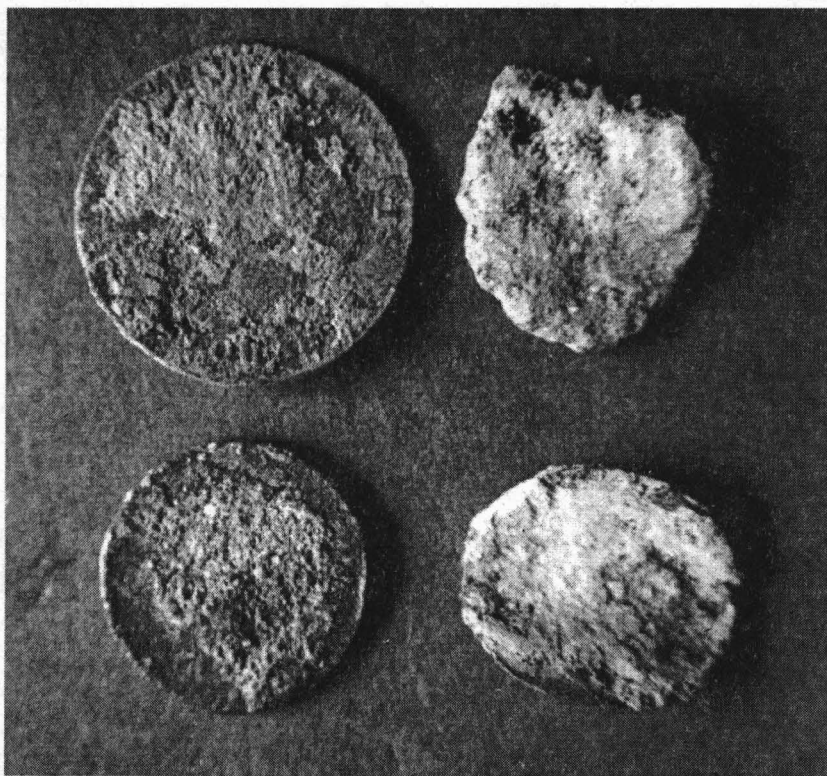


Fig.10. Monede din Cetatea Oradea, 1997. Aspect la descoperire.

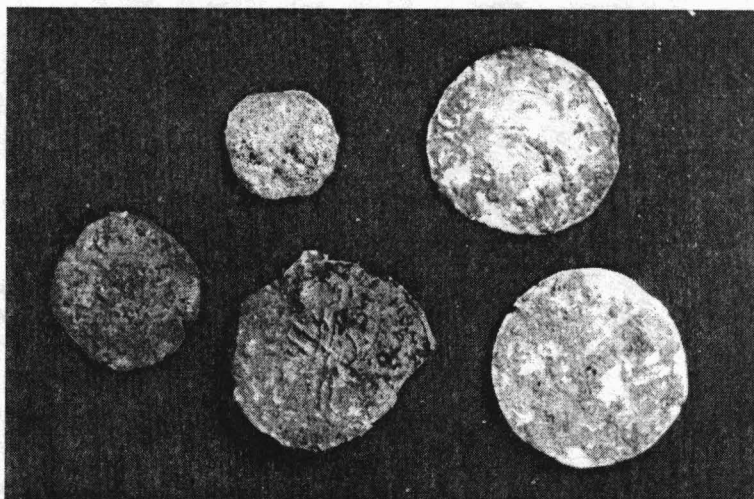


Fig. 11. Monede din Cetatea Oradea, 1996. Aspect intermediar.



Fig.12. Monedă din Cetatea Oradea, 1996, din argint. Aspect final.



## **Jean – Jacques Glassner – Chroniques Mesopotamiennes, Paris, Les Belles Lettres, 1993, 305 p., 9 tabele**

Studiul orientalisticii în general, al asirologiei în special s-au îmbogățit în 1993 cu un volum de o deosebită valoare, fapt ce reiese și din titlu „Cronicile mesopotamiene“, 52 de texte eșalonate pe o perioadă cuprinsă între sec. XXI–II î. e.n., fac din volumul editat de prestigioasa editură Les Belles Lettres un veritabil corpus de documente privind istoria și istoriografia veche a Orientului Apropiat.

Volumul este structurat în trei părți ce cuprind 11 capitole urmate de note și o bogată bibliografie selectivă.

Prima parte a volumului este de fapt un eseu privind apariția scrisului istoric, cauzele care au determinat apariția acestuia, dezvoltarea și evoluția lui. Nuanțarea ideii de istorie, de necesitatea păstrării în scris a unei tradiții pentru a legitima actele suveranilor diferitelor orașe – stat orientale, constituie o valoroasă trecere în revistă și analiză atentă a detaliilor privind: redactarea, locul, timpul, numele scribilor, etc., detalii fundamentale uneori pentru datarea sau încadrarea cât mai exactă a documentului.

A doua parte, structurată în cinci capitole, este consacrată: definiției, conținutului, genezei și diacroniei documentelor analizate. Cu alte cuvinte unde, când, cum au fost redactate documentele, caracteristicile lor în funcție de perioada redactării și probleme legate de critica internă a textului (grafie, greșeli, filiații).

De o erudiție deosebită este capitolul consacrat diacroniei. Textele sunt analizate comparat, această analiză fiind însoțită de câteva tabele foarte utile în formarea unei imagini despre evoluția textelor.

Pentru cititorul avisat, partea cea mai „căutată“ a lucrării este partea a treia. Ea conține textele integrale ale documentelor aflate, după explicația editorului, pentru prima dată în traducere franceză.

Fiecare document este prezentat în totalitate, acestei prezentări adăugându-se rubricile de: Surse, Bibliografie, Variante, Limbaj, Conținut.

Cel mai important text din această culegere este: „La chronique de la monarchie une“ sau „Lista regală sumeriană“, documentul publicat pentru prima dată de Th. Jacobsen (The Sumerian King List, Chicago, 1964), este redat de Glassner după manuscrisul G cu mai puține lacune, cu toate că manuscrisul B a fost și este considerat cel mai complet.

Am menționat **Lista regală sumeriană** ca principal document, deoarece asirologii de talie mondială – între care Th. Jacobsen, K. Wilke, P. Michalowski și S. N. Kramer – o consideră ca stând la baza stilului „cronicăresc“ dezvoltat în vechiul

Orient Apropiat. Importanța lui rezidă și în faptul că se păstrează în 15 copii, ce provin din cele mai variate regiuni: Nippur, Kis, Susa, Tall – Leilân (anticul Subat – Enlil). Copii aparținătoare în marea lor majoritate perioadei Isin – Larsa. Influența exercitată de acest text fiind covârșitoare, el rămâne ca principal reper în producția istoriografică a Mesopotamiei.

Un alt aspect deosebit de interesant este acela al Popoarelor Mării, subiect destul de controversat al pre- și protoistoriei universale ce poate fi urmărit în izvoare de primă mână, cum sunt: **Cronica regală babiloniană, Cronica eponimă a primului mileniu** (redactată în asiriană, cuprinde eponimii dintre 858–699 î.e.n.)

O altă informație deosebit de interesantă este furnizată de o tabletă ce narează începuturile domniei lui Șamaș – Șuma – ukin (680 î.e.n.): „în al doilea an al domniei (687 î.e.n.), cimrierii sunt stabiliți în Subuhnu“, regiune încă neidentificată. Se știe că cimrierii au fost oarecum „colonizați“ în această regiune, mai ales datorită luptelor interne ce domină primii patru ani de domnie a lui Șamaș – Șuma – ukin.

Ușor de citit, cu atât mai mult cu cât autorul nu se pierde în disertații și comparații de natură epigrafică, etimologiile și evoluțiile semnelor de la o perioadă la alta fiind lăsate în seama epigrafiștilor. Stilul concis, simplu, analogiile prezentate, explicațiile și mai ales bogatul aparat critic fac din această lucrare nu numai un util instrument de lucru ci mai ales un model de urmat în cercetarea și critica textului antic.

de Călin Ghemiș

### Szakács Margit, *Fényképészek és fényképezsműtermek*

**Magyarországon (1840–1945),**

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1997, 303 p.

Muzeograf de prestigiu și cunoscută cercetătoare din domeniul istoriei fotografiei, autoarea, Dr. Szakács Margit, reia și dezvoltă în acest volum o cercetare mai veche, ale cărei prime rezultate au fost publicate în 1974 și 1983.

Este vorba de cercetarea atentă și competentă a fondului de fotografie veche păstrat în Fototeca Istorică a Muzeului Național Maghiar [Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára], cea mai vastă colecție de fotografie istorică de pe teritoriul Ungariei, însumând în jur de 150.000 de piese.

Pentru lămurirea cititorului, în preambulul cărții se face și un scurt istoric al acestei arhive fotografice, începând cu 1874, când a fost înregistrată prima fotografie și până la ora actuală, când colecția funcționează chiar în clădirea centrală a Muzeului Național Maghiar.

În continuare, autoarea reproduce cele două studii apărute anterior (1974, 1983), reintroducându-le în circuitul științific, întrucât, publicate fiind la vremea respectivă, din motive obiective, într-un loc ce nu avea în aparență nici o legătură cu istoria fotografiei (e vorba de revista Muzeului Maghiar al Mișcării Muncitorești), ele sunt

mai puțin accesibile cercetătorului de astăzi. Articolul din 1974 se ocupă, din punct de vedere muzeologic, de problemele metodologice ale identificării și datării fotografiilor, pe când cel din 1983 este un studiu propriu-zis de istoria fotografiei, ce trece în revistă, din acest unghi de vedere, fotografi și ateliere fotografice de pe teritoriul Ungariei între 1840–1920.

Capitolul cel mai consistent al cărții, înglobând o muncă imensă ce se întinde pe parcursul a zeci de ani, este cel al listelor-repertorii. Cartea cuprinde șase astfel de liste, grupate în trei categorii: fotografi din Budapesta, fotografi din provincie (termenul de *provincie* referindu-se aici la configurația Ungariei istorice) și fotografi din străinătate. Materialul referitor la fiecare din aceste trei categorii este sistematizat din două puncte de vedere, onomastic și topografic, rezultând astfel cele șase liste-repertoriu. Astfel, în funcție de ceea ce-l interesează, cercetătorul se îndreaptă spre una sau mai multe din ele.

Cercetătorul român din domeniul istoriei fotografiei poate folosi cu succes cel puțin două categorii din listele-repertoriu întocmite de autoare. Lista «fotografiilor din provincie», cuprinzând cele mai importante localități ale Ungariei istorice, care au beneficiat de-a lungul timpului de existența unor ateliere fotografice, cuprinde implicit și localitățile transilvănene. Se regăsesc așadar în această listă atât numele fotografiilor și atelierelor transilvănene, cât și localitatea în care au funcționat, cu menționarea inclusiv a intervalului cronologic. Cea de-a doua categorie de liste-repertoriu ce poate fi folosită de către cercetătorul român este cea cuprinzând «fotografii din străinătate». Se regăsesc aici unele localități din România, de unde provin numeroase fotografii aflate astăzi în patrimoniul Muzeului Național al Ungariei.

În mod inevitabil, s-au strecurat în listele întocmite și unele mărunte greșeli, inerente prelucrării și sistematizării unui material atât de vast și de stufos. De pildă, pe lista fotografiilor orădeni pot fi întâlniți un fotograf din Baia Mare și altul din Novisad. Aceasta nu scade însă cu nimic valoarea lucrării, întrucât, la o coroborare mai atentă a listelor topografice și de nume, micile inadvertențe ies la iveală, putând fi lesne corectate.

Materialul informativ este în mod fericit completat de cele 80 de reproduceri după fotografii de epocă, din perioade și din categorii diferite, de la portretele anilor 1860 până la fotoreportaje și fotografia cu caracter social din anii interbelici. Fiecare din imaginile reproduse beneficiază de date științifice riguroase (autor, subiect, datare, tehnică, dimensiuni etc.), mergând până la amănunte referitoare la proveniența fotografiei în colecția muzeului și la numărul clișeului negativului. Nici de această dată muzeograful care este Dr. Szakács Margit nu se dezmințe.

Ani la rând, ca muzeograf și cercetător, autoarea a militat pentru a se acorda fotografiei istorice locul și importanța pe care le merită. Căci, susține Dr. Szakács Margit, fotografia nu este doar un auxiliar, bun de scos la iveală și de folosit cu prilejul organizării unor expoziții cu obiecte tridimensionale. Fotografia este ea însăși un izvor istoric de primă mână, cu condiția să fie identificată corect și tratată cu rigoare științifică. Este ceea ce face autoarea însăși în cuprinsul acestei cărți, punând la îndemâna cercetării de specialitate un foarte util instrument de lucru.

Lucrarea se constituie în același timp ca o importantă contribuție la punerea în valoare a fondului de fotografie istorică deținut de cea mai importantă instituție muzeală a Ungariei.

**Lucia Cornea**

**Sesiunea internațională de restaurare conservare,  
Editura Muzeului Sătmărean, Satu-Mare, 1997, 376 pg.**

Volumul se constituie ca prim „processing” a unei sesiuni de restaurare-conservare a cărei apariție a coincis cu susținerea lucrărilor (în România). Culegerea de articole materializează eforturi, încercări, reușite ale restauratorilor, conservatorilor, precum și investigații comparabile cu cele practicate în străinătate.

Cele 28 de lucrări – grupate în 5 domenii – au fost elaborate de 60 de specialiști de la: Muzeul Național de Istorie București, Muzeul Național de Artă București, Complexul Muzeal Iași, Muzeul Județean Sătmărean, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea Muzeul de Istorie Alba-Iulia, Muzeul Județean Suceava, Muzeul Brukenthal, Muzeul Tradiției Populare „ASTRA”, Laboratorul zonal de restaurare Craiova. Miklós Szentkirály, președinte a Camerei Restauratorilor din Ungaria precum și Elena Grigorașenco, Alexandru Ivanov – specialiști din Republica Moldova, au conferit dimensiunea internațională a manifestării.

**Investigații – conservare** – pg. 18–77, 17 lucrări, 26 specialiști. În 1994 demarează un program de analiză tomografică (defectoscopie nedestructivă) realizat de Institutul de Cercetare și Proiectare Electrotehnică București, Muzeul Național de Istorie și Muzeul Național de Artă, ambele din București. Primele două lucrări ale acestui domeniu și totodată ale volumului sunt rezultante ale acestui program. Una prezintă tomograful industrial utilizat, echipamentul lui, parametri tehnici caracteristici ale prototipului, natura informațiilor pe care le oferă și cea de-a doua lucrare prezintă investigarea tomografică a două statui metalice provenind de la Muzeul Național de Artă, București.

Programul ProArt, instrument software pentru prelucrarea imaginilor din domeniul artei este subiectul altui articol având ca finalitate identificarea precisă a filigranului (este necesară o grafieră prin retroemisie electronică a hârtiei cercetate, apoi imaginea este digitalizată și memorată). Seria lucrărilor de înaltă rezonanță științifică este întregită de „Cercetări fizice asupra picturii religioase pe lemn” în care metoda nedestructivă utilizată este microscopia electronică (SEM–EDAX) și analiza prin activare cu neutroni (NNA).

Ceramica medievală (sec. XV–XVI) de pe șantierul arheologic Piua Petrii (1975–1994) a fost investigată prin difracție de raze X, TG (tomografie gama), microscopie optică, SEM–EDAX, DTA (analiza termică diferențiată), DTG. Alte lucrări prezintă investigarea obiectelor din metal prin metode mai puțin spectaculoase dar mai accesibile, precum: analiza metalografică, spectrofotometria de absorbție sau un aparat în curs de brevetare („Procedeu de determinare a compoziției monedelor antice”). Cromatografia în strat subțire își găsește aplicare în „Determinarea colorantului roșu în decorul cămășilor de sec. XIX, zona Râmnicu-Sărat”.

Lucrările de conservare fac trimitere la „Probleme de etalare a patrimoniului arheologic”, „Asigurarea condițiilor de conservare preventivă a negativelor și fotografiilor din colecțiile muzeale”, „Conservarea patrimoniului industrial și mobil”, „Soluții muzeo-tehnice de expunere a patrimoniului cultural în muzeul Victoria și

Albert din Londra“. Problematica pielii este atinsă în trei lucrări și vizează „Conservarea unor fragmente de piese dintr-o așezare medievală“ din sec. XIV, oraș Baia; „Tratamentul pieilor dehidratate“ studiul comparativ precum și „Comportarea pergamentului în timpul tratamentelor reversibile de expunere spontană și controlată la umiditate relativă excesivă“.

**Hârtie, grafică, documente** – pg. 171–211, 6 lucrări, 6 specialiști.

Dacă „Un program de conservare și restaurare a cărților și documentelor vechi de la Alba-Iulia“ este o lucrare de intenții (bune și laudabile) care vădește dăruirea și interesul autorilor, celelalte cinci lucrări fac referință la cazuri și rezolvări concrete, cum este restaurarea Cazaniei lui Varlaam (1643), corp și legătură carte. O retrospectivă Pallady (1996) a prilejuit cercetarea stadiului de sănătate și intervenții de conservare precum și montarea definitivă a celor 200 desene în mape cu paspartu. Subiectul lucrării „Utilizarea metodei „Facing“ în cazul operelor de grafică“ îl constituie maniera de utilizare a vâului japonez și carboximetil celulozei precum și un procedeu nou de înlăturare a consolidărilor temporare. „Restaurarea unui convocator al Asociației agricultorilor din Satu-Mare (1869)“ redă rezolvarea problemelor legate de: atac biologic, fragilizarea și lipirea suportului papetar, pete, murdărie, scrierea incorectă a numărului de inventar direct pe hârtie.

**Icoane** – pg. 214–245, 5 lucrări, 6 specialiști.

Cu excepția unei lucrări privind intervenția de consolidare asupra grupului statuar Cortegiul Magilor (lemn policrom, din fondul colecției Muzeului de Arte Plastice al Republicii Moldova), acest capitol întrunește lucrări referitoare la icoane, cu diversitatea problemelor specifice: a) modificări ale suportului lemnos („Observații privind deformările suportului din lemn la icoane scheme grafice de rezolvare“); b) „Problematica restaurării icoanelor pe sticlă“ care oferă o modalitate de fixare și curățire a stratului pictural; c) manieră de reconstrucție și reconsiderare a unei figuri pierdută odată cu fragmentul de suport lemnos aferent de pe „Icoana cu Șapte Sfinți“. Lucrarea cea mai cuprinzătoare este „Considerații asupra intervenției de restaurare specifice, efectuate la icoane de secol XVII de la Mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul din Siret“. Intervenția face referire la patru icoane (suport lemnos atacat) cu desprinderi de: grund, pelicula de culoare, pânza de sub preparație; pelicula de protecție cu pierderea aderenței, fisuri, cojituri, cracheluri, lipsuri ale stratului de pictural, fragilizarea pulverulentă a pigmentilor.

**Textile** – pg. 248–294, 6 lucrări, 8 specialiști.

Jumătate din lucrări abordează probleme ale textilelor arheologice cu aplicație expresă la: giulgiu de mătase naturală, pictat, datat sec. XVII–XVIII; complex textil arheologic Hodod, 1733 compus din fragmente vestimentare din mătase naturală, lână, bumbac; învelitoare de cap (sec. XVI–XVII) provenind de la fosta mănăstire Dobrovat. Dintre celelalte lucrări „Elaborarea metodelor de restaurare și stabilirea datării punguței cusute cu mărgelușe, numite „Flori și fructe“, „Steagul orașului Satu-Mare – metode mixte de restaurare“ și „O problemă controversată – un „puzzle“ textil între conservarea „in situ“ și reconstituirea în formă inițială“, ultima rămâne mai mult în atenție prin tenacitatea, responsabilitatea cu care a fost realizată cercetarea textilei în cauză. Piesa este o textilă decorativă tip paștișă din



64 fragmente, realizată la începutul secolului, în București. Deși înscrisă la capitolul textile, lucrarea se detașează prin maniera de cercetare – fază premergătoare restaurării – stabilindu-se funcționalitatea inițială, forma, decriptarea simbolurilor conținute, reconstituirea grafică.

**Metal, ceramică** – pg. 296–376, 11 lucrări, 14 specialiști.

Dintre cele două lucrări de ceramică se detașează cea privind salvagardarea și restaurarea unor cuptoare de ars ceramică din rezervația de la Medieșul Aurit.

Cele nouă lucrări privind metalul ca suport material trei au ca tema armele: a) privite ca piese compozite și etica abordării; b) restaurarea unui lot de arme de paradă orientale, 15 piese de fier decorate cu aur și argint; c) tratarea unei puști cu cremene (sec. XVIII), ornamentată cu plăcuțe de sîdef. O piesă asemănătoare – placă de armură – damaschinată cu aur, a fost subiectul unei investigații și restaurări, mai precis rezolvarea unei intervenții parțiale inadecvate.

Tripticul aparținând Muzeului de Istorie a Moldovei, Iași este exemplu de obiect compozit (ferecătură de bronz argintat, lemn de chiparos sculptat) la care cele două suporturi materiale au fost tratate separat. Impresionante prin volumul de muncă, dimensiunea și complexitatea obiectelor sunt lucrările referitoare la policandru pe trei registre aparținând Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, și vasul de argint din 300 fragmente.

**Chim. Olimpia Mureșan**

**Messana. N.S. 19/1994 – Studi di storia antica – a cura di Sebastiana Nerina Consolo Langher.**  
**Universita degli Studi di Messina – Facolta di Lettere e Filosofia. 274 p.**

Volumul editat de prestigioasa universitate mesinesă consacrat ca tematică istoriei antice, se înscrie prin paleta de subiecte abordate într-o direcție nouă care se manifestă în studiul antichității în Italia și nu numai. Articolul care deschide, volumul aparține reputatului arheolog Salvatore Calderone, este un discurs ținut cu ocazia deschiderii „Zilelor de studii de la Gela, cu tema, Pacea de la Gela din 424 a.Chr.” discursul de o deosebită erudiție tratează raporturile dintre Sicilia greacă și lumea mediteraneeană, autorul insistând asupra rolului Siciliei în evoluțiile politice magno-grece. Al doilea articol oarecum inedit pentru cititorul român tratează evoluția orașului punic Kerkouane (Tunisia) într-o formulă prescurtată autorul, Mhamed Fantar prezintă principalele descoperiri de aici între care se remarcă un superb mozaic ce redă „semnul lui Tani” cunoscut și sub numele de „crux punica” descoperit într-o locuință datată în sec. III a.Chr.

Sebastiana Nerina Consolo Langher coordonatoarea volumului propune în articolul „Filippo e la Tessaglia da Metone ai campi diCroco” o analiză istorică a

raporturilor dintre Filip și Tesalia, bazată pe cunoașterea deosebită a aspectelor evenimentțiale autoarea oferă o imagine nouă asupra acestui segment din istoria expansiunii regatului macedonean.

Un aspect oarecum local este abordat de Prof. Giuseppe Mafodda, local pentru că tratează problema genezei tiraniei la Gela „Cleandro e la genesdi tiranide a Gela“, este un model demn de urmat în cercetarea critică istorico-filologică a textelor antice. Articolul face parte dintr-o lucrare mai amplă intitulată „La tiranide dei Dinomenidi“.

Giuseppe Nenci în articolul „Greci e anellenici nella fondazione di Gela il contributo delle fonte letterarie“ adâncește o temă de cercetare mai veche propusă pentru prima dată în Italia de acad. Dinu Adameșteanu și strălucit ilustrată de acesta prin intensele săpături din regiunile Basilicata și Puglia. Discursul profesorului Nenci bazat pe cunoașterea detaliată a izvoarelor privind fondarea Gelei, aduce în discuție evoluția raporturilor dintre greci și băștinași, dar mai ales natura acestora.

Atenția cititorului este atrasă de articolul semnat de reputatul profesor Francesco Pomponio, orientalist de formație, acesta supune unei riguroase analize o parte a textelor administrative furnizate de săpăturile misiunii arheologice italiene de la Ebla și anume cele privitoare la cantitățile de argint ieșite din templu și ofrandele de argint și alte metale prețioase aduse templului.

Dintre celelalte articole cuprinse în volum două ne rețin atenția în mod deosebit.

Primul este semnat de prof. univ. dr. Mihai Bărbulescu, articolul domniei sale tratând problema legiunii a V-a Macedonia și a săpăturilor din castrul legionar potaissens. În cele 19 pagini de text însoțit de o ilustrație deosebită din punct de vedere calitativ, profesorul clujean oferă cititorului o imagine clară asupra celor peste două decenii de cercetări arheologice desfășurate aici și asupra problematicii pe care o ridică o săpătură într-un castru legionar.

Al doilea articol și totodată cel care încheie volumul, este semnat de Eliodoro Saviano. Intitulat „Germani o Gallo Germani su alcune controversie testimonianze di Germani nel Mondo Antico“ articolul își propune analiza etimologică a etnonimului Germani. Pornind de la prima mențiune care apare în Fasti Triumphales (mențiune ce se referă la victoria de la Clastidium a lui Claudius Marcellus asupra Gallilor și Germanilor), autorul supune analizei sale și celelalte mărturii literare antice pentru a ajunge la o concluzie foarte interesantă și anume că: „toate mențiunile despre Germani de dinaintea lui Caesar se referă la Galli Germani și nu la Germani numele de Germani a cărui etimologie suscită și astăzi polemici, trebuie să fi fost de origine celtică desemnându-i la început doar pe Galli Germani, el este generalizat în momentul primelor contacte cu romanii, numele de Germani fiind deci mult mai vechi decât ideea de Germani. p. 268.“

Volumul Messina se prezintă astfel ca o foarte importantă contribuție la cunoașterea și înțelegerea fenomenelor lumii clasice și nu numai, bibliografia care însoțește fiecare articol precum și abundența de informații furnizate fac din anuarul Universității din Messina un volum de o valoare deosebită.

**Ana Maria Velter – Catalogul monedelor principatului Transilvaniei.  
Colecția „Ing. Constantin Orghidan“ Muzeul Național de Istorie a  
României, București, 1994, 83 pag. + XXII pl.**

O parte a impresionantei colecții „Ing. Constantin Orghidan“, anume cea cuprinzând monedele principatului transilvan vede lumina tiparului prin strădania numismatei Ana Maria Velter. În „Cuvânt înainte“ este prezentată succint colecția amintită, adunată de-a lungul a patru decenii de industriașul român, membru de onoare al Academiei din anul 1942: 8025 de monede (antice, medievale, moderne și contemporane), medalii, sigilii bizantine, ponduri, camee, piese arheologice etc. – în total 10 167 de piese.

Prefața catalogului prezintă pe scurt cadrul dezvoltării monetăriei transilvane, pe emitenți, precum și amănunte legate de tipurile monetare și iconografia lor. Se remarcă bogăția activității monetare cu certe conexiuni central-europene. Trecerea principatului sub stăpânirea Casei de Habsburg duce, la 1690, la încetarea emisiunilor monetare locale; monedele cu stema Transilvaniei vor face parte din sistemul monetar imperial.

Catalogul propriu-zis este împărțit în două părți: emisiunile monetare ale principatului în timpul suzeranității turcești (1538–1690) și cele din timpul stăpânirii habsburgice (1690–1848). Pentru fiecare emitent de monedă – principii, orașe transilvănene și împărați austrieci există un subcapitol unde sunt prezentate succint situația țării în aceea perioadă precum și politica economică și monetară a momentului. Descrierea monedelor cuprinde: numărul de ordine, valoarea nominală, anul emisiei, descriere, monetăria, gramajul, diametrul, numărul de ordine, raritatea (unde este cazul) precum și trimiterile (selectiv) la planșe. Sunt făcute, de asemenea trimiteri la cataloagele de bază. O listă bibliografică și câteva cuvinte ale sponsorului (Fundatia Prințul Paul pentru România) completează volumul. În total sunt prezentate 779 de piese aparținând unui număr de 27 de emitenți. Planșele, de bună calitate, ilustrează o parte din monedele prezentate.

Catalogul integrează în circuitul științific prețioasa colecție numismatică „Orghidan“. Numismatica transilvăneană se completează cu un valoros instrument de lucru (în ciuda unor nesemnificative inexactități: Gheorghe Rákóczi al II-lea nu moare pe câmpul de luptă, la Gilău ci în cetatea Oradea – p. 62, Oradea la 1685 nu este ocupată de habsburgi – ea este pașalâc până la 1692 – p. 72), extrem de necesar celor interesați de această componentă a civilizației ardelene.

**Doru Marta**

**R. Turcan, „Culte orientale în lumea romană”, Editura Enciclopedică, București, 1998; traducere M. Popescu, 470 p., XXIV planșe**

Cartea profesorului Robert Turcan apărută la Paris în 1992 este, așa cum sublinia C. C. Petolescu în „*Dacia și fenomenul oriental. Studiu introductiv*”, p. 5–11 ce prefățează ediția românească, prima mare sinteză asupra „religiilor orientale” după cea a lui F. Cumont apărută în 1929.

De la început impresionează vastitatea subiectului și structurarea lui pe capitole cu titluri care aduc în contemporaneitate „citate” antice. Stilul alert dar și extrem de îngrijit reușește să stârnească interesul de la primele pagini.

În „Introducerea” autorului p. 13–42 se definesc termenii și conceptele care stau la baza acestei părți a religiei din Imperiul roman, veritabil décor luxuriant al mozaicului de credințe și tradiții din cel mai întins spațiu cucerit și civilizat de până atunci: Terminologie, Tipologie, *Externa superstitio*, Romanizarea zeilor străini, Societatea și starea de spirit, Atracția și eficiența liturghiilor, Teocosmologii, Soteriologie.

Primul capitol *Marea Mamă și eunucii săi* p. 43–90, tratează cultul Cybelei și a lui Attis, cu antecedente în preistorie, și până la eclipsa sa în secolele V–VI, în epocă creștină, când între zeii păgâni, ai căror credințe răbufnesc tot mai slab, se află și aceștia. O deosebită grijă este acordată monumentelor importante pentru istoria civilizației elenistice și romane în spațiul Mediteranei, respectiv elenizarea, romanizarea, receptarea timpurie a cultului la Roma, adoptarea lui prin consultarea oracolelor sibiline în 205 a Chr. Deși străină, noua religie încearcă pe orice căi să pătrundă în cele mai diferite medii, ajungând chiar în legătură cu religia civică imperială. Sunt descrise ritualurile și sărbătorile care începeau pe 15 martie, când se defila cu trestii pe străzi, continuau pe 22 martie, când se tăia un pin se sacrifică un berbec și se depuneau violete pe morminte (*dies violae*), 24 martie Ziua Sângelui, culmea ciclului dureros al zeului care moare și învie, sfârșindu-se pe 25 martie când se proclama învierea lui Attis. Jocurile megalense se sărbătoreau apoi din 4 până în 10 aprilie prin reprezentații teatrale. În a doua jumătate a capitolului se tratează dispersia în imperiu a cultului Marii Mame a Zeilor pe baza izvoarelor scrise, epigrafiei și arheologiei, rezultând o frecvență mai mare în mediul urban și mai redusă în cel militar, spre exemplu.

Capitolul al doilea *Isis Myrionima sau Regina valurilor* p. 91–150, surprinde geneza aulică a noului zeu elenico-egiptean – Serapis (p. 91–98), intrarea treptată la Roma, însoțită de represalii oficiale, începând din 53 a. Chr., care vor înceta total abia la Caligula. Calea de acces se face pe căile comerciale. Isiasmul nu va cunoaște niciodată aceeași relație cu religia imperială ca cea a friganismului, dar, va pătrunde, ca acesta din urmă în simbolistica funerară, și mai mult, în reprezentările de pe artefactele legate sau nu de cult. Aceiași preocupare se vedește și în acest capitol pentru etapele propagării cultului, organizarea lui, ritualuri și calendarul festiv.

Titlul celui de-al treilea articol, *Oronte revărsat în Tibru* (p. 151–223) amintește o constatare a lui Iuvénal „A trecut multă vreme de când sirianul Oronte s-a revărsat în Tibru”, căci ca negustori, acești orientali sunt imbatabili, iar ca militari sunt

necesari. Atașamentul de zei patriei lor îmbrăca o formă de exprimare romană: Dea Syria – Atargatis din Hierapolis, Iupiter Heliopolitanus adică Baalul din Baalbek, Iupiter Dolichenus, Balmarcodes, IOM Damascenus, Turmasgada etc. Favorizarea lor de către împărați va facilita la rândul ei expansiunea spre Occident, îndeosebi în mediul cazon, un preț plătit de romani, cum sugerează autorul, deplasării comerțului mediteranean spre porturile Italiei.

*Printre stâncile grotei persane*, capitolul IV, p. 224–280, apare Mitras, un zeu deosebit de ceilalți din Orient prin modul închis de organizare al cultului, inițiativ, interzicând accesul femeilor, și devenind, în doar două secole, din religia care fundamenta rezistența antiromană, un idol al legiunilor romane. În afara unor zone precum Ostia, Roma și Limesul dunăreano-renan cultul lui rămâne totuși în ansamblu restrâns și sporadic, el neavând niciodată puterea de a concura apoi creștinismul, așa cum subliniază autorul. Reține atenția deosebirea făcută între monumentele iconografice mitriace de pe limesul renan, stele de mari dimensiuni și micile panouri dunărene, cu analogii în cele ale Cavalerilor danubieni.

Cu aceștia din urmă începe capitolul următor: *Cavaleri, Mame și șerpi*, p. 281–302, unde cultul primește alte particularități precum în cazul „stelor”, de mici dimensiuni,enerate probabil în particular, ca un fel de icoane. Tratarea în același capitol a venerației pentru zeițele mame Artemis din Efes, Afrodita din Afrodisias s-ar putea baza, deși nu explicit, pe preeminența pe care ar avea-o zeita plasată în centrul reliefulor dunărene. Era o epocă a sincretismului, uneori de-a dreptul bizar, iar apariția unei divinități fabricate putea câștiga rapid teren, cum este cazul șarpelui Glycon, profitând de o orgie a misterelor, dacă se poate folosi acest termen. Șerpii vor reprezenta simboluri ale unor mitologii unde sensul divinului devine tot mai ascuns și esențializat, ca în gnoze, presupunând tot mai mult inițierea: *Șerpii gnostici*, p. 296–298, *Reprezentările pietrelor gravate*, p. 298–302.

Înrudite cu cultele orientale, curente de gândire sau de religiozitate reprezentate în capitolul VI: *Ocultism și teosofie*, p. 301–332, *Magia și Necromanția*, p. 304–307, *Alchimie și Astrologie*, p. 307–308, *Hermes Trismegistul* p. 313–319, *Oracolele caldeene și teurgie*, p. 319–332 caută o relație nu numai intelectuală ci și individuală cu divinitatea, poate chiar o ieșire supranaturală din precaritatea lumii și a timpurilor.

*Dionysos și Sabazios*, cum se intitulează al șaptelea capitol, (p. 333–374) aduce în fața cititorului aspectul sincretic, elenistic al tradiționalului zeu grec al vinului, vegetației și frenezei, așa cum a procedat, printre alții, și A. Bruhl în monografia dedicată lui Dionysos. Cel de-al doilea, zeul traco-frigian, se alătură ca un Dionysos „străvechi” și bărbos care se îmbată cu bere, *sabaia*, lui Dionysos imberb în iconografia bacchică.

*Epilogul*, p. 375–390, conține întrebările autorului asupra motivelor eșecului cultelor orientale în fața creștinismului, după ce, ca religii ale salvării au cucerit lumea romană, oferind individului un sentiment mai profund al trăirii religioase. Explicațiile sunt multiple, spirituale și politice, cititorul având la sfârșitul volumului o informație și o viziune istorică modernă, cu un aparat critic, note, abrevieri, indici (p. 391–468), pentru o cunoaștere de detaliu.

Începând cu viitorul număr al anuarului materialele oferite spre publicare vor fi pregătite pe suport magnetic, dischetă 1,44 cu textul editat în Microsoft Word versiunea 97.

De asemenea, se vor respecta unele minime exigențe redacționale: notele la subsolul paginii; ilustrație de bună calitate însoțită de lista ilustrațiilor; un rezumat de minimum 20 de rânduri într-o limbă de circulație internațională.

